

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Світлана Шабат-Савка

УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ ПИТАЛЬНИЙ ДИСКУРС

Монографія

Чернівці

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

2019

УДК 811.161.2'367.322'42

III-124

Рекомендувала до друку Вчена рада
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 7 від 24 червня 2019 р.)

Рецензенти:

- Городенська К. Г.**, доктор філологічних наук, професор
(Інститут української мови Національної академії наук України);
- Степаненко М. І.**, доктор філологічних наук, професор
(Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка);
- Кондратенко Н. В.**, доктор філологічних наук, професор
(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова).

Шабат-Савка С.Т.

- III-124** Українськомовний питальний дискурс : монографія / Світлана
Шабат-Савка. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича,
2019. – 332 с.
ISBN 978-966-423-542-3

У монографії комплексно досліджено українськомовний питальний дискурс, виокремлено його інтенційну доміную, усебічно схарактеризовано структурно-семантичні параметри і функційний потенціал питальних висловлень як присутніх його складників. Визначено роль категорій діалогічності й адресатності, що детермінують перебіг питального дискурсу й увиразнюють адресантно-адресатний континуум людської комунікації. На широкому фактичному матеріалі з'ясовано специфіку питальних висловлень у діалогічному та монологічному реєстрі комунікації, у толерантних й атолерантних моделях його реалізації, у різних дискурсивно-стильових формах української мови.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, учителів загальноосвітніх шкіл, усіх, кого цікавлять актуальні проблеми сучасного українського мовознавства.

УДК 811.161.2'367.322'42

ISBN 978-966-423-542-3 © С.Т. Шабат-Савка, 2019

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПИТАЛЬНОСТІ В ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

1.1. Питальні конструкції в контексті комунікативно детермінованих синтаксичних класифікацій.....	10
1.2. Категорія питальності в логіко-філософських концепціях	20
1.3. Типологія наукових підходів до вивчення питальних речень	24
1.4. Питальне речення як модально-інтенційний тип висловлень української мови.....	36
1.5. Питальний дискурс – складник когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістичного знання	44
1.6. Запит як інтенційна домінанта питального дискурсу ...	48

РОЗДІЛ 2. ПИТАЛЬНИЙ ДИСКУРС У СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОМУ ВИМІРІ

2.1. З'ясувальна інтенція-запит і граматичні засоби її репрезентації	55
2.2. Уточнювальна інтенція-запит та її вербалізація в питальних висловленнях	68
2.2.1. Реалізація уточнювальної інтенції в конструкціях із питальними частками	68
2.2.2. Уточнювальна інтенція-запит у загальнопитальних висловленнях.....	78
2.3. Питальні конструкції з суб'єктивно-модальними синтаксемами	84
2.4. Реалізація питальності в дискурсі складного речення .	92
2.4.1. Складносурядні питальні конструкції	93
2.4.2. Складнопідрядні питальні речення	98
2.4.3. Складні безсполучникові питальні конструкції.....	107
2.5. Нечленовані питальні комунікати	109
2.6. Питальні висловлення фразеологізованої структури...	112

РОЗДІЛ 3. ПИТАЛЬНИЙ ДИСКУРС І КАТЕГОРІЯ ДІАЛОГІЧНОСТІ

3.1. Толерантний і атолерантний реєстр діалогічного питального дискурсу	124
3.2. Адресатність питального дискурсу	131
3.3. Функційний потенціал альтернативних запитань	143
3.4. Комунікативно-інтенційний зміст зустрічних запитань ..	148
3.5. Іntenційний обшир перепитувального діалогу	154
3.6. Уточнювальне запитання в діалогічному дискурсі	159

РОЗДІЛ 4. ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПИТАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ: ФІГУРАЛЬНІСТЬ, ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ, ЕМОЦІЙНІСТЬ, ОЦІНКА

4.1. Функції питальних висловлень: до проблеми асиметрії мовного знака	166
4.2. Риторичне запитання як фігуральна конструкція синтаксису	170
4.3. Реалізація інтенцій волевиявлення в питальних висловленнях	184
4.4. Емоційне запитання як маркер вторинних функцій питальності	194
4.5. Функційне спрямування авторизовано-оцінних запитань	199
4.6. Дериваційний потенціал питальних висловлень	203

РОЗДІЛ 5. ДИСКУРСИВНО-СТИЛЬОВИЙ КОНТИНУУМ ВИКОРИСТАННЯ ПИТАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ

5.1. Репрезентація питальності в публіцистичному дискурсі ...	214
5.2. Питальне висловлення і монологічний реєстр комунікації	227
5.3. Комунікативно-інтенційний зміст питальних висловлень у релігійному дискурсі	233
5.4. Вербалізація інтенцій запиту в епістолярній комунікації ..	242
5.5. Реалізація питальності в народнопісенному дискурсі	251
5.6. Питальні висловлення в дискурсі фатичної комунікації ...	268
ПІСЛЯМОВА	278
CONCLUSIONS	291
ЛІТЕРАТУРА	295
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	325

ПЕРЕДМОВА

Комунікативно-дискурсивний вектор сучасної лінгвістики детермінує появу наукових студій, що мають стосунок до глибинно-ментальних структур свідомості та інтенційності, до особливостей мовної організації текстової комунікації та уснорозмовного дискурсу, до низки категорійних величин, що детермінують і вияскравлюють безпосередній плин людської комунікації. У контексті таких антропоцентричних тенденцій неабиякої актуальності набувають питання вербалізації психоментального простору мовної особистості, вибору адекватних засобів мови і мовлення для експлікації тих чи тих інтенцій мовця. Власне, з цих причин постала необхідність розглянути питальні висловлення не лише як чітко структуровані синтаксичні конструкції, окремий модальний клас речень, а передусім із позицій їхнього функціонування як комунікативних засобів, що виформовують питальний дискурс, як конструкцій із розлогим прагматичним потенціалом, що їх мовці використовують для реалізації інтенції запиту в різних дискурсивно-стильових формах української мови.

Теоретико-методологічні принципи лінгвістичного аналізу питального дискурсу, зокрема питальних висловлень як присутніх його складників, започатковано в працях вітчизняних лінгвістів (див. праці [Борисюк 1975; Вихованець 1993; Городенська 1991; Гуйванюк, Шабат 2000; Дудик 1973; Загнітко 2001; Кадомцева 1972; Каранська 1992; Кондратенко 2001; Мельничук 1966; Мірченко 2001; Писарек 1981; Почепцов 1978; Рестан 1969; Шабат-Савка 2014] та ін.). Дослідницький простір наукових студій, осердя яких виформовують категорія питальності й питальна модальність, питальне речення і питальне висловлення, широкий. Однак чи не вперше до глибокого аналізу залучено питальний дискурс як реле-

вантний континуум вербалізації інтенцій запиту, як важливий складник когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістичного знання.

Питальність вивчають здавна. Цю категорію аналізують на формально-граматичному, семантичному і комунікативному рівнях. Утім, ще й досі в лінгвістиці існує чимало проблем, пов'язаних із з'ясуванням синтаксичної природи питальних речень, з їхнім комунікативно-інтенційним змістом і прагматичним спрямуванням. Не визначено механізмів транспозиції та дериваційних можливостей питальних конструкцій, не обстежено їхньої ролі в дискурсивній практиці мовців. Немає і ґрунтовного монографічного аналізу питальних конструкцій у системі синтаксичних одиниць української мови (їх згадують лише в контексті поділу речень за метою висловлювання або за комунікативною настановою), відсутні дослідження українськомовного питального дискурсу як динамічного мовленнєвого континууму людської інтеракції, що й визначає актуальність нашого дослідження.

У мовознавчих студіях категорію питальності розглядають у системі семи модальних значень поряд із розповідністю, спонукальністю, бажальністю, умовністю, ймовірністю і переповідністю, виокремлюють як одну з комунікативних настанов [Мельничук 1966; Кадомцева 1972; Загнітко 2001; Мірченко 2001]. На думку О. Мельничука, питальна модальність означає долучення до формування речення і до його основного змісту такого відтінку волевиявлення суб'єкта мовлення, який вимагає від співрозмовника підтвердження чи заперечення відповідності основного змісту новим необхідним компонентом [Мельничук 1966, с. 49]. Ця категорія позначена ще й тією особливістю, що обов'язково передбачає адресата мовлення, на якого спрямовано «вольовий імпульс від мовця» [Кадомцева 1972, с. 123]. Про здатність питальних речень переда-

вати адресоване волевиявлення веде мову й І. Вихованець: «Питальні речення містять запитання, що спонукають співрозмовника до відповіді. Їх комунікативне завдання полягає не в передаванні інформації, як у розповідних реченнях, а у спонуканні до отримання потрібної інформації» [Вихованець 1993, с. 145]. Однак лінгвістична природа питальних висловлень детермінована передовсім їхнім функційним спрямуванням у комунікативному процесі: оприямлювати інтенції запиту, вербалізувати позицію активної мовної особистості, яка перебуває в стані когнітивного пошуку необхідної інформації, слугувати маркером динамічності та природності людського спілкування.

Внутрішня структура питального висловлення містить особливі маркери питальності, що передають дейктичну (невизначену) інформацію, яка має бути зреалізована, розкрита у відповіді. Такі питальні компоненти «позначають прохання вказати той чи той елемент» [Левин 1973, с. 109], а тому «питаємо ся так, аби тота особа пізнала, що саме від неї ми хочемо довідати ся» [Смаль-Стоцький, Гартнер 1914, с. 105]. Від адресантно-адресатного континууму, у якому розгортається питальний дискурс, від стосунків між спілкувальниками, від їхньої прагматичної компетентності, від атмосфери й тональності комунікації, залежить перлокутивний ефект вербалізації інтенцій запиту.

Як відомо, питальні конструкції об'єднують на основі «первинних і вторинних функцій» [РГ 1980, с. 394], що відображено в їхньому поділі на власне-питальні та невластиві питальні речення [Шабат 2001, с. 57]. У дискурсивній практиці людини ці конструкції, зрозуміло, функціують насамперед для того, аби заповнити інформаційні лакуни новими знаннями. Питальність актуалізує багатоаспектний процес-пошук мовної особистості, вербалізує інтенцію запиту – комунікативно зумовлений намір мовця отримати чи уточнити певну інформацію. Водночас дискурсивно-

стильовий континуум увиразнює комунікативно-інтенційний потенціал питальних висловлень, їхні вторинні функції (фігуральність, волевиявлення, оцінку, емоційність, фатичність та ін.), детерміновані прагненням автора інтенцій запиту представити естетичні можливості мови, увічливість мовної особистості, світ її емоцій та почуттів.

Антропоцентризм лінгвістики ХХІ ст. зумовив активний перегляд традиційних парадигм, випрацювання інноваційних підходів до вивчення мовних одиниць, і, власне, з осучасненим розумінням комунікативної теорії речення й тексту в дослідницьке поле потрапляє питальний дискурс – динамічний континуум людської комунікації, релевантне середовище вербалізації інтенцій запиту, особливий модус пізнання та відображення дійсності, один із новітніх фрагментів лінгвістичного знання, що потребує комплексного аналізу й обґрунтування.

Пропонована праця є першим монографічним дослідженням питальності на засадах комунікативного синтаксису, у контексті дискурсивно-жанрових виявів української мови, у ракурсі антропоцентричних тенденцій лінгвістики сьогодення. Уперше у вітчизняному мовознавстві на багатому фактичному матеріалі здійснено комплексний аналіз українського питального дискурсу, обстежено структурно-семантичні, комунікативно-прагматичні та функційні особливості питальних висловлень як релевантних його складників; систематизовано основні функційні типи власне-питальних і невластиво-питальних висловлень, визначено їхній комунікативно-інтенційний зміст; досліджено питальні конструкції в контексті толерантного й атолерантного регістру комунікації, в аспекті діалогічного та монологічного мовлення, у різних дискурсивно-стильових формах української мови (у художньому, уснорозмовному, публіцистичному, релігійному, епістолярному стилях, у народнопісенному дискурсі, у метакомунікації).

Новим у роботі є встановлення інтенційної домінанти питального дискурсу, чітка репрезентація моделей втілення інтенцій запиту в текстовій комунікації; витлумачення питальності як, з одного боку, граматичної категорії, що має план змісту і план форми, а з іншого – дискурсивно-жанрового регістру людського спілкування, яскравого засобу вербалізації інтенцій мовця.

Дослідження питального дискурсу оперте на велику джерельну базу, що охоплює різностильові тексти української мови, використання яких дало змогу докладно викласти й обґрунтувати авторську концепцію.

Практична цінність наукової праці полягає в тому, що її матеріал та результати можуть бути використані у викладанні синтаксису української мови, спецкурсів із проблем лінгвістики тексту, для написання шкільних та академічних підручників з граматики, як матеріал навчально-методичних посібників. Репрезентоване дослідження збагачує новими ідеями українську лінгвопрагматику та комунікативну лінгвістику, слугує підґрунтям для подальших наукових студій із дискурсології та лінгвостилістики.

Щира вдячність рецензентам: *Катерині Григорівні Городенській* – докторові філологічних наук, професору, завідувачеві відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України; *Миколі Івановичу Степаненку* – докторові філологічних наук, професору, ректору Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; *Наталії Василівні Кондратенко* – докторові філологічних наук, професору, завідувачеві кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова – за слушні поради та рекомендації.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПИТАЛЬНОСТІ В ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

1.1. Питальні конструкції в контексті комунікативно детермінованих синтаксичних класифікацій

Синтаксична система мови репрезентує розгалужену ієрархію одиниць різного рівня: синтаксем, словосполучень, простих і складних речень, надфразних єдностей. Однак не всі підсистеми синтаксису в українському мовознавстві ґрунтовно вивчені. До однієї з найдискусійніших проблем належить питання про синтаксичну природу речення. У процесі становлення перебуває і класифікація речень за функцією, комунікативним спрямуванням, модальністю.

Мовознавча традиція виробила поділ простих речень за різними принципами: за метою висловлювання; за складом головних членів; за наявністю головних та другорядних членів [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 92]; за особливостями структури речень; за специфікою семантики; за прагматичними і комунікативними настановами [Загнітко 2001, с. 107]. У тих чи тих класифікаціях знайшли своє відображення концептуальні підходи дослідників до визначення суті граматичного ладу мови, до встановлення лінгвістичної природи певних мовних одиниць, їхньої систематизації та функційного потенціалу в різних мовленнєвих ситуаціях, жанрах, стилях. Якщо

проаналізувати класифікацію речень за метою висловлювання, то побачимо, що такий поділ у лінгвістичних студіях має різні назви, які, безперечно, ураховують мету комунікативного акту, його функційну та змістову значущість, комунікативно-інтенційне спрямування, наприклад: класифікація речень за змістом ([Смаль-Стоцький, Гартнер 1914, Сімович 1918]); за інтонацією ([Курс 1951]); за модальністю ([Мельничук 1966; Загнітко 2001]); за метою висловлювання ([Вихованець 1993; Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994]); за метою висловлювання та експресією ([Шульжук 2004]); за метою повідомлення, комунікативною настановою ([Шведова 1960; Мірченко 2001]); за комунікативною інтенцією, призначенням, спрямуванням ([Загнітко 2001; Бацевич 2004]).

Класифікація речень за метою висловлювання не мала системності. Спочатку йшлося про поділ речень за інтонацією, за функцією, різницею в спрямуванні. Її започатковано в працях античних філософів. Так, Аристотель, розглядаючи різні типи речення, виокремлює з-поміж них розповідні, питальні, спонукальні та бездієслівні. Всяке мовлення, на думку філософа, щось позначає, але не стверджує: речення розповідного зразка містять судження, спонукальні та питальні речення за своїм характером не можуть реалізувати це значення, оскільки конструкції питальності чи моління нічого не стверджують і не заперечують [Жинкин 1955, с. 25]. Подібну позицію відстоювала і філософська школа стоїків. Однак така класифікація базувалася тільки на змістових критеріях і не відображала формально-граматичних показників тих чи тих конструкцій.

В україністиці перші відомості про речення як синтаксичну одиницю подано в праці «Грамматика языка словенорусского» І. Могильницького, у якій представлено деякі особливості синтаксису української мови. Крім визначення речення, учений називає відомі йому різновиди:

стверджувальні й заперечні; прості й складні; умовні й питальні [Могильницький 1823 – Возняк 1910]. Стрункої послідовності, системи в переліку цих конструкцій немає. На той час не було, власне, і терміна для називання «речення». Між іншим, лінгвісти використовували такі термінопоняття: «положення» (М. Осадца, П. Дячан, Г. Шашкевич); «речене» (О. Партицький, В. Сімович); «гадка» (С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, Є. Тимченко).

У «Граматичі руської мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера читаємо: «Гадки, які можемо висказати словами, своїм змістом бувають дуже розмаїті, однак можна їх розділити на тверджене, питане, приказ, бажане» [Смаль-Стоцький, Гартнер 1914, с. 104–105]. На наш погляд, саме в цій граматичі, крім змістових особливостей названих речень, указано і на їхні прагматичні функції. Висловлюючись, наприклад, про питальне речення, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер говорять про успішність комунікативного акту, тональність спілкування, стосунки між адресантом і адресатом: «Часто хочемо, аби особа, що до неї говоримо, нам щось сказала; тоді питаємо ся так, аби тота особа пізнала, що саме від неї хочемо довідати ся» [Там само, с. 105].

У «Практичній граматичі української мови» В. Сімович окреслює майже сучасний комунікативно зорієнтований поділ речень на оповідні, запитові, приказові та бажальні. У кожному реченні, як стверджує морознавець, є свій зміст: щось оповідаєть ся – оповідні: *Вітер в гаї нагинає лозу і тополю* (Т. Шевченко); містить ся запит – запитові, або просто питання: *Чи все быть йому кар вістуном і погрозою в людях?* (І. Франко); висказуємо приказ – приказові: *Ти, дубе, кріпись! Ти рости та рости, не хились, не кривись, ти глибоко у глиб твердий корінь пусти, гілля в гору розкинь, ти рости та рости!* (С. Руданський); виявляється бажання – бажальні: *Бодай би я не дождала такого слова почути!* (Марко Вовчок). У запитових реченнях (або

просто питаннях) «містить ся запит. Після таких речень усе кладамо питайник» [Сімович 1918, с. 272–273].

На думку В. Сімовича, оповідні, запитові, приказові та бажальні речення можуть бути притакливі й заперечні, відповідно до того, чи те, що в них балакаєть ся, правда, чи ні, чи те, що ними висказуєть ся, справді так дієть ся, чи ні [Сімович 1918, с. 273], пор.: *Ти, дубе, рости!* (притакливе); *Не хились!* (заперечне). Така класифікація відповідає сучасному поділу речень за характером предикативних відношень на стверджувальні та заперечні.

У практиці наукових досліджень змістовий діапазон (зміст – за С. Смаль-Стоцьким, за В. Сімовичем) синтаксичної структури ототожнюють із функцією або ж з метою висловлювання. Про це веде мову О. Пешковський: «Ми говоримо завжди для чого-небудь, з якою-небудь метою. Якщо мову ведемо тільки для того, щоб повідомити свої думки іншому, то таке мовлення можна назвати розповідним. Якщо ми повідомлюваними думками бажаємо вплинути на свого співрозмовника, на його волю, спонукати його вчинити так або інакше, таке мовлення можна назвати спонукальним. Останній випадок поділяємо на два: ми можемо спонукати слухача повідомити нам те, чого ми не знаємо, відповісти на наші запитання – мовлення питальне, і ми можемо його спонукати зробити саме те, що ми наказуємо або про що просимо, – мовлення спонукальне» [Пешковський 1956, с. 392]. Утім, у своїй теорії О. Пешковський не виокремлює оптативних (бажальних) речень.

Серед запитових речень В. Сімович подає конструкції, які з погляду функційного синтаксису реалізують емоційно-оцінне значення питальної структури, пор.: *Нащо стали (думи) на папері сумними рядами? Чом вас вітер не розвіяв в степу, як пилину? Чом вас лихо не приспало, як свою дитину?* (Т. Шевченко). Очевидно, такі питальні речення виконують вторинну функцію.

Поезія монологічна за своєю формою, а тому запитання, що є необхідною ланкою комунікативної ситуації в розмовному мовленні, не може виражати когнітивний процес-пошук, не містить, за визначенням В. Сімовича, запити в ліричних текстах. Наявність у структурі вірша питальних речень пов'язана з необхідністю чи з бажанням автора досягнути більшої сили емоційного впливу на читача, а передусім – з реалізацією експресивності.

Визначаючи зв'язок між головним та побічним реченням у складнопідрядному, В. Сімович говорить про питайні речення (залежні), які треба, зауважує вчений, відрізнити від запитових (головних). Напр.: *Чи бідолаха лист бачив? // Невідомо, чи бідолаха лист бачив. Чи є відтінь надія вороття до щастя? // Не знати, чи є відтінь надія вороття до щастя.* Мовознавець звертає увагу на розділові знаки в таких конструкціях. «Запитові речення завжди відзначені питайниками, питайні тільки тоді, коли головне речення і загалом те, від якого вони залежні, є запитові, напр.: *Хто його знає, як це зробити?* В іншому разі ставиться крапка» [Сімович 1918, с. 317].

Отже, питальну семантику реалізує просте питальне речення, з одного боку, а з іншого – і структура складного речення. Ще в праці В. Сімовича визначено різнофункційне спрямування предикативних одиниць у комплексі складного речення: не тільки дві питальні предикативні частини, а й розповідна і питальна, спонукальна і питальна, пор.: – *Чи пам'ятаєш той час, коли я вперше приїхав на фронт?* (В. Підмогильний); – *Скажіть, хто був той, що вигукнув тоді на вічі в Калинці?* (Ірина Вільде).

Вплив граматичних праць С. Смалъ-Стоцького і Ф. Гартнера, В. Сімовича у визначенні комунікативних типів речення на подальші українські граматики був очевидний. Ця класифікація речень за змістом, звичайно, з деякими відозмінами була відтворена в мовознавчих студіях

пізнішого часу. Так, О. Мельничук здійснює поділ речень за модальністю (за залежністю основного змісту речення від позиції суб'єкта мовлення) на сім модальних значень: 1) розповідність, 2) питальність, 3) спонукальність, 4) бажальність, 5) умовність, 6) ймовірність, 7) переповідність [Мельничук 1966, с. 64–65].

У цьому самому ракурсі репрезентує класифікацію Л. Кадомцева, визначаючи три групи модальних типів речення: I. Розповідні речення, речення бажальної модальності, речення умовної модальності; II. Речення питальної модальності, речення спонукальної модальності; III. Речення гіпотетичної модальності, речення переповідної модальності [Кадомцева 1972, с.123]. Подібний погляд на диференціацію речень за модальністю в сучасному мовознавстві постулює А. Загнітко, зауважуючи: «Виділення розповідних, питальних, спонукальних та бажальних речень ґрунтується на розрізненні їх комунікативного призначення. Доповнення цього ряду переповідними, гіпотетичними та умовними реченнями відображає співвідношення реченнєвої структури з ситуативно-прагматичними завданнями та оцінку висловленого самим мовцем» [Загнітко 2001, с.116].

У «Практичній граматиці української мови» В. Сімович не виокремлює модальних значень умовності, ймовірності, переповідності, проте не оминає їх увагою. Зокрема, у розділі «Чужа мова» учений з'ясовує суть бесіди прямої та посередньої, таким чином торкаючись поняття переповідності: «Переповідаючи чийось розмову або передаючи те, що хтось балакає чи питає, ми можемо це робити так, що дослівно такими ж самими словами наводимо ту чужу мову»; «Але чужу мову можна переповідати й од себе, сказати, що правда геть чисто все, що хтось сказав, але недослівно, так, що той, що оповідає, є немов посередником між тим, хто балакав і тим, хто слухає». Пор.: *Старшина почала його усовіщувати: «Побій ся*

Бога! Чи тобі довго жити на світі?» // Старшина почала його усовіщувати, щоби побояв ся Бога, бо чи ж йому довго жити на світі [Сімович 1918, с. 351–353].

Установлений В. Сімовичем (і тими граматистами, які працювали на початку ХХ ст.) поділ речень за змістом не був прийнятним для всіх, можливо, навіть ігнорувався. Наукові напрацювання в царині лінгвістики деяких українських дослідників, як відомо, були не доступні для користування, а суцільне нищення української культури, мови, інтелігенції детермінувало суспільно-політичну ситуацію в Україні 30 – 50-х рр. ХХ ст.

У праці «Норми української літературної мови» О. Синявський, зокрема в розділі «Синтакса», зазначає, що однією з найважливіших ознак речення слугує інтонація. Таких інтонацій – три, а тому є три розряди речень і три пунктуації: речення-розповідь, речення-питання, речення-оклик [Синявський 1931, с. 187–188]. Особливістю інтонації питального речення, як зауважує О. Синявський, «є дуже помітне піднесення голосу на одним якимсь слові (на письмі знак питання). Коли в реченні є питальне слово (хто? де? куди? відкіля?), то це піднесення звичайно й буває на цьому слові, коли ж його немає, то на іншому [Там само, с. 187].

У «Курсі сучасної української літературної мови» за редакцією Л. Булаховського речення так само покласифіковано за змістом інтонації на три типи: розповідні, питальні, окличні [Курс 1951, с. 19]. Пізніше було встановлено, що окличні речення ґрунтуються на емоційно-експресивному принципі і що такого забарвлення можуть набувати всі класи речень – розповідні та питальні, а тому окличні речення було виведено в окремий тип. І це правильно, оскільки функційно-змістовий діапазон окличності передбачає настанову цілеспрямованого мовлення, вираження вольових, емоційних реакцій мовця, взаємодію афективного з інтелектуальним у межах синтаксичної конструкції чи надфразної єдності. Згодом до

розповідних і питальних речень додано спонукальні структури. Отож у працях 50 – 70-х років ХХ ст. уже фігурують такі типи речень за метою висловлювання, як розповідні, питальні та спонукальні.

Із розгорнутими критичними зауваженнями щодо такої класифікації виступили деякі дослідники, які стверджували, що запропонований поділ не послідовний. Питальні речення не протиставлені спонукальним, а слугують їхнім скороченням (*Скажи, хто прийшов. – Хто прийшов?*). Спонукальні конструкції пов'язані з наказовим способом, а питальні – синкретично виражають те, що розчленовано передає конструкція «Я вимагаю, щоб...» [Богуславський 1964, с. 150]. Таке зближення питального речення зі спонукальним, на нашу думку, не переконливе, оскільки в цьому разі спостерігаємо не зіставлення значень різних за функційним спрямуванням синтаксичних структур, а підбір нової комунікативної моделі речення, за допомогою якої лексичними засобами можна передати певну семантику. Порівняти б риторичні запитання, які формально належать до питальних, але за змістом – це розповідні конструкції.

Комунікативне спрямування речення виражають не тільки синтаксичні засоби, а й лексичні та інтонаційні. Зазвичай саме інтонація визначає і змінює семантику речення, сприяє експлікації прямого чи переносного значення синтаксичної одиниці, установленню експресивної насаги висловленого. На думку І. Вихованця, розповідні, питальні та спонукальні речення можуть мати різний ступінь емоційного забарвлення: із звичайною інтонацією – емоційно нейтральні речення, з підсиленою, напруженою інтонацією – окличні речення [Вихованець 1993, с. 147]. Однак у тій чи тій мовленнєвій ситуації навряд чи сприймається інтонаційне протиставлення речення. Для комунікантів важливо успішно вербалізувати свої інтенції.

Останнім часом у вітчизняних граматиках виділяють в окремий функційний тип оптативні (бажальні) речення, комунікативна настанова яких спрямована на вираження внутрішніх потреб (бажань) самого мовця ([Загнітко 2001; Шульжук 2004]). Така позиція, з одного боку, не є новою в українському мовознавстві, оскільки в перших граматиках поч. ХХ ст. ці конструкції вже аналізувалися і функціювали, а з іншого – оптативна модальність не має в мові чітко окреслених параметрів з-поміж тих, що виражають «бажання мовця» щось розповісти (розповідні речення), чи «бажання мовця» спонукати когось до певної дії (спонукальні речення), чи «бажання мовця» запитати, щоб отримати потрібну інформацію (питальні речення). Попри очевидну дискусійність, оптативні висловлення – це окремий модально-інтенційний клас речень, що репрезентують волевиявлення суб'єкта комунікації, його намір виконати потенційно бажану для нього дію.

В українському мовознавстві поділ речень за комунікативною настановою на розповідні, питальні, спонукальні та бажальні речення представлено в працях І. Вихованця, А. Загнітка, М. Каранської, М. Мірченка, М. Плющ, К. Шульжука та ін., що цілком переконливо для реалізації основних комунікативних намірів мовця в уснорозмовному дискурсі чи в текстовій комунікації.

У класифікації речень за комунікативною настановою конструкції поділяють на питальні й непитальні [РГ 1980, с. 88]. Непитальні речення, зрозуміло, містять повідомлення, тобто мовець володіє певною інформацією, розповідає про щось реальне чи ірреальне, виражає своє бажання, вимагає чи просить. Традиційно групу непитальних речень становлять розповідні, спонукальні та бажальні речення. Питальні структури у своїй первинній функції містять запит – пошук інформації чи повідомлення: мовець інформує про те, про що він хоче

дізнатися, саме тому поділ речень за цілеспрямованістю сприймається як опозиція за функційною ознакою питальності / непитальності.

Чотири типи речень (розповідні, питальні, спонукальні й оптативні), як зазначає В. Белошапкова, виокремлено на основі різних критеріїв: розповідні, спонукальні й оптативні речення розрізняють за модальним принципом, питальні – на основі існування особливої форми думки – запитання [Совр 1989, с. 624]. У цьому аспекті нам імпонує думка тих мовознавців (О. Мельничук, І. Распопов, Х. Белічова-Кржижкова та ін.), які вналежнюють речення одночасно до модального і функційного типу. За таким принципом кожне висловлення виражає якесь модальне значення: повідомлення – розповідне речення, запитання – питальне речення, наказ чи прохання – спонукальне речення, бажання – оптативне речення.

У лінгвопрагматичних студіях речення розрізняють і за комунікативною інтенцією, виокремлюючи такі її типи: розповідь (опис, констатування чи заперечення факту); спонукування (ввічливе чи категоричне); запитання (власне-питання чи експресивно-емоційне) [Почепцов 1986, с. 74]. Засобами реалізації цих мовленнєвих дій слугують три комунікативні типи речень-висловлень: розповідні, спонукальні та питальні. Цілком закономірно розглядати і прагматичні типи речень: констативи, промісиви, менасиви, перформативи, директиви, квеситиви, спрямовані на досягнення відповідного комунікативного ефекту та результату [Загнітко 2001, с. 122].

У контексті теорії комунікативної інтенції як лінгвістичного феномену, як окремої полістатусної мовознавчої категорії, що має когнітивні, граматичні та дискурсивні вияви (і це ми обґрунтували у своїй докторській дисертації [Шабат-Савка 2014а]), релевантним уважаємо виокремлення комунікативно-модальних інтенцій (розповідності, запиту, спонукування, оптативності), які

репрезентують низку найважливіших комунікативних потреб мовця (розповісти, передати певну інформацію, констатувати, переповісти якийсь факт; здійснити запит про певний фрагмент дійсності, з'ясувати чи уточнити інформацію; спонукати співрозмовника до дії, вчинку, наказати, попросити, порадити, застерегти, закликати, заборонити; експлікувати в мовленні сферу своїх бажань чи побажань). Їх реалізують основні модально-інтенційні висловлення: розповідні, питальні, спонукальні, опта-тивні, які, з одного боку, є модальними структурами, та-кими, що відображають особливе ставлення мовця до повідомлюваного та до дійсності, а з іншого – виражають комунікативні завдання, релевантні для певної ситуації мовлення. Запит, зокрема, слугує комунікативною інтен-цією мовця, що її вербалізують питальні висловлення, які природно в контексті свого функційного потенціалу виформовують особливий питальний дискурс.

1.2. Категорія питальності в логіко-філософських концепціях

Вивчення питальності своїми початками сягає минулих століть і має довгу традицію. Ще відомий представник софістів Протагор, якого вважають одним з осново-положників науки про мову, першим поділив мовлення на чотири типи: прохання, запитання, відповідь, наказ, назвавши їх мовленнєвими розгалуженнями. Відоме і велике мистецтво Сократа, який за допомогою точно поставлених запитань виходив переможцем у суперечках. «Пізнай самого себе» – такою є вихідна теза сократівського вчення. Філософ був переконаний, що «цінність пізнання полягає в пізнавальних зусиллях, у здатності ставити нові й нові запитання» [Філософія 1991, с. 60].

Аристотель першим намагався проаналізувати питаль-ність у логічному аспекті, хоч і вилучав цю категорію зі

сфери аподейктики. Філософ розглядав запитання у двох аспектах: по-перше, у плані «діалектичному», де він з'ясовував, як треба використовувати запитання в суперечках, аби перемогти опонента; по-друге, у плані пізнавальному – аналізувалися способи формулювання запитань для дослідження довілля [цит. за Богородицький 1911, с. 9]. Всяке мовлення, за Аристотелем, щось позначає, але не всяке стверджує. Запитання чи моління – це мовлення, але вони нічого не стверджують і не заперечують, тому ці категорії не виражають ні істини, ні хибі [Жинкин 1955, с. 25]. Саме так логіки та граматисти встановили, що розповідні речення містять судження, інші – спонукальні та питальні – не реалізують жодних суджень.

Звичайно, не викликає сумніву те, що розповідне речення передає судження. Складності постають тоді, коли в цьому ракурсі розглядати питальність. Адже наявність питальних і спонукальних речень завжди використовували як заперечення проти будь-якого зближення судження і речення, бо ці конструкції за своїм характером не могли бути підведені під форму судження. За словами П. Попова, «у якомусь значенні питальне речення прилягає до судження – їх об'єднує те, що вони обидва, по-перше, виражають повідомлення й оформлені реченням, по-друге, мають предметний характер, по-третє, співвідносні з реальною дійсністю, тільки судження стверджує або заперечує якесь явище чи факт дійсності, а запитання лише містить запит про них» [Попов 1950, с. 18]. Ці дві форми думки бувають істинними і хибними, обидві базуються на імпліцитних судженнях, «але квінтесенція їхнього розрізнення в тому, що в судженнях на підставі вже наявних суджень будуємо судження, а в питальних реченнях на підставі раніше одержаних суджень ставимо запитання». Ця логічна категорія має велику пізнавальну цінність: «Людина не тільки

відображає дійсність, а і впливає на неї. Ми намагаємося вийти за межі того, що ми вже знаємо, щоб перейти для засвоєння того, чого ми ще не знаємо» [Там само, с. 19–20]. Отже, питальність дуже тісно пов'язана з когнітивною діяльністю мовної особистості, з її наміром осягнути щось незрозуміле і пізнати невідоме.

Проблематика питальності актуалізується в кінці ХХ століття, адже йдеться про становлення нової галузі логічної науки – інтерогативної (з англійської *interrogative* – питальної) логіки. Лінгвістичний напрям в інтерогативній логіці пов'язують зі специфічним характером розуміння запитання. Як зазначають Н. Белнап і Т. Стіл, під запитанням треба розуміти сукупність відповідей, які воно допускає [Белнап, Стіл 1981, с. 113]. Такий підхід спостерігаємо в працях Л. Оквіста та Я. Хінтікки, у яких запитання розглянуто як: 1) прохання повідомити інформацію; 2) епістемічний (інформаційний) стан, що його бажає досягнути мовець [цит. за: Падучева 1981, с. 96].

Деяко інше витлумачення категорії питальності подано у «Філософському словнику»: «У кожному запитанні є два елементи – те, що відомо (асерторична сторона), і те, що вимагає з'ясування (проблематична сторона). Асерторична сторона характеризує предмет питання, акцентує на тому, існування чого припускається питанням і ознаки чого поки що невідомі, а також окреслює клас можливих значень невідомого» [ФС 1986, с. 489–490]. Власне, зміст запитання вказує на недостатність чи неповноту певної вихідної інформації та гносеологічну потребу мовця в її розширенні.

Когнітивний (логіко-семантичний) та акційний (інтерактивний) аспекти запитання переважно визначають і доповнюють один одного. Однак сутність запитання визначає не тільки наявність зумовлених змістових кореляцій між запитанням і відповіддю, їхнім предметно-логічним виміром. У комунікативному акті «запитання

має бути таким, щоб не була скованою свобода і самостійність відповіді, щоб особистий погляд адресанта був достатньо прихований за нейтральною формою запитання» [Луценко 1990, с. 127].

Намагаючись визначити гносеологічні та комунікативні функції запитання, М. Луценко зазначає, що запитання, з одного боку, має бути, як правило, більш чи менш нейтральним стосовно того, кому воно адресоване; з іншого боку, запитання повинно мати конструктивний характер щодо інформації, про яку запитують [Луценко 1990, с. 128], тому дуже важливо, яке слово в запитанні реалізує цю інформацію. Невипадково питальні центри формують слова з найбільш узагальненою семантикою (*хто? що? де? коли?* та ін.), що й виражають невизначеність (неозначеність) питальних структур. Прагматична сутність запитання передбачає свободу вибору щодо співрозмовника (адресата) запиту: варто запитати того, хто може відповісти на адресований запит.

Неоднозначне потрактування логічної природи питання зумовили існування в логічних та філософських дослідженнях значної кількості суперечливих думок і тверджень. На нашу думку, запитання є особливою формою думки, яка існує поряд із судженням та спонуканням. Безпосереднє сприйняття та відтворення світу реалізують не тільки повідомлення (ствердження чи заперечення), не тільки волюнтативні смисли, а й питальність як одна з важливих форм вербалізації інтенцій мовця, як спосіб пізнання світу, як філософське його осмислення. Можливо, запитання є однією з форм судження, коли йдеться про риторичне запитання, але буквальне значення питальності полягає все ж таки не в ствердженні чи в запереченні якогось факту або події, не в експлікації спонукання в семантичній структурі питальних речень, а у вираженні запиту як комунікативної настанови питальних речень, як інтенційної домінанти питального дискурсу.

1.3. Типологія наукових підходів до вивчення питальних речень

В історії мовознавства та в сучасній лінгвістиці питальні висловлення займають особливе місце. Представники логіко-граматичного синтаксису (Ф. Беккер, Ф. Буслаєв) розглядали речення як мовленнєве судження, тому комунікативні типи висловлень вони «втискували» в одну схему речення. У дослідницьке поле потрапляють ті речення, що передавали судження (розповідні), усі інші (питальні, спонукальні) – залишалися поза увагою. Утім, як зазначають Ю. Ванников і Т. Котляр, мислення відображає не тільки форма судження. Логічні категорії запитання та спонукання у своїх головних структурних рисах також побудовані за моделлю судження, тому так само формують логічну базу речення [Ванников, Котляр 1960, с. 8–10].

Питальне речення Г. Беркаш називає судженням-запитанням і подає таке його визначення: «Судження-запитання – це форма думки, що забезпечує пізнання предмета чи явища за допомогою стимулювання переходу від одного судження-констатації про нього до іншого, більш конкретного і місткого. Логічний зміст судження-запитання становить імпліцитно виражене вихідне судження-констатація і запит» [Беркаш 1969, с. 6]. Важливою думкою в поданому визначенні є те, що судження-запитання – це пізнання предметів чи явищ дійсності, і те, що логіко-граматичну природу запитання увиразнює цілеспрямований запит інформації.

Проти логістичного тлумачення синтаксису виступив В. Богородицький. Зазначивши, що речення є фактом мови, а не думки, він виокремив розповідні, окличні, бажальні та спонукальні речення. Питальна форма, на думку вченого, з'являється тоді, коли той чи той член думки-речення не відомий; щоб запитати про нього і

використовують питальну форму [Богородицький 1911, с. 138]. Утім, лінгвістична традиція не сприйняла цих положень, оскільки принцип поділу речень ґрунтувався на різних ознаках.

У трансформаційній граматиці питальні висловлення витлумачували як результат переосмислення і трансформацій розповідних речень. Здатність до регулярних перетворень розповідних конструкцій у питальні – одна з присутніх ознак речення, детермінована комунікативною функцією мови. Розповідні й питальні моделі, перебуваючи у відношеннях трансформації, утворюють єдиний структурний комплекс, синтаксичні трансформи якого перебувають не тільки в певних системних відношеннях, але за відповідного інтонаційного оформлення утворюють текст-модель «запитання – відповідь». Своєрідним варіантом теорії генеративної семантики слугує концепція У. Чейфа, у якій вказано на неоднорідність феноменів, об'єднаних у категорію «питальність», на здатність питальних речень передавати смисли інших типів модально-інтенційних висловлень [Чайка 1998, с. 7].

Залежно від того, чого може вимагати мовець від слухача (уваги, відповіді чи конкретної дії), антична логіка розмежовувала речення вокативні, питальні та імперативні, протиставляючи їх реченню як засобу вираження судження [Онипенко 1988, с. 81]. Для позначення синтаксичних конструкцій, що слугують засобом впливу на слухача, використано термін «ординативне речення», його первинні та вторинні значення. Зокрема, первинним для питального речення є «вимога мовленнєвої реакції» [Там само, с. 83]. На нашу думку, варто зважити на те, що інтенцією мовця в питальній ситуації є не вимога вербальної чи невербальної реакції адресата, а передусім експлікація запиту – прагнення адресанта з'ясувати або ж уточнити інформацію, а це

посутня ознака власне-питальних висловлень. Вимога – інтенційна домінанта спонукальних конструкцій.

Важливе місце серед актуальних питань комунікативної лінгвістики займає проблема інтенційності, адже інтенція – одна з важливих модусних та антропо-зорієнтованих категорій, що завжди співвіднесена з мовцем, який визначає інтенційні обшири спілкування, добирає систему мовних засобів (загальноприйнятих чи фігурально-риторичних, прямих чи непрямих конструкцій) для реалізації мовленнєвого наміру. Наприклад, можна виокремити клас питальних речень, у яких ілокутивна сила не збігається з мовним значенням, пор.: – *Що ти кажеш? Як ти смієш таке верзти?* (С. Яричевський); – *А це, дівко, що таке? Чи ти п'яна, чи твереза, що поперекидала серед двору глиняники?* (І. Нечуй-Левицький); – *Що це за неповага до жінки?* (В. Підмогильний). Такі питальні речення виконують вторинні функції, виражають приховані інтенції, смисли інших модально-інтенційних висловлень – розповідних, спонукальних та оптативних. На думку І. Вихованця, механізм подібного комунікативного акту зрозумілий тільки за умови, якщо ми розглядаємо речення «в конкретному контексті, у якому це речення функціонує як висловлення» [Вихованець 1993, с. 59]. Дискурсивно-стильовий континуум української мови – адекватне мовленнєве середовище, що дає змогу правильно інтерпретувати ту чи ту інтенцію мовця, і саме комунікативна інтенція «формує адресантно-адресатний континуум взаємодії, детермінує розвиток толератної чи атолерантної комунікації» [Шабат-Савка 2014б, с. 359].

Запит як комунікативна настанова питальних висловлень вказує на відсутність чи недостатню інформацію про ті чи ті об'єкти дійсності, осіб, ознаки і спонукає співрозмовника «до заповнення цих інформаційних прогалин» [Галочкина 1982, с. 102]. Поряд з невизна-

ченістю, запитання містить і сему спонукування, що дало підставу В. Портянникову стверджувати, ніби значення питального речення становить єдність декількох співзначень: питального, розповідного і спонукального. Вчений у структурі питального речення виділяє три семи: сему запитання, що є основною і виявляється у більшості компонентів; сему повідомлення і спонукування, які вважає супровідними [Портянников 1967, с. 225]. Експлікація елемента спонукальності, розповідності та оцінки, на наш погляд, сприяє утворенню перехідних типів запитань, наявність яких можна пояснити існуванням логічних зв'язків між змістовими характеристиками модально-інтенційних висловлень. Ці зв'язки разом із комунікативною ситуацією надають тому самому висловленню різноманітної функційної значущості, уможливають ідентичним лексико-граматичним структурам перебувати в просторі дотичних зон та груп.

Одним із аспектів вивчення питального дискурсу є проблема співвідношення понять «запитання» і «питального речення / висловлення». М. Жинкін уперше показав, що ці дві категорії різняться між собою. Запитання – це різновид мовленнєвої дії, різновид спілкування, а питальне речення / висловлення – це форма фіксації думки [Жинкін 1955, с. 23], оптимальний засіб вербалізації інтенцій мовця.

Будь-яке запитання, як стверджує Д. Ахундов, містить завдання, тому воно виражає цілеспрямований пошук для його розв'язання [Ахундов 1990, с. 50]. Подібну думку висловлює і О. Почепцов: запитання – це формально виражений запит інформації, реалізуючи який мовець переслідує дві мети: вихідну (заповнення інформаційної лакуни) і кінцеву (здійснення мовленнєвого акту) [Почепцов 1979, с. 18–19].

Безперечно, запитання і питальне речення – це співвідносні синтаксичні категорії. Запитання – це апеляція

до кого-небудь для з'ясування чого-небудь, це запит інформації, виражений питальним реченням, а в безпосередній інтеракції, у дискурсі – питальним висловленням. Звичайно, таке твердження не свідчить про те, що всі питальні речення містять запитання. Зокрема, невластиві питальні конструкції треба розглядати як непрямі висловлення, як транспозити питальних побудов, оскільки сема запиту в них нейтралізується через активізацію в певному мовленнєвому контексті сем повідомлення, оцінки чи спонукання.

Суперечливою видається думка А. Бельського, який стверджує, що питальне речення – це не тип речення, а особлива форма, структура речення. Своєрідність цієї структури полягає в тому, що в запитанні наявна тільки половина граматичної структури, а друга – репрезентована у відповіді. Семантична природа питального речення поза кореляцією з відповіддю не може бути визначеною [Бельский 1940, с. 226]. Загалом не погоджуючись з такою позицією, зазначимо, що на мовному рівні ми аналізуємо згадані логічні категорії (запитання і відповідь) як окремі функційні типи: питальне речення виражає запитання, відповідь реалізують конструкції розповідного типу.

Важливим аспектом вивчення історії питальності є аналіз її зв'язку з категорією модальності. У граматичній традиції питальні речення протиставляють непитальним (розповідними та спонукальним), але в усіх комунікативних типах модальність різна. Розповідні речення чітко формують два модальні типи з реальною та ірреальною модальністю, спонукальні речення репрезентують ірреальну модальність. Найбільша складність у диференціації модальних значень виявляється в процесі аналізу синтаксичної природи питальних речень. Зокрема, одні мовознавці (Л. Сколкова, Г. Валімова) вважають, що розповідні та питальні конструкції треба розглядати в одній групі,

оскільки модальність не є для них диференційною ознакою; інші (О. Пешковський, Г. Щербань) – об'єднують питальні речення зі спонукальними на підставі нібито загального для них значення впливу і спонукування; ще інші (І. Распопов, Л. Фрідман) зараховують питальні речення одночасно до модального і комунікативного типу.

Нам імпонує концепція модальності, представлена чеськими лінгвістами, які вводять поняття «модального комунікативного типу речення» [РГ 1979, с. 55]. Модальність висловлення в такому разі – це складна функційно-семантична категорія, що виражає інтенції мовця і формує комунікативний процес.

Теорія питального речення здебільшого розвивалася на основі зіставлення їх з розповідними. М. Орлова зазначає, що можна спостерігати не тільки повний збіг структурної схеми питальних і розповідних речень, а й однаковий лексико-граматичний склад речень. Пор.: *Сьогодні гарна погода.* і *Сьогодні гарна погода?* [Орлова 1971, с. 45]. П. Дудик з цього приводу зазначає: «Питальні та розповідні речення втілюються в тих самих моделях (типах) синтаксичних конструкцій. Їхня своєрідність виявляється на комунікативно-синтаксичному рівні, проте і в цьому разі найбільшу диференціювальну роль відіграє інтонація, меншу – лексичне наповнення відповідних конструктивних моделей» [Дудик 1975, с. 29]. Однак, попри збіг структурних схем, питальні та розповідні речення протиставлені за функцією, яку вони виконують у процесі спілкування. Цю функційну кореляцію, пов'язану з різноманітними комунікативними настановами, реалізує структура і семантика питального речення. Елементи ототожнення питального речення з розповідним наявні в працях І. Распопова, який зауважує, що питальні засоби «виконують у питальному реченні ті самі функції, що й інші, відповідні їм елементи в розповідному реченні» [Распопов 1970, с. 88]. Пи-

тальний компонент (займенник, прислівник або частка) слугує важливою ознакою саме питальних структур.

Водночас модальність вказує на «стосунок змісту речення до дійсності, з яким пов'язують витлумачення повідомлюваного як реального (лише констатованого мовцем) або як ірреального (можливого, бажаного, необхідного)» [Вихованець 1993, с. 62]. І. Вихованець стверджує, що «речення охоплює дві сфери значень: диктумну сферу значення, що стосується інформації про світ та його пізнання, і модусну сферу, яка містить інтерпретації суб'єктом думки об'єктивного змісту речення, різноманітні оцінки мовця, його почуття й волевиявлення» [Там само, с. 117]. Власне, семантико-синтаксична концепція модальності ґрунтується на ідеї двобічного змісту речення (наявності в його семантиці об'єктивних і суб'єктивних значень). Справді, кожне речення має денотативний план, який відображає ситуацію, моделлю якої є структурна схема речення, і суб'єктивно-модальний план, що виражає стосунок мовця до позначуваної ситуації.

У практиці лінгвістичних досліджень модальність співвідноситься не тільки з окремими реченнями, а й мовленнєвими актами. Дослідники зосереджують увагу на прагматичному аспекті мовленнєвого акту, обґрунтовують думку про потребу розглядати модальність на змістовому рівні в плані впливу адресанта на адресата [Мисишина 1988, с. 61]. Дехто з мовознавців виокремлює з-поміж загальних граматичних категорій – категорію виду спілкування, на основі якої і ведуть мову про розповідні, питальні та спонукальні речення [Ломтев 1972, с. 89].

Поділ речень на розповідні, питальні та спонукальні, як стверджує А. Сколкова, ґрунтується на принципі цілеспрямованості речення, а модальні типи виділяють за значенням способу дієслова [Сколкова 1971, с. 92]. Відомо, що в лінгвістиці існує дві тенденції у визначенні основної модальності речення. Одна з них зводить це поняття до

категорії способу. З цього погляду модальність речення виступає як реальна (присудок виражений формою дієслова дійсного способу) і як ірреальна (присудок представлений дієсловом умовного чи наказового способу). На наш погляд, розуміння категорії модальності лише як відношення змісту висловлювання до дійсності в плані реальності – ірреальності не повністю відбиває сутність цієї категорії, звужує її, зближує мовну категорію з логічною, не розкриває можливостей формувати комунікативний процес. Видається правильною думка про те, що модальність як функційно-семантична категорія виражає суб'єктивне, але таке, яке ґрунтується на об'єктивних чинниках ставлення мовця до повідомлюваного в реченні. Друга тенденція полягає в тому, що модальність розглядають в аспекті комунікативної настанови речення. За таким принципом кожне висловлення виражає основне модальне значення: повідомлення – розповідне речення, запитання – питальне речення, наказу чи ввічливого прохання – спонукальне речення, бажання – оптативне речення.

Про «питальний спосіб», зреалізований, по-перше, в інфінітиві, по-друге, у питальних прислівниках і сполучниках, веде мову О. Шахматов [Шахматов 1941, с. 482]. Думка про «питальний спосіб» увиразнює особливий характер модальності питального речення, проте вираження модальності не обмежене категорією способу. І. Распопов ототожнює категорію модальності з функцією речення: «Поділ за основним модальним значенням – за функцією та призначенням у мовленні – дає нам такі модальні чи функційні типи речень: розповідні, питальні та спонукальні» [Распопов 1957, 185].

Деякі вчені зазначають, що з трьох відомих речень за метою висловлювання тільки в спонукальних модальне значення (невідповідність між змістом мовлення і дійсністю) збігається з комунікативною настановою (намаганням мовця змінити дійсність відповідно до змісту

речення). Отже, спонукальні речення репрезентують ірреальну модальність. Розповідним і питальним конструкціям єдність модальних значень не властива. По-перше, ці конструкції реалізують реальну та ірреальну модальність. По-друге, питальна форма може виражати судження (риторичне запитання) і бути експресивним засобом спонукування до дії (спонукальне запитання). Саме тому не всі мовознавці визнають модальний характер питального речення, констатуючи той факт, що поділ речень на питальні та непитальні базується на функційній, а не модальній ознаці [Писарек 1981, с. 9–10].

Питальна форма речення, як зауважує Г. Золотова, не слугує засобом вираження відношення висловлення до дійсності: питальні речення у стосунку до категорії модальності треба вивчати по-іншому. Риторичні запитання варто зараховувати до розповідних речень. За модальним значенням речення, питальна форма яких виражає експресивне спонукування до дії, можна розглядати серед спонукальних. В основі власне-питальних речень лежить певне знання, уявлення про реальність чи нереальність факту, тому в запитанні можна використовувати форми дійсного та умовного способів [Золотова 1962, с. 67].

У деяких лінгвістичних студіях спостерігаємо ототожнення категорії питальності з категорією спонукальності. Зокрема, О. Єсперсен визначає запитання як «особливе прохання, а саме – прохання щось повідомити, подати необхідні відомості» [Єсперсен 1958, с. 351]. О. Пешковський та Г. Щербань витлумачують питальну модальність як різновид спонукальної ([Пешковский 1956]; [Щербань 1991]). Звичайно, питальні конструкції можуть передавати різноманітні відтінки значень спонукування до дії, але це не є вагомим аргументом для того, щоб питальна модальність визначалася одним з різновидів спонукальної, адже засоби вираження

спонування різні. О. Падучева вналежнює запитання до окремого різновиду спонування [Падучева 1981, с. 100].

Намагання лінгвістів помістити питальне речення в певний класифікаційний ряд (чи до спонукальних структур, чи до розповідних, а не в окремий комунікативний тип) призводить до змішування різних явищ та понять. Запитання, звичайно, може бути і вимогою, і проханням, і ствердженням, але передусім **запитання є запитанням**. Характерно, що всі засоби вираження питального речення – інтонація, порядок слів, питальні слова – спрямовані на вираження запитання, на успішну вербалізацію інтенції запиту, а не імпліцитних інтенцій, що вербалізують питальні висловлення в тих чи тих дискурсивно-стильових формах української мови. Наявність певної подібності в плані структурно-семантичної будови між комунікативними типами речення ще не свідчить про ідентичні значення цих структур. Питальне речення не можна зарахувати ні до розповідного, ні до спонукального типу, оскільки йому властивий особливий формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативно-прагматичний статус.

Конкретні типи речень повинні встановлюватися, на думку Л. Фрідман, лише в контексті модальності та комунікативної настанови [Фридман 1960, с. 7]. Модальність питальних конструкцій пов'язана не тільки з питальною настановою цього комунікативного класу речень, а і з характером запитання. Наприклад, у реченнях із питальним компонентом завжди вказано на прагнення мовця щось з'ясувати. Мета такого запитання – конкретизування невідомих елементів речення: предметів, ознак, обставин тощо. Якщо запитання ставлять для визначення елементів, наявність (чи відсутність) яких констатує мовець, модальність цієї групи питальних речень є достовірною. Пор.: – *Хто се стоїть он тамечки?* (Марко Вовчок); [Пльченко:] *По сімдесять копійок пуд – почисліть скільки?*

(М. Куліш). Типовою ознакою власне-питальних речень без питального слова є вираження запиту про можливість виконання дії. Ставлячи таке запитання, мовець намагається з'ясувати, як співвідноситься зміст висловлення з дійсністю. Пор.: – *Болять, сину, ніженьки?* (І. Нечуй-Левицький); – *А ви знаєте латинську мову?* (В. Підмогильний). Оцінка характеру такого співвідношення може бути представлена мовцем лише після відповіді на запитання. Модальність цієї групи питальних речень Л. Фрідман називає «питальною модальністю», суть якої полягає в намаганні мовця встановити характер співвідношення змісту висловлення з дійсністю, а питальність дослідниця витлумачує як цілеспрямованість усіх питальних речень [Фрідман 1960, с. 8–9].

Модальність питальних конструкцій функціонує в складній комбінації незнання, бажання мовця дізнатися про щось і спонукання співрозмовника до відповіді як акту мовлення, а тому питальній формі притаманна диференціація двох типів інформації: 1) дефінітивної (уже відомої суб'єктові мовлення, проте з його погляду недостатньої) і 2) віртуальної (тієї, яка може заповнити інформаційну прогалину) [ТФГ 1990, с. 97]. Співвідношення цих виявів інформації визначає дві інтенційно детерміновані моделі питальних висловлень: речень із питальними словами, у яких мовці використовують неозначені займенники чи прислівники (з'ясувальні запитання), і речень без питальних слів (уточнювальні запитання). Цілком логічно серед питальних конструкцій в українській мові потрібно розрізняти речення з питальним компонентом та речення без питального компонента, що різняться не тільки структурою (наявність / відсутність питальних займенників і прислівників), а й модальним значенням.

На особливий характер питальної модальності вказує Л. Кадомцева, зазначаючи, що співвіднесеність основного змісту речення з дійсністю в питальних конструкціях

виступає як вимога підтвердження або заперечення реальності основного змісту речення чи уточнення окремих компонентів змісту. Питальне значення як тип модальності, на думку дослідниці, має два різновиди:

1) значення питальності, що полягає в прагненні мовця до встановлення реальності чи нереальності основного змісту речення, щодо якого в мовця є сумнів, застереження, але все ж і часткові знання (уточнювальні питання);

2) значення власне питальності, що полягає в прагненні мовця одержати нову інформацію щодо предмета думки, з'ясувати вірогідність чи невірогідність окремого моменту відображуваного факту дійсності (з'ясовуючі питання) [Кадомцева 1972, с. 128–129].

Деякі дослідники витлумачують питальну модальність як граему категорії синтаксичної модальності, що «виражає граматично оформлену питальну семантику про предмети, явища, дії, процеси, стан тощо і розчленована на загальнопитальне, частковопитальне та невластиве питальне значення і має певну сукупність формальних засобів реалізації» [Костусяк 2013, с. 62]. Власне, питальне слово слугує центром висловлення і сигналізує про його модальний статус. Переважно воно стоїть на початку конструкції, хоч з погляду актуального членування належить до реми. Речення з питальним компонентом засвідчує, що мовцеві невідомо, хто виконує дію, куди вона спрямована, що слугує об'єктом, які його ознаки тощо. Мета цього запитання – конкретизувати поняття, які залишилися не з'ясованими. Цей тип модальності питальних речень називають частковопитальним, його маркують займенникові та прислівникові компоненти.

У загальнопитальних реченнях мовець уже володіє певною інформацією. Запит у таких реченнях стосується або до змісту всього речення, або лише до якогось окремого члена речення. Питальну семантику цього різновиду в

сучасній українській мові виражають частки (*чи, хіба, невже*) й інтонація питальності. Поширені також і речення без питальних часток. Загальнопитальна модальність передбачає позитивну чи негативну відповідь. Семантичні модифікації питальної модальності визначають контекст і ситуація мовлення, представлені в структурних особливостях таких речень.

Суб'єктивна модальність є факультативною для структури питального речення. Її реалізують інтонація, частки, суб'єктивно-модальні синтаксеми. Яскраво виражене суб'єктивно-модальне значення репрезентують і невластиві-питальні конструкції (риторичні запитання, спонукальні запитання, фатичні запитання тощо). Таке розуміння синтаксичної природи питальних конструкцій свідчить про те, що в межах питальності відбувається репрезентація не тільки об'єктивно-суб'єктивних значень власне-питальних речень, але й своєрідна взаємодія розповідної, спонукальної та оптативної модальностей.

1.4. Питальне речення як модально-інтенційний тип висловлень української мови

Питальне речення – це своєрідна за формою, семантикою, інтонацією та комунікативною функцією синтаксична одиниця, проте її особливості не повністю розкрито у визначеннях, представлених у граматиках, навчально-методичних посібниках, у деяких статтях. Зокрема, М. Каранська зазначає, що «питальними реченнями думка повідомляється як запитання до когось, щоб дізнатися правду про сказане, щоб одержати інформацію про його існування» [Каранська 1992, с. 21]. Таке визначення свідчить про те, що питальне речення інформативне, оскільки воно передає адресовану думку. Водночас не враховано того, що запитання – це передусім реалізація

інтенції запиту на комунікативному рівні, у безпосередній інтеракції, в уснорозмовному мовленні, у текстовій комунікації. Саме це має на увазі І. Вихованець, подаючи таку дефініцію питальних речень: «Питальні речення містять запитання, що спонукають співрозмовника до відповіді. Їх комунікативне завдання полягає не в передаванні інформації, як у розповідних реченнях, а у спонуканні до отримання потрібної інформації» [Вихованець 1993, с. 145]. Утім, ми не вважаємо, що форма запитання завжди спонукає співрозмовника до відповіді, якої врешті-решт може і не бути. Співвідносна пара «запитання – відповідь» не завжди мовленнєво виправдана, хоч, безперечно, треба враховувати те, що мовець використовує саме питальну форму для такого особливого спонукання.

У комунікативно-інтенційному змісті питальних конструкцій, на думку Р. Мачкової, експлікується, по-перше, бажання мовця про щось дізнатися від співрозмовника і, по-друге, спонукати його відповісти на звернене до нього запитання [Мачкова 1971, с. 6]. Як зазначає В. Мороз, не можна обмежуватися поясненням, що питальне речення виражає бажання. Навіть з погляду здорового глузду воно не може бути визнано задовільним. Коли, наприклад, учений говорить у широкому колі про те, чим він цікавиться і повідомляє якесь питання (проблему), то відповідь на нього, як правило, не передбачена [Мороз 1963, с. 140]. У повсякденному житті є багато запитань, які також не передбачають відповіді співрозмовника (монологічний реєстр комунікації). Запитання можна ставити до себе вголос і подумки, їх використовують у проповідях, промовах, у віршах, піснях. Призначення питальних структур, власне, ширше, ніж те, що репрезентовано в граматичних посібниках.

У низці граматичних праць зауважено: «Питальними називають речення, у яких спеціальними мовними засобами виражено прагнення мовця щось дізнатися чи переконатися в чомусь» [РГ 1980, с. 386]. Ці речення слугують для того, аби з'ясувати, апелюючи до співрозмовника, щось невідоме мовцеві [Орлова 1971, с. 44]. У наведених визначеннях акцентовано на участі співрозмовника в мовленнєвому акті, що надзвичайно важливо для питальних конструкцій. Адже успішна реалізація інтенції запиту перебуває в безпосередній залежності від адресата мовлення, його комунікативної компетентності. Водночас у загальнопитальних конструкціях немає спеціальних питальних слів, однак вони репрезентують питальне значення. Невласне-питальні конструкції (риторичні запитання, спонукальні та фатичні запитання) узагалі не виражають бажання чи прагнення мовця про щось дізнатися, а реалізують інтенцію ствердження / заперечення, спонукання чи здивування, контактування, проте формують, як і власне-питальні конструкції, функційно-семантичне поле питальності, його периферійні зони.

Ураховуючи розмаїття функційних виявів питальних речень, лінгвісти не подають термінологічного визначення цих конструкцій. Виражаючи невдоволення тим, що академічні граматики зорієнтовані на окреслення функційного потенціалу питальності, П. Рестан, наприклад, стверджує, що «функції питальних речень настільки різноманітні, що будь-які спроби звести їх в одне узагальнене визначення приречені на невдачу» [Рестан 1969, с. 497]. Безперечно, існують деякі труднощі у визначенні об'єкта дослідження, але це не може бути аргументом для відмови від самої дефініції питальних речень.

На нашу думку, **питальне речення** – окремий модально-інтенційний клас висловлень, що репрезентує

подвійну формально-семантичну єдність, яка, з одного боку, полягає в реалізації багатоаспектного когнітивного процесу, а з іншого – у вираженні комунікативно-прагматичних функцій, актуалізованих у тих або тих дискурсивно-стильових формах української мови залежно від інтенцій мовця. Це амбівалентні синтаксичні конструкції, що виформовують питальний дискурс і реалізують мовленнєві наміри.

Якщо ширше представити дефініцію питальних конструкцій, то вона виглядає так: «Питальне речення – це висловлення адресанта, що вербалізує адресовану інтенцію запиту, спрямовану на одержання потрібної інформації щодо предмета думки, на її уточнення, на встановлення реальності чи ірреальності висловленого, на повідомлення емоційно-експресивного ствердження чи заперечення, спонукання співрозмовника до певної дії, вираження здивування, сумніву, оцінки тощо».

У цьому визначенні увиразнено такі ознаки питального речення:

1) питальне речення є одиницею не тільки мови, а й мовлення, оскільки воно є водночас і висловленням, а тому здатне формувати питальний дискурс;

2) питальне речення – це завжди адресоване висловлення, тобто в кожній мовленнєвій ситуації адресант, автор інтенції запиту, апелює до адресата мовлення;

3) питальне речення / висловлення слугує засобом реалізації інтенції запиту;

4) питальне речення поєднує власне-питальне і невласне-питальне значення, детерміновані наміром мовця;

5) власне-питальне речення передбачає з'ясування чи уточнення інформації;

6) невласне-питальні речення передають семантику інших модально-інтенційних висловлень, а саме: ствердження, заперечення, спонукання, емоційність, оцінку.

Багатоплановість і неоднорідність формальних ознак питальних структур, їхні значення, первинні та вторинні функції зумовлюють існування в мовознавстві значної кількості класифікацій питальних речень, в основі яких лежать різноманітні принципи.

Найпоширенішою класифікацією питальних речень є їхня систематизація за наявністю чи відсутністю питального слова (займенника або прислівника) у складі речення. За такого підходу всі питальні речення поділяють на займенникові й незайменникові. Така класифікація має, на наш погляд, дещо загальний, поверхневий характер і зручна тільки для формального розмежування питальних конструкцій (крім того, терміни на позначення цих двох типів зовсім не синтаксичні). Суттєвим недоліком є ще й те, що класифікація не враховує специфіки семантики питальних конструкцій, а лише увиразнює формально-граматичні маркери реалізації питальності.

Переконливою видається класифікація за характером запитання і передбачуваною відповіддю. Усі питальні речення за цією класифікацією поділяють на загальнопитальні й частковопитальні. Як правило, загальні запитання виражені питальним реченням без займенникових слів, а часткові – займенниковим питальним реченням. Однак запитання не завжди семантично і структурно пов'язане з відповіддю. Крім того, на різні запитання може бути однакова відповідь, а на те саме запитання – різні відповіді, тому однобічною вважаємо класифікацію питальних речень, запропоновану О. Пешковським. Учений, крім «чистого запитання», відповідь на яке за своїм змістом не може передбачити мовець, виокремлює питально-розповідні речення, у яких «дещо повідомляється, оскільки мовець передбачає відповідь» [Пешковский 1956, с. 393].

До запропонованого поділу питальних конструкцій близька класифікація, що зосереджує увагу на характері

логічного предиката. За такого підходу виокремлюють невизначено-зв'язкові запитання, коли відомий суб'єкт і предикат, але не відомий характер зв'язку (незайменниковий тип), і невизначено-предикатне запитання, коли не визначений і не розкритий предикат (займенниковий тип) [Писарек 1981, с. 11]. Ця класифікація співзвучна із запропонованим О. Єсперсеном поділом питань на некусні (предикатні) й іксові (запитання з невідомим елементом) [Єсперсен 1958, с. 352].

По-особливому диференціює питальні конструкції В. Шев'якова, яка визначає невизначено-зв'язкове запитання нейтрального виду і невизначено-зв'язкове запитання зі значенням припущення й уточнення [Шев'якова 1974, с. 108]. Вивчення такого співвідношення, як зазначає Р. Рейганд, спонукає до висновку, що нейтральне незайменникове запитання та займенникове запитання не виражають логічного судження, хоч і містять у прихованій формі те попереднє судження, з якого виходить постановка будь-якого запитання [Рейганд 1961, с. 4]. Отож представленим класифікаціям бракує конкретності.

Логічна інтерпретація питального речення репрезентована в праці П. Беренштейна й А. Шрамма, які поділяють запитання на загальні та альтернативні [Беренштейн, Шрамм 1959, с. 195]. Аналіз питальних речень в аспекті логічного змісту свідчить про те, що будь-яке запитання – це пошук логічного предиката. Утім, такий підхід не розкриває специфіки самого запитання, особливостей його функціонування в мовленні.

Деякі класифікації за модальним принципом, починаючи від Ш. Баллі, передбачають поділ питальних речень за критерієм відношення між модусом і диктумом на такі типи: 1) часткове диктальне запитання, що відбиває незнання часткового аспекту події і спрямоване до частини наявної у висловленні інформації, напр.: *Хто*

прийшов?; 2) повне диктальне запитання, пов'язане із загальним незнанням події і спрямоване до всього змісту висловлення: *Що трапилося?*; 3) повне модальне запитання, орієнтоване на те, що знають про подію загалом, але не знають, чи відповідає вона дійсності: *Павло тут?*; 4) часткове модальне запитання, яке виражає сумнів щодо часткового аспекту події: *Чи в школу пішов Павло?* [Балли 1955, с. 47–48].

Оригінальною є класифікація М. Орлової, яка пропонує диференціювати питальні речення за змістовим обсягом, за характером можливої відповіді та модальною якістю речення. Дослідниця зазначає, що в аспекті модальності питальні конструкції, крім основної модальності, можуть мати і вторинну (сумнів, упевненість, малоїмовірність) [Орлова 1966, с. 118–119].

Питальні речення на дві групи поділяє П. Рестан, виокремлюючи інформативні й неінформативні конструкції. Інформативні запитання ставлять для того, аби з'ясувати щось невідоме (з погляду мовця). Неінформативні – використовують формально, оскільки мовець сам прекрасно знає те, про що «запитує» [Рестан 1966, с. 133]. Ідентичний поділ здійснила Л. Терешкіна. Серед інформативних питальних речень дослідниця вирізняє чисто інформативні, презумптивно-інформативні, гіпотетично-інформативні типи. Неінформативні становлять дві групи речень: риторичні та нериторичні, яким властиве подальше членування відповідно на власне-риторичні та формально-інформативні; на афективні, спонукальні, презентативні запитання [Терёшкіна 1970, с. 344]. Подібні класифікації питальних речень зумовлені тим, що мовна форма вербалізації інтенцій запиту відображає як наявність, так і якісні характеристики інформативної лакуни в знаннях мовця.

За роллю в процесі безпосереднього контактування між двома учасниками діалогу буде класифікацію питальних

речень Л. Чахоян, яка розрізняє такі їхні типи: верифікаційне запитання, апелятивне запитання, перепит, уточнювальне запитання, експліційоване запитання, антипціційоване запитання, ідентифікувальне запитання. Окрему групу, на думку дослідниці, становлять емоційно-питальні висловлення [Чахоян 1979, с. 88].

Подібну класифікацію подає О. Хачапуридзе, який залежно від місця питального речення в потоці мовлення розрізняє: 1) запитання, що починають розмову й основне призначення яких отримати певну інформацію; 2) запитання, які пов'язують два висловлення, що їх використовують для одержання додаткової інформації у функції перепитів і сигналізаторів уваги з боку слухача до повідомлення мовця; 3) запитання, якими закінчують розмову; 4) приєднувальні запитання, що спонукають слухача підтвердити правильність повідомлення мовця, висловитися з цього приводу (їх ставлять для перевірки, чи прийнята інформація слухачем, чи зрозуміла) [Хачапуридзе 1968, с. 11–13]. Така докладна класифікація, як бачимо, враховує можливості комунікативного акту, його успішне завершення чи початок, спрямованість на співрозмовника. Цілком прийнятною є систематизація питальних побудов О. Почепцова, який залежно від того, хто виступає агентом акту кінцевої інтенції, поділяє запитання на адресантивні, адресативні та адресантивно-адресативні [Почепцов 1979, с. 20–21].

Багато класифікацій ґрунтуються на багатоплановості вивчення питальних речень, що досить переконливо, зважаючи на змістовий обшир питальності як синтаксичної категорії. Зокрема, В. Белошапкова диференціює питальні конструкції за формальною організацією (за наявністю спеціальних слів); інтонацією; за типом запитання й очікуваною відповіддю: загальнопитальні й частково-питальні; за значенням: власне-питальні і невластиві питальні речення [Совр 1989, с. 625].

Побіжно торкаючись конкретних надбань та недоліків вище наведених класифікацій, погодимося з мовознавцями в тому, що для всебічного аналізу природи питальних речень важливі і формально-граматична побудова, і семантичний обсяг, і функційний потенціал, і комунікативно-інтенційний зміст. Зважаючи на це, питальні побудови варто диференціювати за такими ознаками:

- 1) за формально-синтаксичною організацією: речення з питальним компонентом і речення без питального компонента; прості та складні питальні речення;
- 2) за структурно-семантичними параметрами (за типом запитання і передбачуваною відповіддю): загально-питальні й частковопитальні конструкції.
- 3) за комунікативно-функційним спрямуванням: власне-питальні та невластиво-питальні речення;
- 4) за комунікативно-інтенційним змістом питальності: з'ясувальна інтенція-запит й уточнювальна інтенція-запит.

1.5. Питальний дискурс – складник когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістичного знання

Когнітивно-дискурсивна парадигма як одна з пріоритетних у сучасній лінгвістиці спрямована на визначення способів репрезентації ментального світу людини в мові, на «комунікативну компетенцію мовця й адресата, дискурсивні чинники вибору тієї чи тієї мовної форми маніфестації знань у тексті чи комунікативній ситуації» [Селіванова 2008, с. 19]. У дослідницьке поле мовознавців потрапляє дискурс – особлива синергетична система, «інтегральний феномен, мисленнево-комунікативна діяльність, яка є сукупністю процесу і результату й охоплює як позалінгвальну, так і власне лінгвальний аспект» [Шевченко 2005, 105–106].

Предметом мовознавчих студій стають різні типи дискурсів: діалогічний, монологічний, наративний, політичний, правовий, журналістський, медичний і, зокрема, питальний, який вирізняється з-поміж інших сферою використання, ситуативною вмотивованістю, особливими, тільки йому властивими, можливостями репрезентувати інтенційний простір мовця – носія різнопланових інтенцій запиту.

Дискурсивну проблематику особливо жваво обговорюють у зарубіжній (Н. Арутюнова, М. Бахтін, А. Вежбицька, Т. ван Дейк, О. Кубрякова, Г. Солганик, Й. Стернін та ін.) та в українській лінгвістиці (Ф. Бацевич, Н. Литвиненко, Т. Радзієвська, О. Селіванова, К. Серажим, І. Шевченко та ін.). Дослідники акцентують особливу увагу на діяльнісний аспект мовної системи, на соціально-культурний та історично зумовлений характер дискурсу. Варто зазначити, що дискурсивна теорія чи не вперше представлена в працях Е. Бенвеніста. Французький дослідник чітко диференціював статичний план розповіді та динамічний план дискурсу, визначав дискурс як мовлення, привласнене адресантом (мовцем), і постулював його як «будь-яке висловлення, що зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника» [Бенвеніст 1974, с. 276–279]. Таке розуміння дискурсу як мовленнєвого середовища, у якому розгортається інтеракція, як окремого висловлення, як особливого адресантно-адресатного континууму взаємодії нам особливо імпонує і дає змогу подібно витлумачувати й питальний дискурс.

У мовознавчих працях дискурс ототожнюють із текстом, з конкретним висловленням, з бесідою [Серіо 2001, с. 549], з мовленнєво-мисленнєвим процесом, що відтворює і формує комплексні лінгвістичні структури, компонентами яких постають висловлення і групи висловлень [Загнітко

2008, с. 179]. Його виводять за межі традиційної дихотомії «мова – мовлення» у сферу комунікації, розглядають як різновид мовленнєвої діяльності, текстової комунікації, як соціолінгвальний феномен (див. праці [Серажим 2002; Голянич 2008; Бацевич 2010] та ін.). М. Макаров, наприклад, вважаючи синонімічними, взаємозамінними терміни «текст» і «дискурс» (відомо, спільними ознаками і тексту, і дискурсу є завершеність, цілісність, зв'язність, модальність, інтенційність, спосіб та сфера функціонування), усе ж диференціює їх за опозиційними параметрами: структурність – функційність, продукт – процес, статичність – динамічність [Макаров 2003, с. 75–87].

Дискурс співвідноситься з текстом, як висловлення з реченням, фонема зі звуком, морф із морфемою, мова з мовленням. Зрозуміло, що мовленнєві одиниці (дискурс, висловлення), не маючи емпіричної субстанції, реальної матеріальної маніфестації, ширші в потенційній здатності реалізувати комунікативні потреби мовців і відображати їхній ментальний світ. Адже, як переконливо аргументує І. Ковалик, у процесі усного мовлення «додаткову експресивну інформацію несуть супровідні явища – інтонація, динаміка голосу, міміка обличчя, жести тощо», бо мовлення – це мова в дії, що утворює своєрідну систему (ідей, поглядів, концепцій), а мова – набір різнорівневих лінгвоодиниць. Водночас мова і мовлення – «дві форми існування єдиної лінгвальної дійсності, що існує в лінгвальній свідомості одних і тих же мовців» [Ковалик 2008, с. 117–120].

Вітчизняний лінгвіст Ф. Бацевич витлумачує дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну) і відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників [Бацевич 2004, с. 138]. Таке розлоге визначення свідчить про те, що, з одного боку, дискурс –

текст, занурений у життя, з особливою граматиною, лексиком, правилами слововживання і синтаксису, а з іншого – це живе спілкування, комунікація, когнітивно-мовленнєве й інтерактивне явище з відповідними складниками спілкування.

Дискурс відображає ситуативне, уснорозмовне мовлення, яке відбувається між основними субстанціями комунікативного процесу – мовцем (адресантом) і співрозмовником (адресатом), й відтворює комунікативну подію (складну єдність мовної форми, значення і дії), створену учасниками спілкування; подію, у якій задіяна не лише мова в її фактичному використанні, але й ті ментальні процеси, що неминує супроводжують процес комунікації [Дейк 1989, с. 121]. На переконання лінгвістів, «дискурс конструюється носіями мови та одночасно сконструйовані дискурси впливають на свідомість і підсвідомість носіїв мови» [Кондратенко, Стрій, Билінська 2019, с. 13].

Ментальний стан мовця, певна подія, сфера людського буття, фрагмент реальної чи ірреальної дійсності «спонукає адресанта до висловлення» [Сусов 2000, 134]. Дискурс якраз увиразнює комунікативну подію, експлікує інтенції, зумовлює, на переконання Ф. Бацевича, виформування загальноприйнятих норм і принципів сумісної практичної взаємодії людей, створює тематичні, прагматичні, функційні «блоки», що впізнаються, ідентифікуються учасниками спілкування, як наприклад, привітання, прощання, докори, співчуття, освідчення в коханні та ін. [Бацевич 2010, с. 13].

Питальний дискурс, як і будь-який інший дискурс, відображає когнітивний процес-пошук, реалізує гносеологічну потребу мовця заповнити інформаційні лакуни в знаннях, відтворює певну комунікативну подію, пов'язану з пізнавальним пошуком, з вербалізацією інтенцій запиту, з оприявленням життєтворчості й креативності мовної особистості, яка перебуває в стані незнання, невизначеності й

використовує низку питальних конструкцій для вербалізації свого осмисленого наміру. Комфортність упізнавання питального дискурсу пов'язана з чіткістю його графічної візуалізації, з використанням спеціального маркера питальності – знака питання, який у текстовій комунікації увиразнює реалізацію мовленнєвих інтенцій.

На нашу думку, **питальний дискурс** – це й окреме питальне висловлення; і низка тематично об'єднаних дискурсивних висловлень, спрямованих на реалізацію інтенції запиту; і діалогічні єдності-репліки, у яких одна з них (чи то ініціальна репліка, чи то репліка-реакція) є питальною за своєю формою і маркована знаком питання; і ті питальні конструкції, що виконують вторинні функції й семантично пов'язані з іншими модально-інтенційними висловленнями, однак мовець свідомо використовує питальну форму для реалізації мовленнєвого наміру; і загалом дискурсивно-стильовий континуум української мови – динамічне мовленнєве середовище, орієнтоване на виконання конкретного комунікативного завдання – успішної вербалізації інтенцій мовця.

Безперечно, окреслені параметри вивчення питального дискурсу як новітнього фрагмента лінгвістичного знання не вичерпують повного спектру проблем, релевантних для його цілісної репрезентації, однак виокремлюють найвиразніші теоретико-методологічні засади для усталення термінопоняття «питальний дискурс» у комунікативній граматиці української мови.

1.6. Запит як інтенційна домінанта питального дискурсу

Людське мовлення егоцентричне, адже саме мовець відображає у своїй свідомості відношення між предметами дійсності й компонентами мовленнєвого акту. У процесі спілкування він повинен максимально враховувати

особливості адресата, його мовні знання, компетенцію, оскільки це важливо в діалозі, коли співрозмовники намагаються повністю реалізувати свої комунікативні наміри (передати той чи той запит і отримати очікувану відповідь).

Основною функцією питальних речень є вираження запиту мовця, який спрямований на з'ясування невідомої інформації, на уточнення певної думки. Водночас питальні конструкції вербалізують інтенції ствердження чи заперечення, спонукання, оцінки. Отже, комунікативний намір мовця, свідомо відібрана ним система мовних засобів, контекст чи ситуація мовлення визначають багатозначність питальних конструкцій, а саме – репрезентацію їхніх функційно-семантичних типів, об'єднаних на основі первинних і вторинних функцій.

Говорячи про проблему комунікативності питального речення, Н. Слюсарева звертає увагу на те, що запитання інформативне і для слухача, і для мовця, оскільки питальні речення, по-перше, повідомляють слухачеві відомості про зацікавленість мовця певним об'єктом (людиною чи предметом), дією чи властивістю, по-друге, про ступінь знань мовця щодо певної сфери запиту [Слюсарева 1981, с. 144]. Запитання містить інформацію про знання мовця. С. Журавльова з цього приводу зазначає, що питальне речення – це повідомлення про незнання, вимога заповнити певні лакуни в знаннях [Журавльова 1996, с. 10–11].

Дещо інший аспект у вивченні питальних речень запропонувала М. Саїдова, виокремивши такі види запиту: 1) запит як спонукання до інформації; 2) запит як очікування згоди; 3) запит як заперечення; 4) запит як спонукання до дії; 5) запит як ствердження; 6) запит як спонукання до підтвердження [Саїдова 1987, с. 52]. Такий підхід, на наш погляд, не чіткий, оскільки в репрезентованих типах запиту домінує акцентування уваги на спонукальній семантиці питальності. Вва-

жаємо, що семантика цього плану характерна тільки для спонукальних запитань, у яких сема спонукування реалізується поряд із нейтралізованою семою питальності.

Питальне висловлення як окремий модально-інтенційний клас синтаксичних одиниць має особливу структурно-семантичну організацію, що відрізняється від розповідних і спонукальних насамперед: а) наявністю питальних компонентів (займенникових, прислівникових слів та часток); б) специфічною питальною інтонацією; в) існуванням змістового центру, що містить запит інформації і за допомогою якого увиразнюється те, що для мовця є найважливішим у певний момент мовлення. Цей тип висловлень обов'язково передбачає адресата мовлення, який повинен реалізувати запит мовця.

Усі інші ознаки питальне речення поділяє з розповідними та спонукальними: 1) це граматично членовані синтаксичні одиниці, яким притаманні абстрактна структурна модель, парадигматичні відношення тощо; 2) вони бувають простими і складними, двоскладними й односкладними, поширеними й непоширеними; 3) питальне речення, так само як розповідне, спонукальне й оптативне, співвідноситься з дійсністю та відображає її, отже, йому властива модальна семантика; 4) як будь-який інший модально-інтенційний клас – питальне речення природно входить у комунікативний процес, зокрема формує питальний дискурс.

За нашими спостереженнями, структурно-граматичну побудову питальних висловлень детермінує інтенція запиту, що формує питальний дискурс та увиразнює парадигму власне-питальних і невластиве-питальних значень:

- запит – пошук інформації, її з'ясування та уточнення;
- запит – констатація інформації, реалізація експресивного ствердження чи заперечення;
- запит – волевиявлення мовця (спонукування до дії, вираження бажання тощо);

- запит – експлікація емоційного стану мовця та оцінки;
- запит – висловлення внутрішніх переживань, роздумів мовця;
- запит – засіб підтримування контакту, перевірки та активізації уваги співрозмовника [Шабат-Савка 2006, с. 422].

Питальний дискурс – це особливий модус пізнання й відображення дійсності, що репрезентує у стилізовому континуумі української мови свою амбівалентність та функційну асиметрію. Його інтенційною домінантою слугує, як бачимо, запит – змістовий компонент висловлення, логічно акцентований та актуалізований мовними засобами (і не тільки питальними) у дискурсивній практиці мовців. Важиву роль в його інтерпретації відіграють когнітивно-особистісні чинники, що дуже тісно пов'язані з мовцем – автором запиту, його бажанням використати питальне висловлення, з одного боку, для з'ясування тієї або тієї інформації, а з іншого – для актуалізації цієї інформації, для надання мовленню риторичності та естетичності, емоційності та волевиявлення.

Основне інтенційне значення питальності, що полягає в прагненні мовця одержати нову інформацію чи встановити реальність / ірреальність загального змісту речення, виражає запит, спрямований на пошук інформації, її з'ясування та уточнення. У межах цієї моделі розрізняємо частковопитальні, загальнопитальні речення, діалогічні моделі-запити, питальні нечленовані комунікати, що характеризують уснорозмовний дискурс. Напр.: – *Хто їй тут найрідніший, з ким вона душа в душу живе?* (Є. Гуцало); – *Самовар вам ставити?* (М. Коцюбинський). Саме ця модель запиту слугує інтенційною домінантною питального дискурсу, адже експлікує первинні складники питальності, пов'язані з активним станом мовної особистості, з її бажанням отримати необхідну інформацію.

Модель «запит – констатація інформації» формує низку питально-риторичних конструкцій, що виражають експресивне ствердження чи заперечення в художньому дискурсі (у поезії, прозі, драматургії), пор.: – *Хіба не належить до обов'язку порядної людини здерти маску з потвори?* (Ірина Вільде); – *А хто ж би й чекав у Львові на вокзалі на такого бідолаху, як я?* (Ірина Вільде); [Руфін:] *Прісцилло, чи ж не досить на жертову Богові твоєму статуй?* (Леся Українка). Для таких конструкцій характерний «конфлікт» між формою і змістом, асиметричний дуалізм мовної форми, синкретизм семантики, що передбачає їхню високу емоційність та експресивність.

Питальні структури здатні виражати інтенційність спонукальних конструкцій і реалізувати їхні основні волітивні значення (прохання, поради, запрошення тощо). Модель «запит як волевиявлення мовця» реалізують питально-спонукальні та питально-оптативні висловлення. Пор.: – *Чи не нараяли б ви мені, мадам Шмідтова, де-небудь купити корову?* (І. Нечуй-Левицький); – *А чом би не взяти в ці ведмежі лапи сяку-таку зброю чи й просто дрючок та не гайнути туди, де кипить битва, й собі?* (П. Загребельний).

Модальна реалізація запиту може стосуватися і різноманітних емоційно-оцінних значень, що виражають такі питальні структури, як авторизовано-оцінні та емоційні запитання: – *Що це паненка за фокуси тут показує?* (Ірина Вільде); [Едіта:] *Як смів ти в нашій хаті гріх чинити?* (Леся Українка).

Запитання-розмірковування, що експлікуються зазвичай у монологічному мовленні, передають суб'єктивно-модальні значення запиту, спрямованого на висловлення внутрішніх переживань, роздумів мовця: – *І куди це вона йде? Пощо згодилася? Як увійти до попівської хати? Як сісти? Як говорити? Ой!..* (Г. Хоткевич).

Яскраво виражений прагматичний характер репрезентують питальні висловлення в різних дискурсивно-жанрових виявах української мови, у публіцистичному, релігійному, епістолярному регістрі, у народнопісенному дискурсі, у дискурсі фатичної комунікації. Напр.: – *Як то ви живете-поживаєте?* (Марко Вовчок); – *Знаєш що? Ходімо в театр!* (Розмовне); *Але згадаймо реальність: окрім начіплювання ярликів, чи було коли-небудь сказано офіційне слово на захист честі й престижу мови українського народу?* (О. Гончар).

Отже, запит як комунікативна інтенція питальних висловлень становить парадигму об'єктивних (власне-питальних) та суб'єктивних (невласне-питальних) значення питальності, слугує інтенційною домінатною питального дискурсу. Термінообшир питального висловлення передбачає не тільки реалізацію моделі «запит – пошук інформації», безсумнівно, основної та визначальної для увиразнення інтенції запиту, а й низки інших функцій питальних структур, спрямованих на вираження риторичності мовлення, на вияскравлення мовленнєвої естетичності, опотужнення емоційності, ввічливості та фатичності. У межах питальності взаємодіють розповідна, спонукальна та оптативна модальність, що сприяє комбінації об'єктивних і суб'єктивно-оцінних конотацій у питальних реченнях, свідчить про амбівалентну лінгвістичну природу питальних висловлень.

Питальні речення займають належне місце в синтаксичній системі української мови. Їх виокремлюють в контексті класифікацій речень за метою висловлювання та комунікативною настановою. Це окремий модально-інтенційний тип висловлень, що має свої структурні, семантичні та комунікативно-прагматичні показники.

Функційні параметри питальних висловлень детермінує інтенція мовця – запит, спрямований на з'ясування або уточнення тієї чи тієї інформації. Зміст питального речення вказує на недостатність, неповноту певної вихідної інформації та гносеологічну потребу автора запиту в її розширенні. Питальне слово слугує центром частковопитального висловлення, яке засвідчує, що мовець не знає, хто виконує дію, куди вона спрямована, що слугує об'єктом, які його ознаки, тому й генерує інтенцію запиту, спрямовану на те, аби з'ясувати необхідну інформацію. У загальнопитальних висловленнях мовець уже володіє певною інформацією. Інтенція запиту в такому разі має стосунок або до змісту всього речення, або лише до якогось окремого реченнєвого компонента.

Питальні конструкції реалізують низку об'єктивних (власне-питальних) і суб'єктивних (невласне-питальних) значень, традиційно пов'язуваних з іншими комунікативними типами речень. У дискурсивно-стильовому континуумі української мови виявляється багатозначність питальних конструкцій: репрезентація їхніх функційно-семантичних типів, об'єднаних на основі первинних і вторинних функцій. Таке витлумачення лінгвістичної природи питальних висловлень дає змогу розглядати їх амбівалентні синтаксичні конструкції, що виформовують питальний дискурс і реалізують, з одного боку, багатоаспектний когнітивний процес-пошук інформації, увиразнюючи експліцитну інтенцію запиту, а з іншого – виконують у мовленні функції, пов'язані зі змістом інших модально-інтенційних висловлень, з фігуральністю мови, з емоційністю та аксіологічними параметрами процесу спілкування, з метакомунікацією.

РОЗДІЛ 2

ПИТАЛЬНИЙ ДИСКУРС У СТРУКТУРНО- СЕМАНТИЧНОМУ ВИМІРІ

2.1. З'ясувальна інтенція-запит і граматичні засоби її репрезентації

У семантичній структурі питального речення експлікується два елементи: 1) те, що відомо; 2) те, що вимагає з'ясування. Ставлячи запитання, мовець виходить з того, що відомо йому, а також з того, що, можливо, відомо й адресатові, який мав би забезпечити його потрібною інформацією. Власне, пресупозицію питального висловлення «складають умови, за яких запитання може бути використано для вимоги інформації» [Санникова 1975, с. 26]. Саме запитання, на відміну від судження, не може бути ні істинним, ні хибним, оскільки воно нічого не стверджує і не заперечує, а виражає лише запит, пошук, спрямований на з'ясування невідомої властивості чи ознаки предмета. В. Кучереносов зазначає, що питальне речення володіє первинною і вторинною пресупозитивністю: первинна – це прохання (наказ) відповісти на поставлене запитання; вторинна – надання спів розмовникові певної інформації, необхідної для конструювання судження-відповіді [Кучереносов 1988, с. 6].

Семантична структура питального речення «містить запит компетентності адресата» [Почепцов 1978б, с. 70] щодо наявності в нього певної інформації, а тому питальність відображає якісну характеристику інформаційної

лакуни в знаннях мовця – його прагнення з'ясувати чи уточнити інформацію, підтвердити чи заперечити якийсь факт дійсності, передбачає вербалізацію двох мовленнєвих інтенцій, зреалізованих реченнями з питальним компонентом (частковопитальні висловлення); і реченнями без питального компонента (загальнопитальні висловлення). І ті, і ті конструкції виформовують питальний дискурс, що відображає виразний функційний потенціал питальності. Речення першого типу, що реалізують з'ясувальну інтенцію, віддзеркалюють прагнення мовця отримати нові відомості, з'ясувати часткову інформацію щодо конкретного вияву сутності предметів, осіб, їхніх ознак, просторові та часові межі, місце дії. Цей змістовий обшир у висловленні актуалізують питальні маркери – займенники та прислівники, що слугують лексико-граматичними показниками власне-питальних речень. Загальнопитальні висловлення втілюють уточнювальну інтенцію-запит.

За нашими спостереженнями, конструкції із питальними займенниками передають запит про особу, предмет, якість предмета, його належність, а в реченнях із питальними прислівниками репрезентовано запит про місце, час, мету, причину. Саме питальні компоненти здатні позначати категорії предметів, ознак і обставин, під які можуть бути підведені різноманітні факти дійсності. Цікаві спостереження з цього приводу постулюють І. Вихованець і К. Городенська, зазначаючи, що питальні займенникові слова вказують на предмети, які для мовця є неозначеними чи невідомими. Вони структурують питальні речення займенникового типу, у яких висловлено «бажання мовця з'ясувати щось для нього неокреслене чи йому невідоме». Їхнє вживання «побудовано на зверненні мовця до співрозмовника й на очікуванні від останнього відповіді на запитання» [Вихованець, Городенська 2004, с. 197].

Питальні компоненти, зрозуміло, поєднують вказівне значення із запитом про те, як конкретно представлено цей предмет чи ознаку в реальній ситуації. Відповіддю на запитання може бути текст, внутрішня структура якого збігається з внутрішньою структурою запитання. Той або той питальний компонент містить неозначену «інформацію» (вказівку), що має бути зреалізована, розкрита у відповіді, оскільки питальні займенники «позначають прохання вказати елемент» [Левин 1973, с. 109]. Ці елементи можуть стосуватися множинності об'єктів (що), множинності осіб (хто), множинності ознак, якостей, належності (який, чий), множинності порядкових і кількісних чисел (котрий, скільки), множинності моментів чи проміжків часу, місця, напрямку, способу дії (коли, де, куди, як). Питальні слова заміщають низку невідомих, неназваних членів (предметів, ознак, осіб тощо), тому належать до одиниць «дейктичного й анафоричного характеру, адже можуть указувати на спостережувані в мовленнєвій ситуації предмети й відсилати до назв предметів у подальшому розгортанні тексту» [Граматики 2017, с. 238].

Займенникові запитання вимагають такої відповіді, яка розширює знання того, хто запитує, тобто питальні компоненти чітко маркують конкретний запит мовця. Вони мотивовані, на думку Ю. Дубовського, намаганням запитати про нові для конкретної ситуації обставини. Оскільки нові обставини видаються тому, хто запитує, абсолютно невизначеними, чимось невідомим, то запитання про нову інформацію завжди матеріалізується у формі займенникового питального речення [Дубовський 1966, с. 24]. На думку дослідника, з'ясування невідомого може належати до галузі:

- 1) граматичного суб'єкта чи об'єкта дії;
- 2) атрибутивних або предикативних ознак певного предмета або явища;

3) адвербіальних ознак дії щодо місця, напрямку, часу, причини, мети, способу дії [Там само].

Характерною особливістю частковопитальних речень є те, що вони передають намагання мовця з'ясувати щось невідоме, дізнатися про певні факти життя і реалізують основне модальне значення запиту, спрямованого на з'ясування невідомої інформації. Зважаючи на роль питальних компонентів у формуванні питального дискурсу і враховуючи при цьому їхній комунікативно-інтенційний зміст, виокремлюємо:

- а) питальні висловлення з предметним компонентом;
- б) питальні висловлення з атрибутивним компонентом;
- в) питальні висловлення з обставинним компонентом.

Питальні речення з **предметним компонентом** репрезентують дві основні семантичні групи: з питальним компонентом *хто* (*кого, кому, ким*) для назв істот; з питальним компонентом *що* (*чого, чому, чим*) для назв неістот. Зокрема, маркер питальності **хто** передає запит про особу, напр.: – *Хто се стоїть он тамечки?* (Марко Вовчок); – *Хто ж його повіз?* (Б. Грінченко). Такі побудови реалізують запит щодо того, ким здійснюється та чи та дія: – *Хто там вештається?* (В. Підмогильний); кому належить якась ознака, вчинок: – *А хто ж винен? Хто, питаю, винен?* (Марко Кропивницький); ким є названа особа: – *Хто се в вас, Марусе?* (Марко Вовчок).

Питальне слово **хто** в називному відмінку найчастіше виступає в ролі однослівного номінативного *підмета*, напр.: – *Хто ж вони, вуйку?* (С. Скляренко); – *Хто се до нас прийшов?* (Марко Вовчок); – *А хто ж сватає?* (Марко Вовчок). Утім, компонент **хто** входить і до складу синтаксично неподільного *підмета-словосполучення*, сформованого із займенника **хто** в називному відмінку, прийменника *з* та родового відмінка іменника чи особового займенника, пор.: – *Хто з хлопців прийде в гості?* (Розм.);

– *А хто з вас його бачив?* (Марко Вовчок); – *А хто з вас мої конята поведе?* (А. Свидницький).

Питальні речення із займенниковим словом **хто** – це структури з різними поширювачами. Обстежений фактичний матеріал засвідчує приклади і з непоширеними питальними конструкціями: – *Хто рахував?* (О. Кониський); – *Хто це?* (А. Свидницький).

Серед двоскладних питальних речень варто виокремити групу бездієслівних (неповних) речень, за структурою дуже коротких: – *Хто се?* (В. Підмогильний); – *А хто се тут?* (Марко Вовчок); – *Хто там?* (О. Кониський). Ці питальні структури мають характер стійких словосполучень і містять підмет (хто), що його використовують із займенником **це, се** та з прислівником **там**.

З'ясувальну інтенцію запиту вербалізують конструкції, у складі яких наявні питальні слова, виражені непрямыми відмінками займенника **хто**. У реченні такі компоненти виконують переважно функцію об'єктного поширювача (додатка). Наприклад, родовий відмінок цього питального компонента (**кого**) репрезентує запит про об'єкт дії (– *Кого вона любила ще?* (Марко Вовчок); – *Кого вам?* (В. Підмогильний); предметний компонент **кому** виражає запит про адресата дії (– *Кому ж се вона таку писанку хорошу та гарну придбала?* (Г. Квітка-Основ'яненко); компонент **ким** указує на ідентифікувальні ознаки особи за професією, родом діяльності (– *А ким він буде, коли скінчить школу?* (Ірина Вільде); – *А ви ж ким доводиться Богданові? Рідня?* – *Дуже далеко* (М. Стельмах).

Питальний компонент **кого** часто використовують із прийменниками **на, до, задля, у, в, про**, що видозмінюють семантику питального речення, напр.: – *Гей, любко пишна, солоденька, на кого ти робиш, свої білі пушки випрідаєш?* (Марко Черемшина); – *Мій ти голубе милий! За кого ти ж її 'ддати хочеш?* (Марко Вовчок);

– *У кого він позичає?* (Марко Вовчок); [Іван:] *Про кого це ти кажеш?* (М. Кропивницький).

Питальне речення з предметним компонентом **кому** виражає запит про ту чи ту особу – адресата дії. У граматичній системі сучасної української мови давальний відмінок «вважають основним морфологічним варіантом адресатної синтаксеми, спеціалізованим на вираженні семантико-синтаксичної функції адресата дії» [Городенська 1999, с. 19]. Напр.: – *Кому казати?* (А. Свидницький); – *Кому ж він давав?* (Б. Грінченко). Зміна словопорядку питального слова *кому* позначена емоційним відтінком: *А відповідати кому?* (Є. Гуцало). Уживання цього слова з предметним значенням у місцевому відмінку набуває специфічного діалектного забарвлення, оскільки має виразний відтінок причини (експлікується зі значенням «чому»), напр.: – *По кому ж би й мали його споминать?* (Ю. Федькович). Цікаво, що подібне значення виражає і конструкція з питальним словом **по чому**: – *По чому ту скалу Христарем назвали?* (Ю. Федькович) // *Чому ту скалу Христарем назвали?*

У двоскладних питальних реченнях орудний відмінок займенника **хто** – **ким** разом із дієслівною зв'язкою **бути** є присудком. Такі конструкції семантично місткі: вказують на ідентифікувальні, кваліфікувальні ознаки за професією, родом діяльності тощо. Пор.: – *А ким він буде, коли скінчить школу?* (Ірина Вільде); – *А ким же він був?* (П. Загребельний). Здебільшого питальний компонент **ким** використовують із прийменником **з**, указуючи на об'єкт (супровідний), напр.: – *З ким? З ким я буду газдувати?* (Д. Харов'юк); – *З ким маю честь познайомитись?* (А. Свидницький). Останнє речення можна розглядати як ввічливе запитання, що його використовують комуніканти під час знайомства.

Маркером актуалізації інтенції запиту слугує компонент **що**, який передає запит про фізичний і

психічний стан особи. Пор.: – *Подивись, Науме, що з Марусею діється?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Що з тобою, Вадиме?* (М. Хвильовий); конкретизує загальне значення предметності, напр.: [Анна:] *Що се в тебе тут, в сім медальйоні?* (Леся Українка); – *Що це, дідусю?* – *Та ніби хустка* (М. Стельмах); виражає запит про особу, виражений фразеологізованою моделлю, пор.: – *Що це за дитинка прибукала до нас?* (М. Івасюк); – *Що це за намітка сидить в вас за самоваром?* (І. Нечуй-Левицький); – *Що се за оден?* (Є. Ярошинська).

Водночас на синтаксичному рівні у виборі питальних слів спостерігаємо явище синонімії. Так, питальне слово **що** функціює зі значенням причини (– *Що це Андрія так довго нема?* (Марко Кропивницький); – *Що ж мовчите?* (О. Кониський); для реалізації кількості (– *А що має коштувати он той зелений капелюшок за вікном?* (Марко Черемшина); – *А що треба за се дати?* (Марко Вовчок). У поєднанні з різними прийменниками (**за, про, через, в, по, що**) компонент **що** увиразнює ту чи ту семантику, напр.: – *За що ж ти мене караєш, чим я перед тобою завинила?* (Є. Гуцало); – *Про що ви зараз думаєте?* (М. Стельмах); – *На що вони зважають?* (А. Свидницький).

Подібне значення мають і неповні речення на зразок – *Що з тобою, Вадиме?* (М. Хвильовий); – *Ви нині такі гарні, виглядаєте, мов саме щастя?* *Що з вами?* (О. Кобилянська). До питальних висловлень, які виражають запит про стан, належать і двоскладні структури з підметом **що**, пор.: [Андромаха:] *Кажи, що сталося?* (Леся Українка); – *Що скоїлось?* (В. Підмогильний); – *А що там у вас, діється, сестрице?* (Марко Вовчок).

Питальний компонент **що** може поєднуватися з прийменником **за**, напр.: – *А за що мене бити?* (Марко Вовчок); – *За що ж ти мене караєш, чим я перед тобою завинила?* (Є. Гуцало). Крім предметно-питального

значення, такий питальний компонент реалізує з'ясувальну інтенцію причини. Пор.: *Ти скажи, скажи, **за що** ти мене занепасти хочеш?* (Марко Вовчок); ***За що** радість ту мою розвіяв степами, о пане?* (Ю. Федькович). Цей запит вербалізує і компонент **за віщо**, напр.: ***За віщо** ти ненавидиш мене?* (Леся Українка); [Семен:] *Скажи, голубко, **за віщо** ти мене так любиш?* (Марко Кропивницький); – ***А за віщо** я буду тобі платити?* (І. Нечуй-Левицький).

Інтенцію запиту передає і предметний компонент **про що**, напр.: – ***Про що** ви зараз думаєте?* (М. Стельмах); – *Ви **про що**?* (Є. Гуцало), а також синонімічні йому питальні маркери **що, об чім, про віщо**. Пор.: – ***Що** ти розмовляв з Бачинським?* (Є. Ярошинська) // ***Про що** ти розмовляв з Бачинським?*; – ***Об чім** все мислиш?* (Марко Вовчок) // ***Про що** мислиш?*; [Свирид:] ***Про віщо** чурукаєте?* (Марко Кропивницький) // ***Про що** чурукаєте?*; [Роман:] ***Стривай, Зінько! Ти ж це про віщо?*** (Марко Кропивницький). Інтенцію запиту увиразнюють компоненти **через що, в що, по що, на що**. Пор.: ***А через що** гинуть?* (В. Підмогильний); – ***А в що** вони не попадають закономірно?* (П. Загребельний); – ***На що** вони зважають?* (А. Свидницький).

Питальний маркер **чого** виражає як предметне значення (– ***Чого** ти шукаєш?* (Марко Вовчок); [Річард:] ***Чого** бракує творові моєму?* (Леся Українка), так і семантику причини (– ***Чого** ти, дочко, так змарніла?* (А. Свидницький); – ***Чого** це ти дразнишся зо мною?* (І. Нечуй-Левицький); – ***Чого** ти така сумна стала, змарніла зовсім?* (М. Хвильовий). Прийменникові форми з компонентом **чого** реалізують низку стилістичних відтінків. Пор.: – ***А ваші бесаги від чого** так попухнули?* (Марко Черемшина); – ***До чого ж** це її прив'язати, га?* ***Для чого?*** (Є. Гуцало); [Олеся:] ***Та й задля чого** ви цим турбуєте тата та маму?* (Марко Кропивницький).

З'ясувальну інтенцію-запит вербалізує питальний компонент **чому**. Його зрідка використовують для з'ясування предметного значення (– *А в **чому** ж Тетяна житиме, коли ти півхати повалиш?* (Є. Гуцало); – *У **чому** винна ти?* (Марко Вовчок); – *На **чім** спите?* (Марко Черемшина); – *По **чім** вас, молоді літа, згадувати?* (Марко Вовчок). Здебільшого питальний компонент **чому** виражає причинове значення, напр.: – ***Чому** додому не їдиш?* (А. Свидницький); – ***Чому** це сьогодні нема какао?* (М. Хвильовий). Значення причини в питальних реченнях підсилюють препозитивні частки *та, а, і, так*, постпозитивна *ж*. Пор.: – *Та **чому** оце Маруся нам не скаже нічого?* (Марко Вовчок); – *А **чому** ж не можна пустувати?* (Б. Грінченко); – *Так **чому** ж вас, одначе, не задовольняє жодна з ідей про переселення?* (М. Стельмах); – ***Чому** ж мене до списку не вніс?* (О. Гончар). Цікаво, що, крім препозиції, питальний компонент може бути в інтерпозиції та постпозиції, що увиразнює інтенцію запити: – *А ваш тато **чому** так не зробив?* (А. Свидницький); [Сінон:] *А ти **чому** не п'єш?* (Леся Українка); [Мавка:] *Не руш мене!* [Перелесник:] *А то **чому**?* (Леся Українка).

Питальний компонент **чим** виражає запит – з'ясування предметності, пор.: [Іван:] ***Чим** би тут закусити?* (Марко Кропивницький); [Вустя:] *Мамо, понюхайте, **чим** у мене пахнуть руки?* (Марко Кропивницький). Препозитивні та постпозитивні частки увиразнюють предметне значення в таких питальних конструкціях: – *А **чим** то він кинув?* (А. Свидницький); – *А **чим** ти взагалі цікавишся поза своїм кодексом?* (Ірина Вільде); – ***Чим** же ви лічитесь?* (І. Нечуй-Левицький). Водночас у питальних реченнях цей компонент передає інтенцію з'ясування способу дії чи засобу. Пор.: – ***Чим** же ти одбудеш свадьбу і **чим** житимеш?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – ***Чим** же пояснити вашу зневагу до батьків?* (В. Підмогильний) і – ***Чим** же я*

запоможу? (О. Кониський); [Юрко:] **Чим** я вам за вашу ласку віддячу? (Марко Кропивницький). Варто зауважити, що в тих або тих контекстах **чим, чим же ж** набувають відтінку **міри** та **ступеня**: – **А чим** дешевше? (Л. Мартович); – **Чим же ж** Грицько гірший від мене? (Розм.).

Питальні висловлення з **атрибутивним компонентом** (який, котрий, чий, скільки) реалізують запит про ознаку, якість чи властивість предмета. Вони передають різноманітні означальні властивості, кількісні характеристики, виражають семантику посесивності.

Цілком логічно в польській мові Л. Пісарек виокремлює три типи ознак, що їх репрезентують питальні речення:

- 1) квалітативні ознаки, що слугують для увиразнення якісної характеристики предметів;
- 2) квантитативні ознаки, що вказують на кількісні визначення предметів та їхню впорядкованість;
- 3) посесивні ознаки, що відображують належність предмета [Пісарек 1981, с. 118].

Питальний компонент **який (яка, яке, які)** актуалізує запит, спрямований на з'ясування ознаки предмета. Питальна структура виражає повну необізнаність мовця щодо якихось атрибутивних властивостей предмета. Напр.: – *Який фасон хочеш?* (Є. Гуцало). Водночас питальний компонент **який** передає предметно-особове значення (– *А з яких ви будете?* (І. Нечуй-Левицький); причину (– *Якого це дідька вони лізуть під віз?* (І. Нечуй-Левицький); – *Та якої холери ти причепився до мене?* (Ірина Вільде); час ([Неофіт-раб:] *Ей, християнине, з якого часу у вас ганебною зветься страта?* (Леся Українка); – *Дарко, з якого часу ти співаєш у хорі?* (Ірина Вільде); значення напряму руху (– *А з якого ж мені кінця заходити? З чого починати?* (О. Кониський); – *А з якої ж дороги до тебе ближче заїхати?* (Розм.).

Різнманітні емоційно-експресивні відтінки нашаровуються на семантику питального висловлення за допо-

могою підсилювально-видільних часток, пор.: – *А якого б ви собі зятя бажали?* (Марко Вовчок); – *А яку ж оце спідницю ти думаєш продати?* (І. Нечуй-Левицький). Невідомі ознаки в таких питальних реченнях однаково ймовірні. Вибір однієї з них подекуди може підказуватися самим мовцем. Пор.: – *Який він – чи ввічливий, говіркий?* (Марко Вовчок); – *Тобі яка до лиця: сива чи чорна?* (О. Кониський).

Атрибутивний компонент **який** у питальному реченні виконує синтаксичну функцію означення, присудка та обставини. Як поширювач означального типу його використовують у тих питальних конструкціях, у яких наявні дієслівні форми, напр.: [Монтаньяр:] *Скажи мені, яку ідею скриня та ховала, що звалась за життя Луї Капет?* (Леся Українка); – *Про які податки ти балакаєш?* (Є. Гуцало) або в неповних конструкціях, пор.: – *Який скарб?* (О. Кониський); – *А він про мене брехні розпускає... – Які ж брехні?* (Є. Гуцало).

Питальний компонент **чий** виражає запит про належність кого-, чого-небудь якійсь особі чи групі осіб. Напр.: – *Чий се голос?* (Марко Вовчок); – *Мамо! Чия то дівчина приходила до нас вчора позичати вогню?* (І. Нечуй-Левицький). Його експлікуємо не тільки на початку, а й усередині та в кінці речення. Пор.: – *А харчі чийі будуть?* (О. Кониський); – *А ти чия?* (Ірина Вільде); – *Мамо, а це ж чийі?* (В. Козаченко).

Запит про квантитативні ознаки позначають у питальних висловленнях компоненти **котрий**, **скільки**. Маркер **котрий** актуалізує запит мовця про впорядкованість часу. Напр.: – *Котра зараз година?* (В. Підмогильний); [Волосний писар:] *А котрий вже місяць у вас паспорт прострочений?* (Марко Кропивницький).

Питальний компонент **котрий** поєднується з прийменниково-іменниковими формами: – *В котрому вікні він*

сидів? (І. Нечуй-Левицький); – *В котрих кукурудзах?* (Марко Черемшина).

Однією з особливостей питальних речень, що містять **котрий**, є те, що вони можуть виражати атрибутивні значення. Напр.: – *А котра це з вас, молодиці, винна?* (І. Нечуй-Левицький); [Третій парубок:] *Рад би я знати, котре твій жених, що ти так за ним пригадуєшся?* (Марко Черемшина).

Зміст інтенцій запиту з компонентом **скільки** зумовлений значенням іменника, поєднаного з питальним займенником. Проте, звичайно ж, для усіх цих питальних структур характерне вираження кількості. Це може бути запит: 1) про кількість осіб (назви істот), напр.: – *Кілько дітей у тебе?* (Марко Черемшина); 2) про кількість предметів (– *Скільки тобі яєць бити? – Півдєсятка вистачить* (М. Стельмах); – *Скільки-то тієї землі йому дають?* (О. Кониський); 3) про вік особи (– *Та скільки ж тобі років?* (В. Підмогильний); 4) про кількість часу (– *Скільки років ти вчивсь, Колосовський?* (О. Гончар); 5) про відстань: [Юрко:] *А скільки буде звідси до Павлиша?* (Марко Кропивницький); 6) про розмір заробітку, ціну (– *Скільки ж ти жаловання получаєш тепер?* (Г. Квітка-Основ'яненко). Кількісне значення передають й інші питальні компоненти, напр.: – *Це ж **почому** тепер воли на ярмарку, дядьку Софроне?* (В. Козаченко); – *А **по чому** хочеш від копи?* (Д. Макогон); – *Пані дохтор, **що то може коштувати**, як когось малим бучком по голові вдариться?* (Марко Черемшина).

Питальні висловлення з **обставинним компонентом** (де, куди, звідки, коли, доки, навіщо, як та ін.) виражають різноманітні обставинні значення. У таких конструкціях репрезентовано запит про мету, причину, час, місце дії. Обставинні компоненти прислівникового типу, як і питальні займенники, спонукають співроз-

мовника до відповіді. Наприклад, питальний компонент **де** актуалізує інтенцію-запит про місце (*– Де це було?* (В. Шкляр); *– Де це ти скалічився?* (В. Підмогильний); *– А де ваш чоловік?* (Марко Вовчок); про напрямок руху (*– Де ж вона пішла? Де ж вона поділася?* (Марко Вовчок).

Питальні висловлення з компонентом **куди** репрезентують просторову семантику і передають запит про напрям руху, напр.: *– Татку! А куди веде ця дорога?* – *На Седнів, сину* (І. Цюпа); *– Куди се вона пішла?* (Марко Вовчок); *– Куди ти так задивилась, моє серденько, що-сь не чула, як я надійшов?* (Є. Ярошинська). Висловлення з компонентом **звідки** становлять декілька семантичних груп: 1) запит про джерело руху (*– Звідки так рано йдеш?* – *З вітряка* (М. Стельмах); *– Звідки вас Господь несе?* (Марко Вовчок); 2) джерело знань (*– Й звідки ви знаєте?* (Є. Гуцало); 3) вказівка на місцевість (*– А звідки ви? З якої місцевості?* (Іван Багряний); *– А відкіля ви, панове, з якої землі?* (Г. Квітка-Основ'яненко); 4) узагальнена вказівка на походження (*– Звідки такі прогнози?* (О. Гончар).

В українськомовному дискурсі для вербалізації запиту про час мовці використовують питальний компонент **коли**, напр.: *– Коли се він занедужав?* (Марко Вовчок); *– А коли він прибуде?* (О. Кониський). Темпоральність зі значенням межі можуть виражати обставинні компоненти **відколи** і **доки**. Пор.: *– Відколи це у вас заведено, щоб служба втручалася в розмови?* (Ірина Вільде); *– Доки ти, дівко, будеш витанцьовувати перед дзеркалом?* (Ірина Вільде). Питальні конструкції з обставинним компонентом **доки** увиразнюють спонукальні значення, що полягають у відмові щось робити, у припиненні та завершенні якоїсь дії, пор.: [Лицар:] *Та доки вже ховатись по кутках? І доки ти мене гнітити будеш?* (Леся Українка); *– Горпино! Доки ми будемо так мучитися?* (Б. Грінченко).

Запит про мету дії актуалізують маркери **навіщо** / **нащо**, пор.: *– Навіщо тобі ці лекції?* (В. Підмогильний); *– Нащо це,*

Андрію, малому голову туманити? (М. Стельмах). Питальні речення з цими компонентами увиразнюють семантику докору: – *Навіщо ви це говорите, Нелюсько? Навіщо говорите мені те, що я напам'ять знаю, як оці псалми Давидові?* (Ірина Вільде); авторизовану оцінку: [Лукерія Степанівна:] *Навіщо ще й тебе в горниці взяли, мало й так дармоїдів?* (Марко Кропивницький); причину: [Поліксена:] *А нащо ж ти приймала подарунки?* (Леся Українка). Обставинне значення мети виражає і питальний компонент **пощо**. Пор.: – *Пощо ви прийшли до мене, коли не вірите моїм словам?* (О. Кобилянська).

Висловлення з питальним компонентом **як** містять запит, що вимагає пояснення способу реалізації якоїсь дії, напр.: – *А як же ми возитимемо снопи?* (І. Нечуй-Левицький); – *Як же вас тут у громаді усіх мені поділити?* (Г. Квітка-Основ'яненко); з'ясування причини: [Горнов:] *І як ви не встерегли її тоді, як увели з подвір'я в хату?* (Марко Кропивницький); умови: – *Ото горда! А як куплю хустку, ще й спідницю справлю?* (І. Нечуй-Левицький).

Успішна реалізація інтенцій запиту залежить від наміру мовця використати той або той маркер питальності, від умов перебігу комунікації, толерантної чи атолерантної за своєю суттю.

2.2. Уточнювальна інтенція-запит та її вербалізація в питальних висловленнях

2.2.1. Реалізація уточнювальної інтенції в конструкціях із питальними частками

Уточнювальна інтенція-запит спрямована на те, аби перевірити чи підтвердити вірогідність того, що вже певною мірою відомо мовцеві, а тому автор запиту очікує на ствердну / заперечну відповідь. Якщо з'ясувальну інтенцію-запит реалізують питальні компоненти (займенники та

прислівники), то уточнювальну – питальні частки і специфічна інтонація. Зокрема, питальні частки (*чи, хіба, невже, що, як, га, ну* та ін.) вербалізують людські емоції та оцінку (здивування, захоплення, докір, обурення, нерозуміння), передають спонукально-волюнтативну модальність. Відмінність між цими двома типами питальної думки зумовлена не тільки формальним вираженням питального значення, а й характером запиту інформації про щось невідоме. У частковопитальних конструкціях це невідоме не представлено, питальні слова на нього тільки вказують. У загальнопитальних висловленнях невідоме названо – це якась ознака, предмет, явище чи обставина, однак мовця цікавить, як співвідноситься це «відоме» з дійсністю в плані реальності / ірреальності, достовірності тощо. Конструкції цього зразка містять приховану альтернативу того, чи висловлене в запитанні є достовірним фактом, чи його треба відкинути як нереальне. Ставлячи подібне запитання, мовець очікує від співрозмовника лише підтвердження або заперечення думки, до того ж ствердна чи заперечна відповідь є для нього однаково ймовірною (можливою). Загальнопитальні висловлення орієнтовані на ствердну відповідь «Так» чи заперечну відповідь «Ні», або ж на еквівалентні модифікації цих відповідей, напр.: [Кассандра:] *А якби часом я тобі сказала – я не кажу, се тільки так, наприклад, – щоб ти не йшов тепер на ті розвідки? Чи ти б послухав?* [Долон:] *Ні* (Леся Українка); – *Чи ти здужаєш?* – *Здужаю* (Марко Вовчок).

Загальнопитальні речення не однорідні за своєю синтаксичною природою. Вони формують два структурно-семантичні типи:

- висловлення з питальними частками;
- висловлення без питального компонента.

Питальні конструкції з частками відображають модально-експресивні значення. Адже загальна функція всіх модальних часток виявляється в передаванні різноманітних

відтінків суб'єктивної модальності, у вираженні волюнтаривного та емоційно-оцінного забарвлення. Вони спеціалізуються «на вираженні двох комунікативних функцій – вирізненні теми і реми в актуальному членуванні речення та у формуванні комунікативних типів речення за метою висловлювання» [Городенська 2004, с. 358].

Поява частки в будь-якому висловленні сигналізує про особливий комунікативно зорієнтований статус усієї конструкції. Таке твердження не викликає жодного сумніву, оскільки кожна мова репрезентує велику кількість часток, що характеризують той чи той модально-інтенційний клас речення. Як відомо, залежно від мети висловлювання речення поділяють на розповідні, питальні, спонукальні та бажальні. У творенні цих комунікативних типів речення беруть участь «відповідні частки та інтонація» [Городенська 2004, с. 359]. Зокрема, у системі засобів вираження питальності представлено такі частки: **чи, хіба, невже, що, як, га, ну** та ін., які, «перебуваючи на периферії репрезентантів епістемічно-модального значення проблематичної достовірності, виявляють здатність відсилати реципієнта до тезаурусних знань, координувати діалогічну взаємодію, виконувати роль текстових скрип» [Степаненко, Педченко 2019, с. 109].

Модальна частка **чи** посилює питальний характер висловлення. Вона функціонує в реченнях, що вимагають ствердної / заперечної відповіді або слугують засобом риторичності. Напр.: – *Чи чули ви, що мені нині говорив світліший?* (Б. Лепкий); *Чи я в батька не дитина була, Чи я в батька не кохана була?* (Народна пісня).

Питальній частці **чи** властива препозиція (– *Чи ти вже мене не любиш, Проконе?* (Марко Вовчок); [Єпископ:] *Чи говорив твій чоловік тобі, для чого він нас кликав до господи?* (Леся Українка). Її інтерпозиція зумовлена інтенцією мовця – увиразнити той або той компонент ре-

чення: – А він же **чи** любить? (Марко Вовчок); – А ви **чи** пішли би були за мене? (Є. Ярошинська).

Цікаво, що здебільшого ця частка стосується дієслівних присудків, які позначають:

а) фізичну діяльність: – Господарю, – промовив наймит, – **чи оддасте** за мене дочку свою? (Марко Вовчок); – А що, милий сину! Що розумне видумав? **Чи ззивати** на завтра дяків, щоб твого розуму дознали? (Г. Квітка-Основ'яненко);

б) сприйняття та розумову діяльність: – **Чи розумієте** ви зараз свою пропозицію, товаришу Вивірko? (В. Підмогильний); – **Чи пам'ятаєш**, серце, як ми летіли цим шляхом зимою, як ти вперше сказав тут, що любиш мене? (І. Нечуй-Левицький); – Марусе, **чи знаєш** ти, що позавчора було? (Марко Вовчок). Такі загальнопитальні висловлення, як бачимо, містять пряму апеляцію до співрозмовника.

Частка **чи** може логічно виділяти дієслово *бути* і його заперечний відповідник *нема*, пор.: А що? **Чи є** в тебе гроші? (Г. Квітка-Основ'яненко); – **Чи нема** де в вас прихистити та переховати крадену пшеницю на якийсь там час? (І. Нечуй-Левицький); [Микита:] Тітко, **чи нема** у вас чарки горілки? (Марко Кропивницький). Модальність таких загальнопитальних конструкцій виражає семантичні відтінки можливості, достовірності чи заперечення.

Сполучення часток **чи й**, **чи то**, **чи не** увиразнює значення сумніву, припущення, здогаду в питальних висловленнях. Пор.: – **Чи й** цей піп заправить за похрестини по стільки карбованців, скільки узяв той? (І. Нечуй-Левицький); [Кассандра:] **Чи й** ти гадаєш так, що все нещастя походить від Кассандри? (Леся Українка); – **Чи то** ти, Мироне? (Т. Бордуляк); – **Чи то** ж побачу коли? (Марко Вовчок)

У питальному дискурсі особливу емоційно-експресивну роль відіграє поєднання часток **чи не**, що загалом виражає семантику можливості, бажання. Пор.: – *Чи не можна мені відпочити?* (З. Тулуб); – *Чи не час би вже столи застеляти?* (І. Нечуй-Левицький). Водночас питальна частка **чи не** реалізує припущення (у значенні «мабуть»): *Та чого се ви такі на виду жовті? Чи не жовтяниця?* (Марко Вовчок); – *Чи не пора пироги виймати з печі?* (О. Кониський); сумнів: – *А чи не високо ти, Андрію, літаєш?* (М. Стельмах); *Але ж вона була дуже весела – чи не знак це того, що в неї вже єсть кохання?* (В. Підмогильний); ймовірний здогад: [Горнов:] *Чи не по телятко ви оце ідете?* (Марко Кропивницький); [1-й майстер:] *А то для кого? Чи не для принцеси?* (Леся Українка).

Препозитивна сполучникова частка **а чи** надає висловленню відтінків припущення, сумніву, хвилювання. Пор.: – *А чи кожний їсть ковбасу?* (О. Кониський); – *А чи ж буде вона тую стріху їсти?* (М. Вінграновський). Поєднання **чи** з підсилювальною часткою **ж** виражає семантику невдоволення, непогодженості, напр.: – *Чи ж тобі не до сподоби?* (Марко Вовчок); – *Чи ж мені вік коровам хвосту крутити?* (В. Підмогильний).

Частки **хіба, невже** не тільки формують питальне висловлення (як частка **чи**), а й можуть замінити його, виконуючи функцію самотійної синтаксичної одиниці – нечленованого питального комуніката. Ці службові слова слугують реченневими еквівалентами, адже пов'язані з реалізацією суб'єктивної модальності й експресії. Основними значеннями питальних конструкцій з **хіба, невже** є вираження припущення, заперечення, сумніву та здивування. Утім, вони не тотожні у вербалізації модально-експресивних значень. Їхня синонімічна взаємозаміна часто не можлива через постійне розташування частки **невже** в препозиції. **Хіба ж** може стояти і на

початку, і всередині, і в кінці речення. Пор.: – *Невже, дідусю, панові місця мало на землі?* (М. Стельмах); – *Хіба ж це кисіль?* (Є. Гуцало); – *А ти хіба цього не знав тоді ще, як нічого й не робилося?* (Б. Грінченко); – *Ви мовчите? Забракло слів хіба?* (Л. Крупа).

Частка **хіба** – маркер гіпотетичності та емоційності. Її використовують у тому разі, коли позитивна відповідь мовця видається малоймовірною. Загалом питальне висловлення передає почуття здивування, припущення, обурення. Напр.: – *Хіба тобі не все одно з ким? Хіба тобі важко?* (В. Підмогильний); – *А що, вони, люди, хіба ж не розуміють?* (В. Козаченко).

Частка **хіба** вносить додаткові емоційні відтінки: нерозуміння, пор.: *Хіба ти проти науки?* (В. Підмогильний); – *А свою ти хіба вигнав би з хліва? Хіба вигнав би?* (Є. Гуцало); обурення, напр.: – *Та що ви дурня вдаєте? Ви мене хіба не знаєте?* (В. Підмогильний); *Хіба се не сором?* (О. Кониський); осуду, пор.: – *Хіба ж так поводяться з подарунками?* (В. Підмогильний); злості, напр.: – *А хіба ж я один возитиму тудою снопи?* (І. Нечуй-Левицький); – *Хіба я не знаю, що ви, тітко, хитрі?* (Є. Гуцало); упевненості в протилежному: – *Хіба ти мене не знаєш, що я рад душу за тебе положити?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Іноді **хіба** в поєднанні з **чи** виражає певне припущення, однак таке використання спорадичне, пор.: – *Хіба чи не напала і на твою Пазьку короста, як на мою Солоху?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Хіба чи не дасть нам товку отсей, що лізе у світлицю до пана сотника?* (Г. Квітка-Основ'яненко). П. Рестан називає подібні конструкції дубітативними [Рестан 1969, с. 446]. Вони виражають сумнів у тому, що формально стверджується чи заперечується.

Маркер **хіба не** в питальному висловленні передбачає ствердну відповідь, зокрема в односкладних конструк-

ціях іменного типу, пор.: – *Хіба не Максим, хіба не роботяга?* (О. Кониський); – *Та чого б йому не згодиться? Сей хіба не гарний? Сей хіба не добрий парубок?* (Марко Вовчок). До того ж такі питальні конструкції мають фразеологізовану структуру і передають позитивну оцінку.

Питальні речення з часткою **невже** завжди емоційно забарвлені – передусім відтінками здивування та сумніву, пор.: – *Невже оце моя жінка вже встала й порається в пекарні?* (І. Нечуй-Левицький); – *Невже він втече з моїх рук?* (О. Кониський), а подекуди і недовірою, обуренням: [Руфін:] *Ох, Прісцилло, невже в громаді вашій всі святі?* (Леся Українка); – *Невже ви могли це зробити? – Виходить, могла* (М. Стельмах).

Маркерами актуалізації інтенцій запиту слугують частки займенникового походження **що** та **як**, експліковані переважно в уснорозмовному дискурсі. Частка **що** в реченні підсилює значення питальності й актуалізує увагу співрозмовника: – *Що, братику, чи ти здоров?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Що, Василю, маєш гарну одягу?* (І. Нечуй-Левицький), репрезентує емоційно-оцінну семантику здивування, напр.: – *Вона що – посміла втекти?* (Є. Гуцало); припущення: [Кассандра:] *А що, коли Кассандра переможе?* (Леся Українка); – *Що ж, Якове, вже йдеш від нас? Покидаєш село?* (Т. Бордуляк); здогаду: – *А що, Іванчику, смачні груші?* (О. Кониський); – *А що? Наїлись вареників?* (Г. Квітка-Основ'яненко); глузування, жарту: – *А що, молодице, не звикла до такого кадила?* (І. Нечуй-Левицький); – *А що? – заговорив її чоловік, – чия жінка слухняніша?* (А. Свидницький); спонування: – *Що ж, панове товариство, пора нам спочити?* (Б. Лепкий). Названі модально-емоційні значення нашаровуються на основну питальну модальність, що виражає прагнення мовця встановити реальність / ірреальність загального змісту речення.

Здебільшого частку **що** мовці використовують із препозитивною сполучниковою часткою **а** і постпозитивною **ж**. Пор.: – *А що, пташко, – питає в мене бабуся, – при молодій панії давненько служиш?* (Марко Вовчок); [Підгайний:] *Що ж, посилала за лікарем?* (Марко Кропивницький); – *Що ж, вечеря готова?* (Марко Вовчок).

Питальні висловлення із часткою **що** подекуди виконують метакомунікативну функцію, увиразнюють фатичний дискурс контактування. Мовець звертає увагу співрозмовника на будь-який позитивний чи негативний факт, членуючи одну думку на два сегменти: актуалізатор і питальне висловлення. Пор.: – *А що, стара? Дала корова молока?* (Т. Бордуляк); – *А що, голубко? Десь уже в вас по роботі?* (Марко Вовчок). Апеляцію до співрозмовника містять і такі питальні конструкції, напр.: – *Ну що, Олесю, добре натанцювалась?* (І. Нечуй-Левицький); – *Так що ж, пане писарю, брати?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Частка **як** виражає запит із семантикою здивування та обурення, пор.: – *Як, не вийде до мене?* (Ірина Вільде); [Писар:] *Як? Від мене чарки горілки не вип'єш?* (Марко Кропивницький). Актуалізатор **як** в ініціальній позиції сигналізує про те, що далі йде запитання, яке вимагає активного сприйняття та відповіді. Напр.: [Прісцілла:] *Як? Прісцілла свого Руфіна вже не зрозуміє?* (Леся Українка); – *Як, за ним тепер нічого такого не помічали?* (М. Стельмах). Водночас частка **як** може спонукати до відповіді, виконуючи таким чином інформативну функцію. Пор.: – *Ну, як, розмовляла з ним?* (М. Хвильовий); – *Ну, як, ще не вивозять до Сибіру?* (М. Івасюк).

Структура питального висловлення яскраво демонструє взаємоперетин різних інтенцій, їхню взаємозалежність і дифузний характер. Наприклад, маркери-частки (**га, ге, еге, ну, ану**) експлікуються в питальному висловленні, проте, незважаючи на знак питання, передають

спонукальну семантику: – *Може, тобі в грудях болить, га?* (Є. Гуцало); – *Чого, панна, так стидається мене, ге?* (Ірина Вільде); – *Замерзаєте, еге?* (Є. Гуцало); – *Ну, що ж ви не се скажете, пані?* (Є. Ярошинська); виражають зацікавлення, нетерпеливість з боку мовця: – **Ну, що ж ви не се скажете, пані?** (Є. Ярошинська); – **Ану, я тебе вищипну, чи видержиш?** (І. Нечуй-Левицький).

Варто зауважити, що питальний маркер **ну** ускладнює питальну семантику різноманітними емоціями: здивуванням: – *Ну, чому воно так?* (О. Кониський); нерозумінням: – *Ну, нащо йому здалися оті чорти?* (О. Кониський); побоюванням: – *Ну, як? Що питали?* (В. Підмогильний); ваганням: – *Ну, що нам з тобою робить?* (О. Кониський). На думку Ф. Бацевича, важливою особливістю частки *ну* є те, що «її вживання супроводжується внесенням помітного особистісного начала, прилученням слухача до внутрішнього світу мовця, його когнітивних, аксіологічних та інших пріоритетів, уподобань тощо», а найважливіша прагматична функція – сигнал комунікативної уваги до особи співрозмовника, підтримка зворотнього зв'язку з ним – виявляється практично в усіх контекстах уживання частки [Бацевич 2014, с. 158].

Поеднання часток **ну що ж** інтенційно зорієнтоване на встановлення діалогічної взаємодії, актуалізує значення висновку, містить «певний підсумок сказаного, поєднаний із сигналом про продовження розповіді, перехід до іншої теми, твердження, аргументу, рішення» [Бацевич 2014, с. 163]. Пор.: [Дівчина:] **Ну що ж? Терпи!** (Олександр Олесь); – **Ну що ж, мабуть, доведеться їхати?** (Розм.).

У лінгвістиці питальні конструкції зазвичай розглядають як ініціативні репліки, що вимагають відповідної вербальної реакції. Однак вже відомо, що запитання слугують не тільки стимулом відповідної

вербальної реакції, а й самі становлять реакцію на попередню репліку в діалозі. Таке твердження має стосунок до частки **ну**, що її мовці використовують як репліку-реакцію на репліку-стимул, сигналізуючи про те, що інформація почута, і як запитання, що містить очікування наступного повідомлення. Напр.: – *Бачив розбомблені міста?* – **Ну?** (П. Загребельний); – *Вже незабаром сьома...* – **Ну?** (В. Підмогильний). Такі нечленовані питальні комунікати треба розглядати серед маркерів уснорозмовного дискурсу, адже вони програмують метакомунікативну функцію, сигналізують про увагу до повідомлення адресанта.

У питальному реченні функціують частки **так**, **адже**, що виражають значення підсумку («значить», «отже»). Конструкції з **так** позначають з'ясування факту на основі чогось відомого чи такого, про яке дізнався мовець. Напр.: – *Так усі кидати?* (Марко Вовчок); – *Так ви дасте до нього листа?* (О. Кониський).

Частка **адже** виражає впевненість у якомусь факті, однак мовець намагається все ж таки переконатись у його достовірності: – *Адже ото неначе дітвора з-за лісу визи-рає?* (Марко Вовчок); – *Адже ж ти любиш панича Халявського, Омеляновича, судденка?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Поеднання часток **а що якби**, **а що як**, **а як**, **а коли** виражають якесь припущення і надають цьому припущенню різних експресивних відтінків несподіваності, хвилювання, тривоги. Напр.: – *А що якби піти та захо-ватися та поміж куцями та й допильнувати – де коні візьмуться?* (Б. Грінченко); – *А що як то нечиста сила туди коні приведе?* (Б. Грінченко); – *Ну, а коли я стану на коліна? Що тоді скаже пан хазяїн?* (М. Куліш).

До групи питальних часток належить частка **га**, що вказує на питальний характер висловлення і стоїть переважно в кінці речення. Напр.: – *А скажіть, а чи там аеродромів багато, га?* (І. Багряний); – *Можє, тобі*

в грудях болить, *га?* (Є. Гуцало). У загальнопитальній функції ця частка нібито повторює все запитання, подане перед нею, напр.: *Кажу ж ти мені: як ми оженимось, то що будемо робити? Га?* (Г. Квітка-Основ'яненко). Функцію актуалізації уваги співрозмовника виконують частки *ге, еге*, синонімічні до частки *га*. Пор.: – *Чого, панна, так стидається мене, ге?* (Ірина Вільде); – *То кажете, що триматимете мою рябеньку, ге ж?* (Є. Гуцало); – *Замерзаєте, еге?* (Є. Гуцало); – *Народжувати, щоб потім поминати отак, еге ж?* (Є. Гуцало). Власне, ті чи ті частки демонструють динаміку питального дискурсу, увиразнюють запит-апеляцію до розуму та почуттів адресата.

2.2.2. Уточнювальна інтенція-запит у загальнопитальних висловленнях

Загальнопитальні висловлення часто називають питальними реченнями без будь-яких питальних компонентів, маючи на увазі відсутність займенниково-прислівникових слів. У такому разі питальну семантику виражає інтонація і порядок слів. Напр.: – *Ви, дівчино, розшукуєте когось?* – *Еге ж* (М. Стельмах); – *Богданчику, невже ти мене любиш?* – *Тебе, Ярино. Тільки тебе єдину* (М. Стельмах). Як зазначає Ю. Ковальов, головними для з'ясування комунікативно-модальних різновидів загального запитання слугують лексико-граматичні показники і конситуація (крім специфічної інтонації) [Ковалев 1980, с. 35]. Безперечно, роль інтонаційних засобів у вираженні модальності цього типу речень значна. По-перше, є група питальних речень, у яких змістовий центр залежить не від порядку слів, а тільки від інтонації; по-друге, навіть у тих питальних конструкціях, у яких змістовий центр визначає слово, яке виділено логічним наголосом чи стоїть у препозиції, – і такі речення без питальної інтонації не обходяться [Осоловская 1959,

с. 111]. Інтонація, зрозуміло, слугує важливим засобом реалізації питальності, а знак питання – її посутнім маркером, що візуально вказує на питальний модально-інтенційний клас висловлень.

Словопорядок є додатковим засобом вираження запиту інформації. У питальному реченні переважно на перше місце ставлять слово, що містить осердя запиту. Проте, на думку багатьох мовознавців ([Святогор 1974]; [Писарек 1981]), словопорядок не входить до спеціальних питальних засобів, оскільки, з одного боку, характерне для питального речення винесення на початок речення слова, яке логічно виділяється, зумовлене не стільки вираженням цілеспрямованості запиту, скільки актуальним членуванням речення; з іншого, питальні конструкції мають ті самі засоби словорозташування, що й непитальні, і тільки засобами словопорядку розмежувати вказані речення не можливо [Святогор 1974, с. 65].

Семантичні модифікації питальних висловлень визначають також контекст і ситуація мовлення. Зокрема, речення без питального компонента містять запит, спрямований на з'ясування того, що зовсім невідоме мовцеві, тобто для того, хто запитує, дві відповіді репрезентують рівнозначну альтернативу. До того ж для загального запитання характерна наявність особливого лексичного наповнення: елементами запиту слугують слова, здатні виражати протиставлення, формувати антонімічні кореляції (високий – низький, далеко – близько тощо). Напр.: – *А їсть корова?* (Т. Бордуляк); – *А довго тебе колисали?* (А. Свидницький). Ставлячи такі запитання, мовець має на увазі альтернативу – протиставлення: їсть – не їсть; довго – недовго тощо.

Запитання без питальних компонентів формують дві структурні групи: 1) питальні речення з препозитивним предикатом; 2) питальні речення з препозитивним суб'єктом. Пор.: – *Скучаєш за мамою?* (Є. Гуцало);

– *Прийдеш сьогодні до мене?* (Розм.); – *Ти маєш карафку на воду?* (В. Підмогильний); [Гелена:] *Ти братові своєму смерть віщуєш?* (Леся Українка); – *І кров текла?* (Б. Грінченко).

У загальнопитальному реченні без будь-яких компонентів експлікується модальне значення реальності / ірреальності, зреалізоване предикатом, логічно наголошуваним у реченні. Напр.: – *А мама тебе любить?* (Є. Гуцало); – *Ти мене шукав?* (В. Підмогильний).

Предикати в запитаннях цього типу різноманітні: зі значенням сприйняття та розумової діяльності: – *Але пізнає що то око?* (Марко Черемшина); – *Бачили страх його? Чули глас труб небесних?* (Г. Хоткевич); з модальним значенням бажання, напр.: [Іван:] *Слухайте, дядьку, хочете ви спокійно дожити віку, заводити садочок, ловити рибку в ставку, споживати варенички?..* (В. Самійленко); – *Хочеш заміж, дівко?* (Марко Вовчок); зі значенням волевиявлення, напр.: – *Дозволисте курити?* (В. Підмогильний); зі значенням фізичної дії, напр.: – *А вмієш ти волосся звивати?* (Марко Вовчок); – *Учителюєш і досі?* (Б. Грінченко).

Тільки загальнопитальні конструкції містять запит про буття чи наявність певного предмета, особи тощо. Предикати зі значенням буття репрезентують усі форми парадигм дійсного способу, а саме: теперішнього часу: – *Скарги, заяви є?* (Іван Багряний); – *П'ятаки є?* (Є. Гуцало); – *Ще є запитання?* (Ірина Вільде); минулого часу: – *А в вас, мамуню, oprіч отця Антонія, більше дітей не було?* (А. Свидницький); – *Були в Єрусалимі?* (І. Нечуй-Левицький); майбутнього часу, напр.: – *А селян теж будуть українізувати?* (В. Підмогильний).

Значення наявності (відсутності) виражають питальні висловлення з предикативним прислівником *нема*. За структурою це безособові конструкції. Пор.: – *Дітей нема?* (М. Стельмах); – *Огню немає?* (В. Підмогильний).

Цю ж семантику може виражати дієслово *мати*, напр.: – *Ордери на паливо маєте?* (Є. Гуцало); – *Ще хтось має якісь справи до мене, яко до посла?* (Ірина Вільде).

Для української мови характерні еліптичні речення, що не містять у своїй структурі експліцитно вираженого дієслівного присудка зі значенням наявності. Напр.: – *Ти ще тут?* (В. Підмогильний); – *Дома ваш учитель?* (Б. Грінченко).

Модальне значення можливості чи необхідності реалізують загальні запитання з присудком, до складу якого входить модальне дієслово чи слово категорії стану. Пор.: – *Мамо, можна взяти пиріжок?* (Є. Гуцало); – *Можна обідати?* (В. Підмогильний); – *А їх, – каже, – за гроші можна достати?* (А. Свидницький).

Семантику необхідності виражає предикативний прислівник *треба*, який, звичайно, містить альтернативну кореляцію – треба чи не треба: – *Треба нам підживитися?* (Марко Вовчок); – *А ладану треба?* (Б. Грінченко).

Загальнопитальні висловлення реалізують семантику, кореферентну зі змістом частковопитальних.

1. Це запитання про особу: – *І Василь бачив?* (Марко Вовчок); – *Це ви робили «мертві петлі»?* (В. Підмогильний).

2. Запитання про загальне значення предметності: – *Правду ти доносив?* (А. Свидницький); [Месія:] *Про царство Боже на землі ти чула?* (Леся Українка).

3. Запитання про ознаку предмета: – *А велика буря?* (Марко Вовчок); – *А кінь гнідий у нас був?* (П. Загребельний).

4. Запитання про стан особи. Питальні речення цієї групи формують такі типи: запит про фізичний стан особи: – *Тобі недобре? Нездужаєш?* (О. Кониський); – *А тобі ж полегшало, доню?* (Марко Вовчок); запит про психічний та розумовий стан особи, напр.: – *Скучно тут вам?* (О. Кониський); – *Ти вже сердишся?* (А. Свидницький).

5. Запитання про різні обставини: про місце, напр.: [Центуріон:] *А тут ви скрізь шукали?* (Леся Українка); – *А далеко, – питаю, – ще мій Василько?* (І. Синюк, П.Б.); про час: [Прочанин:] *Деся недавно купив ти свою землю?* (Леся Українка); – *А пізно прийшли з ночі?* (Д. Макогон, П.Б.); про кількість, пор.: – *І багато платять?* (В. Підмогильний); – *Ти сам тут живеш?* (Б. Грінченко); про спосіб дії: – *Тобі добре живеться?* (Є. Гуцало); – *Твердо було спати?* (В. Підмогильний); про ступінь прояву дії: – *А ти вже мене тепер і трохи не любиш?* (Марко Вовчок); – *Ще беруть?* (Марко Вовчок).

Ірреальну модальність виражають форми умовного і наказового способів, конструкції з незалежним інфінітивом. Зокрема, форми умовного способу використовують значно менше, ніж форми дійсного, оскільки ні запитання, ні форми умовного способу не констатують наявності достовірної інформації.

Поеднання питальної семантики зі значеннями умовного способу формують модальність іншого плану – оптативність та можливість: – *А ти хотіла б у нас служити?* (М. Івасюк); – *Ти, артистка, вийшла б заміж без любові?* (О. Кобилянська); – *А ви полізли б на скелю?* (І. Нечуй-Левицький).

Форми наказового способу мовці майже не використовують у питальних висловленнях, оскільки наказовий спосіб дієслова є конструктивним елементом спонукальних речень. Однак у такому разі простежуємо взаємоперетин у питальному висловленні різних інтенцій – спонукування та запити. Напр.: [Люцій:] *А що ти говорив тут, пригадай?* (Леся Українка); – *А чи вмієте ви співати «Господи возвах», глас третій, а заспівайте?* (І. Нечуй-Левицький).

Семантику спонукування реалізує структура складного речення, одна з предикативних частин якого містить дієслово в наказовому способі: – *Мой, Ю', ану скажи,*

кого тепер видиш? (Марко Черемшина); [Маріка:] Кому миром, а кому негоже: **змилуйся**, Василечку, **вповідж**, де Микола? (Марко Черемшина).

Питальні речення з незалежним інфінітивом використовують частіше, ніж запитання з формами умовного та наказового способів. У питальних інфінітивних реченнях вербалізується уточнювальна інтенція про необхідність чи доцільність здійснення якоїсь дії: – *А парубкам з дівчатами сідати?* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Замкнути ся в собі? Сплакнути, може, віршем?* (Л. Крупа).

Багато інфінітивних запитань виражають модальні значення сумніву, невпевненості передусім у монологічному дискурсі, напр.: *Розсердитись? Ухопити коцюбу і вигнати з хати, щоб і духу не було?* (Є. Гуцало); *Він метався в безвиході. Що робити? Знову відмовлятися? Плюнути цьому есесівському професорові в пику? Кинутися на нього?* (П. Загребельний).

У внутрішніх монологах поширені питальні конструкції, у яких поєднано питальні слова з інфінітивом того чи того лексико-семантичного класу. Пор.: *Що мені тут на світі робити?* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Мавка:] *Так що ж мені робить, коли всі зорі погасли і в вінку, і в серці в мене?* (Леся Українка). Подекуди емоційно-експресивне тло питального висловлення підсилює частка **ж**: *Що ж робити? Що робити, Анно?* (Г. Хоткевич); *Що ж нам діяти тепер?* (О. Кониський).

Речення з питальними компонентами представлено як риторичні запитання-роздуми. Напр.: *Куди тікати?* (Марко Вовчок); *І як він це чинить? Крутиться туди й сюди, як гуляща дівка, чи що?* (П. Загребельний).

Питальну семантику вербалізують інфінітивні речення з часткою **би** / **б**, що конотують семантику питальності відтінками умови, гіпотетичності, можливості виконання певної дії ([Річард:] *А що ж би я зробити міг для вас?* (Леся Українка); *Куди б же мені піти?*

(Б. Грінченко) й увиразнює волітивність, оптативність та сферу ірреальності, пор.: *А чом би не взяти в ці ведмежі лапи сяку-таку зброю чи й просто дрючок та не гайнути туди, де кипить битва, й собі?* (П. Загребельний); – *Але я подумав так: чому б не зробити доброго діла, чому б не допомогти своєму колезі професорові Отаві, чому б не надати йому змоги докласти й своїх зусиль?* (П. Загребельний). У таких питальних структурах превалюють інтенції оптативності («оптативні запитання»).

2.3. Питальні конструкції з суб'єктивно-модальними синтаксемами

Крім глобальної інтенції запити, мовець уводить ще один план – індивідуально-авторський, суб'єктивний, що передає його безпосередню оцінку повідомлюваної інформації. Цей план створюють вставні слова, або «модальні синтаксеми» [Вихованець 1993, с. 276], що слугують ускладнювальними компонентами. Їх використовують у всіх комунікативних типах речення, проте неоднаковою мірою. Наприклад, у спонукальних суб'єктивно-модальні синтаксеми майже не вживають. Щодо функціонування вставних структур у питальних та розповідних конструкціях, то між ними є певні незбіжності: по-перше, немає повної відповідності в кількісно-якісному вияві, по-друге, вставні слова надають загального відтінку припущення питальним реченням, а розповідним – як відтінок припущення, так і відтінок емоційної оцінки, констатації факту, достовірності тощо.

Переконаливою видається думка тих мовознавців, які стверджують, що в питальному висловленні вставні слова поводяться інакше, ніж у розповідному. Як зазначає В. Мороз, модальні слова в будь-якому реченні завжди прямо чи непрямо пов'язані з припущенням, зі

ступенем його вірогідності [Мороз 1963, с. 138]. На думку Т. Палей, у питальному реченні модальність припущення слугує ознакою всього змісту висловлення [Палей 1988, с. 73].

За нашими спостереженнями, модальне значення припущення, яке характерне для питального речення, може видозмінюватися залежно від семантики вставного слова чи словосполучення. Ураховуючи цей аспект, виокремлюємо декілька семантичних груп питальних структур, у яких функціують суб'єктивно-модальні синтаксеми.

І. Питальні висловлення зі значенням гіпотетичної модальності. До цієї групи питальних конструкцій належать ті з них, які у своєму складі містять такі модальні синтаксеми: *може, мабуть, либонь, певно (певне), напевно, здається* тощо. Вони репрезентують семантику невпевненості, припущення, можливості, ймовірності. А отже, з огляду на комунікативно-модальний рівень «у висловленні, крім предикативних відношень між предметами дійсності, відбито також стосунок мовця до ситуації» [Кульбабська 2011, с. 54].

Дуже часто суб'єктивно-авторську інтенцію гіпотетичності вербалізує вставне слово *може*: – *Може, й тебе, сину, відчислять?* (О. Гончар); – *Може, треба звернутися до лікаря?* (В. Підмогильний). У питальному висловленні слово *може* стоїть не тільки в препозиції, а й в інтерпозиції та постпозиції, пор.: – *Може, пані оглянуть наші родинні альбоми, заки я впораюсь у кухні?* (Ірина Вільде); – *Ви, може, поспішаєте куди?* (В. Підмогильний); *Пролляв червоною фарбою на сірий тоскний краєвид. Чи кров'ю, може?* (М. Хвильовий).

Однією з особливостей питальних структур, які містять модальну синтаксему *може*, є те, що вони виражають інтенцію спонукання й експлікуються у фатичному дискурсі. Серед семантичних груп питально-спонукальних речень яскраво вирізняються: інтенції

прохання, напр.: [Професор:] *Може б, вона нам що-небудь заспівала і розважила пана Яна?* (Олександр Олесь); пропозиції: – *Може, перепочинемо трохи?* (Є. Гуцало); – *А може, майнемо разом на північ?* (М. Стельмах); поради: – *Може б, ти чого попоїла?* (І. Нечуй-Левицький); запрошення, напр.: – *А мо', ви повечеряли б з нами?* (Ірина Вільде).

Семантику ймовірності, непевності виражають питальні висловлення з синтаксемами *либонь, мабуть*. Напр.: [Лукерія Степанівна:] *Либонь, вони молодші від мене?* (Марко Кропивницький); – *Мабуть, у тебе в гаю велика косовиця?* (О. Кониський); – *Мабуть, просто неба тепер ночуватимеш?* (Є. Гуцало).

Значення припущення передають питальні конструкції і з такими вставними словами, як *певно (певне), напевно, здається, бачиться* і под. Ставлячи запитання з такими синтаксемами, мовець репрезентує своє ставлення до висловленого, уважаючи стверджувальну відповідь вірогіднішою, ніж заперечну. Напр.: *Певно, що й ви лихо знаєте?* (Марко Вовчок); [Люцілла:] *Певне, тута люди камінням кидають у християн?* (Леся Українка); – *Це, напевно, страшенно цікаво?* (Ірина Вільде); – *Здається, це мати твоя?* (А. Свидницький); – *Адже ти, бачиться, щось пильненько прилипла до пана Халявського?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Гіпотетична модальність характерна і для питальних конструкцій із модальною синтаксемою *бува*, що її використовують для вираження нерегулярно повторюваної дії. Напр.: – *Ти свині з ним, бува, не пас?* (Олександр Олесь); – *А що, як питаю, чи не треба їм, бува, коням овса або якогось борошна?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

II. Питальні висловлення зі значенням констатувальної модальності. Запит інформації – універсальна семантична ознака питальності. Для розповідних конструкцій характерне значення констатації, проте його

виражають і питальні побудови, що містять вставні слова на зразок **значить, отже, до речі, зрештою, нарешті, наприклад** тощо. Їх використовують для передавання логічної впорядкованості мовлення, виділення основної інформації, увиразнення результату. За допомогою суб'єктивно-модальних синтаксем мовець вказує на свій висновок із попереднього висловлення і водночас запитує про правильність своїх думок. Напр.: – *Отже, треба так розуміти, що в тебе все гаразд?* (В. Козаченко); [Жінка:] *А ви, значить, і тут працюєте?* (Олександр Олесь).

Підсумкове увиразнення певної інформації з відтінком припущення передають вставні слова *зрештою, нарешті, врешті*: – *Зрештою, про що вони звітують на зборах?* (Розм.); – *Кому відомо, врешті, що я тут?* (Л. Костенко).

Суб'єктивно-модальні синтаксеми *до речі, між іншим, наприклад, приміром* у питальному висловленні логічно виокремлюють, підкреслюють якийсь аспект конкретного запиту інформації: – *До речі, ти не бачив мого портрета?* (Зінаїда Тулуб); – *А ти, між іншим, знаєш, що це неправда, ніби риба не має слуху?* (Ірина Вільде); – *Пане меценасе, а по чому, наприклад, можна пізнати, що та чи інша картина намальована в імпресіоністичному стилі?* (Ірина Вільде); – *А скільки процентів дали б купці, приміром?* (І. Нечуй-Левицький).

Вставні слова *по-перше, по-друге* в питальних висловленнях використовують для вираження черговості подій, пор.: – *По-перше, куди ж я її дам між чужих людей? А по-друге, припустімо, що Дарка закінчить гімназію, а далі що?* (Ірина Вільде).

Окрему групу становлять питальні речення зі вставними словами *правда, справді*. Такі конструкції використовують у розмовному дискурсі, коли мовець впевнений у якомусь факті й тільки хоче отримати підтвердження у

свого співрозмовника, напр.: – *Тебе доля теж не обійшла, правда?* (Є. Гуцало); – *І справді, чом таки не скажеш ладом, Марусе?* (Марко Вовчок).

Деякі вставні компоненти виражають ставлення мовця до способу оформлення висловлення, уточнення окремих фактів: *взагалі, власне, властиво* і под. Напр.: – *Хто мені доносив? І взагалі, що це за вираз?* (Ірина Вільде); [Жірондист:] *Послухай, жірондистів є тут більше, чого ж ти, власне, обібрав мене?* (Леся Українка); *Чому, властиво, він має мене за зрадника?* (В. Підмогильний).

III. **Питальні висловлення зі значенням переповідної модальності** представлені в таких мовленевих ситуаціях, коли мовець намагається висловити якесь припущення, орієнтуючись уже на певне джерело інформації. У реченнях цього зразка комуніканти використовують модальні синтаксеми зі значенням загальної переповідності – ***кажуть, мовляв*** і под. Однак питальні речення з такими вставними компонентами не продуктивні. Пор.: – *Кажуть, ти вчора мотоциклом ганяв по степу?..* (О. Гончар); *Голова поглянув на неї запитливо. Мовляв, чого чекаєш?* (Є. Гуцало).

У деяких питальних реченнях мовець вказує на конкретне джерело інформації або ж покликається на якесь попереднє висловлення співрозмовника, напр.: – *Ти хотіла, як тепер молоді висловлюються, загнути старого?* (Ірина Вільде); – *Отож нагадайте собі, як тоді люди жили? Чи своєю головою, як ви кажете, чи панською?* (О. Кониський); – *Кажете, не сварилась, мовчала?* (Є. Гуцало); [Орися:] *Кажеш, не заграєш вже так?* (Марко Кропивницький).

IV. **Питальні висловлення зі значенням суб'єктивної оцінки** містять такі суб'єктивно-модальні синтаксеми, як: ***на мою думку, по-моєму, по-твоєму, по-вашому, на вашу думку***. Оскільки питальне речення

за своєю прагматичною суттю завжди налаштоване на співрозмовника, то речення цього типу можна поділити на дві семантичні групи: 1) власне-суб'єктивна оцінка з погляду мовця, напр.: [Ганна:] *А на мою думку, чи не вона до всього лиха привідця?* (Марко Кропивницький); 2) передбачувана суб'єктивна оцінка з боку спів розмовника: [Кіндрат Антонович:] *Ага, то тепер, коли я здобув під старість шматок хліба і закуток, то мушу все те віддати синові його?.. Так виходить, по-твоєму?* (Марко Кропивницький); – *Так, по-вашому, всі наївні, хто жениться?* (В. Підмогильний).

Вставні синтаксеми дієслівного походження також виражають суб'єктивну оцінку з погляду мовця, напр.: – *Це ж ти, мамо, сподіваюсь, пожартувала?* (О. Гончар); – *Вам, думаю, жаль за о. Гервасієм?* (А. Свидницький); – *Не тягне, бачу, вас до земельки?* (М. Стельмах).

Для питальних побудов малохарактерні вставні одиниці (*на жаль, на щастя, на сором, як на гріх, на диво, на біду*), що виражають емоційну оцінку (радість, задоволення, жаль, здивування, обурення тощо).

V. Вставлені питальні компоненти як засоби вербалізації інтенцій мовця. Предикативність, як відомо, відображає модальне значення реальності / ірреальності, темпоральні характеристики, різноманітні комунікативні настанови мовця: розповісти, запитати, спонукати та ін. Якщо ж ступінь знань про довкілля (предмети, особи, ознаки, обставини, дії) досить відносний, то на пропозицію нашаровуються семантичні відтінки суб'єктивної модальності (гіпотетичності, достовірності, авторизації), що її експлікують, з одного боку, вставні слова, які виражають оцінну кваліфікацію комуніканта щодо висловленої ним думки, а з іншого – вставлені конструкції, які вводять в основне повідомлення додаткові чи побіжні зауваження, якісь уточнення, пояснення і слугують, як зауважує О. Семотюк, одним із

способів самовираження автора, формально маркованим способом демонстрування комунікативної стратегії мовця [Семотюк 2010, с. 13].

Попри відносно самостійний характер, вставлені конструкції (слова, словосполучення, речення) вербалізують особистісне світосприйняття людини, багатовекторність пізнавального процесу і реалізують передусім суб'єктивну модальність, оскільки сигналізують в особливій формі про наявність авторської позиції, пов'язаної з комунікативними інтенціями мовця – доповнити зміст основного речення, уточнити інформацію, дати коментар, побіжне зауваження, пор.: *Руки, що ствердли від каменю, з яким він мав справу до скону (до скону?...), ось у міні-багажнику лежить його полегшене «мальборо» (сидів уже на міліні, а марку тримав до кінця... до кінця?)* (В. Шкляр). Та інформація, яку подано в дужках чи за допомогою тире, є додатковою, уточнювальною, пояснювальною, оцінною. Вона має свого автора, містить вказівку на мовця, а тому вставлені конструкції є виразними маркерами суб'єктивно-модальних інтенцій. Суб'єкт комунікації виносить цю різнопланову інформацію за межі основного висловлення з певною ілокутивною метою, релевантною для конкретної ситуації мовлення. Крім глобальної інтенції (запиту, спонукання, розповідності, аргументування тощо), у межах того чи того висловлення мовець уводить ще один план – індивідуально-авторський, що відображає безпосередню оцінку повідомлюваної інформації, є результатом розмірковувань про події й факти, увиразнює модус суб'єктивних смислів, гіпотетичність чи емоційно-аксіологічні настанови.

Найпоширенішою функцією питальних вставлень є уточнення змісту, напр.: ... *А біля Шамрайки – хто ж це там? – ага, Тодось Бохонко...* (Є. Гуцало); *Він впадав біля молоденької невістки Сидора (а біля котрої нової*

істоти у спідниці він не впадає?), а вона, як годиться порядній жінці, відбивала його зальоти (Ірина Вільде).

Значення доповнення, роз'яснення до основного змісту речення можуть виражати такі вставлені питальні структури: – *Але чи освідчився він тобі? І коли він гадає з мамою або зо мною (чи чув хто таке? Север має з нею про мене говорити!) поговорити? (Ірина Вільде); [Марфа Варфоломіївна:] А ти б замість того, щоб морочити памороки такими загадками – від чого та через що? – краще майнула б оце хуленько, та й допомогла їй прати сорочок!.. (Марко Кропивницький).*

Питальні вставлені висловлення мають значення побіжних зауважень. Пор.: – *Бігме, читав не раз про це в книжках, – чи ви, може, не припускаєте, що я читаю? – що у вас ніколи не подають на стіл голої правди, а завжди з підливою якоїсь фальші (Ірина Вільде); [Вустя:] Учора на вечорницях як сказала я, що буду щодня носить плаття, а спідниці віддам наймичкам – адже татко наймуть наймичок? – дівчата зараз вхопили мене на зубки і почали прикладать (Марко Кропивницький).* Як бачимо, типовою для вставлених питальних конструкцій є *інтерпозиція* щодо основного речення. Кінцева позиція нівелює значення вставленості; таке вставлене речення може повністю відокремлюватися від основного. Напр.: *Про Ілька Аркадій намагається не думати (все ж таки скільки в нього дітей: двоє чи троє?) (Ірина Вільде) Спогади... (Ах, хто ж то так прекрасно грає?! (Іван Багряний).*

Кінцеві питальні вставлення актуалізуються, передаючи емоційний стан мовця, пор.: *Нагадали, що його наймити навіть у найлютіші морози спали в хліві разом з худобою (А де ж мали спати? В хаті, на постелі, може?) (Ірина Вільде); Знали, що люди працювали в нього від зорі до зорі (А хіба коні не працювали так само? Чому ж мав би наймитів жаліти більше, ніж худібку?) (Ірина*

Вільде). Вставлені конструкції, виразно експлікуючи певну позицію мовця, мають і специфічне інтонаційне оформлення (прискорений темп мовлення, нижчий тон звучання, паузи).

Вставні та вставлені суб'єктивно-модальні синтаксеми, попри свою зовнішню окремішність у висловленні, створюють особливі авторизовані зони-оцінки відповідно до намірів спілкувальників і слугують комунікативними тактиками мовної особистості в безпосередньому процесі спілкування, у різножанровій текстовій комунікації.

2.4. Реалізація питальності в дискурсі складного речення

З семантичного погляду речення, як і слово, слугує знаком. Його референтом, однак, є не предмет, а якась ситуація реальної чи віртуальної дійсності. Таке твердження правильне і для простого, і для складного висловлення. Утім, складне речення слугує знаком зв'язків і відношень між декількома ситуаціями, просте – репрезентує одну ситуацію. Як зауважує Р. Христіанінова, формулюючи конкретне висловлення, мовець прагне передати або отримати певну інформацію, висловити своє ставлення до цієї інформації чи якимось чином вплинути на іншу людину. Комунікативний рівень речень співвіднесений з особливостями спілкування, адже речення як одиниця мовної системи реально існує тільки у висловленні [Христіанінова 2012, с. 62].

Оскільки складне речення вможливорює поєднання певних зв'язків і відношень між ситуаціями (дві чи більше пропозиції), воно становить найзручнішу форму для передавання великого обсягу інформації, характер якої у складному реченні перебуває в безпосередній залежності від структурних особливостей і лексико-граматичного наповнення всієї конструкції.

Посутньою особливістю синтаксису складного речення слугує розрізнення між предикативними одиницями за комунікативною настановою – питальність / непитальність та можливості їхнього поєднання. З-поміж складних речень, предикативні частини яких формують питальні конструкції, розмежовуємо: складносурядні питальні речення, складнопідрядні питальні речення і складні безсполучникові питальні речення.

2.4.1. Складносурядні питальні конструкції

Складносурядне речення питального типу, становлячи контамінацію на основі сурядності двох або більше синтаксично незалежних одна від одної частин, хоч і створює в змістовому плані їхню взаємодію, усе ж таки в модальному аспекті йому не властива єдність граматичних значень. Г. Валімова зазначає, що між предикативними одиницями складносурядного речення немає ієрархічної залежності. Кожна з них, як правило, зберігає значення самотійного твердження, що викликає певну свободу вибору модального плану [Валімова 1967, с. 70]. Зрозуміло, що предикативні частини питального складносурядного речення реалізують власне-питальну модальність. Щодо модальності складносурядних речень, утворених у результаті поєднання сурядним зв'язком спонукальних та розповідних речень з питальними, з опертям на погляди Р. Саак'яна [Саак'ян 1965] і Г. Валімової [Валімова 1967], вважаємо, що для таких конструкцій властива загальна питальна, але різнопланова модальність. Передусім це пов'язано з тим, що складносурядні речення вирізняються граматичною автономністю предикативних одиниць.

Відомо, що складносурядне питальне речення становить систему структурно-сміслових поєднань предикативних одиниць (ПО): двох чи більше питальних ПО;

розповідної та питальної ПО; спонукальної та питальної ПО. Ураховуючи цей факт, а саме закономірності поєднання комунікативно зорієнтованих висловлень у межах складносурядного питального речення, ми розрізняємо: складносурядні речення, що містять дві чи більше питальних предикативних одиниць; складносурядні питальні речення з розповідною предикативною одиницею; складносурядні питальні речення зі спонукальною предикативною одиницею.

1. Складносурядні речення з двома чи більше питальними предикативними одиницями виражають питальну модальність, що сприяє успішній репрезентації інтенцій запиту про різноманітні явища об'єктивної дійсності, ознаки та властивості предметів, про їхню реальність чи ірреальність.

Залежно від маркерів реалізації інтенцій мовця в складносурядному питальному реченні, виокремлюємо:

- складносурядні питальні речення з питальним компонентом;
- складносурядні питальні речення без питального компонента;
- складносурядні питальні речення, у яких наявний або ж відсутній питальний компонент.

Для складносурядних речень першої групи характерна наявність питальних компонентів (однакових чи різних) в обох предикативних частинах. Напр.: – *Що сказав би він, а що говорило би село?* (І. Синюк, П.Б); – *Який се шлях он там-тамечки і кудюю він звивається?* (Марко Вовчок).

Питальний компонент, що стоїть переважно на початку речення й оформляє лише першу предикативну одиницю, семантично належить і до другої. Таким загальним питальним словом у складносурядному реченні слугує маркер *чому*, протиставний сполучник *а* є основним засобом поєднання питальних предикативних одиниць

такого зразка, пор.: – *Чому нас не пускають до своєї церкви, а водять до костьолу?* (А. Свидницький); – *Чому всі люди бачили своїх богів, а лише ми – ні?* (Г. Хоткевич). Синонімічним до компонента «чому» є займенникове слово зі значенням причини – «чого». Пор.: – *Чого ж я можу ходити, як і ви, а гриб не ходить?* (А. Свидницький); – *Чого курку можна зарізати, а людину – ні?* (В. Підмогильний). Такі складносурядні питальні речення з детермінованим питальним компонентом *чому / чого* виражають зіставно-протиставну семантику.

Наступну групу формують складносурядні речення без питальних компонентів. Питальність у таких структурах реалізує інтонація, а також суб'єктивно-модальні синтаксеми, що виражають здебільшого семантику гіпотетичності (сумніву, припущення), пор.: – *Може, ви закурите, а я віжки притримаю?* (М. Стельмах); – *А може, в його на чолі місяць, а на потилиці зорі сяють?* (Марко Вовчок); – *Була вже, либонь, перша, а я – друга?* (Марко Вовчок).

Особливістю складносурядних речень, що містять предикативну одиницю з питальним компонентом та предикативну одиницю без питального компонента, є семантична неоднорідність характеру запитань першої та другої предикативної одиниці й різноманітна система вираження питального значення (питальні слова, частки, інтонація тощо). Пор.: – *Це жарти такі, чи правда така?* (Марко Вовчок); – *Нездужав, мабуть, чи тебе дорога стомила?* (Марко Вовчок); – *Хіба ж в нас не знайдеться з ким одружитись, чи що?* (І. Нечуй-Левицький).

2. Основною структурною ознакою складносурядних питальних речень з розповідною предикативною одиницею є фіксований порядок частин: перше місце займає розповідна ПО, друге – питальна. Напр.: – *Добре, – каже дяк, – я напишу, а що мені за те буде?* (Марко Вовчок); – *Шлях є, та кудю він проводить?* (Марко Вовчок). Таке

розташування зумовлене передусім функцією питального речення – передати інформацію про запит і отримати відповідь. Характер відношень між предикативними одиницями також передбачає початкове місце розповідної частини, оскільки в ній повідомляють про відомі факти, з якими співвідносять наступні запитання. Дослідники зазначають, що, крім цих екстралінгвістичних причин, існують і лінгвістичні, зокрема, інтонаційна невідповідність питального й наступного розповідного речення. У складносурядному реченні частини, «з яких розповідна передуює питальній, створюють, як зауважує Г. Валімова, дві синтагми одного речення, інтонація розповіді переходить в інтонацію запитання» [Валімова 1967, с. 108]. Якщо ж питальне речення стоїть першим, то підвищення голосу в кінці питальної частини не створює плавного переходу до другої частини речення: «не можна промовити без розділової паузи питальне речення, а потім розповідне, розрив, який утворився, заважає злиттю частин в інтонаційне ціле» [Саакьян 1965, с. 71].

Складносурядні розповідно-питальні конструкції реалізують як первинні, так і вторинні функції, пор.: – *Треба його приборкати, спинити, а чим його спиниш, такого голінного?* (О. Кониський); [Прісцілла:] *Я знаю, ти здолаєш боронити, а хто ж тебе самого оборонить?* (Леся Українка).

Засобами зв'язку між предикативними одиницями складносурядних розповідно-питальних речень слугують всі типи сурядних сполучних засобів. Однак найпоширеніші конструкції з протиставними сполучниками, що передають різноманітні синтаксичні відношення, зокрема: зіставлення: – *Об дитині жалкують, дитину приглядають, а мене хто тепер пригляне?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Ти попович, ти справиш собі, а мені де взяти?* (А. Свидницький); протиставлення, напр.:

[Антей:] *Ми маєм щастя, а ти що маєш тут у рідній хаті?* (Леся Українка); *Вони всі по хатах висиджуватимуться, а ми за них на сонці пектимемось?* (Є. Гуцало); невідповідності: – *Де мені до вашого Николайка! Він собі легінь, а я що?* (Д. Харов'юк, П.Б.); [Охрім:] *І приголублю, а тобі ж що?* (Марко Кропивницький); оцінки, напр.: *Він усього себе віддає за муки, бажаючи добра людям, а люди йому що за те?* (О. Кониський); – *Я була гарна, я визначалася межі всіма, але вона?* (О. Кобилянська).

Для складносурядних речень із сполучником *і* характерні єднальні відношення, що конотують значення результативності та зіставлення. Пор.: – *Я ж була питана – і що з того?* (Ірина Вільде); – *Зібрав собі жвавих хлопців, і що ж мені з того?* (Марко Вовчок); *Від самого обіду і очей не покаже, і що вона робить?* (О. Кониський).

Структуру розповідно-питальних речень часто використовують для вираження приєднувальних відношень, що їх реалізують спеціальні сполучники *та й, ще й*. Напр.: *Більше у неї не було ніякого хазяйства, та й нащо їй?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Що ж ти думала: я так за так дам тобі позичку, ще й дякувати буду?* (М. Стельмах). У таких реченнях друга питальна частина репрезентує риторичне запитання, тому й структура загалом має яскраве забарвлення.

3. Складносурядне питальне речення зі спонукальною предикативною одиницею. У результаті поєднання спонукальних та питальних речень постає особливий функційний тип складносурядних речень – спонукально-питальний, який відзначається фіксованим порядком предикативних одиниць: питальний компонент завжди стоїть у кінці речення. Пор.: – *Кидай, а що їстимеш?* (О. Кониський); – *Та признайся же мені, а чого се ти заплакав?* (Марко Вовчок). – *Мамо, скажіть, а ви тоді*

були, як тата катували? (В. Козаченко). Для таких спонукально-питальних конструкцій характерні протиставні відношення з відтінками обмеження дії та зіставлення. Однак їхнє функціонування в текстовій комунікації дуже обмежене, що можна пояснити різким розрізненням значенневих, структурних та модальних особливостей спонукальних і питальних речень.

Зближення семантики спонукальних і питальних речень відбувається в результаті використання цих конструкцій у вторинній функції. Так, Г. Валимова зауважує, що форми наказового способу зі значенням неможливості, недопустимості виконання якоїсь дії входять у синтаксично пов'язані конструкції, частини яких вказують на невідповідність явищ, що і створює питальне значення, хоч кожна частина зокрема цього значення не має [Валимова 1967, с. 74]. Пор.: – *Ви всі даремно витрачаєте гроші, а я мовчи?* (Розм.); – *Він сім'ї розлучав, він вбивав і крав, а ти його підтримуй?* (Розм.). Такі конструкції вказують на несумісність дій, явищ, а питальна частина виражає відтінки ірреальної модальності – повиннісного способу, експлікує обурення та невдоволення мовця.

Отже, можливості поєднання однофункційних і різнофункційних типів у складі складносурядного речення не однакові: легко поєднуються між собою питальні з питальними, розповідні з питальними, обмежені можливості поєднання спонукальних з питальними предикативними одиницями.

2.4.2. Складнопідрядні питальні речення

Питання про модальність складнопідрядного речення виглядає дещо по-іншому, оскільки компоненти цієї складної конструкції перебувають у тіснішому зв'язку, ніж предикативні одиниці складносурядного речення.

Частини складнопідрядного питального речення не володіють ні смисловою, ні інтонаційною завершеністю, а перебувають в ієрархічних відношеннях, що передбачає залежність підрядної частини від головної. Власне, й модальність складнопідрядних речень багато мовознавців визначає за модальністю головної частини, оскільки підрядна частина комунікативну функцію сама по собі не виконує й тому не є «модальною» [Беличева-Кржижкова 1984, с. 62].

Про складнопідрядні конструкції питального типу веде мову Л. Кадомцева. Підрядні додаткові речення, приєднані до головного підрядно-питальними словами і часткою *чи*, на її думку, становлять «непрямі питання», тобто такі, що не потребують відповіді. З погляду сучасного функціонування, на думку Л. Кадомцевої, їм не властива питальна модальність, хоч за певних умов і зберігається відтінок залежно-питального значення [Кадомцева 1972, с. 327–328].

Використання питальних предикативних одиниць (ПО) у складнопідрядному реченні обмежене: «підрядні частини не можуть бути питальними, за винятком тих, що містять риторичне запитання». Щодо головної частини, то вона виконує питальну функцію тільки в певних типах складнопідрядних речень [Белошапкова 1967, с. 149]. За нашими спостереженнями, питальні предикативні одиниці можна використовувати в складнопідрядному реченні як у ролі головної, так і підрядної його частини. Беручи до уваги функцію головної частини та інтенційність (загальну питальну настанову) складної конструкції, з-поміж складнопідрядних речень виокремлюємо такі типи:

- складнопідрядні речення з головною питальною частиною;
- складнопідрядні речення з підрядною питальною частиною.

І. Обов'язковою ознакою питальних складнопідрядних речень є використання запитання в позиції головної частини. У такому разі питальність вербалізує вся конструкція. Напр.: – *Хто віченьки затулить, як твоя смерть прийде?* (Марко Вовчок); – *Нащо ж ти вбив її, нащо, коли так гинеш за нею?* (Марко Вовчок); – *Чи пам'ятаєш той час, коли я вперше приїхав на фронт?* (В. Підмогильний).

Система засобів вираження питальності головної частини складнопідрядного речення і простого питального речення нічим не відрізняється. Це передусім питальні слова: – *З чого ти знаєш, що то Чепіги?* (О. Кониський); – *Звідки ти довідалась, що я вже повернувся?* (В. Підмогильний). Питальні компоненти в головній частині є «сигналом» про те, що запитання стосується вузької сфери понять: особи, предмета, ознаки, місця, способу, причини тощо. Підрядна частина, розширюючи предмет запиту, підпорядкована головній, формуючи різноманітні підрядні типи: з'ясувальні, напр.: – *Але ж чого ви мені не кажете, чим вона хвора?* (Б. Грінченко); означальні, пор.: – *А чи нема тут такої молодиці, щоб помісячно згодилась?* (Марко Вовчок); обставинного типу, зокрема часу: – *Ой Романе, Романе, що з тебе буде, як ти виростеш?* (М. Стельмах); мети: – *Як же нам, пане Ригоровичу, за них узятись, щоб вони вернули дощі і щоб нам не наробили опісля капості?* (Г. Квітка-Основ'яненко); порівняльні: – *Левку, то чого ти запишався, мов турецький біб на городі?* (М. Стельмах); умови: – *Що прив'язує до одного місця, коли ти не камінь?* (Є. Гуцало) та ін.

Як засіб вираження питального значення у склад головної частини складнопідрядного речення входять і питальні частки: *чи, хіба, невже*, що надають складному реченню модальних відтінків здивування і сумніву: – *Чи він у барвінку купаний, що так дівчат чарує?* (Марко Вовчок); – *Хіба ж ти не помітив по ній, що вона й*

здавну навіжена була? (Марко Вовчок); – *Невже ви справді переконані, що в українця нічого доброго нема?* (М. Стельмах).

Синтаксична сполучуваність підрядних з'ясувальних речень обмежена певними семантичними групами дієслів, лексична природа яких передбачає потребу в поясненні та конкретизації їхніх значень. Зокрема, модус головної частини питального складнопідрядного речення становлять такі семантичні групи предикатів (диктум, як відомо, реалізує підрядна частина):

1) слова на позначення процесів розумової діяльності (знання, пам'яті тощо), напр.: – *Чи ви знаєте, що я мала бути її невісткою?* (А. Свидницький); – *Марусе, чи знаєш ти, що позавчора було?* (Марко Вовчок); – *Чи пам'ятаєш, із ким танцювала?* (Марко Вовчок); [Семен:] *Чи в пам'ятку тобі, Іване, як ми ще за кріпацтва втікали у Басарабію?* (Марко Кропивницький); – *Ви розумієте, що вона цього не переживе?* (В. Підмогильний);

2) предикати зі значенням мислення, роздумів, пор.: – *Ти думаєш, що ми не бачили, як то ти шкірив зуби, як нас переписували?* (А. Свидницький); – *Ти гадаєш, що в Ілька нема худоби?* (М. Стельмах); – *Ви вважаєте, що зі мною не слід серйозно розмовляти?* (Ірина Вільде);

3) предикати зі значенням сприймання, одержання інформації, напр.: – *А чули, що в Катюжинцях учора випав град?* (Є. Гуцало); [Мотря (до Любки):] *Чи ти помітила, скільки вона сьогодні свічок постановила?* (Марко Кропивницький); – *То втямила, що саму правду кажу тобі?* (М. Стельмах);

4) предикати на позначення внутрішнього стану, почуття, напр.: – *А що, Устино, чи ти чуєшся, що вже ти вільна душа?* (Марко Вовчок); – *Ти, чоловіче, забувся, як тебе етапом у село пригнали?* (М. Стельмах).

II. Питальні підрядні речення з розповідною чи спонукальною головною частиною формують особливий

тип складнопідрядних з'ясувальних речень. У лінгвістичних студіях їх називають реченнями питально-відносними, з непрямою відносністю чи непрямо-питальними ([Осоловская 1959]; [Кадомцева 1972]; [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994]). Так зване «непряме запитання», що реалізує своє значення в підрядній частині, розглядають: 1) як різновид питального речення; 2) як різновид непрямої мови; 3) у системі складнопідрядного речення. Нам імпонує думка про те, що непрямо-питальні підрядні речення в рамках структурно-семантичної класифікації є одним із підтипів з'ясувальних підрядних конструкцій.

А. Типовою структурою для непрямого запитання є складне речення, сформоване з головної і підрядної частин. До того ж непряме запитання реалізує підрядна частина, приєднана до головної за допомогою частки *чи* або питальних компонентів *хто, що, чий, який, котрий, де, куди, коли, звідки* тощо. Ці питальні засоби «починають виражати не пряме питання (*Чи хто прийшов? Хто прийшов? Куди прийшов?*), а підпорядкування питальної підрядної частини головній, тобто стають відносно-питальними або непрямо-питальними засобами» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 513].

Основною диференційною ознакою непрямого запитання вчені вважають його залежність від дієслів певної семантики в головному реченні: воно стосується слів, споріднених із питальною семантикою незнання / пізнання. І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська зауважують, що це переважно слова із значенням нерозуміння, незнання, міркування, турбування, які часто мають заперечення [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 513].

Непрямо-питальні конструкції (непрямі запитання) мають такі ознаки: а) реалізація питальної семантики; б) наявність у складі непрямо-питальних речень двох частин, одна з яких (головна) містить змістовий маркер

запиту, який здатен вводити другу (підрядну) частину, що реалізує питальний зміст; в) особлива роль питальних займенників і сполучних слів.

Непрямо-питальні речення, на нашу думку, репрезентують гнучку мовну структуру, яка відображає складний питальний процес, в основі якого – інтелектуальна діяльність, спрямована на ліквідацію інформаційної лакуни, на заповнення її потрібним повідомленням. Головна предикативна одиниця реалізує питальний процес-пошук, а підрядна – описує прогалини в знаннях мовця.

Щодо предиката головної частини, вираженої розповідним реченням, то він обов'язково повинен позначати «когнітивний стан суб'єкта» [Бульгіна, Шмелев 1988, с. 62]. До того ж не будь-який предикат може підпорядковувати підрядну частину з непрямым запитанням. Існує семантична група дієслів, які вводять у структуру складного речення непрямо-питальну конструкцію. Це – дієслова мовлення; дієслова думки (ментальні дієслова); дієслова сприйняття, що виражають запитання або вказують на недостатнє знання, напр.: *запитувати, ставити питання, цікавитися, не знати, не пам'ятати, не розуміти* тощо. Пор.: – *Хто ж його знає, чи його йти, чи не йти?* (О. Довженко); – *Спитати б їх, скільки злочинів, грабувань, убивств на їхньому сумлінні?* (П. Загребельний).

Найбільшим ступенем поширення відзначається складнопідрядне речення, предикат головної частини якого представлено ментальним предикатом (з семантичним компонентом «знання»). Це слова (багато з них поєднуються із заперечною часткою *не*), які позначають незнання, нерозуміння, пор.: – *Я не знаю, за що ти мене занапастити хочеш?* (Марко Вовчок); *Не знаю і сам я, за що так люблю безщасну тую Вкраїну мою?* (П. Тичина).

Когнітивну семантику реалізують конструкції з предикатом «знати» такого зразка: *Я хотів би знати...*, *Я хотіла б знати...*, *Рад / рада би я знати...* та ін., після

яких часткою *чи* або ж питальними словами вводиться непряме запитання. Напр.: [Парвус:] *Я хотів би знати, чи тобі траплялось про Теофіла з мужем говорити?* (Леся Українка); – *Хотів би я знати, по що коваль до гаю ходив і що замишля Чабан?* (Марко Вовчок); – *Хотіла би я знати, яке ж там добро з тієї брехні?* (Марко Вовчок); *Саме тепер рада би я знати (це смішно з моєї сторони), чи я Орядину ще трохи мила?* (О. Кобилянська).

З-поміж таких речень вирізняємо конструкції, предикат головної частини яких реалізує семантику цікавості, подиву. Пор.: – *Цікаво мені, Мотре, як се ти все знаєш?* (Марко Вовчок); – *Нам цікавить, як живеш ти, чи все гаразд у хаті й господарстві?* (О. Гончар); – *Та дивуюсь, нащо ви по-городському свою кам'яницю склом покриваєте?* (М. Стельмах).

Наступну групу питальних конструкцій формують предикати на позначення мисленнєвої діяльності, пов'язані з набуттям, збереженням і втратою знань. Напр.: [Дон Жуан:] *Я думав, що могло примусити вас нагірної в'язниці домагатись?* (Леся Українка); – *Іду та гадаю, нащо то Господь милосердний натворив оцю жіноту?* (Марко Вовчок). Предикат думки та міркування часто використовують із заперечною часткою *не*, яка забарвлює головну частину семантикою незнання, напр.: – *Левку, от ніяк я не доберу, до кого ж ти будеш тепер свататись?* (М. Стельмах); – *А я знов не второпаю, що ви й до чого?* (М. Куліш); [Оксана:] *Я й чую, що балакають, та ніяк не розберу, хто і з ким?* (Марко Кропивницький).

Окрему семантичну групу складають непрямо-питальні предикати, виражені дієсловами чуттєвого сприйняття та перцептивного пошуку. Проте такі конструкції мало продуктивні. Пор.: *Та вже щогодини вибігаю за ворота, чи не йдуть вони?* (Марко Вовчок); *Пан Пістряк і козацтво кинулось до нього, що йому там сталося?* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Я тихо роздивляюся кругом – що скоїлось у*

світі? (В. Колодій). Головні частини подібних складних речень містять імпліцитно виражені предикати з пізнавальним значенням: вибігаю, щоб подивитися; роздивляюся, аби побачити.

Власне-питальну семантику виражають ті непрямо-питальні речення, що їх уводять предикати зі значення мови та повідомлення. Безпосередньо пов'язане з категорією питальності перформативне дієслово з лексичним значенням «питати» у головній частині.

Складнопідрядні речення, головна частина яких містить дієслова з власне-питальною семантикою, можна систематизувати в моделі, ураховуючи екстралінгвальний чинник адресата.

1. Модусна парадигма представлена дієсловом «питати» в 1-й особі однини теперішнього часу, чітко визначений суб'єкт – мовець, на що вказує займенник *я*, і об'єкт – той, до кого спрямовано запит. Далі подано запитання. Напр.: – *Я тебе питаю, де ти до цього часу була?* (Ірина Вільде); – *Тепер і вас питаю, чи хочете прочитати цю книгу?* (Розм.).

Подекуди головна частина з предикатом «питати» виражає ірреальну модальність, що призводить до репрезентації спонукальних смислів, які надають питальному висловленню етикетних відтінків: – *Але я хотіла б вас щось запитати, чи не було б страшно вам одружитися з цією дівчиною?* (Розм.); [Писар:] *А позвольте вас спитати, хто ви будете?* (Марко Кропивницький); – *Але не смію вас запитати, через яку неволю ви тут, дедьку, а не у своїй хаті, межі своїм родом, на своїй постелі?* (Марко Черемшина).

2. Наступну модель формують складні переповідні речення на зразок «Хтось про когось запитує...». Напр.: [Степанида:] *Там хазяїн питали, чи не заплатите ви хоч за той місяць гроші?* (Олександр Олесь); – *Галя питала в мене, коли ти прийдеш у гості?* (Розм.);

[Парвус:] *А скажи лише, коли так усе запам'ятав, – що він сказав, коли спитався, чи признається він до християнства?* (Леся Українка). У таких реченнях, як бачимо, наявний адресат, якого висловлене запитання не стосується, а стосується тієї людини, інформацією про яку він мав би володіти. Це виразна переповідність, адже підрядна частина майже дослівно відтворює чуже мовлення із збереженням лексичних та граматичних особливостей. Пор.: *От привів управитель лікаря да Павла, і став лікар Павла спитувати, літ йому скільки, чи добре йому спиться, чи не находять його страхи?* (Марко Вовчок).

Б. Підрядна з'ясувальна частина, що містить запитання, може поєднуватися не тільки з розповідною, а і з спонукальною головною частиною. Якщо головна розповідна ПО попередньої групи речень (А) виражала складний когнітивний процес, асоційований з семантикою нерозуміння, незнання, то спонукальна ПО вимагає негайної відповіді на запитання, виражене підрядною частиною. Пор.: – *Скажи ти мені, чи то ж і справді щось там допомагають оті окуляри?* (В. Козаченко); [Павло:] *Ти спитай мене, де я бував, спитай, чи є таке в світі, щоб я його не видав?* (Марко Кропивницький).

Найпродуктивнішу групу складають речення, спонукальна частина яких містить дієслово *казати* (*сказати, розказати*) у наказовому способі (2-а особа однини і множини), напр.: – *Оксаночко, скажи, чого ти плачеш?* (В. Підмогильний); – *Але скажіть мені, коли це не секрет, навіщо ви псевдонім прибрали?* (В. Підмогильний).

Підрядна з'ясувальна частина може поєднуватися з головною часткою *чи*, питальними компонентами *хто, чим* тощо: – *Устино, скажи мені правдоньку, чи ти мене любиш?* (Марко Вовчок); – *Скажіть, хто був той, що вигукнув тоді на вічі в Калинці?* (Ірина Вільде)

[Микита:] *Скажи мені, чим він тобі до вподоби?* (Марко Кропивницький).

Спонукальне значення головної частини послаблюється через уведення в структуру речення ввічливих слів: – *Але скажіть же ви мені, будь ласка, якими способами можу я ще більше задокументувати свою вірність цареві?* (Б. Лепкий); – *Будьте милостиві, скажіть, чи скоро будете нам наділяти землю?* (М. Стельмах), а також додаванням до дієслова в наказовому способі словотвірних часток *бо, но*, напр.: *Кажу-бо, Науме, що се ти робиш?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Розкажіть-но мені краще, що в вас нового чути?* (А. Свидницький).

Іноді головна частина становить контамінацію значень спонукального і яскраво виражених відтінків повинісного способу. Напр.: – *Ти мусиш мені сказати, чи ти хочеш і чи любиш мене?* (О. Кобилянська); [Лицар:] *Ти мусиш відповісти зараз, навіщо ти мене сюди замкнула?* (Леся Українка). Такі складні конструкції увиразнюють інтенції волевиявлення.

2.4.3. Складні безсполучникові питальні конструкції

Безсполучникове питальне речення, як і будь-яка складна синтаксична конструкція, складається з елементарних предикативних частин, що пов'язані між собою семантично та інтонаційно. Вони, однакові або різні за комунікативним спрямуванням, реалізують інтенцію запиту.

Висловлення, предикативні частини яких виражають запитання, реалізують, зрозуміло, власне-питальну семантику. У такому разі питальність створюють ті або ті граматичні маркери: 1) однаковий питальний компонент, що його мовець повторює на початку кожної предикативної одиниці: – *І де ти бродиш, де ти волочишся цілу*

ніч? (І. Нечуй-Левицький); – *Чий ти парубок, чий парубок у чоботях, чий-бо ти?* (Марко Вовчок); – *Хіба ти згадуєш утопленого батька, хіба тобі болять моя туга?* (В. Підмогильний); 2) різні питальні слова: – *Яке воно, що се значить – жити?* (І. Діброва, П.Б.); [Феня:] *Мамо, куди ви дивитесь, нащо ви дозволяєте?!* (Олександр Олесь); 3) одна предикативна одиниця оформлена за допомогою питального слова, інша – частки, пор.: – *Але що він за один, чи має чим заплатити?* (Марко Черемшина); 4) обидві предикативні одиниці виражають інтенцію запиту тільки за допомогою інтонації. Напр.: – *Останній раз питаю, Катерино, надумала?* (В. Яворівський); – *А не знаєте – повернеться швидко?* (В. Козаченко).

У розповідно-питальних складних конструкціях дві предикативні частини, одна з яких містить повідомлення, висновок, результат спостережень, інша – запитання у своїй первинній чи вторинній функції, пор.: *Доглядали, старалися, хіба вбережеш?* (Є. Гуцало); – *Та і добре: що б я йому тут знайшла?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Ану ж най я сьогодні вмру, як ви будете в світі жити?* (Д. Макогон, П.Б.); [Кассандра:] *Глухий не чує – де ж тут перемога?* (Леся Українка).

Спонукально-питальна конструкція виражає доповнювальні та з'ясувальні семантичні відношення. Такі висловлення близькі до складнопідрядних з'ясувальних, оскільки в першій (спонукальній) предикативній частині експлікуються інформативно недостатні слова: передусім це дієслова наказового способу із значенням мови та мовлення, сприймання. Пор.: – *Скажи, запала в серце якась?* (О. Гончар); – *А скажи, тут вовків не буває?* (В. Підмогильний); – *А от дивись на стіні – бачиш плямки?* (В. Підмогильний).

За нашими спостереженнями, у розмовному дискурсі поширені й такі складні конструкції, у яких поєднано три різних за метою висловлювання предикативних

частини. Напр.: – *Ви близький до нього чоловік, ви з його кості й крові, кажіть, що він гадає?* (Б. Лепкий); – *Коли ти мене вірно любиш, кажи: чи присилати старостів?* (О. Кониський).

Реалізація інтенцій запиту в складному речення різнопланова, адже мовець, аби передати той чи той запит (з'ясувальний, уточнювальний чи риторичний), використовує для цього не тільки питальні предикативні одиниці, а й спонукальні чи розповідні.

2.5. Нечленовані питальні комунікати

Як зазначає І. Вихованець, «семантика нечленованих речень перебуває здебільшого у сфері суб'єктивно-модальних та емотивних виявів мовця» [Вихованець 1992, с. 58], а тому такі конструкції втілюють реакції мовця як основного суб'єкта комунікації на висловлення співрозмовника. Без зв'язку з відповідним контекстом нечленовані речення «не мають комунікативної сили». П. Дудик зауважує, що слова-речення містять безпосередню реакцію мовця на те, що відбувається чи говорить. Будучи позитивною або негативною, така реакція є водночас емоційною та оцінною [Дудик 1972, с. 32].

Функціонування питальних комунікатів в уснорозмовному мовленні є цілком природним явищем. Маючи виразну питальну інтонацію та різні логічні й модально-емоційні відтінки, ці конструкції залежать передусім від лексичного наповнення, контексту чи конкретної мовленнєвої ситуації. Їх виражають стверджувальні й заперечні слова – *Так? Ні?* (та різні модифікації), модальні слова на зразок *Справді? Правда? Добре?*, частки *Невже? Хіба? Ну?* тощо. На нашу думку, питальні комунікати варто систематизувати в такі групи:

- питальні комунікати з логіко-модальним значенням;
- питальні комунікати зі спонукальним значенням;

- питальні комунікати з емоційно-оцінним значенням.

Питальні комунікати з логіко-модальним значенням, що репрезентують категорії ствердження і заперечення, використовують для того, аби викликати у співрозмовника ствердну або заперечну відповідь.

Роль стверджувальних питальних слів-речень виконують модальні слова: **Так?, Правда?, Справді?** та їхні варіанти. Напр.: – *Він читає тільки Фолкнера, – обізвався Отава, – до того ж – в оригіналі.* – **Так?** (П. Загребельний); – *Я дивуюся вашому вуйкові...* – **Правда?** (Ірина Вільде); – *Мило мені почути похвалу з твоїх уст, Мотре.* – **Справді?** (Б. Лепкий).

Стверджувальні питальні комунікати передають радість: [Прісцілла:] *Слухай, мій батеньку. Розлука наша буде зовсім недовга.* [Панса (радісно):] **Так?** (Леся Українка); [Лукаш:] *Так треба по-тутешньому навчитись, бо маю ж тут літувати.* [Мавка (радо):] **Справді?** (Леся Українка); здивування: – *Я заручився вчора, – відповідає стиха Безбородько.* – **Так?** – *питається якось дивно пані Бровко, ніби зовсім не вірить.* – **Так?** (Ірина Вільде); – *Що ж до народу, то на двісті мільйонів може бути ворогів і кілька мільйонів.* – **Та-ак?..** (Іван Багряний).

Заперечні питальні комунікати представлені маркером **Ні?** й виражають сумнів чи здивування щодо достовірності повідомлюваного, яке зробив співрозмовник. Напр.: – *Чи ви посилали що з ваших праць куди-небудь?* – **Ні.** – **Ні?** (О. Кобилянська); – *Що, загубила, мала, гроші клієнтки?* – **Ні!** – **Ні?** (Ірина Вільде); – *Маєте якісь скарги до мене?* **Ні?** (Іван Багряний).

Питальні комунікати зі спонукальним значенням представлені модальною часткою **Ну?**. Напр.: – *Ну?* – *мовив під тапчан Вільгота.* – *Хто сказав?* (Є. Гуцало); – *Я хотів вам щось сказати.* – **Ну?** (Ірина Вільде). Як реченнєвий еквівалент частка *ну* передає спонукування співрозмовника до продовження розповіді. Зміст запитання такий: *А що ж*

далі?, пор.: [Охтисонька:] *Можна вам подякувати?* [Кирпатенко (простягши руки):] *Ну?..* [Охтисонька:] *Дякую вам (М. Куліш); – Хотів чути, як ви вимовляєте титул вашої професії. – Ну, і?.. – Добре вимовляєте, гордо (Іван Багряний); [Дося:] Чи нас ніхто не підслуха? [Мокрина:] Ну-ну? [Дося:] Приходила ото вчора надвечір баба Репиха... (Марко Кропивницький). Із спонукальним значенням, поряд з часткою *ну*, у ролі питального комуніката мовці використовують відсполучникову частку *і*: – *Він бунтує старих проти тебе. – І...? (О. Кобилянська); – Юлько бачив його вчора. – І що? (Ірина Вільде).**

До питальних нечленованих речень, які втілюють пряме спонукання до продовження розмови, належать конструкції, що слугують відгуком на звернення співрозмовника. Маркерами таких фатичних апеляцій слугують частки. Напр.: – *Ніно! – гукає хлоп'ячий голос з сусідського городу. – Е? – озивається той, в першу хвилину не розуміючи, де він (Н. Кибальчич, У.Н.); – Мамо! – Га? (Остап Вишня); [Прісцілла:] Руфіне! [Руфін:] А що? (Леся Українка); – Гей, куме! – А чо? (Д. Харов'юк, П.Б.); – Мамо! – Ну? (Остап Вишня); – Сандо! – сказав і станув. – Га-й? (О. Кобилянська).*

Питальні комунікати з емоційно-оцінним значенням представлені частками, що передають емоційно-експресивне забарвлення і реалізують різноманітні змістові відтінки. Зокрема, частки ***хіба, невже, та ну*** виражають значення сумніву, припущення, здивування, недовіри. Напр.: – *Перед нами ще далека путь, – усміхнувся молодий. – Хіба?.. (В. Підмогильний); – Він, зрештою, непоганий хлопець, але в'їдливий безмежно. – Невже? (В. Підмогильний); [Хима:] Вже Мотроньці та й мені сю ніч та твоя машина снилася. [Яків:] Та ну? (М. Куліш).*

Семантику здивування, зреалізовану питальним комунікатом *Невже?*, можуть підсилювати частки *ж, та*: – *Це московські люди не хочуть входити з нами у подружні зв'язки. – Невже ж? (Б. Лепкий); – І під рубри-*

кою, і без рубрики! Ніяк не буде! – Та невже? (М. Хвильовий).

Не менш глибоке й раптове здивування та оцінку передають питальні комунікати, виражені частками **що, як**. Напр.: – *Ми на зиму нагорнем гори сіна!* – *Що? Й зимувати тут?!* (Олександр Олесь); [Секлета Семенівна:] *Вони ж не рибалки, а... агенти!* [Гуска:] *Що-о?* (М. Куліш); [Нянька:] *Вони трошки нездужають.* [Підгайний:] *Як?..* (Марко Кропивницький).

До емоційно-оцінних питальних комунікатів належать конструкції, які виражені вигуками і містять безпосередню реакцію мовця на те, що відбувається чи повідомляється. Пор.: *Появу Нелі мати пояснила батькові коротко: панна приїхала з міста і привезла привіт від Маркіяна.* – *А-а?* – кивнув батько. – *Маркіян!* (Ірина Вільде); – *Тоді ми пособимо,* – *пообіцяв Дзвонар.* – *Е?* – здивувався Левко (М. Стельмах); – *Буду вам вдячна.* – *І все?* – спитав хіба для жарту. – *Ні...* – *Ов?* Слухаю вас (Ірина Вільде); – *Мені не купили нічого, мамо?* – *Купила.* – *Ая? Що?* (О. Кобилянська); – *Ти знаєш, Левку, хто ти?* – *Хм? Теж запитали...* – *парубок здивовано ворухнув рукою з намотаними віжками* (М. Стельмах). Вигуки, реалізуючи певні ефекти, емоції, перебувають, як бачимо, у тісній взаємодії не тільки з інтонацією, а й з мімікою та жестами людини.

2.6. Питальні висловлення фразеологізованої структури

Сучасна українська мова репрезентує розгалужену систему фразеологізованих конструкцій, що становлять індивідуально сформовані з незмінним порядком ідіоматичні побудови – колись вільних і членованих структур. З-поміж стверджувальних, заперечних, емоційно-оцінних фразеологізованих конструкцій яскраво вирізня-

ються питальні висловлення фразеологізованої структури, синтаксична природа яких потребує докладного і системного дослідження.

Структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аналіз питальних речень фразеологізованої структури в англійській мові здійснила Т. Вакуленко. Дослідниця визначає дві групи таких конструкцій: а) замкнуті питальні речення фразеологізованої структури – прислів'я, приказки, речення-кліше, що їх уводять у контекст як цілком завершені в структурному і смисловому аспекті конструкції; б) незамкнуті питальні речення фразеологізованої структури, утворені за закріпленими в мові моделями ідіоматичного характеру, що допускають варіативність заповнення однієї чи декількох позицій [Вакуленко 1992, с. 4].

У деяких дослідженнях речення фразеологізованої структури поділяють на два типи: 1) речення, до складу яких входять стійкі поєднання, що виконують функцію питальних часток; 2) речення, будову яких не можна пояснити сучасними синтаксичними правилами [РГ 1980, с. 391]. Така класифікація дещо умовна, адже синтаксичним аналізом не охоплено багато фразеологізованих структур, а подекуди ту саму фразеологізовану конструкцію вналежнено до двох типів.

В українському мовознавстві досить повно описав структуру та семантику слів-речень П. Дудик, проте він не виділяє в окремий тип питальні фразеологізовані побудови, хоч і називає фразеологізовані конструкції з компонентом *воно* та *його* [Дудик 1973, с. 99–102].

Проаналізувавши значний фактичний матеріал, пропонуємо поділ питальних речень фразеологізованої структури на два типи:

- фразеологізовані запитання з лексично змінним компонентом;
- фразеологізовані запитання вигукowego типу.

Фразеологізовані запитання (ФЗ) з лексично змінним компонентом – це стійкий синтаксичний комплекс питального типу, побудований на основі семантичної моделі ідіоматичного характеру та позиційно змінного повнозначного компонента.

Як зазначає Н. Шведова, фразеологізовані поєднання активно і не кожний раз постають у мові як реалізація її живих синтаксичних можливостей, а їх використовують як готовий матеріал, «оновлений» мовцем лише в частині повнозначного слова [Шведова 1958, с. 94]. Наявність таких конструкцій свідчить, на наш погляд, про когнітивний розвиток мисленнєвої діяльності людини, а з ним і про безперервний розвиток мови.

Синтаксичні побудови ФЗ із лексично змінним компонентом становлять декілька семантичних моделей.

1. ФЗ з власне-питальним значенням. Речення такого плану, хоч і містять фразеологічний компонент, усе ж таки репрезентують пряме значення категорії питальності. До цієї групи належать питальні речення із займенниковою формою *воно*. Напр.: – *Чи воно крізь так?* (О. Кониський; [Семен:] *А що воно з тим човном сталося, що він розвалився?* (Марко Кропивницький).

Подекуди структура речень з *воно* може ускладнюватися ще однією ідіоматичною формою *що за, що таке*. У такому разі семантична модель має вигляд – *що воно за, що воно таке* з тим або тим лексичним наповненням конструкції, напр.: – *Що воно за притча така?* (О. Кониський); [Річард:] *Та що ж воно за люди?* (Леся Українка); – *Та що воно таке є?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Специфічні у вираженні питального значення ФЗ з компонентом *що за*. Зокрема, такі питальні речення сформовані з питального форманта *що*, постпозитивної частки *за* та лексично змінного повнозначного слова, вираженого іменником у називному відмінку: – *Що за*

притча? (Г. Квітка-Основ'яненко); [Неофіт-раб:] *Що за слово?* (Леся Українка).

Варіантами компонента *що за* слугують поєднання, у складі яких з'являються частки займенникового походження *це (се), то*, які вносять у семантику фразеологізованого запитання відтінки невимушеності, безпосереднього спілкування на розмовно-побутовому рівні, пор.: – *Що це за знак?* (Л. Яновська); – *Та що се за напасть така?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Я вас не розумію, Сулімане, що то за натяки? Що то за справа?* (Ірина Вільде).

Висловлення з компонентом *що за* та його варіантами переважно виражають інтенцію запити про ознаку: – *Та що з вами за біда?* (А. Свидницький); – *Що то за нічні секрети, щоб людям не давати спокою?* (Ірина Вільде); про з'ясування особи, напр.: *Що ж то за чоловік, той Хома Масляк?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Що ви за люди й відкіля, і за чим вас Бог приніс?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Наступну модель з фразеологізованим та лексично змінним компонентом утворюють усталені комплекси на зразок «*Що таке?*», «*Що це (се) таке?*», «*Що то таке?*»: [Генерал:] *Що таке банда?* (М. Стельмах); *Що то є любов?* (Г. Квітка-Основ'яненко). Такі речення містять не тільки запит про сутність абстрактних чи конкретних предметів, а й виражають емоційну реакцію мовця з приводу почутого або ж побаченого, напр.: *Та що ж там таке?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Ну, що то таке?* (В. Підмогильний).

У фразеологізованих запитаннях часто використовують комунікат *що значить*, який вимагає з'ясування деяких фактів чи інформації: [Неофіт-раб:] *І знов нічого я не розумію: боротися в покорі. Що се значить?* (Леся Українка); *Слухай-ста, Дзельман, а тото, що вона порунтана, то нічо не значить? – Що значить порунтана?* (Марко Черемшина).

Питальне слово *яке / яка*, займенник у родовому відмінку з прийменником *до* і у формі давального відмінка зі значенням суб'єкта, іменник *діло* чи *справа* входять у структуру фразеологізованих запитань. Напр.: [Месія:] *Яке тобі до мене діло, жінко?* (Леся Українка); – *Яка кому справа до того, з ким я була?* (Ірина Вільде).

Паралельно з конструкцією «*Яке тобі до того діло?*» у розмовному мовленні часто використовують її скорочену форму – *А тобі яке діло?* (І. Нечуй-Левицький), а також багато інших конструкцій із компонентом *який*: – *Яке ви маєте право мене тримати?* (В. Підмогильний); – *З якої речі дівчині чекати, поки прийде якийсь старий дурень?* (В. Підмогильний); [Бичок:] *Яким це вас вітром занесло?* (Марко Кропивницький); – *Яким же побитом спастися?* (І. Котляревський).

Деяко згрубіле, вульгарне значення мають питальні конструкції зі словом «*якого*» у таких конституаціях: – *Та що то ви, пане писарю, якого чорта до мене в світлицю прете?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *А якого гаспида ти там стогнеш?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Якого це ти нечистого так ляпаєш?* (І. Нечуй-Левицький). Подібні фразеологізовані моделі можуть бути синонімічно замінені відповідними питальними компонентами, що становлять центр запиту інформації й вимагають відповіді на конкретний запит (який нечистий – хто; на якого трясця – навіщо), напр.: *Яка це іродова душа кидається горшками?* (І. Нечуй-Левицький); *На якого трясця вона мені їх давала?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *А на чорта мені таке сміття?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Надавати розмовного характеру фразеологізованим запитанням можуть займенникові чи сполучникові одиничні «вкраплення», що втратили безпосередній зв'язок із властивою їм парадигмою, а прирівнюються до ролі часток. Це передусім конструкції із займенниковою формою *його*, напр.: – *А хто його знає?* (М. Стельмах); – *Та що се ви, – говорю я, –*

та ви ж сядьте, порадьтеся: як його, що тут робити, як запобігти? (Марко Вовчок), що виражають сумнів, вагання щодо подальших своїх чи чужих вчинків. Такими ж усталеними є конструкції з компонентом *то*, які послаблюють значення питальності, модифікуючи інтонсування репліки в бік оповіді. Пор.: – *Й чого то вуха ти порозвішувала?* (Є. Гуцало); – *Який то плащ їй купити?* (Розм.).

Елемент розповідності маємо і в питальних реченнях, побудованих на основі поєднання сполучникової частки *а* з іменником у називному відмінку, напр.: *А Надя?.. Пригадає йому старі, добрі часи* (Б. Лепкий); *А тато й мама?.. Нема вісток?* (Марко Вовчок).

2. ФЗ із стверджувальним значенням. Наступні семантичні моделі мають стосунок до реалізації фразеологізованими запитаннями невластивих питальних значень: ствердження, заперечення, різноманітних емоційно-експресивних відтінків. Окрему групу питальних речень фразеологізованої структури становлять ФЗ із стверджувальним значенням. Напр.: – *Діп्राвади, Марічко? – А ти ще питаєш?* (Марко Черемшина); – *І це тебе так мучило? – А ви як гадали?* (Ірина Вільде); – *Чи це ви, мамо, перебили моєму півневі ногу? – гукнула Мотря через тин до Кайдашихи. – А то ж хто?* (І. Нечуй-Левицький). Функційними варіантами таких фразеологізованих запитань є стверджувальні слова «так», «правда», «звичайно» тощо.

Фразеологізовані конструкції, що їх мовці використовують для позначення погодженості з попереднім висловленням, виражають ще більшу впевненість і категоричність, коли у їхній структурі наявна заперечна частка *не* та різні питальні займенниково-прислівникові компоненти в ролі часток. Пор.: – *Діду, а може батько додому і не прийде? – Як то не прийде?* (М. Вінграновський); – *Адже ж ти кажеш, що усе зле минається, усяке лихо, – казали чи ні? – А як же не казала?* (Марко Вовчок);

– Та вона вже не чує; ось дайте я обітру. – *Де там не чує? Адже стогне...* (Л. Яновська).

Речення на зразок *Чим тобі Дудник не чоловік?* (Є. Гуцало) становлять індивідуально сформовану, з незмінним словопорядком ідіоматичну конструкцію, у якій *чим* і за своєю функцією, і за значенням «відходить» від відмінкової парадигми займенника в розряд часток; позиція інших частин мови лексично змінна і функційно представлена заперечною часткою *не*, що сприяє реалізації стверджувального значення – повна відповідність ознак чіткому уявленню про них. Пор.: – *Чим же Варка тобі не до пари?* (І. Нечуй-Левицький); – *Чим вони не люди?* (Марко Вовчок); – *Чим же Вівдя негарна?* (І. Нечуй-Левицький).

Питальні речення зі стверджувальним значенням доповнює стійкий комплекс, який містить дієслово *знати* та різні питальні компоненти, що виражають категоричність та впевненість: – *Ти мене любиш? – Хіба не знаєш?* (О. Кониський); [Морозиха:] *Та не викидай сміття надвір, бо против ночі не годиться.* [Маруся:] *Хіба ж я цього не знаю?* (Марко Кропивницький), а з іншого – позначають семантику припущення та вірогідності.

3. ФЗ із заперечним значенням формують питальна частка *хіба*, займенник *я* та дієслово *знати* в теперішньому часі. Таку модель характеризує незмінний порядок слів «*Хіба я знаю*» і те, що саме заперечення реалізує поєднання «*хіба я*», оскільки загальний зміст конструкції передає висловлення «Я не знаю». Напр.: – *А ми ж хто? – Хіба я знаю?* (Є. Гуцало); – *Де наша молодиця? – А хіба я знаю, де вона?* (І. Нечуй-Левицький).

До складу фразеологізованих запитань, крім часток, можуть входити і питальні слова (*почім, звідки / відки*), які разом із дієсловом *знати* виражають заперечне значення. Напр.: [Марина:] *А ти що б на моїм місці зробила?* [Вустя:] *А я почім знаю?* (Марко Кропивницький);

– А що ти, Завадка, на це? – **Звідки я знаю?** (Ірина Вільде); – Дідусю, а скоро ж настане той день? – **Відки ж я знаю?** (М. Стельмах).

Фразеологізовані запитання утворюють питальні слова з інфінітивом *знати*. Вони реалізують заперечення зі значним ступенем категоричності та вірогідності: – *Куди ж могла податися Яринка?* – **Хто ж його знає?** (М. Стельмах); [Христя (набира воду):] *Чи буде ж то Одарка кликати на сватання?* [Маруся (теж перехиляється у криницю):] **А хто її зна?** (Марко Кривиницький); [Олеся:] *Йому те і на користь, а вам чого тремтіти?* [Лукерія Степанівна:] **А хто ж його зна, чого?** (Марко Кривиницький); – *А ти знаєш, чого я до тебе прийшов?* – **А звідки мені знати?** (Ірина Вільде); [Лукаш:] *Кажу, чаклунко, що то за верба?* [Килина:] *Та відчепися, відки маю знати?* (Лєся Українка).

Окрему модель формують питальні конструкції на зразок «Або я знаю?», що виражають заперечне значення з відтінками припущення, вірогідності, напр.: – *Чи так було, як тут написано?* – **Або я знаю?** (А. Чайковський, У.Н.); – *Там хоч вечірня школа є?* – допитувався я. – **А я знаю?** (П. Загребельний); – **Ци я знаю, що може бути?** (Г. Хоткевич).

4. **ФЗ із емоційно-оцінним значенням** супроводжують різноманітні модально-експресивні відтінки здивування, радості, заспокоєння тощо.

Однією з конструкцій, що передає невластиву питальну семантику, є фразеологізоване поєднання частки прислівникового походження *де*, іменної частини мови (іменника чи займенника) у давальному відмінку, прийменника *до* та знову ж таки іменної частини мови в родовому відмінку, напр.: – **Де бабам до війни?** (Марко Черемшина); – **Е, вуйно! Де мені до вашого Наливайка?** (Д. Харов'юк, У.Н.); – **Де вже мені до вас?** (І. Нечуй-Левицький). Синонімічною до цієї конструкції за значенням є такий

стійкий комплекс: [Катря:] *Куди ж нам до городянок рівнятися?* (Марко Кропивницький); [Павло:] *Куди ж їй?* (Марко Кропивницький).

Модально-експресивні відтінки характеризують питальні речення на зразок «*Але що з того?*» зі змінними сурядними сполучниками *але, та* чи *і*, питальним словом *що*, за яким використовують вказівний займенник у формі родового відмінка з прийменником *з*, напр.: – *Але що з того? Все пропало* (Д. Харов'юк, П.Б.); – *Багаті кличуть, та що з того?* (Марко Черемшина); – *Вважаємо, що це одвічна українська земля. – І що з того?* (Ірина Вільде). Такі конструкції містять запит про результат, підсумок з експліцитно вираженою характеристикою його як неістотного, неважливого.

Зміна в запитанні «*Що з того?*» прийменника *з* на *до* призводить і до зміни в значенневих відтінках питального висловлення. Такі конструкції передають байдуже ставлення мовця до якогось повідомлення. Напр.: – *Він ходить, мабуть, більше до Марії, ніж до мене. Але що тобі до того?* (І. Нечуй-Левицький); – *А що мені до того?* (М. Івасюк).

Експресивне заперечення виражають фразеологічні запитання, синонімічні до згаданих вище: – *Що мені Юрко?* (М. Івасюк); [Двірник:] *Овва! Що мені із законів?* (І. Синюк, П.Б.); – *А мені що?* (Ірина Вільде). Такі емоційно-оцінні моделі увиразнюють байдужість мовця, його зневагу до осіб, явищ тощо. Подібну семантику реалізує модель «*Що це тебе (чи мене) обходить?*», пор.: [Йоганна:] *Прости, що зачіпаю незнайому, але ж у нас така весела звістка.* [Міріам:] *Що то мене обходить?* (Леся Українка); – *Що се тебе обходить?* (Є. Ярошинська).

Фразеологізовані комплекси вияскравлюють низку людських емоцій та оцінок: здивування: – *Як же се можна?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Як же це так?* (Б. Лепкий); обурення: – *Кому це ти говориш?* (Ірина

Вільде); – *Ти за кого мене маєш?* (М. Стельмах); докір: – *До чого тут соромливість?* (В. Підмогильний); – *До чого ж то се ваша гордість?* (Є. Ярошинська); позитивна оцінка: – *А хіба ж ми що? Може, грошей не маємо?* (А. Свидницький); – *Хіба Наум що?* (О. Кониський); негативна оцінка: *Що предки для неї? Що слава в безділлю?* (В. Пачовський, Р.П.) тощо.

II. Фразеологізовані запитання вигукowego типу становлять емоційну реакцію мовця на попереднє висловлення-повідомлення. Як зазначає Л. Кобзар, вигуківі висловлення в мовленні «формують суб'єктивно-модальне значення» і набувають специфічної граматично незмінної форми [Кобзар 1986, с. 49], компоненти якої функціують як невмотивовані й непохідні одиниці, підведені під граматичні категорії як синтаксичне ціле.

Найпоширенішою групою ФЗ вигукowego типу є усталений комплекс «Чому ні» та його різновиди. Це своєрідні стверджувальні «вигуки» на попереднє запитання. Напр.: – *Нема слуги! Чи не дасте ви мені яку з ваших?* – **Чому ні?** (Марко Вовчок); – *Ви не вірите?* – **Чому ні?** (О. Кобилянська).

Фразеологізовану модель «Чому ні?» можуть ускладнювати частки *б* / *би*, *ж*, що надають мовленню ще більшої впевненості й категоричності. Пор.: – *Отак для людей і поставити?* – **А чому б ні?** (Є. Гуцало); [Жірондист:] *Чи він мене прийняв би товаришем з собою у дорогу?* [Жінка:] **Чому ж би ні?** (Леся Українка); – *А чи не міг би я переночувати у вас, газдо? Втратив я поїзд у Ставках.* – **А чо би ні?** (Ірина Вільде). Синонімічне значення виражають і такі фразеологізовані поєднання: [Жірондист:] *Се я ще так... але таки могли б?* [Жінка:] **Чому ж?** (Леся Українка); – *Одарко! Чи ти любиш хлопців?* – **А чом же?** (І. Нечуй-Левицький).

Мовленнева реалізація суб'єктивного ставлення мовців за допомогою ФЗ експлікується через здивування:

[Мавка:] *Я ще знайду, тобі багато треба?* [Лукаш:] *А що ж? Оцим одним загороджу?* (Леся Українка); захоплення: [Орися:] *І після цього я мушу почитувати мого отця?* [Ненька:] *О, що це ви кажете? А як же ж?* (Марко Кропивницький); погодженість: – *Ти тут? – А то ж де?* (О. Кониський); [Оксана:] *Цебто я така красуня?* [Горнов:] *А то ж і ні? Щоб ви знали!* (Марко Кропивницький); байдужість: [Циган:] *Та ще й кажуть, сам себе обходить-стереже.* [Вишневий:] *Ну й що?* (М. Куліш); – *Оле!.. Бійси Бога... Тожес дес хтос учует – попови донесут... – То й що?* (Г. Хоткевич); обурення: – *Мабуть, доведеться тобі, Малко, стати на моє місце в стравниці. – Що ти? Що ти?* (С. Скляренко).

Отже, питальні речення фразеологізованої структури в сучасній українській мові яскраво представлені різноманітними семантичними моделями, виражають не тільки власне-питальну семантику, а й емоційно-експресивні значення та волевиявлення мовців.

У структурно-семантичному вимірі питальний дискурс реалізують прості та складні питальні конструкції, питальні реченнєві еквіваленти (нечленовані комунікати, фразеологізовані запитання), прості ускладнені речення, що реалізують інтенцію запиту.

Власне-питальні висловлення представлені двома типами: реченнями з питальним компонентом і реченнями без питального компонента. Характерною особливістю питальних побудов першого типу є те, що вони відображають якісну характеристику інформаційної лакуни в знаннях суб'єкта мовлення та потребу в її розширенні та заповненні. Актуалізаторами подібної інформації слугують питальні компоненти (займенники і прислівники) – лексико-граматичні маркери питальності.

Комунікативно-інтенційний зміст загальнопитальних висловлень (конструкцій без питальних компонентів) відображає уточнювальну інтенцію-запит про те, що вже деякою мірою відомо мовцеві. Прагнення автора запиту до встановлення реальності / ірреальності факту репрезентовано системою предикатів: зі значенням сприйняття та розумової діяльності; зі значенням буття, наявності; зі значенням бажання; зі значенням фізичної дії; зі значенням можливості чи необхідності тощо. Модальність таких речень передбачає позитивну або негативну відповідь співрозмовника.

Суб'єктивно-модальні синтаксеми (вставні та вставлені конструкції) доповнюють питальну модальність семантикою гіпотетичності, вірогідності, переповідності, емоційності. Вони ускладнюють структуру питального речення, мають характер додаткових повідомлень, побіжних зауважень тощо. Водночас частки, вигуки, нечленовані комунікати, фразеологізовані запитання вияскравлюють уснорозмовний питальний дискурс, створюють його експресивність та динамічність.

Питальні конструкції в комплексі складних речень (складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових) відрізняються від їх використання у межах простих структур не тільки структурою та семантикою, а й тим, що можуть виражати питальний процес пізнання та інтелектуальну діяльність глибше та різнобічніше.

РОЗДІЛ 3

ПИТАЛЬНИЙ ДИСКУРС І КАТЕГОРІЯ ДІАЛОГІЧНОСТІ

3.1. Толерантний і атолерантний реєстр діалогічного питального дискурсу

Сучасна лінгвістика акцентує увагу на актуальних проблемах вивчення текстових категорій, зокрема – тих категорійних величин, що передають динамічність тексту, його експресивність та цілісність. До таких категорій належить і діалогічність, що детермінує перебіг питального дискурсу, вияскравлює його невимушеність та природність.

Принцип діалогічності був сформульований В. фон Гумбольдтом: «У первинній сутності мови наявний незмінний дуалізм, і сама можливість мовлення зумовлена зверненням і відповіддю» [Гумбольдт 1984, с. 138], а тому інтерактивна модель «запитання – відповідь» стала визначальною рисою діалогу як однієї з форм існування мови. Цілком переконливою виявилася думка Л. Щерби про те, що «монолог є в значній мірі штучною мовною формою і справжнє своє буття мова виявляє лише в діалозі» [Щерба 1974, с. 57–58].

Ядро категорії діалогічності, на думку О. Селіванової, становить діалогічне відношення – «базове явище у сфері спілкування і художньої літератури, яке виникає між окремими висловлюваннями, що або належать різним суб'єктам мовлення, або існують всередині висловлювання між його складниками чи елементами композиції» [Селіванова 2010, с. 200]. Цю категорію в художньому тексті реалізує

діалог – комунікативна взаємодія двох учасників спілкувального процесу, яскраво представлена питально-відповідним комплексом тих чи тих реплік (реплік стимулу і реплік реакції). Однак варто розрізняти поняття діалогу як способу організації мовлення та діалогічності як текстової категорії, у якій він реалізується.

Діалогічність тексту пов'язана передусім із основними субстанціями: з мовцем (автором, адресантом, продуцентом комунікативного задуму) і читачем (адресатом, реципієнтом, тим, хто розшифровує, інтерпретує той чи той авторський задум). Водночас ця категорійна величина слугує інтегрувальним чинником процесу комунікації та проектується на весь художній текст, а не тільки на певні моделі діалогічного дискурсу. У цьому аспекті варто апелювати до праці Н. Валгіної, яка веде мову про художні діалоги і про діалогічність, що охоплює весь текст [Валгина 2004, с. 123–130]. Нам імпонує і концепція діалогічності, що її презентує Н. Кондратенко, зокрема думка авторки про суб'єктно-текстову діалогічність, яка передбачає діалог між мовцем і реципієнтом не безпосередньо, як це відбувається в ситуації особистісного контакту, а через текст, текст у такому разі стає основним носієм комунікативного навантаження [Кондратенко 2012, с. 132].

Діалогічність як категорійна величина художнього дискурсу відображає діалогічні відношення: експліцитно (у формі діалогічних моделей: запитання – відповідь, запитання – перепит, запитання – зустрічне запитання, наказ – згода / незгода, побажання – вдячність та ін.); та імпліцитно (проекції не тільки на експліцитного адресата – суб'єкта мовлення, а на уявного, бажаного чи навіть до нададресата, загалом на стратегічно-тактичний комплекс мовної особистості з низкою мовленнєвих намірів: активізувати увагу адресата на важливій інформації, спонукати до конкретних дій, застерегти,

порадити, заборонити, переконати в справедливості ідеї, сформулювати поведінку тощо).

За нашими спостереженнями, що ґрунтуються на використанні різних методів лінгвістичного дослідження (описового, структурного, контекстуально-інтерпретаційного, методики дистрибутивного і трансформаційного аналізу), діалогічність у художньому дискурсі реалізують два найпоширеніші типологічних реєстри: толерантний і атолерантний діалоги. Якщо інтенції мовців збігаються і вони спрямовані на досягнення компромісу, певної комунікативної мети, діалогічна єдність відображає **толерантний діалог** [Шабат-Савка 2014б, с. 289]. Напр.: – *Що чувати, пане сотнику? – Брід знайдено, човен підготовлено* (М. Стельмах); – *Сподіваюся, це не яблуко розбрату? – Ні, це плід згоди. – Як гарно!* (В. Шкляр). Як бачимо, успішний діалогічний дискурс відбувається в конкретних комунікативно-прагматичних умовах, основною з-поміж яких є симетрія стосунків між спілкувальниками, сумірність індивідуальних когнітивних систем адресанта й адресата. Якщо в мовленнєвій діяльності експлікуються різноспрямовані наміри комунікантів, увиразнюється тезаурусна асиметрія й комунікативний дисбаланс, то інтеракція стає конфліктною, що яскраво демонструють **атолерантні (конфронтаційні) діалоги**, пор.: – *Що тобі у нас треба, гадюко?! – Як що треба?! – аж сперло їй у горлі. – Як то що треба?! Верни мені украдене бильце від залізного ліжка! Ти намовив дитину украсти з дому половину маєтку – і ще питаєш, що мені треба??!* – *захлиналася слиною Ірина і, здавалося, задихалася від нестачі повітря* (М. Матіос).

Стратегічна програма толерантного спілкування експлікує доброзичливу, координовану атмосферу перебігу мовленнєвої діяльності, передбачає успішне втілення інтенцій мовця. Межі толерантного діалогу детерміновані

збалансованими стосунками між спілкувальниками, їхнім обопільним прагненням досягнути перлокутивного ефекту комунікації – адекватної експлікації інтенцій. Претензійний характер розмови, критичні зауваги, постійні звинувачення, демонстрація вищості в знаннях, у соціальній позиції, незгода з висновками і думками співрозмовника – характерні ознаки конфліктного діалогу, що свідчить про невдалу комунікацію, а тому і про нереалізовану інтенцію.

Від стосунків «мовець – співрозмовник» залежить перебіг діалогу – його успішний чи неуспішний розвиток. Взаєморозуміння між співрозмовниками можливе лише тоді, коли комуніканти зацікавлені предметом розмови, мають спільні інтереси, хочуть досягнути успішної вербалізації інтенцій (– *Чуєш, як б'ється у неї серце?* – *Чую* (В. Шкляр). В іншому разі один із них може перервати розмову, змінити її на зовсім протилежну тему, уникнути безпосередньої відповіді на запитання, використовуючи для цього навіть невербальні засоби, що посилює конфліктний перебіг діалогу (– *А ти знаєш, що ті люди ладні вбивати за землю?! – За землю, тату, і вбивати можна,* – *твердо промовив син чиймись словами.* – *Вона – свята! Супрун на хвилюшку оторопів, а потім з розмаху долонею вдарив Гната по обличчю: – Мовчи, сучий сину! Ти звідки, падлюко, знаєш, що таке земля і чи дорожча вона за кров?!* (М. Стельмах). Такий ступінь експресії та непорозуміння між комунікантами, невміння чути співрозмовника є природним явищем, він поглиблює розвиток конфронтаційної комунікації. Цілком логічно постає не тільки соціальний, а й мовний конфлікт, який Л. Білоконенко визначає так: «Мовний конфлікт – це спілкування, що передбачає стан протиборства, зіткнення протилежних інтересів і поглядів сторін, напруження та загострення суперечностей» [Білоконенко 2015, с. 39].

Одним із важливих чинників, що зумовлює і впливає

на реалізацію діалогічності в художньому дискурсі, слугує комунікативна інтенція – «єдність інтенційного стану мовця і мовного знака-висловлення, результат граматикалізації процесів мислення та інтелектуально-духовного світу мовної особистості, людських емоцій та почуттів» [Шабат-Савка 2014б, с. 130]. Саме мовець (автор тексту) є носієм різноманітних інтенцій та визначає інтенційні горизонти текстової комунікації. У діалогічному мовленні вербалізується широкий спектр мовленнєвих інтенцій-намірів: поінформувати, переповісти, запитати, спонукати, побажати, емоційно відрегувати на щось, оцінити, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо. Кожен із суб'єктів має свою інтенцію і мотив. Якщо вони розуміють один одного, то «створюють один текст, а якщо ні, то – паралельні тексти» [Романюк 2007, с. 139].

Діалог – спосіб взаємодії інтенцій і адресанта, й адресата. Комунікативна подія, створена внаслідок їхньої взаємодії, формує адресантно-адресатний континуум, діалогічну єдність – текст, завершений у змістовому і структурному плані.

Толерантний діалог втілюється в найрелевантнішій моделі-схемі «запитання – відповідь», у межах якої кожен суб'єкт комунікації репрезентує себе як незалежну, унікальну і самостійну мовну особистість. У результаті такого спілкування постають діалоги-унісони: мовець ставить запитання, адресат відповідає. Напр.: – *Ваш батько з якого роду?* – *Мій дід був військовим. Помер капітаном* (О. Кобилянська); – *Я побачив вас і прийшов запитатися, чи не мали б ви охоти повозитись трохи по ставу?* – *Чому ні, я люблю дуже возитись по воді* (Є. Ярошинська). Відповідь на запит сигналізує про добре налагоджений, емоційно врівноважений контакт між співрозмовниками, про перлокутивний (результативний) ефект інтерактивного процесу. Погодженість мовленнєвих

дій, щирість та делікатність комунікантів сприяють успішному досягненню їхніх комунікативних намірів. Як бачимо, діалогічну модель «запитання – відповідь» репрезентують такі компоненти:

1) адресант – суб'єкт діалогічного дискурсу, який репрезентує свої інтенції, має певну мету для досягнення успішної мовленнєвої взаємодії;

2) адресат – співрозмовник, який так само має свої наміри і який, на думку адресанта, повинен задовольнити його запити і прагнення;

3) екстралінгвальні чинники, зокрема – мотиви, що вплинули на появу тих чи тих намірів, ситуація мовлення, у яких розвивається діалог.

Основним компонентом діалогічних ситуацій і яскравим виразником комунікативної інтенції в художньому тексті, у безпосередній інтеракції слугує питальне висловлення, первинною функцією якого є вираження запиту – прагнення мовця з'ясувати чи уточнити інформацію, підтвердити чи заперечити якийсь факт дійсності. Адресоване волевиявлення увиразнює можливість питальних конструкцій природно відображати перебіг діалогічного дискурсу і слугувати його ініціальною реплікою стимулом. Іманентною особливістю діалогічних реплік, що їх ініціюють питальні компоненти (займенники або прислівники), є те, що вони передають намагання адресанта з'ясувати щось невідоме, дізнатися про певні факти життя і чітко маркують основну інтенцію запиту – з'ясування невідомої інформації або її уточнення. Напр.: – *А хто той, що цікавився моїм родоводом? – То Антонов-Овсієнко, наш земляк* (І. Цюпа); – *Ти ж чия будеш? Не Жайворонкова? – Жайворонкова* (М. Стельмах); – *Звідки так рано йдеш? – З вітряка* (М. Стельмах); – *Ви любите конвалії? – Люблю, хоч і пахнуть вони якось млосно й навівають журу* (І. Цюпа). У процесі толерантного діалогу функціують і уточнювальні запитання, що слугують

реплікою-реакцією на попереднє запитання або повідомлення мовця. Пор.: – *А який він? – Хто? – спитав Гречаник, наче не знав, про кого мова. – Та ж отаман* (В. Шкляр). Мовець використовує їх для того, аби надати більшої точності попередньому висловленню, чіткіше пояснити певну інформацію, що нею ділиться адресант, глибше і конкретніше доповнити повідомлюване.

Атолерантний діалог-дисонанс – результат комунікативної девіації, порушення норм спілкування принаймні двох комунікантів (*– З грішної душі не проросте свята любов. – Ох і відьмочка ти! Уста мов пуп'янок маєш, а з уст каміння жбурляєш* (М. Стельмах). Перша діалогічна репліка репрезентує певну інтенцію мовця (інформування, запити, спонукання тощо), але очікуваної реакції, адекватної відповіді на неї немає. Співрозмовник демонструє свою інтенційну лінію – протилежну, паралельну до інтенції мовця.

Нерозуміння іншого, негативне ставлення до мовленнєвої поведінки співрозмовника, неповнота вербалізації інтенції, неадекватне сприйняття почутого, нечіткість висловлення, його неправильне лексичне чи граматичне оформлення породжує вербальний конфлікт, який у діалозі увиразнюють перепити, зустрічні запитання та інші синтаксичні конструкції. Пор.: – *Чи не знаєте ви, дітво, де тут у вас живе ксьондз? – Ксьондз? – перепитала, подумавши Даруся. – А котрий? (М. Матіос); – Чи ти знав, Грицю, Данила Мороза дочку, Марину? – А що таке? (Марко Вовчок); – Чого, Маріє, так квапишся? – Хіба заборонено? (У. Самчук).*

Невідповідність інтерпретації висловлення, як переко-нує Л. Білоконенко, зумовлена самою сутністю спілкування, «коли мовець не усвідомлює можливості неправильного тлумачення своєї акції, неправильно прогнозує мовленнєві й емоційні реакції адресата, демонструє не увагу й неповагу до співрозмовника, предмета обговорення, не

пристосовує своє висловлення до адресата за параметрами комунікативної компетенції, не підтримує інтеракцію в бажаному смисловому «полі» тощо» [Білоконенко 2015, с. 61]. Ці умови формують конфронтаційну взаємодію мовців.

Діалогічна єдність як окремий дискурсивно-жанровий репрезентант текстової комунікації створює адресантно-адресатний простір, який, з одного боку, відображає доброзичливу атмосферу, виражає модальність взаєморозуміння, з іншого – конфліктний дискурс, що є цілком природним явищем, оскільки процес комунікації провадять не ідеалізовані субстанції, а люди певного емоційного стану, різного соціального та культурного статусу.

Отже, якщо між співрозмовниками існують рівноправні, симетричні стосунки, то діалог відбувається в річищі толерантної комунікації. У процесі такого спілкування мовець, дотримуючись принципу ефективної мовленнєвої взаємодії та кооперації, моделює цілком адекватну для втілення своїх намірів модель «запитання – відповідь», зреалізовану різними модально-інтенційними висловленнями, передусім питальними, а також спонукальними й оптативними конструкціями. Атолерантний регістр комунікації відображає дисбаланс стосунків між спілкувальниками, несутимість поглядів, конфліктну ситуацію, представлену зустрічними запитаннями, перепитами, злопобажаннями, спонукальними імперативами, інвективними звертаннями тощо.

3.2. Адресатність питального дискурсу

Питальний дискурс позначений тією особливістю, що обов'язково передбачає адресата мовлення, який повинен реалізувати запит мовця. Як зазначає Н. Арутюнова, неминуча адресатність запитань зумовлена тим, що очікуваний від них результат (перлокутивний ефект) цілком «помітний» і може бути здійснений саме адресатом. Втрата конкретного адресата змінює комунікативний

статус мовлення, перетворюючи запитання в «риторичний вибух», а отже, питальне висловлення як окремий мовленнєвий акт за своєю природою «розрахований на конкретну модель адресата» [Арутюнова 1981, с. 358].

Спрямованість на співрозмовника відіграє важливу роль в організації висловлення. У цьому аспекті важливими є погляди В. Гака, який визначає в мовленнєвій ситуації низку семантичних категорій, орієнтованих на адресата: а) інформативність, оскільки основна мета висловлення – повідомити інформацію співрозмовникові; б) експресивність, адже основна функція мовлення зацікавити співрозмовника, вплинути на нього і вразити; в) виразність, що відображає ступінь зрозумілості висловленого [Гак 1998, с. 558].

Цікава думка Дж. Лайонза, який зазначає, що запитати когось – означає не тільки поставити запитання, а й подати знак співрозмовникові (адресатові) про те, що від нього очікують відповіді на адресований запит [цит. за Слюсарєва 1981, с. 144]. Запитання – це не тільки запит інформації, не тільки повідомлення про певні прогалини в знаннях мовця, а й мовленнєва дія, вплив на адресата для одержання певної інформації.

Прагматична природа запитання передбачає альтернативність з боку мовця щодо адресата, що сприяє одержанню (чи неодержанню) потрібної відповіді. Водночас питальне висловлення не завжди орієнтоване на відповідь (можливо, адресат не компетентний у певній сфері запиту, може, не має бажання відповідати), хоч завжди спрямоване на адресата.

З огляду на те, що питальний дискурс, власне, ті питальні висловлення, які його формують, завжди спрямовані на адресата мовлення, виокремлюємо кілька схем адресованого запиту.

I. Мовець → адресат (співрозмовник). Автор запиту в будь-якій ситуації мовлення намагається висловлю-

ватися виразно та зрозуміло, оскільки розраховує на пряму відповідь, вербальну чи невербальну реакцію конкретного адресата. У цьому контексті цілком переконливою виглядає думка Н. Кондратенко, яка вважає, що запитання «завжди передає позицію активного комуніканта, воно спрямоване на додавання картині світу цілісності» [Кондратенко 2001, с. 1]. Власне, цілісність створює адресантно-адресатний континуум, що увиразнює найпоширенішу комунікативну модель: мовець як автор інтенції запиту (адресант питальної інформації) та співрозмовник (адресат мовлення). Субстанцію адресата виражають звертання, що є власними назвами людей, пор.: – *Чого ти, Мелашко, така смутна?* (І. Нечуй-Левицький); загальними назвами спорідненості та свояцтва, напр.: *Мамо, нащо породила ти Мене у гирлі тої скрути?!* (В. Пачовський); – *Чого тебе Господь приніс, брате?* (Марко Вовчок).

Як правило, непоширені та поширені звертання виражені кличним відмінком, напр.: – *Ну а ти, Мар'яне, не боїшся їхати до того Сибіру, в ту холоднечу?* (М. Стельмах); – *Чого ти плачеш, моя голубко?* (Марко Вовчок). Називний відмінок використовують для кличних модифікацій тоді, коли вони виражені субстантивованою частиною мови: *І ти, сердешна, приплелася Із Карфагени аж сюда?* (І. Котляревський).

Основна функція звертання – називання того, кому спрямоване запитання, – дуже часто поєднано з експресивною оцінкою, з вираженням суб'єктивного ставлення мовця (автора твору) до свого читача і навпаки. Пор.: *Читачу, чи не буває тобі нудно часом?* (Ірина Вільде); [Читач:] *Ну, а хто ж ти, шановний авторе?* (М. Хвильовий). Варто зауважити, що самі звертання вказують на баланс чи дисбаланс стосунків між комунікантами, оскільки вони, з одного боку, виконують апелятивну функцію – називання адресата – того, до кого звернено мовлення, з іншого,

експресивно-оцінну функцію – апеляцію до співрозмовника в особливих інвективних формах. У функції звертань мовці використовують не тільки стилістично нейтральні власні чи загальні назви, а й оцінні лексеми, у яких емоційно-оцінний елемент слугує належністю їхньої семантики (*волоцюго, ідоле, йолопе, сатано, дурню* тощо). Питальні речення, що містять такі інвективні звертання, виражають негативну оцінку особи, сприяють реалізації конотаційних значень осуду, звинувачення. Напр.: – *А де ж ти, волоцюго, волочився до цього часу?* (І. Нечуй-Левицький); [Виборний:] *Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану возному та не поздоровляєш його?* (І. Котляревський).

У поетичних текстах це адресація зовсім іншого характеру, оскільки в поезії питальне речення не може реалізувати свого основного комунікативного завдання – запиту інформації, її з'ясування чи уточнення. Серед звертань до осіб мають місце такі, що спрямовані до адресатів, які є близькими до ліричного героя. Напр.: *Бо хто в далекій стороні заплаче, Дзюню, по мені?* (В. Пачовський); *Що з тобою, моя Стефцю, що з тобою діється?* (В. Пачовський); *Та чи потрібне це тобі зізнання, мій принце?* (Н. Царук).

Вербалізації інтенцій запиту сприяє нанизування в поетичній строфі питальних конструкцій, адресати яких розташовані як градаційне наростання їхніх емоційно-експресивних (вікових) параметрів. Напр.: *Ой куди ти, хлопче, у степи босоніж? Ой куди, юначе, серцем по ножах? Ой куди ти, муже, знов сідлаєш коні? Ой куди ти, старче? Там уже межа!* (Л. Крупа).

Комунікативне перенесення мовленнєвих форм діалогу із ситуацій усного спілкування в сферу ліричного монологічного мовлення вможливорює створення індивідуальної картини світу мовців та трансформацію образів у межах їхнього інтелекту.

II. Мовець → адресат (Бог). Питальне висловлення з адресацією до Бога – риторична структура, оскільки таке запитання залишається без відповіді. Вона не відома ні авторові запиту, ні читачеві, тому мовець апелює до наадресата, який є «найвищою інстанцією відповідного розуміння». Як стверджує М. Бахтін, «кожний діалог відбувається на тлі відповідного розуміння третього, який невидимо присутній і стоїть над всіма учасниками діалогу» [Бахтин 1986, с. 305–306].

Релігійна комунікація вирізняється серед інших дискурсивних практик мовця, оскільки є глибоко символічною системою, «яка ґрунтується на Божому одкровенні». На думку І. Павлової, «слово в культовому спілкуванні наділене святістю, магічністю, незалежно від того позначає воно релігійно-церковне поняття, тобто є функційно маркованим, чи характеризується поліфункційністю» [Павлова 2018, с. 213]. Пор.: *Учителю, чи Тобі байдуже, що ми гинемо?... Тоді Він устав, і вітрові заборонив, і до моря сказав: Мовчи, перестань! І стих вітер, і тиша велика настала... І сказав Він до них: Чого ви такі полохливі? Чому віри не маєте? А вони налякалися страхом великим, і говорили один до одного: Хто ж це такий, що вітер і море слухняні Йому?* [Мр., 4:38–41]; [Зінька]: *Де ж твій грім, Боже? Де ж твоя блискавка, милосердний?* (Марко Кропивницький); [Калина:] *Ей, божечку наш, божечку, за що ти нас так покарав?* (Марко Черемшина). Подані питальні висловлення диференціюють сферу сакрального і профанного, вирізняються своєю здатністю переконувати, хвилювати, навіювати, емоційно реагувати на певні життєві обставини. Саме в цьому контексті нам імпонує думка І. Набитовича про те, що корелятивна пара *sacrum / profanum* («святість / світськість») взаємно доповнюють одне одного, творять «два способи буття у світі, дві екзистенційні ситуації» [Набитович 2008, с. 16].

Діалогічна модель віртуального комунікування між мовцем і нададресатом створюється і в поетичних текстах, не тільки в жанрах релігійного дискурсу. Адресант ніби надає людських рис Богові, олюднює його. Напр.: *Які ж мене, мій Боже милий, діла осудять на землі?* (Т. Шевченко); *В якому, Боже наш, ми живемо сторіччі, що не спроможні збутися чужих наруг?* (Л. Крупа). Метафоричні запитання цього типу багаті філософськими роздумами над проблемами життя, над сутністю і буттям людини на землі.

Спостереження над функціонуванням питальних висловлень у біблійному тексті відкриває нові можливості для їхньої інтерпретації. Так, основна функція запитання – запит інформації – реалізується лише в діалогічному, в уснорозмовному мовленні, де інтеракція має двобічний характер. У монологічному мовленні співрозмовник відсутній, тому сама комунікативна ситуація заперечує діалогічну форму обміну інформацією. Відповідно в таких писемних, літературно-книжних текстах питальне речення не виражає своєї основної комунікативної інтенції, а виявляє транспозиційне вживання мовної форми для репрезентації іншого значення (повідомлення, спонукання тощо). Саме в Біблії питальні структури реалізують свої вторинні функції. Це так звані «псевдозапитання» [Лисенкова 1989, с. 1].

Для семантичної структури питального речення характерні дві основні денотативні частини його значень – це семи «питальність» і «адресатність» [Смилтена 1985, с. 5], логічно співвіднесені в діалогічному мовленні: «питальність» реалізує запит інформації, «адресатність» виводиться із регулярних реалізацій запитань, метою яких є одержання інформації в того чи того адресата. У Біблії ці питальні категорії під впливом контекстуальних та ситуативних чинників дещо нейтралізуються, втрачають своє первинне значення і переносяться на конотаційний

рівень, адже це сакральне спілкування, що «єднає священнослужителя з вірянином, вірянина з Богом» [Павлова 2018, с. 211]. Пор.: *Говорить до Нього Петро: Чому, Господи, іти за Тобою тепер я не можу? За Тебе я душу свою покладу! Ісус відповідає: За Мене покладеш ти душу свою? Поправді, поправді кажу Я тобі: Півень не заспіває, як ти тричі зречешся Мене...* [Ів., 13:37–38]; *І підвівсь ось законник один, і сказав, Його випробовуючи: Учителю, що робити мені, щоб вічне життя досягнути? Він же йому відказав: Що в Законі написано, як ти читаєш? А той відповів і сказав: Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією силою своєю, і всім своїм розумом, і свого ближнього, як самого себе. Він же йому відказав: Правильно ти відповів. Роби це, і будеш жити* [Лк., 10:25–28].

Категорія адресатності в біблійному тексті значно видозмінена порівняно з уснорозмовним мовленням. Пор.: – запитання, апелювані до нададресата: *О годині ж дев'ятій Ісус скрикнув голосом гучним та й вимовив: «Боже Мій, Боже Мій, – нащо Мене Ти покинув?»* [Мр., 15:34]; *І озвався до Нього один: Господи, хіба буде мало спасених?* [Лк., 13:23];

– запитання з адресацією до людей, напр.: *Промовляє до нього Ісус: Тому ввірував ти, що побачив Мене? Блаженні, що не бачили й увірували!* [Ів., 20:29]; *І Я вам кажу: просіть, і буде вам дано, шукайте і знайдете, стукайте і відчинять вам! Бо кожен, хто просить одержує, хто шукає знаходить, а тому, хто стукає відчинять. І котрий з вас, батьків, як син хліба проситиме, подасть йому каменя? Або, як проситиме риби, замість риби подасть йому гадину? Або, як яйця він проситиме, дасть йому скорпіона? Отож, коли ви, будучи злі, потрапите добрі дари своїм дітям давати, скільки ж більше Небесний Отець подасть Духа Святого всім тим, хто проситиме в Нього?* [Лк., 11:9].

Адресованим звертанням слугує займенникове слово *ти*, пор.: Каже жінка до Нього: *І черпака в Тебе, Пане, нема, а криниця глибока, звідки ж маєш Ти воду живу? Чи Ти більший за нашого отця Якова, що нам дав цю криницю, і він сам із неї пив, і сини його, і худоба його?* [Ів., 4:11–12]; *І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?* [Мт., 7:3]. Запитання такого взірця метафоричні. По суті, вони не мають конкретно названого адресата, однак створюють повчальний дискурс.

ІІІ. Мовець → поетичний адресат. Наступні семантичні схеми-адресації характерні для поетичного тексту, особливість якого виявляється в чуттєвому відображенні дійсності, у творчому переосмисленні фактів та подій довкілля. Головний зміст поезії – зазвичай емоційний аспект людського життя, духовний світ людини, соціальні настанови, думки і почуття автора. Пор.: *Моя рука, чого ж ти стала млявою? Мій розуме, чого ж ти занепав?* (Л. Костенко).

Різноаспектне описування людського життя стимулює і поширення в структурі питальних висловлень великої кількості адресатів. На думку І. Ковтунової, у ліриці можливі звертання до будь-яких речей, що існують у світі (чи в уявленні про світ), – без усяких обмежень [Ковтунова 1986, с. 96].

Найпоширенішим адресатом у поезії є Україна, рідний край, народ. Звертання до Батьківщини наповнено широким змістом: від захоплення красою до схвилюваності за її майбутнє: *До хащі озвалася хаща, біда гомонить до біди, вітчизно, ти вже розпропаща, куди ж ти проклала і нащо свої ошалілі сліди?* (В. Стус); *Земле ж моя, нащо ти рожайста? А чом же ти, земле, не з каменю-трути?* (Л. Костенко).

Своєрідну схему-адресацію становлять запитання, у яких потенційними адресатами слугують явища природи,

рослини, тварини: *О небо, кришталеве море, Що защемило в серці твоїм в тій хвилі?* (І. Франко); *Дощова краплинко, де ти народилась? І з якого боку надійшла?* (Г. Саблук); *Червона калино, чого в лузі гнешся?* (І. Франко); *Чогось підкнущся, сивий коню?* (П. Карманський); *Ти любиш небо і пісні, Душі моєї птахо біла, Чому ж пісні твої суині? Чи у польоті в'януть крила?* (Н. Царук). Дуже часто питальні висловлення слугують виразними маркерами ідіолекту письменника, дають змогу змодельовати художньо-естетичну і психоментальну свідомість митця.

Апеляція до таких адресатів, як пори року, відрізки часу, етапи життя людини, географічний простір – надає питальному реченню узагальненого значення, створює віртуальну діалогічну ситуацію. Пор.: *Де ви, красні дні весняні, Де ви, милі, де?* (П. Карманський); *Ну, що ж, роки, – присядемо за стіл?* (Л. Крупа); *Минуле, озовися, де ти?* (В. Стус).

Звернення до абстрактних понять, що позначають почуття, внутрішній світ людини, її стан, вияскравлюють суб'єктивно-авторські конотації питальних висловлень. Адресатами слугують такі поняття: доле, душе, бідо, зануро, любове, думи та ін., що, зрозуміло, інтимізує питальний дискурс. Напр.: *Доле, де ти?* (Т. Шевченко); *Ідете, зажуро? Зовсім? Лиш на хвильку?* (Л. Крупа); *Де ви так рветесь, куди ви літаєте, Думи-орли?* (І. Франко); *Любове, де ти? Де?* (П. Карманський).

IV. Мовець → адресат (мовець): Я → Я. Серед питальних речень із адресованим запитом вирізняються конструкції, у яких мовець (автор запиту) звертається до самого себе. Цей тип тексту Т. Радзівська називає так: «автокомунікація, чи комунікація в системі Я–Я» [Радзівська 1991, с. 54]. Визначити адресата запитання можна не тільки за загальним змістом вірша, а і за мовним вираженням – займенником «я». Напр.: *Чом я не можу злинути угору, туди, на те верхів'я золоте, де місяць просві-*

тив біляву хмарку? (Леся Українка); Той вкрав вогонь. Той яблуко. А я? За що я так покарана нестерпно? (І. Жиленко).

Небажання автора відповісти на запитання, поставлене ним самим, перетворює питальні речення у нормальні запитання, своєрідний засіб вираження авторського настрою чи стану. Пор.: *Буває сумнів, бо довірлива сама, І сором згадку прагне все дістати. А, може, я одна між багатьма, Хто доброту уміє поважати? (Г. Саблук).* Ліричний герой запитує не для того, щоб отримати відповідь, а для того, аби передати почуття чи думки, які його турбують. Пор.: *Чому нараз я чуюся безсилий і падаю, мов той Ікар безкрилий? (М. Вороний); Про що тобі я зможу повісти, як стрінемось при зустрічі, при нашій? (В. Стус).* У поданих конструкціях на основі семи «питальності» зреалізовано потенційно закладені емоційні конотації невпевненості та сумніву.

У поезії досить поширені запитання-припущення, що містять елементи розмірковувань про сутність життя, про місце особистості у світі, пор.: *Хто я? Звідкіль? В цей світ прийшов навіщо? Вінець минулого? Майбутнього погній? Творець добра чи зла? Байдужість пересічна, чи в думках виплекав події бунтівні? (Л. Крупа).*

Актуалізація, нанизування питальних висловлень створює експресивність поетичного дискурсу, його емоційність та естетику, напр.: *Чи маю я право? Чи треба? Чи мудро? (І. Жиленко); Кому я і чим завинив? Чи тим, що народ свій любив? (І. Франко).*

V. Мовець → адресат (уявний співрозмовник). Адресатом у питальних висловленнях може бути й уявний співрозмовник, що його вербалізують особові займенники **ти, ви**. Напр.: *Нащо ти мене так смутиш? Нащо воду каламутиш чисту, як хрусталь? (В. Пачовський); Чого ти журишся та плачеш, за слізьми й світу ти не бачиш? (О. Кониський).*

Подекуди уявний адресат експлікується, зокрема вказівкою на стать особи. Пор.: *Якби зустрілися ми знову, Чи ти злякалася б, чи ні?* (Т. Шевченко); *Хіба ти винна, що недоля між нами поклала яр розлуки?* (П. Карманський). Сегментація питальних висловлень, нанизування риторичних запитань створюють високу експресивність поетичного тексту, є виявом авторської інтенції. Пор.: *Тихі замріяні ночі дихають запахом трав. Де твої ясні очі, Ті, що я ніжно кохав? Ті, що мені світили, ті, що п'янили кров?.. Де ти, дівчино мила, Де ти, моя любов?* (А. Добрянський).

Питальні речення з адресацією до уявного спів розмовника реалізують різноманітні конотації, створюють емоційно навантажене тло поетичного тексту. Це стилістичний прийом, своєрідний засіб впливу, для якого, на нашу думку, визначальними є умисність та спланованість. Пор.: *Скажи, чому – нам Бог диктує вірші, а сам не чує їх?* (Б. Бунчук); *Чого ти ждеш? Скажи – чого ти ждеш? Кого ти виглядаєш з-перед світу?* (В. Стус).

Адресатом може бути і займенник *ми*, що поєднує, крім вказівки на уявного співрозмовника, ще й вказівку на самого мовця-адресанта. Напр.: *Чи ми ще зійдемося знову? Чи вже навіки розійшлись?* (Т. Шевченко); *Все розберіть... та й спитайте тойді себе: що ми?.. Чиї сини? яких батьків? ким? за що закуті?* (Т. Шевченко). У поданих риторичних запитаннях представлено авторське прагнення передати життєву істину, знання про світ, про любов і ненависть, добро і зло, про правду й оману, про справедливість і байдужість, про все, що оточує і чим живе людина.

Питальні висловлення з уявною адресацією (за допомогою займенника *хто*) передають схвильованість мовця: *Чи не скаже хто, часом, того, що розбите серце віщує?* (Леся Українка); *Хто смів сказати, що не богиня ти?* (І. Франко).

Специфічною рисою поетичних запитань є відсутність адресата (він не позначений в тексті і не експлікується

змістом). Напр.: *Чому-то, як море хвилює, не вибуртить з себе кораблів? Чому-то, як серце горює, не може повісти всіх жалів?* (В. Пачовський); *Чому ж цілунок полудневий, Немов листочок черешневий, Лишає тільки гіркоту?* (Б. Бунчук); *Відкрились дні. І завтрашні. І ті, що там, за ними, світяться прощально. А де ж оті, од мудрості святі, за котрими немає вже печалі?* (І. Жиленко). Подібні запитання – маркери художньо-естетичного увиразнення поетичного тексту загалом.

Риторичні запитання з прихованим адресатом передають експресивне ствердження чи заперечення. На семантичному рівні в таких запитаннях відсутній запит про невідоме, однак актуалізуються семи «повідомлення» і «констатації». Пор.: *Що слова, коли ти в полі сам і говориш зі своїм сумлінням?* (І. Жиленко).

Відомо, що ліричні запитання не розраховані на відповідь. Адресатом, який здатен відповісти на запитання, може бути або сам мовець, або нададресат. Подекуди автор свідомо не відповідає, спонукаючи таким чином адресата до роздумів. Коли ж мовець дає відповідь на запитання, створюється діалогічна, проте риторична за своєю суттю модель «запитання-відповідь». Напр.: *Що є Вітчизна? Стійбище людей Однаково сліпих: рутенець, волох... Де й з могікан останній – іудей – Не б'є на сполох* (Б. Бунчук); *А що таке життя? Це ночі, дні, Земля і небо, люди, Я і Ти* (Н. Царук); *Як нам порозумітись – душа в душу і серце в серце? Тишею. Без слів* (В. Стус).

У прозі, в ораторському мовленні, у проповідях і промовах подібний стилістичний прийом використовують для підсилення впливу на адресата (читача чи слухача), свідоме прагнення автора інтенції зацікавити адресата, заінтригувати його, активізувати контакт тощо. Щодо ліричних текстів, то модель «запитання-відповідь» відображає передусім динаміку пізнавального процесу, створює фіктивну емоційно наснажену діалогічну ситуацію.

3.3. Функційний потенціал альтернативних запитань

Розгляд альтернативного запитання (вибіркового запитання) тісно пов'язаний з його логічною інтерпретацією, з проблемою зв'язку логічних і граматичних категорій, із співвідношенням мови і мислення. Докладні класифікації альтернативних питальних речень, їхній структурно-логічний аналіз подано в працях мовознавців, виконаних на матеріалі романо-германських мов ([Петер 1955]; [Дубовський 1969]; [Шангриладзе 1973]). На жаль, у вітчизняному мовознавстві альтернативні запитання не були предметом дослідження, хоч інтонаційні особливості цих конструкцій представлено в праці Г. Олійник «Інтонація питання вибору» [Олійник 1974]. На думку дослідниці, залежно від комунікативного спрямування, зумовленого відповідною ситуацією й модальністю, можна виокремити три варіанти структур питання вибору:

1) питання вибору з структурою протиставлення (з більшим чи меншим ступенем зацікавленості мовця в одержанні бажаної відповіді);

2) питання вибору з структурою переліку (з більшим чи меншим ступенем зацікавленості мовця в одержанні бажаної відповіді);

3) питання вибору з структурою уточнення (з структурним компонентом *чи що*) [Олійник 1974, с. 34].

Комунікативна сутність питання вибору виявляється в запиті не про одну, а про дві й більше інформації, запропонованих співрозмовникові на вибір, одна з яких повинна бути у відповіді. Однак, як показує фактичний матеріал, не завжди у відповіді міститься одна з інформацій, запропонованих на вибір адресату. Напр.: – *Якої ви віри: польської чи руської?* – *Римо-католицької* (Д. Макогон, П.Б.); – *Комір великий чи маленький?* – *На скільки вистачить краму* (Є. Гуцало). Ці конструкції називаємо альтернативними

запитаннями, адже вони вербалізують інтенцію запиту про одну чи більше інформацій, потенційно закладених у структурі речення. Перед адресатом стоїть «альтернатива (від фр. *Alternative* з лат. *alter* – один з двох)» [Куньч 1997, с. 14] – необхідність вибору між двома чи більше можливостями. Пор.: – *Може, тобі на підвечірок вареники з вишнями чи суницями зготувати?* – *Можна і з вишнями, і з суницями* (М. Стельмах).

Комунікативно-інтенційний зміст альтернативних запитань дає змогу виділити дві групи таких структур:

- питальні висловлення з буквальною альтернативою;
- питальні висловлення з небуквальною альтернативою.

Питальним конструкціям із буквальною альтернативою притаманна єдність формальної та семантичної структури, реалізація власне-питального значення – з'ясувальної або уточнювальної інтенції. З-поміж конструкцій цього типу виокремлюємо:

- а) альтернативне запитання із зіставно-протиставним значенням;
- б) альтернативне запитання зі значенням уточнення;
- в) альтернативне запитання зі значенням переліку.

Альтернативні запитання із зіставно-протиставним значенням мають ту особливість, що мовець не передбачає, яким у відповіді буде вибір співрозмовника. Члени альтернативи поєднані розділовим сполучником *чи*, що передає лексичне протиставлення членів вибору і вказує на характер змістових відношень між ними. В альтернативному запиті зіставляються (пропонуються на вибір):

1) один з двох або кількох суб'єктів чи об'єктів тієї самої дії: – *Чи підете ви самі на прощу до Сучави, чи підемо обоє?* (О. Кобилянська); [Сергій:] *Короля чи принца з-за океану виглядаєш?* (М. Стельмах);

2) одна з двох або кількох дій того самого суб'єкта чи об'єкта, напр.: – *Свою хату в Медвинці кинете чи*

продасте? (Є. Гуцало); – *Зостався жар учорашній чи вигас?* (Є. Гуцало);

З) одна з двох або кількох ознак предмета: – *Спати-меш як?* – *спитав дід.* – *На кожуховій постелі чи на льоновій?* (П. Загребельний); [П'ятий:] *Чи то лихий, чи добрий знак, що він до гри узявся?* (Леся Українка).

Корелятивні члени альтернативи виформовують однорідні дієслівні або іменні присудки в простому реченні. Напр.: – *Вгасить чи сам погасне?* (Б. Лепкий); – *Ти, мой, українець чи якийсь махометник?* (М. Івасюк).

Значення протиставленої альтернативи виражають антонімічні дієслівні пари, що отримують відповідне значення в контексті: – *І се ти говориш на правду чи жартуєш?* (І. Діброва, П.Б.); [Лукерія Степанівна:] *Чи сукно на оцім столику витерто, чи й досі в крейді?* (Марко Кропивницький). Протиставлюваними членами альтернативи слугують також підмети та другорядні члени речення, що поширені в неповних структурах. Напр.: *Де – тут чи там?* (Є. Гуцало); – *А де ж ваші кучері? Чи в снігах, чи в степах?* (О. Кониський).

Окреме місце серед альтернативних запитань зі значенням протиставлення займають такі речення, одна альтернатива яких містить заперечну частку *ні*. Напр.: [Оля:] *Чи сказати матері про Петра, чи ні?* (В. Самійленко); – *А пан потрібний таким хлопам чи ні?* (Зінаїда Тулуб). В атолерантному реєстрі комунікації конструкції такого зразка репрезентують і спонукальне значення: – *Покинеш чи ні?* (Марко Вовчок); – *Бачиш чи ні?* (Є. Гуцало).

Еквівалентом речення в другій частині альтернативи слугує і стверджувальна частка *так* (*чи так*): – *А ще скажи: чи ти вінчаний, чи так?* (О. Кониський).

Буквальна альтернатива в питальних конструкціях зі значенням уточнення виявляється в протиставленні вже відомої інформації, яка, однак, вимагає уточнення інформації, що закладена у фразеологічній конструкції *чи що* –

поєднання розділового сполучника *чи* і питального слова *що*. Для цього типу альтернативного запитання характерне те, що в першій його частині наявна інформація, яку можна використати у відповіді, а в другій частині зреалізовано запит про можливість іншої відповіді. Напр.: – *Навмисне поховалися, чи що?* (В. Козаченко); – *Так ти його не кохаєш, чи що?* (Марко Вовчок).

Альтернативне запитання з компонентом *чи що* вносить у семантику речення різні модальні значення: невпевненості: – *Ти отсе мені розказував, що в нас чи дощу нема, чи що?* (Г. Квітка-Основ'яненко); припущення: – *Заблудив хто, чи що?* (В. Козаченко); можливості (компонент «чи що» має синонімічне значення до вставного слова «може»): – *Хіба не сміє, чи що?* (Г. Квітка-Основ'яненко); імпліцитного спонування: – *То вже підемо, чи що?* (Є. Гуцало); – *Ну, ходім, чи що?* (Г. Хоткевич).

Уточнення увиразнює й альтернативний компонент *чи як*, напр.: – *То мені просто неба жити, чи як?* (Є. Гуцало); [Микита:] *Так ви до нас на кораблі, чи як?* (В. Самійленко); [Степан:] *Тебе возом, чи як зачепили?* (Марко Кропивницький).

Комунікативно-інтенційний зміст альтернативного запитання зі значенням переліку виявляється в спонуванні співрозмовника вибрати для своєї відповіді одну з декількох пропонованих альтернатив: – *Що теперечки з ними робити? – вголос міркує жінка. – Чи нести людям віддавати, чи муки прикупити, чи хоч трохи дістати сала?* (М. Стельмах); – *Розумна ж яка? Чи в батька, чи в матір, чи в обох разом вдалася?* (М. Стельмах).

Комунікативна настанова питальних висловлень із небуквальною альтернативою не відповідає мовному значенню формальної структури, тобто необхідності вибору між двома чи більше можливостями вже немає. Такі конструкції виражають експресивне ствердження чи заперечення, низку конотаційних значень, зокрема –

відображають пряме оцінне судження мовця (характеристику особи, її розумові чи психічні здібності тощо). Напр.: – *Чи ти варіят, чи хворий?* (М. Яцків, У.Н.); – *Чи ти у лісі загубився, чи голову загубив?* (Л. Яновська); передають різноманітні почуття: здивування: *То як же, подивившись в такі очі, можна було чимось окривдити людей чи обдурити їхні сподівання?* (М. Стельмах); застереження: – *Чи вам не треба помирать, чи ви не соромитесь святого сонечка на небі?* (І. Нечуй-Левицький); обурення: – *Хіба я гнала її в потилицю до Києва, чи що?* (І. Нечуй-Левицький); – *Хіба ми дурніші від тебе одного, чи що?* (О. Кониський).

Серед альтернативних питальних речень виокремлюємо декілька структурних типів залежно від розташування, повторюваності розділового сполучника *чи*, що передає протиставлюваність членів альтернативного ряду. Зважаючи на це, *чи* може зіставляти дві дії (ознаки, предмети тощо), пор.: [Хима:] *Приймем чи одмовимо?* (М. Куліш); – *Комір великий чи маленький?* (Є. Гуцало). Повторюваність сурядного сполучника *чи* визначає кореляцію сегментованих висловлень, кожне з яких у своєму складі містить *чи*, пор.: – *Чи ви привикли вже до Стеблева, чи думаєте вертатись додому?* (І. Нечуй-Левицький); – *Чи се вітер теплий, весняний, чи звір лісовий, чи птах?* (І. Франко).

Значення зіставлення-протиставлення підсилюється введенням у структуру альтернативного запитання сполучникових поєднань в одній частині висловлення й опущенням деяких їх компонентів в іншій, пор.: – *Чи то свині, чи собаки біжать за возом?* (І. Нечуй-Левицький); – *Ци то мині причуваєси, ци то твій Іванко кличе?* (Марко Черемшина). Спостерігаємо і дискурсивні висловлення, актуалізація яких здійснюється за допомогою інтонації і пунктуаційного знака на письмі. Парцельовані компоненти альтернативного запитання здебільшого поєднані сполуч-

никовим зв'язком (чи): – *Називати персонально? Чи самі повиходите?* (Є. Гуцало) // *Називати персонально чи самі повиходите?*; – *Чи поміли? А чи язики в медові позагрузали?* (П. Загребельний) // *Чи поміли, а чи язики в медові позагрузали?* Сурядні ряди, відображаючи альтернативність кількох дій, ознак, понятійно розширюють і поглиблюють зміст питального висловлення. Напр.: *А чи не криється за тим якеś нове випробування? Чи не доведеться за ту радість розплачуватися ще більшими, ще нестерпнішими стражданнями?* (В. Козаченко).

Оже, альтернативні запитання виконують як первинні, так і вторинні функції питальності, що забезпечує їм повноцінне функціонування в діалогічному дискурсі – толерантному й атолерантному за своїм перебігом.

3.4. Комунікативно-інтенційний зміст зустрічних запитань

Первинною функцією питальних висловлень є вираження запиту інформації, що загалом передбачає діалогічну ситуацію: наявність хоча б двох комунікантів, один з яких намагається вплинути на співрозмовника для досягнення певного результату (одержання інформації). Зрозуміло, що модель «запитання – відповідь» передбачає успішну реалізацію комунікативного акту: перша репліка (запитання) є стимулом, а друга, що становить реакцію на висловлення співрозмовника, – реплікою-реакцією. Такий тип модальності А. Калашян називає «модальністю взаєморозуміння» [Калашян 1992, с. 7]. Утім, питальні структури слугують не тільки реплікою-стимулом, а й реплікою-реакцією, що зазвичай відображає несумірність мовно-культурного досвіду мовця та адресата. Цьому сприяють деякі екстралінгвістичні чинники, а здебільшого – психологічні характеристики основних субстанцій комунікації (адресанта й адресата), їхніх намірів (не

тільки явних, а й прихованих) та уподобань, настрою й темпераменту. Взаєморозуміння між співрозмовниками можливе тоді, коли вони обидва зацікавлені предметом розмови. В іншому разі один із них може перервати розмову, змінити її на зовсім протилежну тему чи уникнути безпосередньої відповіді на запитання. Такий ступінь непорозуміння між комунікантами є закономірним явищем в діалогічному дискурсі.

До засобів вираження атолератного реєстру спілкування належать **зустрічні запитання**, що слугують реплікою-реакцією на попереднє висловлення. Напр.: – *Ти ж, хлопче, на ярмарок пішки прийшов чи хурою приїхав?* – **Або що?** (М. Стельмах). Функціонування таких зустрічних запитань – це результат комунікативної девіації, особливий спосіб реагування на співрозмовника, адже такі конструкції не є «відповіддю» на попереднє запитання, а слугують особистісною реакцією адресата на нього. Пор.: – *Єлено, чого ти з тим Стефаном баламутишся?* – **А тобі що до того?** (Є. Яропинська); – *Дівко, ти жива?* – **А ти хотів, аби я була вмерла?** (М. Матіос). Такі конфліктні девіативні діалоги увиразнюють дисбаланс стосунків між комунікантами: один із учасників інтеракції може перервати розмову, змінити її на зовсім протилежну тему чи уникнути безпосередньої відповіді на запитання. Наявність в уснорозмовному мовленні зустрічних запитань є підтвердженням того, що «в реальній комунікації беруть участь не ідеалізовані абстракції, які продукують граматично правильні речення і реалізують ідеальну схему мовленнєвого обміну, а люди певної статі, віку, емоційного стану, психічного складу, соціального і культурного статусу» [Стечишин 1997, с. 7].

Зрозуміло, що зустрічні запитання мають зв'язок із попереднім запитанням, тому варто виокремити зустрічні запитання, що мають цей зв'язок, і конструкції, не вмотивовані семантикою попереднього запитання. Акцентуючи саме на

цьому аспекті, О. Кадомцев виділяє дві групи таких речень: 1) конструкції, пов'язані зі змістом прямого запитання, що передуює зустрічному; 2) конструкції, значення яких не вмотивоване семантикою питальної ситуації [Кадомцев 1975, с. 36].

З-поміж зустрічних запитань, що семантично пов'язані зі змістом попередньої репліки діалогу, виокремлюємо конструкції за наявністю спільних компонентів (повторення однакових слів у двох репліках): – *Чого ж ви так боляче реагуєте на жарт про вашу мову? – спитав мене один космополіт. – А як би ви реагували, коли б у вашій присутності образили вашу матір? – відповіла я питанням на питання, не маючи певності, чи в нього взагалі була коли-небудь мати* (Ірина Вільде).

Серед зустрічних запитань, не вмотивованих семантикою попереднього запитання, вирізняємо питальні конструкції, що їх використано для зміни теми розмови, напр.: – *Ну, то як же, Настю? Згодна? – повторив Сагайдачний. – А де ти зимуватимеш? – спитала вона замість відповіді* (Зінаїда Тулуб); [Долон:] *Пророчице, скажи, чи я верну живий з моєї справи?* [Кассандра:] *Чого ти, власне, в мене се питаєш?* (Леся Українка).

Співрозмовник намагається повернути розмову в потрібному для нього напрямі, тому й уникає відповіді, яка з тих або тих суб'єктивних причин є для нього небажаною. Цей різновид питальних конструкцій подібний до зустрічних запитань, що їх ставлять для того, аби виграти час для обміркування відповіді. Напр.: – *Чи ти знав, Грицю, Данила Мороза дочку, Марину? – А що таке?* (Марко Вовчок); – *Скажіть, у вас, окрім судового фольклору, ще щось знайдеться? – А вас хіба цей не цікавить?* (М. Стельмах); – *Ти, Богдане, й тепер складаєш вірші? – А ви звідки знаєте?* (М. Стельмах). Запитання такого зразка викликані або негативним ставленням мовця до прояву небажаної цікавості з боку

співрозмовника: [Мати:] *Ну, а куди ж тоді відьомська пара подінеться?* [Лев:] *Ти знов таки своєї?..* (Леся Українка); або необізнаністю щодо конкретного запиту інформації взагалі, пор.: – *А чий то землі?* – *Які?* (О. Кониський); – *Розкажи ж мені врешті, як це сталося?* – *Що?* (Б. Грінченко).

Досліджуючи інтонацію зустрічних запитань в англійській мові, Ю. Дубовський визначає їхню семантико-функційну спрямованість, що виявляється в тому, аби: 1) уникнути прямої відповіді через запитання; 2) виграти час для обміркування відповіді на запитання співрозмовника; 3) змінити тему розмови; 4) переорієнтувати увагу співрозмовника на протилежне семантичному ядру попередньої думки-питання; 5) попередньо «прозондувати ґрунт», запитати про таку інформацію, яка визначить наступну мовну дію-відповідь того, хто запитує, на попереднє запитання співрозмовника [Дубовський 1968, с. 45]. Пор.: – *А пані з якої партії?* – *А це що має до речі?* (Ірина Вільде); – *Звідки пшениця?* – *Чи вам не однаково звідки?* (Є. Гуцало); – *Ви когось шукаєте?* – *А вам що?* (О. Гончар).

За нашими спостереженнями, в українськомовному діалогічному мовленні зустрічні запитання використовують для того, аби уникнути відповіді. Пор.: – *А хто ще був з татком, крім вас, стрийку?* – *А тобі, пане добродію, навіщо знати це?* (Ірина Вільде). Вживання їх у діалогічному дискурсі пов'язане з небажанням мовця відповісти на конкретний запит, а подекуди і його байдужістю, напр.: ... *Звідки пшениця?* – *Чи вам не однаково звідки?* (Є. Гуцало); – *Ви не з Тарнорудів?* – *З Тарнорудів. Або що?* (М. Стельмах).

Зустрічні питання увиразнюють різноманітні оцінні відтінки: [Килина Нечай (до Оксани):] *А ви, бабо Оксано, й не обернетесь?* [Оксана:] *Чого я там не бачила? Своїх злиднів, темних літ чи щербатого села?* (М. Куліш);

суб'єктивне ставлення до висловленого запитання, пор.: – *А Маланка не їхала з вами? – Пощо? А дома хто буде?* (Є. Ярошинська); недоречність попереднього запитання, напр.: – *Чого, дідусю, сумуєте? – А ви чого, дурні, радієте?* (О. Кониський).

Емоційне роздратування мовця, непогодженість, небажання відповідати на запитання репрезентовано в таких зустрічних запитаннях. Пор.: – *А чому ж ти, доню, більше не запрацювала? – То я вам іще мало робила?* (Б. Лепкий); – *Ти хочеш обірвати від мене? – А хіба я говорю неправду?* (Ірина Вільде). Як видно, конфліктний дискурс – релевантне середовище для використання зустрічних запитань, для експлікації спалаху негативних емоцій у процесі спілкування, напр.: – *Знову, дівко, обманула!?* – *А хіба з тобою інакше можна?* (М. Стельмах); – *А чого ти розійшовся, як вітер? – А чого ти вхопився за сніг, наче за печінки?* (М. Стельмах).

Здебільшого зустрічні запитання експлікують обурення, роздратування, докір, пор.: – *Як ви смієте, дядьку, таке говорити?! – А чого ж мені не сміти? Хіба я не знаю, що біля краси вроджується гріх?* (М. Стельмах); – *Що збираєшся робити? – Як що?! Шукати Ярину!* (М. Стельмах). – *І ти, Катрусю, ідеши до Грабинців? – Або що, ти мене маєш питати?* (Н. Кобринська).

Зіткнення протилежних інтересів, поглядів призводить до створення конфліктних ситуацій. Зустрічні запитання якраз указують на дисбаланс стосунків між комунікантами, увиразнюють ті соціально-побутові ситуації, для яких характерні агресія і ненависть. Загострення конфлікту актуалізують питальні компоненти чому і чого. Напр.: – *Чого ти підняв гвалт? – Та чого ж вона дуриє, що тебе немає вдома?* (В. Підмогильний); – *Яке право ви маєте бити мою жінку? – А чом же вона не слухає матері та тільки збиває бучу в моїй хаті?* (І. Нечуй-Левицький).

З-поміж зустрічних запитань, семантично пов'язаних із попереднім запитанням, виокремлюємо ті, які використовує співрозмовник для зосередження та переорієнтації уваги з одного фрагмента повідомлення на інший, пор.: – *А відкіля ти?* – *А ти відкіля?* (Б. Грінченко); – *Ви ж із якого села будете?* – *Чому думаєте, що з села?* (М. Стельмах); – *І невже тебе сьогодні похвалили за вірші?* – *А чого тебе це дивує?* (М. Стельмах); – *Ви п'яний?* – *спитав він.* – *А ви тверезий?* (В. Підмогильний).

Запитання, що складають ще один підтип цієї групи, мовці ставлять для того, щоб попередньо зорієнтуватися, тобто поставити таке запитання, яке зумовить наступну дію чи відповідь співрозмовника. Напр.: – *Чи не можна, – питаю, – побачити, хто тут у вас є найстарший?* – *А тобі в якій справі?* (Остап Вишня); – *А скільки тобі, молодице, за твій товар?* – *А покажи лишень, скільки в тебе грошей?* – *спиталася молодиця* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Специфічну групу становлять зустрічні запитання фразеологізованого типу, які є релевантним явищем для уснорозмовного мовлення. Пор.: – *А ти чо'ту?* – *Або що?* (О. Авдієвич, У.Н.); – *Ти його знаєш?* – *начебто здивувалася Стефа.* – *Або що?* (Ірина Вільде). Такі питальні конструкції комуніканти використовують для того, аби уникнути відповіді і показати байдужість до попереднього висловленого запитання, напр.: – *То хто ж ти?* – *Що се тебе обходить?* (О. Кобилянська); – *Питаю – куди йдеш? До Катерини?* – *А тобі що?* (М. Івасюк); – *Все-таки поїдете, Василю?* – *Тобі-то що?* (М. Івасюк).

Отже, зустрічні запитання слугують реакцією на попереднє висловлення адресанта і вияскравлюють перебіг атолерантної комунікації.

3.5. Іntenційний обшир перепитувального діалогу

За комунікативним спрямуванням близьким до зустрічного запитання є **перепит**, особливості функціонування якого виявляються тільки в діалогічній ситуації та пов'язані з когнітивно-особистісними чинниками комунікації, із суб'єктивно-емоційним реагуванням адресата (його здивуванням, нерозумінням, недовірою) на зміст попередньої репліки, напр.: – *Ви, може, за радію до мене?* – *За радію? Ні* (Б. Лепкий); з бажанням співрозмовника повторити щось недочуте чи незрозуміле, напр.: – *Вона помре. А їй не можна вмирати.* – *Не можна? Чому?* (Є. Гуцало); – *Я шукаю... Брянського.* – *Брянського? Нашого Брянського?* (О. Гончар). Водночас перепитувальний діалог – яскравий маркер атолерантної комунікації, пор.: – *Ця крамниця, ласкавий пане, мій військовий трофей.* – *Що, що, нахабо?! – задихнувся від обурення Пасикевич.* – *Що чуєте, ласкавий пане* (М. Стельмах). Такі діалоги відображають конфлікт, зіткнення інтересів, несумісність поглядів.

Екстралінгвальним чинником, що зумовлює перепитувальний діалог, часто «слугує певний емоційний стан одного з учасників розмови, його удаване або невимушене здивування чи захоплення повідомлюваним або, навпаки, його негативне ставлення до нього, незадоволення ним; інколи співрозмовник навіть навмисно повторює частину попереднього речення» [Дудик 1973, с. 147].

Перепитування як мовленнєва дія пов'язана з психічною реакцією співрозмовника на зміст попереднього висловлення – повідомлення або запитання, тому й варто вести мову про дві групи перепитувальних реплік: а) перепити, викликані попереднім запитанням співрозмовника (– *Чи готові сани?* – *Сани?* (С. Складенко); б) перепити, викликані попереднім повідомленням співрозмовника (– *Та оце не завадило б мені гарні*

чоботятка, дівочі. – Дівочі? – перепитав командир (М. Стельмах). Подібну класифікацію у своїй праці використовує П. Рестан [Рестан 1969, с. 420].

Серед питальних речень першої групи виокремлюємо ті, у яких репліка-реакція спрямована на повторення співрозмовником попереднього запитання – усього питального висловлення, напр.: – *Бійся Бога, Олексю! Що ти говориш? – Що я говорю? Я говорю те, що тисячі людей плачуть...* (Г. Хоткевич); – *Колодку прив'язують...* – *Ну? – Що – ну?* (Б. Грінченко) або окремих його слів, пор.: – *Де ж це ваш Василь? – чемно спитала Олена Левківна. – Василь? Деся ходить* (Є. Гуцало).

Для актуалізації питального елемента в перепитах важливу роль відіграє інтонація, що виявляється в підвищенні фразового наголосу на слові, пов'язаному зі змістом запитання. Однак комунікативне завдання конструкцій з актуалізованим компонентом полягає не в передаванні запиту інформації, а у вираженні емоційної реакції на висловлене. Серед перепитів ми зафіксували конструкції, у структурі яких наявні такі актуалізовані компоненти: 1) підмет: – *А різки чий у тебе? – глумливо спитав Павло. – Різки?* (О. Кониський); 2) присудок: – *Саню, – зверталась мати вранці, – чого ти плакала вночі? – Плакала?* (Є. Гуцало); – *То, мабуть, вже будемо, браття, й спати? – сказав Микула. – Спати?* (С. Скляренко); 3) головні члени речення одночасно: [Микитко:] *Боїшся, чи що?* [Макар:] *Я боюся? Кого?* (М. Куліш); – *Так чому ж ти мене не любиш? – Я? Тебе? Не люблю?* (Б. Лепкий); 4) поширювач об'єктного типу, напр.: [Степанида:] *По булку йти?* [Студент:] *По булку? Гм... Ні, не треба* (Олександр Олесь); – *Під судом і слідством був? – Під слідством? Був. Під судом?... Ні* (Іван Багряний); 5) поширювач означального типу: – *А як невродлива буде? – кидає Роман. – Невродлива? То й що з того?* (М. Стельмах); – *Хочеш, я покажу місцину, де*

є білі гриби? – Білі? Після того, як уже земля наморозилась? (М. Стельмах); 6) поширювач обставинного типу, пор.: [Оля:] *Невже б вам краще було, якби ви були худенькі?* [Микита:] *Краще? Це тепер єдине моє бажання – бути худішим* (В. Самійленко). На нашу думку, інтенційний обшир наведених вище перепитів полягає в тому, аби повторити чи навіть відновити щось недочуте або ж незрозуміле для адресата.

Окремим різновидом перепитів з актуалізованою препозицією питального компонента є висловлення, що їх починають повторювані питальні займенники чи прислівники: *що-що, як-як* та ін., які потребують доповнення, роз'яснення, уточнення попередньої репліки адресанта, напр.: – *Гм... Я дивлюся так, як і всі, як дивляться мільйони на це. – Що-що? Які мільйони?* (І. Багрянний); – *Товариш майор не може вас прийняти. Здайте машину і слідуйте до Магдебурга. – Що, що? – перепитав я. – Що здати?* (П. Загребельний); – *Ти більше не зможеш до мене приходити. – Як-як? Не зможу? Чому?* (Розм.); – *Зникли мої найкращі свічки! – Як-як? Коли ж вони зникли?* (М. Стельмах).

Типовим для ситуації перепитування є часте використання сталих виразів на зразок «*Що ви кажете?*», «*Як ви кажете?*», пор.: [Дося:] *Адже панночка вже мати.* [Юрко:] *Що-що ти сказала? Мати?* (Марко Кропивницький); – *А як та музика приємна, то що? – Як ти кажеш? Тоді знаєш, що я тобі пораджу?* (Ірина Вільде); – *Але щодо спільників, то... то для такої комедії в мене їх не числиться. – Що-що? Як ти сказав?* (Іван Багрянний). Такі перепити-штампи вимагають повторення всього попереднього висловлювання або є емоційною реакцією на повідомлюване й відображають «здебільшого суб'єктивні відтінки ставлення суб'єкта мови до реплік співрозмовника» [Чайка 1997а, с. 348].

Після емоційних перепитів, що виражають нерозуміння, вагання, може відповіді і не бути, характерною в такому мовленнєвому акті буде уточнювальна питальна репліка. Напр.: – *А чи не знаєте там коваля Ляща? – Ляща? Який же то коваль Лящ?* (Марко Вовчок); – *Не сором вам, Тодоре? – спитав учитель. – Сором? А то чого?* (Д. Макогон, П.Б.).

Особливе місце займають повтори особових займенників, що слугують синтаксичними скріпами між запитанням і відповіддю, особливими змістовими центрами, від яких мовець відштовхується, аби відповісти на поставлене запитання. Пор.: [Зоя:] *А ви любите магнолії?* [Доктор:] *Я? Я люблю квіти* (Олександр Олесь); – *А вам-то що? – кривилася Клара. – Мені?! – скрикнув захмелілий Македон. – А кому ж тоді діло, як не мені?* (Є. Гуцало).

Окрему групу складають перепити з питальним словом *як*, що відображають загальну реакцію нерозуміння із супровідним значенням здивування. Напр.: – *Чому не оплатив повісток, которі прислані? – сварячись, питає сільрадівець. – Як, чому? Я ж не тут робив, а в містечку...* (В. Барка); – *А чого туди їхати? – Як то – чого?* (П. Загребельний).

Подекуди перепити з семантикою нерозуміння реалізують такі змістові відтінки, як обурення та образа, напр.: [Лукаш:] *Яка ж робота?* [Мати:] *Як – яка робота?* (Леся Українка); [Донна Соль:] *Навіщо?* [Дон Жуан:] *Як навіщо? Хіба на волю вирватись – то мало?* (Леся Українка). Н. Арутюнова називає подібні конструкції «цитатними запитаннями», що становлять реакцію на попереднє висловлення, з якого і відбувається запозичення «чужих слів» [Арутюнова 1999, с. 674]. Пор.: [Федоська:] *А... А ви почім знаєте?* [Хотина:] *Як то «почім»?* (Марко Кропивницький); [Лукаш:] *Та добре вже, загороджу, нехай-но.* [Мати:] *Коли ж воно оте «нехай-но» буде?* (Леся Українка).

Серед перепитів, викликаних попереднім запитанням, виділяємо ще одну самотійну групу. Це репліки, які стосуються не тільки співрозмовника, а передовсім – самого мовця. Той, хто перепитує, ніби переосмислює поставлене йому запитання, яке є для нього трохи несподіваним. Пор.: [Оля:] *Чого ви думаєте, що я не читала?* [Микита:] *Чого думаю?.. гм, того, що я сам пробував читати* (В. Самійленко); – *Та годі вже тобі скаржити!* – засміявся Марко. – *Розкажи хоч, що ти тут робив?* – *Що я робив? Цікаве питання* (Б. Грінченко).

Другий семантичний тип складають перепити, викликані попереднім повідомленням співрозмовника. Напр.: – *Огинався біля мене, як кіт біля сала, а зачепити не смів.* – *Не смів?! – тільки й годен перепитати чоловік* (Є. Гуцало); – *Я й сам жалковав, побачивши тебе у такій нужді.* – *Жалковав, ти?* (Г. Квітка-Основ'яненко). Подібні перепити виражають експресивно-оцінну реакцію мовця на повідомлюване і становлять продуктивний тип емоційних перепитів. В уснорозмовному дискурсі вони вербалізують широкий світ людських емоцій: здивування: – *Я не знаю, що ти маєш на думці...* – *Не знаєш? Як це ти не знаєш?* (Ірина Вільде); сумніву: [Микита:] *Дочки я за вас не віддам, бо вона не хоче.* [Колодка:] *Не хоче? За мене?* (В. Самійленко); радості: – *Нема гудзя, донько!* – *Нема? То добре, що нема* (Ірина Вільде); тривогу: – *А вас викликає ректор.* – *Ректор? Не знаєте чого?* (М. Стельмах); нерозуміння: – *Коли добрі злодії, то не тільки вулицю, а й банк можуть обікрасти.* – *Банк? А що воно таке?* (М. Стельмах); обурення: – *Їдьте, бо тут уже й ґрунт під ногами не наш – нічого нашого не зосталося.* – *Нічого? А могила твого батька?* (М. Стельмах); – *Хіба я крала, – несміливо озвалася Оксана, – я взяла Трохимцеві.* – *Так ти не крала? Чи бач!* (Л. Яновська); байдужість: – *Даремно поспішали. Не буде, діду, цього весілля!* – *Не буде? Пішло за водою?*

(М. Стельмах); жах: [Дося:] *Бог послав панночці сина!* [Мокрина (жахнулась і аж присіла):] *Сина?..* (Марко Кропивницький). Зрозуміло, що для експлікації тих або тих емоційних відтінків потрібен широкий контекст або безпосередня участь у діалозі.

Перепитувальні репліки-реакції відображають природність і динамічність діалогічного дискурсу, вони детерміновані інтенціями мовця, низкою екстралінгвальних чинників.

3.6. Уточнювальне запитання в діалогічному дискурсі

Питальне висловлення – це не тільки репліка-стимул, ініціальна діалогічна репліка, що її використовує мовець для з'ясування невідомої йому інформації. Реплікою-реакцією, як і зустрічні комунікати, перепити, слугують уточнювальні запитання, що «уточнюють» конкретний елемент зі структури попереднього висловлення. Це ще один тип питальних конструкцій, релевантних для діалогічного дискурсу і семантично пов'язаних із попереднім висловленням. Вони ґрунтуються на основі уточнення конкретного елемента із семантичної структури попереднього висловлення.

Два функційні різновиди таких питальних речень вирізняє І. Борисюк: 1) непередбачувані питання, у яких коло пошуку ознак предиката настільки широке, що мовець не може передбачити характеру наступної відповіді; 2) передбачувані уточнювальні питання, у яких коло пошуку ознак предиката звужується настільки, що мовець може передбачити характер відповіді (презумптивні уточнювальні питання) [Борисюк 1973, с. 48]. На нашу думку, уточнювальними треба вважати ті питальні конструкції, що їх мовець використовує для того, аби надати більшої точності попередньому висловленню, чіткіше

пояснити певну інформацію, що нею ділиться адресант, точніше і глибше доповнити повідомлюване.

Непередбачувані уточнювальні запитання виформовують два типи: з експліцитно та імпліцитно вираженим компонентом уточнення. Зокрема, до першої групи належать ті уточнювальні запитання, у яких предикат попереднього висловлення лексично виражений і мовець вимагає уточнення щодо різних його ознак:

1) запитання, викликані необхідністю конкретизувати надто загальну інформацію щодо суб'єкта мовлення: – *Одступись ти від нього. – Від кого?* (Є. Гуцало); – *Є щасливі люди. – Це про кого ти, Сташку?* (М. Стельмах); [Уляна:] *Адже ви знаєте Олексія?* [Одарка:] *Якого се?* (Г. Квітка-Основ'яненко);

2) запитання, скеровані на уточнення інформації щодо предметності, пор.: – *А скільки там на Явдошку покладено? – Що покладено?* (Є. Гуцало); – *Ні, я хотів би не цього, – похмуро сказав Городовський. – Так чого ж іще?* (В. Підмогильний); – *Соломіє, коли бажаш, коли хочеш, будь моєю. Ти дуже дорога мені. – Чим!?* (М. Стельмах);

3) запитання, що вимагають уточнення якісних характеристик, напр.: [Софія:] *Ви чули про панночкин гріх?* [Яків:] *Про який гріх?* (Марко Кропивницький); – *Ти думаєш, що я через твої замки пропав? – Через які замки?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Дарма, незабаром останеться тільки одна власть. – Чия ж?* (М. Стельмах); – *Опришки! Краще заспівайте. – А якої?* (М. Стельмах);

4) запитання, спрямовані на конкретизацію різних обставинних характеристик: причини: – *Боюсь тільки, чи нема мені за те гріха? – За що, моя Марусенько?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Повечеряйте у них в'юнами і приходьте до нас. – А чого ж в'юнами?* (М. Стельмах); мети: – *Вони мусять вас прийняти як Денисового батька. – Нащо?* (Зінаїда Тулуб); часу: – *Помер! – Коли?* (Д. Макогон, П.Б.); місця та напрямку руху: – *Що це*

кричить? – Де? (Олександр Олесь); [Крістабель:] А може б, ти, Річарде, таки туди поїхав? [Річард:] Куди? (Леся Українка); засобу та способу дії: – А хіба тільки й світа, що у вікні – хіба чим іншим не можна? – Чим? (О. Кониський); міри і ступеня: – Я не п'ю. – Ніскілечки? (М. Стельмах).

Як бачимо, у запитаннях з експліцитно вираженим компонентом уточнення фіксоване початкове місце займають питальні слова, що увиразнюють первинність питального значення, чітко скеровану інтенцію мовця одержати додаткову інформацію щодо попереднього висловлення.

Серед уточнювальних запитань з імпліцитно вираженим компонентом вирізняємо такі структурно-семантичні типи.

I. Запитання, викликане необхідністю мати додаткове пояснення щодо попереднього повідомлення, яке з певних причин не зрозуміле або є надто несподіваним для мовця. Пор.: – Мамо, а й нащо ж йому стільки? – Що – стільки? (В. Козаченко); – Ви, товаришко Марто, мабуть... ще нічого не знаєте? – А що таке? (В. Підмогильний).

II. Запитання із структурним компонентом *тобто* (*себто*, *цебто*), що вимагають уточнення та пояснення всього попереднього висловлення, напр.: – Сьогодні тут буде Варфоломеївська ніч. – Тобто? (П. Загребельний); – Ну, кажи ж правду: ти й досі такий, як був, чи вивітрився? – Себто як? (О. Кониський); [Борис:] То хіба ви по-руськи не розумієте? [Максим:] Цебто по-панськи? (Марко Кропивницький).

III. Уточнювальне запитання з додатковими емоціями здивування, сумніву, нерозуміння, напр.: – Підемо на ту стежку за млином? – Тепер? – дивуюся (Ірина Вільде); [Перелесник:] Слухай, Мавко, давай лиш побратаємось. [Мавка:] З тобою? (Леся Українка).

Передбачувані уточнювальні запитання вирізняються значним ступенем експресивності. Уточнювальні

компоненти в питальних висловленнях увиразнюють паузи, розділові знаки, на постановку яких мають неабиякий вплив психологічні мотивації мовців. Пор.: – *Хочете, аби ми дозволу у вас просили? Цього хочеш?* (М. Івасюк); – *Куди це так, Василю? Певно, на улицу?* (І. Нечуй-Левицький). У такому питальному комплексі, що його формують поставлені підряд два запитання, перше – за своїм змістом виражає якусь думку в загальних рисах. Наступне запитання конкретизує цю думку, уточнює, що саме хоче дізнатися мовець: воно ніби вказує напрям відповіді, передбачає її. Здебільшого в уточнювальному комплексі перше (основне) запитання виражає речення з питальним словом, а наступне (додаткове) – конструкція із загальним запитом інформації. Напр.: – *Мої руки не до пера...* – *А до чого? Дівок обнімати?* (М. Івасюк); – *Бабусю, а Жучка у рай пустять?* – *Якого Жучка? Того, що у нас був?* (В. Підмогильний); – *Де ж ти був, Мироне? За кордоном?* (М. Стельмах). Мета таких уточнювальних комплексів полягає в ствердженні чи в запереченні припущення щодо передбачуваної відповіді.

Високу експресивність створює нанизування уточнювальних запитань, що увиразнюють вже атолерантний реєстр спілкування. Пор.: – *Чого тобі треба? Чого? – Ти мене чи вікна питаєш* (М. Стельмах); – *Діду, як ви посміли? Під суд захотілося? Хто дозволив пускати вітряк?! Хто? Чого мовчите?* (М. Стельмах); – *Данилку, братику, за що ж тебе? За що посиротили нас?..* (М. Стельмах).

Використання уточнювальних запитань у діалогічному дискурсі посилює його емоційність та релевантну вербалізацію інтенцій мовця.

Діалогічність у тестовій комунікації, в уснорозмовному дискурсі репрезентує діалог як форма мовленнєвої інтеракції двох субстанцій: мовця (автора висловлення) і співрозмовника (адресата). Кожне окреме висловлення в діалозі називають реплікою, яка слугує його функційним параметром. Для діалогічного мовлення характерне чергування реплік двох осіб – одна за одною або перериваючи іншу, що характерно для емоційних діалогів. Автор ініціативної репліки посідає в комунікативному акті активнішу позицію: він створює тему наступного висловлення і формує її первинний інтенційний план. Співрозмовник реагує на цю тему та інтенцію, що свідчить про можливість виділення лінійно побудованого діалогічного висловлення, тексту, внутрішньо об'єднаного домінантною інтенцією.

Принцип діалогічності в сучасному лінгвістичному дискурсі не обмежується простою мовною інтеракцією, зокрема – діалогічною моделлю, у якій представлено основні субстанції процесу спілкування – адресанта й адресата. Передусім це категорійна величина, що слугує інтегрувальним чинником художнього тексту й увиразнює діалогічні відношення: експліцитно (у формі діалогічних моделей: запитання – відповідь, запитання – перепит, запитання – зустрічне запитання, наказ – згода / незгода, побажання – вдячність та ін.) та імпліцитно (проекції не тільки на експліцитного адресата – суб'єкта мовлення, а й на уявного, бажаного чи навіть до нададресата (Бога), загалом на стратегічно-тактичний комплекс мовної особистості для того, аби активізувати увагу адресата на важливій інформації, спонукати до конкретних дій, переконати в справедливості ідеї, сформулювати позицію тощо).

Діалогічне мовлення є природною моделлю комунікування між людьми й репрезентує динаміку процесу мовленнєвої взаємодії. Питальне висловлення слугує важливим синтаксичним засобом створення діалогічного мовлення. Його використовують як у репліці-стимулі, так і в репліці-реакції. Якщо між співрозмовниками існують рівноправні, симетричні стосунки, то діалог відбувається в річищі толерантної комунікації. У процесі такого спілкування мовець моделює цілком адекватну для втілення своїх намірів найпоширенішу модель-схему «запитання – відповідь». У разі атолерантної (конфліктної чи недоброзичливої) комунікації спостережено комунікативні девіації (невдачі), тобто один із учасників діалогу може перервати розмову, змінити її на зовсім протилежну тему чи уникнути безпосередньої відповіді на запитання.

Перебіг питального дискурсу детермінує категорія адресатності. Адресат мовлення – важлива субстанція, здатна успішно втілити запит мовця. Низка виокремлених адресатів (людина, Бог, абстрактні поняття, уявний співрозмовник та ін.) увиразнює як первинні, так і вторинні функції питальності, указує на баланс чи дисбаланс стосунків між комунікантами, вияскравлює дискурсивно-стильовий континуум функціювання питальних висловлень.

Питальний діалогічний дискурс формують альтернативні та уточнювальні запитання, зустрічні запитання й перепитувальні репліки-реакції. Зокрема, альтернативні запитання передають бажання автора запиту з'ясувати важливість тієї або тієї альтернативи. Уточнювальні конструкції відображають бажання мовця надати більшої точності попередньому висловленню, чіткіше пояснити певну інформацію.

Зустрічні запитання – це один із типів комунікативної девіації, особливий спосіб реагування на свого співрозмовника. У діалозі воно функціює як репліка-реакція і

не виступає «відповіддю» на попереднє запитання, а слугує особистісною реакцією на нього і пов'язане з небажанням адресата поділитися певною інформацією, уникнути відповіді на адресований запит, емоційно відреагувати на співрозмовника.

Функціонування перепитів пов'язане з емоційно-оцінною сферою мовця, із психічною реакцією співрозмовника, його здивуванням, нерозумінням, недовірою на зміст попереднього висловлення.

Аналіз зустрічних та уточнювальних запитань, перепитів свідчить про те, що ці конструкції завжди семантично і структурно пов'язані з попереднім запитальним висловленням мовця чи його твердженням і можуть бути правильно інтерпретовані тільки в безпосередньому контексті, у діалогічній ситуації.

РОЗДІЛ 4

ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПИТАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ: ФІГУРАЛЬНІСТЬ, ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ, ЕМОЦІЙНІСТЬ, ОЦІНКА

4.1. Функції питальних висловлень: до проблеми асиметрії мовного знака

У тих або тих жанрово-стильових виявах української мови питальне речення виконує первинні та вторинні функції [РГ 1980, с. 394]. У своїх первинних функціях воно спрямоване на одержання конкретної інформації, у вторинних – на вираження емоцій, оцінок, люб'язного спонукання, експресивного ствердження чи заперечення, підтримування контакту, увиразнення ввічливості тощо. Основним критерієм розрізнення таких функцій слугує **запит** як комунікативна інтенція мовця, універсальний параметр виокремлення питальності з-поміж інших комунікативно-інтенційних настанов.

Структурно-граматичну побудову питальних висловлень детермінує інтенція мовця і комунікативна ситуація. Однак між інтенцією і формальною організацією конструкцій питальності спостерігаємо неоднозначну відповідність, асиметричні відношення, які виявляються в тому, що, з одного боку, питальне речення слугує засобом вираження інтенцій запиту, а з іншого – воно виконує функції різних модально-інтенційних висловлень (розповідних, спонукальних, оптативних), маркує ввічливість та етикетність ситуації мов-

лення, увиразнює позитивну або негативну оцінку, створює емоційність спілкувального процесу, його толерантний чи атолерантний перебіг.

На відсутності відповідності між комунікативною інтенцією і мовною структурою її вербалізації ґрунтується явище непрямих мовленнєвих актів – результат «реченневої транспозиції» [Вихованець 1997, с. 58]. На переконання Н. Гуйванюк, в основу цього явища покладена семантична і функційна опозиція мовних одиниць, регулярні потенційні можливості взаємного заміщення двох чи більшої кількості речень, що дає можливість мовцеві виразити найтонші відтінки в передаванні інваріантних (референтних) значень та розширити номінативні потенції віртуальних знаків мови взагалі [Гуйванюк 1999, с. 166]. На нашу думку, транспозитивні співвідношення між модально-інтенційними типами висловлень пов'язані з адекватним і найточнішим втіленням інтенцій мовця. Мовленнєві інтенції гнучкі, змінні, залежать від багатьох чинників, тому й постає необхідність у нестандартних способах їхньої вербалізації.

Непрямим висловленням властива формально-семантична невідповідність плану змісту і плану вираження. Суть асиметричного дуалізму мовного знака, який детермінує такі синтаксичні конструкти, полягає в тому, що «позначувальне (позначення) прагне мати інші функції, а позначуване (значення) прагне виразитися іншими засобами» [Кочерган 1999, с. 29]. Подібний процес відзначається динамічністю, лінгвокреативною вправністю адресанта, адже, за словами Ш. Баллі, мовні знаки, замкнуті у своїх основних категоріях, слугували б надзвичайно обмеженим джерелом засобів для задоволення численних потреб мовлення. У результаті «міжкатегорійних замінів» думка звільняється, а форма вираження збагачується і набуває різних відтінків [Балли 1955, с. 143].

Використання питальних конструкцій для вираження непитальних значень здійснюється на основі нейтралізації семантики питальності. Ситуацію таких мовленнєвих актів, як зауважує Л. Чайка, треба розглядати як непитальну або як стан відсутності умов успішності для реалізації питальної ситуації [Чайка 1998, с. 11]. Однак питальне значення не зникає і не витісняється повністю непрямим через те, що воно зосереджене в самій структурній схемі питального речення, зрештою, воно марковане розділовим знаком (?). І хоч невластиві питальні значення (чи значення «нещирих» запитань) складають периферію категорії питальності, у той час, коли ядро формує «щире» інформативне запитання [Цурикова 1992, с. 12], мовці використовують їх так само, як і асиметричні їм власне-питальні речення. Отже, у межах категорії питальності розмежовуємо функції комунікативні, пов'язані з прагненням мовця задовольнити власні пізнавальні зацікавлення, і прагматичні, репрезентовані невластивими питальними значеннями.

Як зазначає Дж. Сьорль, у непрямих мовленнєвих актах мовець передає співрозмовникові «значно більший зміст, ніж той, який він реально повідомляє, і він робить це з оперттям на загальні фонові знання мовця і співрозмовника, на принципі кооперативного мовленнєвого спілкування» [Серль 1986, с. 197]. Подібну думку постулює Ф. Бацевич, зауважуючи, що мовні засоби непрямих мовленнєвих актів «відсилають» до сфери немовних знань учасників комунікації (пресупозицій, знань принципів спілкування, ознак успішності комунікації) [Бацевич 2004, с. 180].

Ідентифікація «справжнього» буквального наміру мовця стає можливою лише в певному контексті, який є важливим чинником для експлікації первинної чи вторинної функції питальних конструкцій. Якщо первинною функцією слугує репрезентація багатовекторного когнітивного процесу-пошуку, спрямованого на з'ясування певної

інформації, її уточнення, власне, на експлікацію запиту як інтенції мовця, то вторинні функції виявляються в потенційній здатності питального висловлення слугувати експресивним засобом вербалізації інтенцій ствердження чи заперечення, інтенцій волевиявлення, увиразнення світу людських емоцій, оцінок, фатичності, тобто, виконуючи вторинні функції, питальні конструкції виражають смисли інших комунікативних типів речення (розповідних, спонукальних, оптативних), слугують засобом підтримування контакту зі співрозмовником, активізації його уваги тощо.

Функційний потенціал питальних висловлень увиразнює:

- **фігуральність**, оскільки питальні висловлення – це виразні маркери вербалізації інтенцій естетичності, що реалізують прагнення мовця передати метафорично-образне сприйняття світу за допомогою фігуально-риторичних конструкцій синтаксису, вони здійснюють естетичний вплив на співрозмовника, створюють вишуканість людської інтеракції;

- **волевиявлення**, адже питальні конструкції як важливі складники цілеспрямованого та вмотивованого спілкування слугують засобами вербалізації інтенцій спонукування та бажальності, вияскравлюють лінгвокреативність мовної особистості, її свідоме використання тих або тих мовних одиниць для створення успішного процесу комунікації, для увиразнення його ввічливості й толерантності;

- **емоційність**, що відображає емоційно-почуттєвий стан мовця, його позитивне або ж негативне реагування на побачене, почуте, висловлене в питальній формі, яка виявляється найрелевантнішою для вербалізації світу людських емоцій та почуттів, природною і необхідною для репрезентації емоційно насаженого плину комунікації, для демонстрації балансу чи дисбалансу між комунікантами;

- **оцінка**, бо питальні конструкції репрезентують не тільки пізнавальний процес-пошук, а й суб'єктивно-оцінне сприйняття мовцем довкілля і людей, виражають систему цінностей та співвідношень гарного і потворного, доброго і злого, оприявлюють ту чи ту аксіологічну інтенцію.

4.2. Риторичне запитання як фігуральна конструкція синтаксису

Риторичне запитання як універсальний функційний тип синтаксичних одиниць має диференційні ознаки питальних (зовнішня питальна форма) і розповідних висловлень (значення повідомлення). Традиційно такі конструкції зараховують до категорії питальності, розглядаючи їх як питальне речення у вторинній функції. Утім, риторичне запитання є неоднорідною синтаксичною одиницею як з погляду структури, так і з позиції семантики, комунікативно-інтенційного змісту. Про це свідчить навіть відсутність єдиного й усталеного терміна для їхнього позначення. Так, Л. Кадомцева застосовує традиційний термін «риторичне запитання» [Кадомцева 1972]. Н. Валгіна використовує «питально-риторичні речення» [Валгіна 2004]. І. Вихованець визначає подібні конструкції як «невласне-питальні речення» [Вихованець 1993]. На думку Л. Соловйової, Н. Лисенкової, це «псевдопитання» [Соловьева 1986; Лисенкова 1989].

Нам імпонує традиційний термін «риторичне запитання», оскільки він найточніше передає специфіку цих конструкцій: це синтаксичні одиниці, що мають питальну форму і виконують функцію естетичного впливу на адресата. Вони є риторичними і слугують засобами реалізації інтенцій естетичності – чітко спланованих, умисних, неспонтанних. Ці конструкції пов'язані зі створенням образно-змістового та естетичного ефекту

комунікації, з репрезентацією сфери прекрасного в текстовій комунікації.

Мовно-естетичні й експресивні чинники детермінують будь-яке висловлення. За словами Ш. Баллі, якщо навіть у самій структурі висловлення немає будь-яких елементів, що маркують експресію, вона все одно представлена в ньому, оскільки постає в зв'язку з якоюсь ситуацією і в цій ситуації висловлення емоційно забарвлюється вже самими почуттями мовця [Балли 1955, с. 20]. У різних формах мовленнєвого спілкування експресивний момент має різне значення і різний ступінь сили, але він, як зауважує М. Бахтін, є всюди: «абсолютно нейтральне висловлення не можливе» [Бахтін 2001, с. 410].

У мові сформовано усталені прийоми досягнення орнаментування та «оздоблення» висловленого, що завжди перебувають у сфері лінгвістичного пошуку. До таких прийомів здебільшого належать стилістичні фігури, які в мовознавчих студіях витлумачують як марковані форми, що відступають від певної природної норми для створення експресивності та величавості змісту, для переконання слухача, «керівництва його душею», для створення краси та урочистості [Топоров 1998, с. 542]. На переконання С. Єрмоленко, з погляду структури – це різнорівневі мовні одиниці, до яких належать слова-поняття, словосполучення, загальномовні й поетичні фразеологізми, висловлювання, що набувають у художньому тексті афористичного звучання, міні-тексти, тексти. Невіддільним компонентом їхньої семантики слугує «оцінний компонент, обтяжений знаннями про естетичні цінності національної культури» [Єрмоленко 2015].

Риторичні запитання належать до фігуральних конструкцій, адже вони експлікують експресивно виражальний стилістичний потенціал, мають особливу будову та синтаксування, природно входять у художній дискурс – поезію, прозу, драматургію. Передусім – це

експресивно виражальні, тропеїчні мовні одиниці, що дають змогу відчувати красу української мови, слугують засобами «оздоблення тексту» [Калашник 2011, с. 307], «орнаментальності – перифрастичності та фігуральності» [Булаховський 1975, с. 455], «прикрасою мовлення» [Білецький 1997, с. 196], а отже, репрезентують інтенції естетичності, які входять до дискурсивно-жанрової інтенційної парадигми мовця. Функцію фігурально-риторичних конструкцій пов'язуємо не тільки з передаванням якоїсь інформації у відшліфованій, чітко структурованій формі, а з можливістю мовця показати свою комунікативну майстерність, уміння актуалізувати увагу на потрібному слові, уникаючи одноманітності, естетично впливати на адресата.

Давно відомо, що питально-риторичні конструкції виражають стверджувальне чи заперечне судження. Це особливий стилістичний прийом, виразний маркер експресивності. Пор.: *Було колись...Та що не минає?* (Т. Шевченко); *Хіба може папір передати драму людських стосунків?* (М. Матіос). Однак причин реалізації ствердження чи заперечення в питальній формі ще не з'ясовано. В. Горелов, намагаючись пояснити це явище, зауважує, що «характерний для риторичного запитання семантичний перехід ствердження в заперечення і заперечення у ствердження відбувається за умови особливої емоційної інтонації, яка має значення впевненості в протилежному» [Горелов 1966, с. 349]. П. Рестан зазначає, що специфіка риторичного запитання полягає в тому, що мовець ні про що не запитує, він не шукає жодної інформації, а сам передає її, завуалювавши в питальну форму [Рестан 1969, с. 172].

Одним із прагматичних завдань риторичних запитань є приєднання «емоційного моменту до категоричного судження, холодного за своєю природою» [Попов 1950, с. 20]. Відомо, що питальна форма емоційніша, ніж,

наприклад, структура розповідного речення. І природно, що ствердження, виражене питальною формою, ефектніше й емоційно більше забарвлене, тому повніше розкриває ставлення мовця до повідомлюваної думки. Не випадково Л.Терешкіна, подаючи визначення риторичних структур, зазначає, що це той випадок, коли мовець надає своєму висловленню питальну форму для того, аби зробити його експресивнішим [Терёшкіна 1970, с. 17].

Для риторичних запитань (РЗ) характерне розходження між формою та ілокуцією, оскільки основна їхня функція – передати емоційно-оцінне ствердження чи заперечення, а не запитати про щось. Зокрема, у риторичному запитанні одночасно експлікується два син таксичні значення: значення питальності й значення повідомлення (ствердження / заперечення), відношення яких І. Гальперін цілком логічно називає метафоричними [Гальперин 1958, с. 217]. Цього ж погляду дотримується і М. Смілтена, розглядаючи риторичне запитання як граматичну метафору [Смилтена 1985, с. 13]. Дослідниця зауважує, що граматична метафора двопланова, хоч це не означає одночасного співіснування у використовуваній формі двох рівноправних значень. За метафоризації відповідна сема парадигматичного (денотативного) значення переходить на конотативний рівень. У стосунку до риторичного запитання це означає, що на конотативний рівень переходить сема «питальність».

Дещо по-іншому інтерпретує подібне явище Л. Бердник, яка вважає, що в питально-риторичному реченні наявний такий синтез, така дифузія запитання, заперечення і ствердження, що неможливо вичленувати одне з одного, оскільки в такому разі зруйнується весь зміст фрази [Бердник 1980, с. 109]. Риторичним запитанням властивий образно-метафоричний лексико-граматичний склад, який не здатен виражати власне-питальне значення, а реалізує експресивно забарвлене ствердження

чи заперечення. Для однозначності сприйняття таких питальних речень важливу роль відіграє, безперечно, інтонація і контекст.

За нашими спостереженнями, риторичні запитання виформовують три моделі, виокремлення яких залежить від інтенції мовця, його прагнення передати або стверджувальний зміст, або заперечний, або активізувати увагу адресата поставленим запитанням. Отже, це:

- риторичне запитання – емоційно забарвлене ствердження;
- риторичне запитання – емоційно забарвлене заперечення;
- власне-риторичне запитання.

Стверджувальне розповідне значення притаманне тим риторичним запитанням, у складі яких функціює заперечна частка *не*. Напр.: *Українська пісня! Хто не був зачарований нею, хто не згадує її, як своє чисте, прозоре дитинство, свою горду юність, своє бажання бути красивим і ніжним, сильним і хоробрим?* (О. Довженко). Категорія заперечення неоднаково виявляється в різних комунікативних типах речень. У розповідних конструкціях «спостерігається, як правило, відповідність між формою і змістом у плані ствердження / заперечення»; у питальних – позитивна і негативна форми не завжди співвідносні за значеннями [Сколкова 1973, с. 247]. Уведення негатора в структурну схему питальної конструкції «призводить до певної модифікації змісту речення», до актуалізації «нового комунікативного статусу» [Косарева 1986, с. 63]. Адже частка *не*, виражаючи основне модальне значення заперечення, в умовах словесного контексту і залежно від лексико-граматичного складу речення реалізує семантику ствердження, упевненості в протилежному. Пор.: *Та ж я не з глини, та й не з кременя. А ніби й глина не родить, а кремень не проростає зеленим мохом?* (Марко Черемшина). Подана питальна структура актуалізується як

повідомлення. Мовець не ставить собі за мету одержання якоїсь інформації, він апелює до співрозмовника для того, щоб передати свої думки. Питальна форма надає висловленню ствердного емоційно-експресивного забарвлення. У таких реченнях, як зазначає В. Косарева, сема запитання переходить на інший план, а тому реалізується сема «повідомлення» і відбувається нейтралізація членів бінарної опозиції питальне речення / розповідне речення, з одного боку, а з іншого – опозиція заперечення / ствердження [Косарева 1987, с. 31].

Семантику ствердження в риторичному запитанні, крім частки *не*, підсилюють і питальні компоненти, що не виражають питального значення, а слугують своєрідними маркерами емоційності. Риторичні структури цієї групи корелюють з розповідними конструкціями: *хто не* співвідноситься з *кожен (усякий)*, *кому не* – *усім, який не* – *кожен* тощо. Напр.: [Аврелія:] *Хто ж не знає, що віддаються часто лиш для того, щоб вирватися з батьківського дому?* (Леся Українка) // *Кожен (всякий) знає...*; – *А ласощів кому змалку не забагається?* (А. Свидницький) // *Усім (кожному) забагається...*; – *Який же коваль не ставить себе над іншими ковалями у світі?* (Марко Вовчок) // *Кожен ставить себе вище...*

Ствердне значення репрезентують риторичні запитання з питальним компонентом *як* і заперечним незалежним інфінітивом: *Як тут не зітхнути?* (Є. Гуцало); *Та як її і не любить?* (Г. Квітка-Основ'яненко). Уведення в структуру таких питальних речень часток *ж / же* сприяє підсиленню ствердної повиннісної модальності. Пор.: *Як же можна не показати людям своєї молодій дружини-красавиці?* (О. Кониський); *Та як же з тебе не сміятись?* (А. Свидницький).

Питальні частки *чи, хіба* увиразнюють різноманітні експресивно-модальні відтінки. Риторичні запитання з часткою *хіба* передають відтінок впевненості у висловленому.

Напр.: [Русалка Польова:] *Хіба крові не варта краса?* (Леся Українка); [Іван:] *Скільки, брат, не думай, а прийдеться помирать, так хіба не однаково, чи дома вмерти, чи на війні?* (Марко Кропивницький). Значення ствердження підсилює в таких псевдозапитаннях частка *ж*: [Люцій:] *Хіба ж не краще, якби тирани наші віддавали всі присуди свої на розсуд Божий і «грішникам» не завдавали муки в надії на геєну вічну?* (Леся Українка).

Питально-риторичні конструкції, заперечні за формою, реалізують також семантику можливості: *Чи я не можу без того обійтися?* (Т. Бордуляк); необхідності: *І як не вдатися до ворожби, як ніч по горло мороком огорне?* (В. Стус); доцільності: [Кассандра:] *А для рятунку не варто жалувать хоч і сестри?* (Леся Українка); важливості чогось: [Люцій:] *Чи ж ми не віддамо і срібло, й золото за ліки, хоч вони гіркі й несмачні?* (Леся Українка).

Окреме місце в системі риторичних запитань, що виражають емоційно забарвлене ствердження, займають конструкції, у яких питальні компоненти пов'язані з реалізацією кількісних відношень. Так, значення «багато» репрезентують висловлення з кількісним компонентом «скільки» («кілько»). Пор.: – *А скільки цей фактор голодом зведе людей у могилу?* (М. Стельмах); – *А по дорозі чорні думи насували страшні питання: кілька вдовиних сліз, кілька прокляття впало на тих, що бавляться хлопським житєм?* (І. Діброва, П.Б.).

Водночас емоційно-експресивне ствердження реалізують конструкції з прислівником «мало», який набуває антонімічного значення «багато», напр.: – *Чи мало по селу старих людей ходить?* (Марко Вовчок); – *А грошей і усякого добра мало він приносить?* (Г. Квітка-Основ'яненко). І навпаки, прислівнику «багато» у риторичному запитанні відповідає за певної інтонації слово з кількісним значенням «мало»: *А на долю жіночу zostались*

кочерги та веретено. Чи багато ж закрутиш тим веретеном? (І. Нечуй-Левицький); [Поліксена:] Чи то ж багато є таких, що йдуть по волі й по любові? (Леся Українка).

У разі, коли питальні конструкції передають якісь знання, хоча б загальну інформацію про референтну ситуацію, вони реалізують комунікативну функцію повідомлення – «констативну» [Цурикова 1992, с. 16]. Подібні питальні речення С. Мирсеїтова зараховує до біінтенційних непрямих висловлень, акцентуючи на тому, що в таких конструкціях актуалізується непряме значення, а також експлікується ставлення мовця до повідомлюваного і його почуття [Мирсеїтова 1989, с. 122]. Треба додати, що **констативні запитання** є реченнями емоційного характеру, їхня семантика позбавлена будь-якої внутрішньої полемічності. Лексико-граматичний склад таких невластивих питальних речень сприймається однозначно, оскільки супроводжується мотивувальним контекстом «як не мені», «як не моя голова», що яскраво в уснорозмовному дискурсі вербалізують інтенцію ствердження. Напр.: *Кому тоді знати, як не мені?* (Є. Гуцало) // *Тільки мені і знати*; – *А що ж маю робити на старість, як не поратись в хаті?* (Т. Бордуляк) // *Тільки поратись у хаті*.

У змістовому плані близькими до риторичних конструкцій стверджувального характеру є **дубітативні запитання**, що виражають гіпотетичність, припущення протилежного. Стверджувальні за формою такі структури передають припущення заперечної відповіді, заперечні ж за формою – припущення стверджувальної відповіді. Ми зафіксували багато дубітативних запитань, заперечних за формою з питальним компонентом *чи не* (*чи ж не*) та його діалектним відповідником *ци не* (*ци ж не*). Напр.: – *Чи не той се лях, що в Максимчиному хуторі проживав?* (Марко Вовчок); – *Чи ж не сором було*

б, аби хирляві плотарі аж у Новоселицю пускались, а їх калфа-корманич дома вигрівався? (Марко Черемшина); – Ба ци не до Дзельмана ведете, хло', ту марфу? (Марко Черемшина); – Ци ж не було від чого, любетка, знидіти та й зчорніти? (Марко Черемшина).

Подані запитання, як зауважує П. Рестан, належать до інформативного типу, оскільки вони вимагають відповіді, водночас мовець виражає і своє суб'єктивне ставлення до висловленого, виявляє свій скептицизм, сумнів у реальності факту, що його цікавить. Цим останнім критерієм такі питальні речення нагадують риторичні запитання [Рестан 1969, с. 99]. Нам імпонують погляди дослідника, проте треба зауважити, що не завжди дубітативні запитання вимагають відповіді, наприклад, у монологічному мовленні, у поетичному тексті вони репрезентують стверджувальне значення з відтінком припущення протилежного. Пор.: *Кажуть, що вродливі жінки здебільшого нещасливі. А воно, може, й справедливо. Врода й щастя? Чи не забагато два гриби в борщ? (Ірина Вільде).*

Риторичні запитання, які реалізують **емоційно забарвлене заперечення**, досить поширені в розмовному мовленні. Вони виражають експресивно-емоційне заперечення, категоричність висловленої думки (*Чи винна ж голубка, що голуба любить? Чи винен той голуб, що сокіл убив? (Т. Шевченко)*); увиразнюють негативну оцінку того, що відбувається, чи протест проти висловленого співрозмовником. Напр.: – *Або мені потрібно, щоб мене хтось любив? Або то так добре, як когось усі люблять? (Ірина Вільде); – А як дівчина, то вже й ледачою можна рости? (Є. Гуцало); – Соломіє, це ти щойно співала «Коло млина калина»? – Ой ні! Хіба ж удові можна співати дівочу? (М. Стельмах).*

Особливістю питально-риторичних конструкцій є їхня здатність трансформуватися в розповідні речення, зокрема це стосується того, що питальні компоненти

(займенники, прислівники) кореферентні із заперечними словами й утворюють співвідносні пари. Напр.:

Хто – ніхто не...: [Меценат:] *Хто знає, друже, чим була та іскра, з якої на землі вогонь з'явився?* (Леся Українка); [Старшина:] *Хто ждав, щоб дівчина, гола як бубон, не пішла за мене заміж?* (І. Карпенко-Карий).

Кому – нікому не...: *А тепер на базарі жебрачить. Кому така потрібна?* (В. Підмогильний); [Джонатан:] *Кому потрібна та краса?* (Леся Українка).

Що – ніщо...: *Без землі чоловік що?* (О. Кониський); [Прісцілла:] *Що всі жертви, коли любов жива у схові скніє, а світло правди гасне, бо накрите?* (Леся Українка).

Що – нічого не...: [Анна:] *Що варта думка проти світла щастя?* (Леся Українка); – *І, може, тоді вже не стане воєн, не стане наруги, бо що ж годна заподіяти одна мала дитина другій?* (Є. Гуцало).

Чого – нічого не..., ні до чого...: – *Пан добрий, нежонатий, дітей нема та й чого траба?* (Марко Черемшина); *Якщо він провалиться, до чого йому всі посади?* (В. Підмогильний).

Чим – нічим не...: *А чим тут чоловік та пасинок винні?* (І. Нечуй-Левицький); [Олена:] *Та й чим би то я мала гордувати?* (Марко Кропивницький).

Який (яка, яке) – ніякий (ніяка, ніяке) не...: [Мати:] *Який би чоловік з тобою всидів?* (Леся Українка); *Яке значення може мати тут вигляд людини?* (Ірина Вільде).

Заперечну семантику виражають питальні конструкції, основу яких формує незалежний інфінітив у поєднанні з питальними словами: [Руфін:] *Навіщо ж марнувати дурно час на сі розмови, і тяжкі, й даремні?* (Леся Українка); *Звідки ж убогому управити свою ріллю, чим йому добре її обробити, коли в нього нічого немає?* (Марко Кропивницький).

Значення непотрібності, неважливості для мовця якогось предмета чи дії вносять у семантику риторичного

запитання компоненти *навіщо, нащо, пощо, для (до) чого, як*. Пор.: [Евфрозіна:] *Матусенько! Навіщо ті стрічки? Як є краса, то нащо їй покраси?* (Леся Українка); *Пощо слова, коли все ясно й без слів?* (Ірина Вільде); [Кассандра:] *Як можеш ти мене бажать за жінку?* (Леся Українка); – *Як ми можемо бути щирими з іншими, коли часто-густо нам не вистачає відваги на щирість із собою?* (Ірина Вільде).

Високий ступінь емоційності характеризує риторичні запитання, що містять частки *чи, хіба, невже*, функція яких полягає не стільки в оформленні запитання, скільки в передаванні різноманітних модальних та емоційних відтінків у тому чи тому висловленні. Так, у власне-питальному реченні частки *чи, хіба, невже* увиразнюють відтінки здивування, сумніву, хвилювання, припущення та ін. У риторичному запитанні вони передають категоричність ствердження чи заперечення («безумовно», «звичайно», «без сумніву»). Напр.: [Зінька:] *Чи в'яне квітка під росю на сонечку? Чи змарніла б, коли б не горе?* (Марко Кропивницький); *Невже ж рільник знає, що збирати буде?* (Б. Лепкий).

Емоційно забарвлене заперечення реалізують риторичні запитання з часткою *хіба*. Пор.: – *Хіба можна в таку далеч їхати з їхніми лахами і нещасними копійками?* (М. Стельмах) // *Не можна їхати...*; – *Хіба ж ми достойні, щоб ангел небесний жив з нами?* (Г. Квітка-Основ'яненко) // *Ми не достойні...*

Реалізація емоційного заперечення пов'язана і з лексичним наповненням риторичного запитання. У таких конструкціях використовують слова, здатні вступати в кореляційні антонімічні відношення. Пор.: – *Але мусимо помагати, бо хіба людям легше, ніж нам?* (Є. Гуцало); *Хіба ж папір важніший від життя?* (Б. Лепкий); *Хіба я маленький?* (І. Нечуй-Левицький).

Поеднання дієслівної форми «могти» чи слова катюгорії стану, що позначає можливість, з інфінітивом репрезентує категоричне заперечення можливості чи неможливості дії. Напр.: – *Хіба ж могла бути мова про яке-небудь кохання до шлюбу?* (Ірина Вільде); – *Чи то можна в таку п'ятницю паскудити язики?* (І. Нечуй-Левицький).

Крім модальної семантики можливості / неможливості, риторичні запитання виражають значення непотрібності й неважливості: – *Та неси вже, Іване, бо чи ж те сміття варте, щоб про нього стільки торочити?* (Є. Гуцало); необхідності: *Чи вважає ж на що мати, як її однихають од дитини?* (І. Нечуй-Левицький); припущення: *Чи ж лінивством та жартами повинен будуватися вівтар Божий?* (Г. Хоткевич); упевненості: [Юрко:] *Коли б не кохала, чи стала б матір'ю?* (Марко Кропивницький).

Для риторичних запитань із заперечним значенням характерне переносне слововживання, що увиразнює їхню належність до фігурально-риторичних конструкцій українського синтаксису. Напр.: *Чи знайдете ви у самому найтемнішому закапелочкові земної кулі хоч одну людину, яка б ніколи не чула або ніколи не сказала слова «антанта»?!* (Остап Вишня); – *А хіба я винна, що ваша душа мита, але не виполоскана?* (М. Стельмах). Метафоричний контекст поданих запитань сприяє підсиленню заперечної семи, акцентує категоричність та аксіоматичність суджень.

Власне-риторичні запитання формують окрему семантичну модель. Якщо риторичні запитання попередніх моделей впливають на емоційний стан адресата, виражають емоційно забарвлене ствердження чи заперечення, оцінні відношення, то конструкції цієї моделі реалізують передусім «детермінативно-структурувальну функцію» [Чайка 1997б, с. 122]. Подібні запитання постають як результат роздумів над філософськими проблемами життя: [Монтаньяр:] *Що більше вічне – тіло чи ідея?* (Леся Українка); *Філософське*

питання – що шкодить людині більше: брак вільного часу чи його надмір? (Ірина Вільде); *Старі люди живуть спогадами. А що роблять ті, хто не запасся цим матеріалом на зиму життя?* (Ірина Вільде). На такі запитання мовець не передбачає відповіді, оскільки знає, що це в тій чи тій ситуації не можливо.

Аналізовані питальні структури переважно слугують засобом вираження вголос думок мовця під час розмірковувань не тільки над філософськими проблемами, а й над особистими. Пор.: *Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся долі? Хіба тремтить моя рука чи пісня й думка кволі?* (Леся Українка); *Як мені без тебе горе згорювати? Як мені без тебе сплакати жалі? Як мені без тебе, як велика хата? Як мені без тебе жити на землі?* (Н. Царук). Непряме інформування може бути заздалегідь заплановано автором. Це виявляється у філософських узагальненнях, окрушинах, сентенціях – у висловленнях, у яких мовець, автор конкретного повідомлення, узагальнює життєвий досвід народу або свій власний, передає певні рекомендації соціально необхідної поведінки людини.

Суб'єктивне переживання мовця, його роздуми, складність ситуації характеризує ті риторичні запитання, у складі яких є метафоричні звертання до явищ природи, гір, річок: – **Ой весно-весно!** Коли просвітаєш ти безталанну Русь-Україну своїм благодатним привітом «добридень»? (Марко Черемшина); – **Ой ви, гори кремінисті,** чіму не лупаєтеся? **Ой ви, громи швидконогі,** де ж ви поховалися? (Марко Черемшина); – **Ей, ба чого ж ти, ріко,** той красний вогонь так швидко ізгасила? (Марко Черемшина).

Власне-риторичні запитання наявні в народних голосіннях, у яких запити-апелятиви до померлих конотують семантику суму і розпачу, напр.: – *Ненько моя, ластівко моя! Коли ж тебе, моя матінко, дождять в гості? Чи глибокими снігами, чи зеленими лугами, чи білими*

вишневими садками? (І. Нечуй-Левицький); – *А в котру онь доріжку, ненько, вибираєтеси, відків вас визирати маємо?* (Марко Черемшина).

Власне-риторичні запитання створюють діалогічну ситуацію «запитання – відповідь», яка демонструє своєрідну автокомунікацію: – *Бо нащо дано людині голову? Щоб викручуватись. А ноги? Щоб тікати* (Є. Гуцало). Подекуди в самому запитанні експлікується чітка і зрозуміла відповідь, напр.: *Читаю книги і рошу дитя, варю, перу – щоденно і уперто. І не журюсь, бо що таке життя, коли не труд до самозабуття, не щедрість рук і не самопожертва?* (І. Жиленко).

Експресивність питально-риторичних конструкцій передають і розділові знаки. Зазвичай це знак питання. Утім, за відповідного інтонаційного виділення, певної ситуації мовлення, загалом емоційного насаженого тла комунікації в тих або тих жанрових виявах української мови мовці використовують і сполучення розділових знаків. Зокрема, знака питання і знака оклику (спочатку, як правило, ставлять знак питання), напр.: *А часом вже і думаєш, – а, може, люди віруси, от просто собі віруси на цій живій землі?!* (Л. Костенко); *Як ми у вічі глянемо нащадкам?!* (Л. Костенко); *Поети! Браття! Праведники! Пощо ми дійсність розбиваємо грудьми?!* (О. Забужко); *Що може бути від трав і сонця краще?!* (Т.Севернюк); знака питання з трьома крапками (тоді після знака питання ставлять не три крапки, а дві), пор.: – *Коли воно і як? – скажи мені, – Так хутко збігло спільного піввіку?..* (Н. Царук); – *Чого на мене напало це почуття кохання, чим я провинилася?..* (О. Кобилянська). Зрозуміло, що для передавання складних почуттів, найтонших емоційних відтінків сполучатися можуть декілька знаків оклику та питання, напр.: *Кого я тепер любитиму???* (О. Кобилянська); – *Як сидиш?!! – аж завищала фурія...* (Іван Багряний). Власне, надійним

індикатором емоційного стану суб'єкта комунікації слугує інтонація, що «доводить думку до її певного вираження й зумовлена тими цілями й завданнями, які ставить перед собою мовець, його настроєм, типом взаємин, що встановилися між співрозмовниками» [Навчук, Шинкарук 2007, с. 68]. Сплановане поєднання питальності й окличності формує високу емотивність висловлення, вияскравлює за допомогою фразового наголосу, підвищеного тону, ритму й тембру мовлення широкий спектр людських емоцій та почуттів.

Отже, риторичним запитанням властивий контраст між формою і змістом, що передбачає експресивність та високу емоційність таких синтаксичних одиниць, їхнє релевантне використання мовцями в різних дискурсивно-жанрових виявах української мови.

4.3. Реалізація інтенцій волевиявлення в питальних висловленнях

Питальне висловлення, вилучене з контексту і конкретних умов реалізації, – багатофункційне, оскільки ту саму (питальну) структуру можна використати для вербалізації різного змісту: запиту про інформацію; спонукання до дії; емоційної оцінки ситуації; констатації факту тощо. Здатність питальних конструкцій виконувати функції інших модально-інтенційних висловлень можна пояснити не повним збігом семантики, а тим, що в їхніх значеннях наявні загальні семи. З цього приводу Г. Валімова зауважує, що в умови синонімічної відповідності можуть входити питальні речення з розповідними і спонукальними реченнями за нейтралізації запитання і актуалізації інших сем [Валімова 1978б, с. 24]. Транспозиція питального речення у сферу спонукання відбувається на основі актуалізованої в умовах комунікативної ситуації чи контексту семи спонукання.

Поліфункційність речення, на думку Т. Ярушкиної, полягає не в тому, що йому іманентно притаманна сема спонукування, а в тому, що речення залежно від конкретних екстра- та інтралінгвістичних чинників може інтерпретуватися відповідним чином [Ярушкина 1986, с. 5]. Отже, у конструкціях з непрямым вираженням комунікативної інтенції остання є результатом переосмислення, а не актуалізації вторинних сем.

Цілком закономірно деякі дослідники пов'язують функціонування питально-спонукальних конструкцій (**спонукальних запитань**) з ритуальністю людської комунікації, з увічливістю мовної особистості ([Почепцов 1978а]; [Pisarek 1995]). Наприклад, речення *Чи не передали б ви цукру?* виявляється більш етикетною формою, ніж просте прохання *Передайте, будь ласка, цукру*. Загалом запитання створює гіпотетичну ситуацію, ступінь ірреальності якої вищий, ніж звичайне прохання, оскільки воно, поставлене в такій формі, ніби дає можливість відмовитися від виконання запропонованої дії, відповісти «ні». Урахування волі співрозмовника – важлива прагматична характеристика питально-спонукальних речень, яка виявляється в етикетному підкресленні «вільної» поведінки з боку адресата (співрозмовника): його можливість не виконати те, про що просять, або відповісти на таке запитання в ствердній або заперечній формі, що, зрозуміло, становить «некласичний» варіант.

Говорячи про спонукальні запитання, ми торкаємося проблеми непрямих мовленнєвих актів, під якими розуміють конструкції, що мають форму одного речення, але висловлені з метою здійснення, як доповнення до нього, іншої ілокуції. Так, апелюючи до співрозмовника, мовець у питальній формі намагається вплинути на нього і викликати певну реакцію – спонукати до дії чи повідомлення, домогтися взаєморозуміння. Пор.: – *Чи не*

продасте отого вола? (А. Свидницький); – Давиде, чи не заглянув би ти до худоби? (М. Стельмах).

Формування спонукального змісту в питальних реченнях відбувається під впливом багатьох екстралінгвістичних чинників, зокрема в експлікації інтенцій спонукування в питальній формі важливу роль відіграють такі типи комунікативних контекстів:

1) матеріально-ситуативний контекст (наявність у ситуації спілкування матеріальних умов, що вможливають виконання певної дії): [Бруклі:] *Чи не дали б мені оцю фігуру? (Леся Українка); – Чи не найняли б ви мені тієї кімнатки? (І. Нечуй-Левицький);*

2) психологічний контекст – повна залежність адресата від адресанта, що базується на соціально-рольовому статусі комунікантів (наглядач у концтаборі і в'язні), напр.: *– Ти, сволоч, будеш говорити, чи ні?!! (Іван Багряний); Коли йому здалося, що Андрій вже достатньо прийшов до пам'яті, він процідив крізь зуби: – Ну-с, ти будеш говорити? (Іван Багряний);*

3) контекст культури (спонукування оформлено відповідно до правил мовленнєвого етикету), пор.: *– Чи не могла б вийти зі мною на кілька хвилин? (Ірина Вільде); – Не погуляти б і нам трохи по саду? (О. Кобилянська).*

Питальні структури, що виражають інтенційність спонукальних конструкцій, за нашими спостереженнями, становлять парадигму експресивно-емоційних (категоричних) та етикетних (некатегоричних) форм.

Як відомо, комунікативні інтенції спонукування реалізують різний ступінь вияву волевиявлення мовця: від категоричного наказу, вимоги, заборони до коректної поради, ввічливого прохання, пропозиції тощо. Якщо говорити про реквестивні інтенції, ті, що перебувають у сфері прохальної семантики, то вони дуже тісно пов'язані з ввічливим спілкуванням і безпосередньо з непрямою

комунікацією. Як зазначає Дж. Сьорль, деякі синтаксичні форми функціують успішніше, ніж інші [Серль 1986, с. 213]. Це підтверджує нашу думку про те, що мовець має арсенал мовних засобів, нетривіальних, нестандартних, який він вміло використовує для того, аби досягнути успішного результату комунікації.

До основних спонукальних інтенцій, що вербалізують речення з невластиве-питальною семантикою в некатегоричній формі, належать прохання, порада, пропозиція, запрошення та ін. Треба зазначити, що у висловленнях цієї групи йдеться про поєднання двох дій: перформативної дії мовця (його поради, прохання, пропозиції) і дії, до якої мовець спонукає адресата.

Прохання – увічливе звертання до співрозмовника для того, щоб спонукати його до виконання певної дії. Проте, спонукаючи адресата до дії, мовець не має жодних прав і може розраховувати лише на добру волю партнера. Він (адресант) не впевнений, що запропонована дія буде виконана і турбується про переконливість та ввічливість мовного оформлення такого спонукування. Напр.: – *Химо, чи не дала б ти нам поснідати?* (Марко Вовчок).

У спонукальних запитаннях зі значенням прохання переважно використовують дієслова з яскраво вираженою семантикою спонукування (дай, заглянь, допоможи, продай і под.). Пор.: – *Чи не продали б ви мені розсади трошечки?* (Марко Вовчок); – *Не продаси, пане лицарю, тієї шаблюки часом?* (А. Свидницький).

Мовець у питальній формі «підкреслює» можливість невиконання того, про що йде мова – «*Чи не міг би...?*». Утім, це етикетне підкреслення, оскільки воно здійснюється на користь співрозмовника, а не на користь мовця (майбутня дія вигідна передусім для самого мовця, тому його найбільше цікавить успішна реалізація запропонованої ним ситуації). Напр.: – *А чи не міг би я переночувати у вас, газдо?* (Ірина Вільде); – *А чи не міг би*

ти й мені протекцію влаштувати? (О.Гончар); – Товаришко Марто, в мене є до вас велике прохання... Чи не можете ви піти зо мною після перерви? (В. Підмогильний).

Питальну за формою модель утворюють частки *чи не / не +* предикат у формі умовного способу; *чи не / не +* предикат у формі дійсного способу, пор.: – *Чи б не подала ти мені, Галюню, води? (В. Шевчук); – Діду, чи не продали б нам трохи мила? (Є. Гуцало); – Стривайте, товаришу, чи не продасте револьвера? (В. Підмогильний).* Ввічливості, м'якості у вираженні прохання сприяють, як бачимо, заперечна форма присудка, уведення часток *чи не* та *б / би*, що надає такому спонукальному висловленню етикетної тональності, указує «на комунікативну потребу мовців у зручних емоційно-маркованих виразниках заперечення» [Баган 2012, с. 318]. Синтаксичні моделі інтенцій прохання ускладнюють суб'єктивно-модальні синтаксеми *може, а може*: – *Може, ти нам його залишиши? (О. Гончар); – А може, дасте мені кухоль води? (В. Шевчук).* Дуже часто така інтенція вводиться реченням-зачинном, після якого мовець повідомляє зміст свого прохання, напр.: – *Я міг би попросити вас, ваша величність? (П. Загребельний); – Мені незручно вас просити... але чи не могли б ви, панно Ядзуню, допомагати мені по господарству? (Г. Тарасюк).*

Яскравим прикладом реченневої транспозиції (використання однієї способової форми у функції іншої) слугують висловлення такого зразка: – *А мені, мамо, не одріжете тонкого полотна, хоч на одну сорочку на празники? (І. Нечуй-Левицький) // Одріжте, мамо, тонкого полотна...; – Синку, збігаєш до криниці? (О. Гончар) // Синку, збігай до криниці...* Як видно з прикладів, грамеми майбутнього часу дійсного способу використовують у значенні наказового способу, що вказує на категоричність пропонованої дії з боку адресанта, увиразнює дію, нереальну на момент мовлення.

Одним з актів волевиявлення, що відтворює зацікавленість мовця у виконанні дії, є оптатив зі значенням **благання**. Пор.: *Він не витримав і сказав майже благально: – Могли б ви не піти на цього Фелліні?* (П. Загребельний). Семантика благання полягає в тому, що мовець «наполегливо, невідступно, але лагідно, ласкаво» [Бережан 1997, с. 170] просить адресата виконати конкретну дію.

До сугестивних інтенцій, таких, що передбачають альтернативність дій-вчинків з боку адресата, належить **порада** – своєрідна вказівка мовця стосовно того, як діяти адресатові волевиявлення. Адресованість такої інтенції виражають відмінкові форми займенників *ви / вам, ти / тобі* тощо. Напр.: – *А чому б вам нових форм не шукати?* (О. Гончар); – *Може б ти новий лейбик надів, бо старий чисто розлізся?* (М. Коцюбинський); [Демко:] *А чи не пора б тобі хату обмазати?* (Марко Кропивницький); – *Іваночку, а може б, ви не їхали?* (М. Стельмах).

Суб'єктивно-модальні синтаксеми зі значенням гіпотетичності (невпевненого припущення) – *може, може б, а може б* – увиразнюють інтенцію поради. Напр.: – *Може, тепер би таки, сину, варто було подумати про вікна і двері?* (М. Стельмах); – *Дарко, а може, ти ще сьогодні зустрілася б з Данком?* (Ірина Вільде); [Лизя:] *Може б, ти вийшов на якийсь час у ту хату або надвір?* (М. Куліш).

Сугестивні інтенції зі значенням **пропозиції** експлікуються у висловленнях із предикатами, вираженими формою першої особи множини дійсного способу та ускладнювальними компонентами *може, може б*, які створюють гіпотетичну, водночас ввічливу, ситуацію для спонукання до «сукупного виконання дії». Напр.: – *То, може, пособимо Плачинді?* (М. Стельмах); – *Слухай, Антоне, може, ще й нову криницю викопаємо?* (Є. Гуцало). Стереотипними вважаємо синтаксичні конструкції на зразок: – *Може, вам*

кавички? – *Охоче вип'ю!* (М. Стельмах); – *А чи не пройдемося в береги, може, яку дику качку зіб'ємо?* (Г. Тютюнник). Іntenція пропозиції може виявлятися і в запитаннях-наляках, напр.: – *Чогось панна Зонця сьогодні без гумору. Може б, ще філіжаночку кави?* (Ірина Вільде).

Значення пропозиції реалізують і ті питальні висловлення, предикати яких виражені наказовим способом дієслова. Етикетність таких конструкцій досягається передусім питальною формою, а також різноманітними частками *ну, що, чи що*, які підсилюють у відповідних контекстах сему спонукання: – *Ну, ідемо, тату?* (Ірина Вільде); – *Що ж, рушимо, братці?* (О. Гончар). Формально співучасники або виконавці дії представлені займенниками *ми, нам, ви (ти) з нами*. Пор.: – *Може, ми сьогодні після обіду пішли б купити собі атлас?* (Ірина Вільде); – *А чи не скупатися б нам, товариші?* (І. Цюпа). Непряме вираження інтенцій спонукання виразно ідентифікує адресат, відповідаючи ствердно на пропозицію, пор.: – *А ви б не пішли з нами, Остапе Михайловичу? Я запряжу коні і... Як ви на це?* – *Чому ж?* (М. Івасюк); – *Чи не могли б ви, панно Ядзуню, сьогодні відпроситися з роботи – маємо обговорити з вами одну важливу справу... – Як скажете* (Г. Тарасюк). Мовець не тільки демонструє свою волю, а й сам втручається в процес її виконання. За адресатом зберігається право вибору – погодитися (виконати певну дію) або ж відмовитися.

Поеднання значень поради і пропозиції характеризує питальні висловлення зі значенням **рекомендації**. Адресант є зацікавленою особою і намагається вплинути на адресата для виконання ним якоїсь дії чи повідомлення інформації. Етикетність подібних ситуацій увиразнюють заперечна форма дієслова, частки *чи не, б*, вставні слова, напр.: – *А чи не стала б ти, дівчино, робити в мене на буряках ціле літо й осінь?* (І. Нечуй-

Левицький); [Степан:] *Може, розкажеш нам що нового?* (Марко Кропивницький).

У висловленнях, що виражають інтенцію **дозволу**, передано формальне спонукання до дії, яку адресант бажає здійснити. Пор.: – *Ви дозволите взяти вас під руку? Я вкрай знесилилася. – Беріться* (П. Загребельний); – *Дозвольте пройти? – Проходьте* (Г. Вдовиченко). Непрямі висловлення **запрошення** використовують у комунікативних ситуаціях із підкреслено ввічливою тональністю спілкування. Напр.: – *Чи можна вас запросити до танцю? Капітан чемно підводиться, легким кивком голови вклоняється дівчині, і вже вони йдуть у коло...* (О. Гончар). Крім перформатива *запрошувати*, мовці використовують й інші синонімічні форми, пор.: – *Чи можна вас запросити до танцю?* (О. Гончар); – *А може, ви увійшли б до хати?* (О. Кобилянська); – *Чи не зайдете до мене?* (Марко Вовчок); – *Ну, то ви заглянете до нас, пане Зельман?* (Марко Черемшина); – *Але чого це ми стоїмо? Сідайте, будьте ласкаві!* (І. Нечуй-Левицький).

Проведене дослідження дає змогу відхилити думку про те, що спонукальні запитання передають тільки некатегоричні види спонукання ([Почепцов 1978а]; [Шевченко 1985] та ін.), хоч треба визнати, що категоричні питально-спонукальні речення менш поширені. Власне, спонукальні непрямі висловлення можуть виражати **наказ**, адресований співрозмовникові для безапелятивного виконання дії, представлений питальним висловленням із предикатом у формі дійсного способу, напр.: – *А не підеш ти з дороги?!* (Леся Українка); – *Ти, сволоч, будеш говорити чи ні?!!* (Іван Багряний). Іntenцію наказу увиразнює питальний компонент *Чуєш?*: – *Щоб було заплачено, чуєш?* (В. Барка); – *Додому йди, чуєш чи ні?* (Д. Макогон); [Охтисонька (не видержала):] *Годі! Замовчи! Тобі папонька наказав мовчати! Чуєш?* (М. Куліш); – *Ти будеш тихо чи хочеш, щоб я тобі зараз по гембі заїхала?*

Люди прийшли! Чуєш? (Ірина Вільде). До цієї ж групи вналежнюємо конструкції на зразок: – Додому йди, чуєш чи ні? (Д. Макогон: П. Б.); – Ти, до холери, будеш говорити ясніше чи ні? (Ірина Вільде); – Ти скажеш чи ні?! (Ірина Вільде), що передають різке, настійливе спонування.

Категоричні питально-спонукальні речення містять часто не мотивований вплив на адресата мовлення з боку мовця, що виражає **вимогу** виконати певну дію. Напр.: – *Ану, мой, чув, що кажу? За податок гроші!* (Б. Лепкий); – *А ти, прошу я тебе, звідки знаєш, що саме говорять у дипломатичних колах? Ану-ко, відповідай мені на це питання?* (Ірина Вільде).

У комунікативних ситуаціях **погрози** простежуємо грубу, зухвалу обіцянку мовця заподіяти яке-небудь зло, неприємність адресату. Напр.: – *Підеш ти звідси, відьмо?! – гукнув дико на неї громом. – А ні, то уб'ю зараз на місці?* (О. Кобилянська); – *Як мені й завтра опізнишся, то я на тобі поб'ю ломаку. Чи чуєш?* (І. Нечуй-Левицький) Такі питальні конструкції (марковані, як бачимо, і подвійним розділовим знаком ?!) у поєднанні з невербальними засобами комунікації відображають атолерантний (конфронтаційний) перебіг інтеракції.

Деякі питальні структури вербалізують дві й більше інтенції, які, взаємодіючи, підсилюють, доповнюють чи нейтралізують одна одну. Напр.: – *Як ти смієш таке говорити про свою матір?* (І. Нечуй-Левицький). Питальна форма загалом передає негативне, несхвальне ставлення мовця, його осуд, обурення до вчинку чи висловленого співрозмовником (емотивно-аксіологічна інтенція), з іншого боку – відображає спонування мовця до припинення подібних дій (комунікативна інтенція спонування).

Інтенція **заборони** виявляються в актах, спрямованих проти реальних або можливих дій співрозмовника: [Поліксена:] *Кассандро, годі! Що се ти говориш?* (Леся

Українка); [Поліксена:] *Схаменись, нещасна! В таку хвилину ти гнівиш богів?* (Леся Українка).

Спонукальні запитання з відтінком **застереження** позначають виконання дії, що одночасно попереджає про щось небезпечне, небажане: – *Ну що я з тобою в світі Божому робитиму? Ти слухатимешся мене? Лясь!!! – Кажи, сукин ти сину, ти слухатимеш мене?!* (О. Вишня).

Функціювання питально-спонукальних речень детермінують когнітивно-особистісні чинники комунікації. Ці конструкції природно входять в атолерантний реєстр мовлення й відображають абсолютну лінгвокультурну асиметрію стосунків між комунікантами. Як експресивно забарвлені маркери людської комунікації спонукальні запитання в тих або тих мовленнєвих ситуаціях увиразнюють дифузний характер інтенцій, експлікують дві чи більше ілокуції. Напр.:

– запитання-обурення з відтінком осуду: – *Як ви смієте глузувати?* (М. Хвильовий); [Бей:] *Як же ви смієте пускати в школи осіб з іншої провінції?* (В. Самійленко); – *Як ти смієш таке говорити про свою матір?* (І. Нечуй-Левицький). Питальна форма передає негативне, несхвальне ставлення мовця до вчинку, дії чи сказаного співрозмовником. Фразеологізована конструкція *Як ти смів зробити (сказати та ін.)...?* виражає не тільки осуд, обурення, а й спонукування мовця до припинення подібних дій та вчинків;

– запитання-обурення з відтінком докору. Пор.: – *Ти ще смієш на мене нарікати?* (В. Підмогильний); [Підгайний:] *Ти смієш мене докоряти? Геть з очей моїх!* (Марко Кропивницький). В основі таких запитань лежить негативна оцінка правил поведінки адресата, відхилення від установлених норм;

– запитання-докір з відтінком зверхності. Напр.: – *І ти не соромишся такі слова говорити? Мені в лице і при вуїку?* (О. Кобилянська); [Баша:] *І смієш ти таке мені*

казати? Та ти мені раба й повинна... (Б. Грінченко). Питальна форма виражає семантику незадоволення, докору. Мовець намагається викликати в співрозмовника почуття сорому та провини;

– запитання-здивування з відтінком роздратування:
– *Що ви? Що це за погрози? Я покличу міліцію!* (Ірина Вільде); – *Що це має значити? Чому не хочеш їхати? Кажу тобі, що тата і худобу обійду сама... Ти їдь...* (Ірина Вільде).

Отже, інтенції волевиявлення (категоричні й некатегоричні) адекватно вербалізують питальні конструкції, увиразнюючи, з одного боку, толерантний, увічливий, а з іншого – атолерантний (конфліктний) реєстр комунікації.

4.4. Емоційне запитання як маркер вторинних функцій питальності

Складне переплетення об'єктивних і суб'єктивних аспектів у висловленні визначає поліінтенційність його змістової структури, оскільки в ньому, поряд із базовими значеннями, зреалізовано широкий спектр додаткових конотацій, зумовлених конкретними умовами комунікації, контекстом і транспозиційними можливостями синтаксичних конструкцій. Значний вплив на розвиток вторинних (додаткових) значень має суб'єктивно-модальна категорія емоційності, що її витлумачують як одну з основних ознак мовленевого спілкування.

Одним із найефективніших засобів вираження емоційності слугують питальні висловлення, здатні передати психічний стан мовця, його позитивні чи негативні переживання. Як зазначає О. Казанлі, позитивні емоції займають у питальних конструкціях скромне місце, різноманітнішою гамою представлені негативні емоції [Казанлі 1989, с. 18]. Експресивно-емоційні відтінки в таких конструкціях постають, на думку В. Портянникова, у резуль-

таті зміщення сем, що формують потенційну багатозначність питальних висловлень, – «обмеженням» основної семи (семи питальності) й висуненням на передній план сем повідомлення та спонукання [Портянников 1967, с. 7].

Функція емоційних запитань полягає не в передаванні запиту інформації, а у вираженні емоційної реакції мовця на звернений його увагою певний фрагмент дійсності. Такі запитання не є «інформативними», оскільки їх ставлять не для того, щоб адресат визначив своє ставлення до повідомлюваного в запитанні. Навпаки, «інформатором» у такому разі є сам «мовець», тому що повідомляє адресатові або свою категоричну думку про щось, або емоційну реакцію щодо якогось факту.

Для емоційних запитань у плані ствердження / заперечення характерна відповідність між формою і змістом: ствердна форма виражає ствердний зміст, і навпаки, заперечна форма рівнозначна заперечному змісту. Пор.: – *І ви трудилися у таку спеку?! (Є. Ярошинська); – Нічого не чуєте? В світі мелодій живете? (М. Стельмах).* Ці питальні висловлення не можна зарахувати до риторичних запитань, оскільки вони не мають характерного для риторичних конструкцій контрасту між формою і змістом. Емоційні запитання репрезентують констатацію відповідного для певної ситуації емоційного стану мовця.

Найбільшу групу складають емоційні запитання зі значенням *здивування*. У лінгвістиці подібні запитання і саме з цим значенням називають «адміративними» (від лат. *admirari* – захоплюватися, дивуватися) [Рестан 1969, с. 459]. Напр.: *Коли Олекса заявив гайдукові, що вартувати не піде, той вітріщив очі. – Як то не підеш? (Г. Хоткевич); [Юда:] Він одурич мене. [Прочанин:] Як одурич? То він заволодів твоїм маєтком? (Леся Українка).*

Семантику здивування в таких питальних конструкціях підсилює питальний компонент *як* (діалектне *єк*). Пор.: – *А як же я буду без тебе? (В. Козаченко); – Та ек*

же без образу в хаті, проше ясного пана? (Марко Черемшина). Поеднання як з частками *ж* / *же* в репліці-реакції створює емоційно-експресивне забарвлення висловлення: *Мені бачиться, що це все робиться за його відомом і дозволом. – Як же це?* (Б. Лепкий); *– Як же ж це?* (Іван Багряний).

У ролі питального компонента експлікується частка *як то* / *як-то*, що актуалізує семантику здивування. Напр.: *– Ми... ми не листувались. – Як-то?* (Ірина Вільде); *– А ще говорилося і про козацький похід на Синоп. – Як-то на Синоп?! (З. Тулуб).* Цю ж функцію виконують в емоційних запитаннях питальні частки *хіба*, *невже*: *– А ви ніби не чули? Хіба староста з причету не розповідав?* (М. Стельмах); *– Як то? Невже вони сюди заходять?* (З. Тулуб).

Роздратування, страх, жах, несподіваність – емоції, що увиразнюють емоційні запитання здивування. Пор.: *– Що? Галя заручається з Миколаївським?* (Є. Ярошинська); [Олеся:] *Візьміть за коси мене та кулаком по голові, може, швидше примусите засунуть голову в петлю!...* [Кіндрат Антонович (з ляком):] *Що-о?* (Марко Кропивницький); *– Потім вона заспівала... – Як? Уночі?* (Ірина Вільде).

У межах питальності реалізуються інтенції емоційності й інформативності. Напр.: *– Ба, та чого дівка втекла?* (І. Франко); [Підгайний:] *Гей, покличте сюди капельмейстра і Юрка* [Шкорупський:] *А це ще що буде?* (Марко Кропивницький). Мовець, висловлюючи здивування на почуте повідомлення чи помічений факт, усе ж таки намагається з'ясувати невідоме – заповнити прогалину в знаннях.

Емоційне запитання зі значенням здивування репрезентують і фразеологізовані конструкції. Напр.: [Лука:] *Не піду!* [Лавро:] *Ти що?* (М. Куліш); [Антей:] *Вступити хоче в хор панегіристів.* [Евфрозіна:] *Та що ти кажеш?* (Леся Українка).

Уведення вигуків у структуру питального речення підвищує «емоційну інтенсифікацію» висловлення. Наявність їх у запитанні, як зазначає О. Волгіна, модифікує питальну семантику, у результаті чого конструкція перетворюється у характерний сплав власне-питання й окличного повідомлення [Волгіна 1986, с. 31]. До того ж такі речення передають розмовно-побутове мовлення, невимушеність та безпосередність спілкування: – *О, так рано, паночку, прокинулися?! (М. Стельмах); – Овва, а ви де так довго засиділися, панно Дарусю? (Ірина Вільде); – Агі, що то сьогодні з хустиною? (Ірина Вільде).*

До емоційних запитань з позитивною семантикою, крім адміративних, уналежнюємо конструкції, що виражають різні емоції: радості: – *Ви вмієте отруїти все геть-дочиста. – Та що ви кажете? – зрадив Броніслав (Ірина Вільде); гордості: – А моєму чоловікові ніби щось хибує? (Марко Черемшина); сумніву: – Ей, де ж би панотець співав такої поганої? (Марко Черемшина); – Ой, чи так воно? (О. Кониський); припущення: – Ов, – сміється він, – ви хочете сказати, що я не знаю Румунії? (Ірина Вільде); здогаду: [Дон Жуан:] Ні, ми зовсім не родичі. [Донна Консепсьйон:] Ах, так? (Леся Українка); – Ага, ти думав, що я вже такий турок, що не маю в собі душі християнської? (І. Франко).*

Окрему групу становлять емоційні запитання на позначення психічного стану мовця та його почуттів до іншої особи, напр.: – *Що собі подумає про мене моя господиня, пані Бровко? (Ірина Вільде); – Мої діти, їх семеро, а їсти нічого. Хто годуватиме, коли в хаті ні скоринки, а ми з жінкою вмиремо, – хто? (В. Барка).*

Серед емоційних запитань, кінцевою інтенцією яких є вираження негативних емоцій, виокремлюємо конструкції зі значенням обурення. Такі питальні висловлення виражають посилену емоційну діяльність мовця, його переживання і супроводжуються відтінками невдово-

лення, гніву щодо тих явищ і подій, що вплинули на самого суб'єкта мовлення. Напр.: – *Ти що тут розійшовся? Ану, стули писок! Ти що гадаєш? Ти мені будеш диктувати, якого мені клієнта добирати?* (Ірина Вільде); – *Ти, мужичко, ти на кого тьфукаєш? На дочку священника?* (Ірина Вільде).

Підсилюють значення обурення в емоційних запитаннях фраземи *Як ти смієш?*; *Яке ти маєш право?* Пор.: [Едіта:] *Як смів ти в нашій хаті гріх чинити?* (Леся Українка); [Дід з ціпком:] *Яке ти маєш право?.. Хто тебе настановив?* (М. Куліш).

У тих або тих комунікативних актах зреалізовано негативну емоцію погрози, напр.: [Семен:] *Та відчепись ти від мене!* (Відкида його:) *Чого тобі треба?* [Микита:] *Ти ще й штовхаєш мене?* (Марко Кропивницький); – *То ти смієш мені цвікати в вічі? То ти смієш мені підбивати народ?* (І. Нечуй-Левицький). Подібні речення стають компонентами розмовно-побутових сцен, зокрема сварок, напр.: – *Ти що? На чуже зазіхаєш? Поля, поля тобі закортіло? А кольки в бік?* (Ірина Вільде).

Контекстуально зумовленими є емоційні запитання з відтінками осуду, напр.: [Єпископ:] *За віщо ти своїх братів картаєш їдкими та вразливими словами? Що ми тобі вчинили, що ти маєш супроти нас?* (Леся Українка); байдужості: – *А що твої скажуть, коли приведеш у хату безробітного хлопа? – Пхе, що мені твої старі мають казати? Яке їх діло?* (Ірина Вільде); каяття, пор.: – *Чом я тебе не послухав, тебе, простої людини, але правдивої?* (І. Нечуй-Левицький).

Отже, емоційне запитання – ефективний засіб для передавання емоційної реакції мовця на щось почуте, побачене чи висловлене, його здивування, захоплення, обурення, осуд, докір тощо. У такому разі питальна форма реалізує вторинну функцію, виражає різноманітні емоційно-оцінні відтінки.

4.5. Функційне спрямування авторизовано-оцінних запитань

Своєрідність мовної картини світу визначається не тільки констатацією про існування певних предметів, явищ чи подій в реальному житті, а й суб'єктивним сприйняттям та емоційно-оцінним поглядом людини на конкретні факти довкілля. Вторинні функції питальних структур пов'язані з вираженням суб'єктивних значень, з авторською модальністю, що пронизує весь художній текст, увиразнює ставлення автора до дійсності, передає оцінку відібраної ним картини світу. Своє бачення тих чи тих життєвих реалій або оцінне ставлення до них автор подає в певній граматичній структурі, яка, на його думку, є найрелевантнішою для вербалізації комунікативної інтенції. Питальна форма в цьому контексті сповна увиразнює емоційно-оцінну семантику з високим ступенем експресії.

Суть оцінки виявляється у ставленні суб'єкта мовлення до певного об'єкта дійсності. Врахування ролі мовця в такому процесі безперечна, адже всяке явище чи мотив людської діяльності має одночасно естетичне та етичне значення і може бути оцінене мовцем, з одного боку, як прекрасне чи потворне, а з іншого – як добро чи зло [Тимошенкова, Ребрий 1994, с. 128]. Оцінний аспект висловлення пов'язаний «з відображенням відповідності об'єкта еталону за якоюсь ознакою чи властивістю» [Казанли 1989, с. 16].

Відомо, що загальна оцінка формується на основі норми: ознаку «добрий» ототожнюють з нормою, негативна оцінка сигналізує про відхилення від неї. За нашими спостереженнями, питальні оцінні висловлення здатні виражати всю гаму і позитивного, і негативного ставлення мовця до об'єкта оцінки, а також впливати на адресата для досягнення емоційно-експресивного ефекту

комунікації. Можливість реалізувати оцінку – це, на думку О. Вольф, загальна властивість запитань, що виражають якість, до того ж непрямого змісту вони набувають тоді, коли семантика слів, що входять до нього, не передбачає і не допускає відповіді про якість як про невідоме [Вольф 1985, с. 191].

Питальні висловлення як маркери оцінного ставлення автора запиту до повідомлюваного утворюють дві семантичні групи:

– з позитивною оцінкою, напр.: – *Як лишень лучиться мому Вальоркові якась ліпша нагода, зараз мені перстенець із зіркою приносить. Або мої бранзолети мають у місті собі пару?* (Марко Черемшина); – *Найбільша милость божая до нас, грішних, у тім, що наградив нас дочкою; та ще якою?* (Г. Квітка-Основ'яненко);

– з негативною оцінкою. Запитання цієї групи становлять більш продуктивний тип і виражають переважно «оцінну реакцію нерозуміння», породжену «ненормативним станом речей чи передбачуванним ходом подій» [Мелішкевич 1996, с. 10]. З-поміж таких питальних структур виокремлюємо декілька підгруп на позначення різноманітних оцінних характеристик.

1. Запитання, що виражають оцінку мовця щодо предмета: – *Чому це сьогодні нема какао? Який же це дім відпочинку?* (М. Хвильовий); – *Та який з того вінок?* (Б. Лепкий); – *О-о, це ж доведеться наново тин городити, бо хіба то тин?* (Є. Гуцало). У поданих реченнях адресант передає власне бачення ситуації: йому не подобається дім, вінок, тин, а тому і зрозумілі його негативні емоції та обурення.

До цієї групи вналежнюємо запитання, що передають характеристику **одягу**. Пор.: [Іван:] *Коли б мене так дівчина любила, то була б у мене й сорочка вишивана, і стьожка шовкова, а то яка у мене стьожка? Тільки*

слава, що стьожка: мотузка, а не стьожка! (Марко Кропивницький).

Оцінну семантику зі значним ступенем іронії, насмішки реалізують запитання із характеристикою зовнішності та деяких частин тіла: – *Хіба ж твоя Сура така гарна, як сонце?* (І. Нечуй-Левицький); – *Ну, а щоки, мабуть, такі, як сторублеві асигнації?* (І. Нечуй-Левицький).

2. Запитання-характеристика дій, вчинків співрозмовника. Напр.: – *І що ви наробили, панно Дарусю? Як же можна було так?* (Ірина Вільде). Негативну оцінку певних вчинків реалізують конструкції, напр.: [Мати:] *Се так ти жнеш? А ти се так городиш?* (Леся Українка); – *А це я для тебе постаралася, щоб ти в обнові по дощі ходив? Ти не вмієш берегти? Не вмієш шануватись?* (Є. Гуцало). У наведених реченнях експлікуються відтінки обурення, неспокою, що характерні для лайливих ситуацій, напр.: – *А це, дівко, що таке?* – крикнула мати з воза. – *Чи ти п'яна, чи твереза, що поперекидала серед двору глиняники?* (І. Нечуй-Левицький).

У деяких дискурсивних висловленнях кінцевою інтенцією мовця є вплинути на психіку адресата, викликати в нього почуття сорому за щось вчинене, напр.: – *Як же ж можна такою безсоромною бути?* (Ірина Вільде); [Оксана:] *Хоч би одвідали, і не сором вам?* (Марко Кропивницький).

3. Запитання з вказівкою на оцінку якісних ознак адресата. Напр.: – *Хіба це дівчина? Один горщик м'яса, – обурювався батько вибором сина* (М. Стельмах); – *Вже ноги і руки не статкують, вже не вдержав би фіна, не діждав би його дружити, то що такий кум вартує?* (Марко Черемшина).

Оцінні висловлення стосуються:

– рис характеру людини: – *А, ти, роззяво! Як же ти оце погубив? Чи ні разу за всю дорогу не оглянувся, чи що?* (І. Нечуй-Левицький); [Харитон:] *Та змалку він*

слухняним був, а тепер... А яка роззява, чи ви чули? (Марко Кропивницький);

– абстрактних понять, пор.: – *Яка совість була б у мене, якби я тепер покинув дівчину?* (Ірина Вільде); – *Що це за неповага до жінки?* (В. Підмогильний);

– норм поведінки, напр.: – *Як ти поводишся?* (Ірина Вільде); [Мокрина:] *То ти так зо мною? Це ти й тітці рідній не скажеш?!* (Марко Кропивницький);

– розумових здібностей, напр.: – *Чи ти сповна розуму?* (А. Свидницький); – *Ци то до тебе приступило шо, Юсипку, ци ті розум відібрало?* (Марко Черемшина);

– рівня освіти: – *Який би з мене був адвокат, якщо б я не знав таких елементарних речей?* (Ірина Вільде).

Особливий тип авторизовано-оцінних запитань становлять речення з компонентом чого, які у своїй структурі містять порівняльні звороти, що вводяться сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, гейби*. Питальні конструкції такого типу експресивно-оцінні. Напр.: – *Чого стоїте коло припічка, як той гріх при душі?* (Т. Бордуляк); [Іван:] *Чого ти замислився, мов та панянка, що заміж хоче?* (Марко Кропивницький); – *А ви чого посоловіли, немов цесарки на дощ?* (Ірина Вільде); – *Карне! Чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота?* (І. Нечуй-Левицький); – *Чого вилупили баньки, неначе мене з роду не бачили?* (І. Нечуй-Левицький); [Один з парубків:] *І чого ти нам, Марічко, так засумувалася, гейби завтра вмирати мала?* (Марко Черемшина). Стилістична роль порівняння у структурі питального висловлення, як бачимо, виявляється у виділенні якоїсь особливості через зіставлення з іншими предметами чи ознаками.

4. В окрему підгрупу авторизовано-оцінних запитань зараховуємо запитання, спрямовані мовцем до себе самого, напр.: – *Хіба я хлопка, – каже, – щоб у такій хаті жити?* (А. Свидницький); – *Яка ж з мене вийде*

черниця? (І. Нечуй-Левицький). Авторизовано-оцінні запитання такого зразка конотують ще й негативні емоції обурення та докору.

Категорія оцінки як один із видів модальності нашаровується на дескриптивний зміст питального висловлення і співвідноситься з його семантикою. Авторизовано-оцінні запитання – результат переосмислення питальності, яка в текстовій комунікації, в уснорозмовному дискурсі, крім реалізації своєї первинної функції, виражає і вторинні функції, пов'язані з репрезентацією позитивної або негативної оцінки.

4.6. Дериваційний потенціал питальних висловлень

Визначення дериваційного потенціалу синтаксичних конструкцій відбувається в безпосередній проекції на мовця – основного суб'єкта комунікації. Такий підхід відкриває нові горизонти для студіювання традиційних, усталених понять і дає змогу глибше з'ясувати синтаксичну природу тих чи тих мовних одиниць. З цих причин постала необхідність розглянути питальні висловлення як чітко структуровані синтаксичні конструкції з розлогим дериваційним потенціалом. Поява таких наукових напрямів і теорій, як «синтаксична деривація», «функційна оноματοлогія», «референційно-денотативна концепція речення», «формально-семантичні співвідношення», «кореферентність» – уможливила дещо по-іншому поглянути на змістову природу питальних висловлень, на дериваційні можливості їхньої структури, на комунікативний потенціал маркерів питальності (займенників, прислівників, часток), використання яких у процесі комунікації детерміноване інтенцією мовця, прагненням суб'єкта комунікації використати саме той чи той засіб для вербалізації для авторського задуму.

Аналізуючи системні відношення між різними мовними одиницями, дослідники ведуть мову про синтаксичну парадигму, яка, на думку П. Адамця, охоплює ядерне речення, усі його трансформи, у яких змінена синтаксична структура, але зберігається лексичне наповнення і характер узагальнено-синтаксичних відношень між компонентами, усі його модифікації, до складу яких уведено нові елементи з модальним або з фазисним значеннями, усі його варіанти, у яких змінено лише морфологічні категорії окремих компонентів (час, вид, спосіб, число і т.п.) [Адамец 1966, с. 79–80]. Отже, парадигму, крім базового ядерного речення, формують його трансформи, модифікації, варіанти, а томі всі компоненти дериваційної парадигми, наприклад, питального речення мають спільну семантичну структуру, адже відображають один і той самий фрагмент позамовної дійсності. Нам імponує думка Е. Сидельникова, який зауважує, що синтаксичну парадигму будь-якого речення виформовують внутрішньомодельні та міжмодельні форми [Сидельников 1961, с. 70].

Дериваційний потенціал мовних одиниць пов'язують із синонімами, синтаксичними варіантами, паралельними конструкціями, з «формально-семантичними співвідношеннями», що їх Н. Гуйванюк витлумачує як регулярні можливості потенційної взаємозамінності двох чи більше інформативно ідентичних синтаксичних одиниць, об'єднаних спільним чи близьким граматичним значенням, але відмінних граматичною формою та відтінками семантики [Гуйванюк 1999, с. 4].

Дериваційні можливості синтаксичних одиниць експлікується і в межах транспозиційних виявів тих чи тих конструкцій, що цілком переконливо для питальних висловлень, які в процесі комунікації виконують первинні та вторинні функції, реалізують формально-семантичні співвідношення з іншими конструкціями.

Свій дериваційний потенціал питальне висловлення репрезентує у внутрішньомодельних та міжмодельних виявах. Зокрема, внутрішньомодельна кореферентність експлікується в структурі питального речення і представлена як формально-семантичне співвідношення питальних компонентів, як взаємособституція займенників, прислівників і часток – основних маркерів питальності. Між питальними компонентами в структурі речення спостерігаємо кореферентні співвідношення, які полягають у формальній заміні питального слова за структурно-семантичної незмінності речення в певній ситуації мовлення, залежно від інтенції мовця. Наприклад, семантику причини реалізує питальне слово **чому**: – **Чому** не їси, Насте? (Б. Грінченко); – **Чому** додому не їздиш? (А. Свидницький). Зрідка діалогічна репліка з питальним компонентом **чому** виражає і предметне значення, напр.: – *Тоді згадай собі голодний рік!.. Згадала? **На** **чому** ви тоді сиділи? Га?* (М. Стельмах); – *Правда ж, парубче, ти філософ? – Може, й так. Тільки не знаю: **по** **чому** таке пізнається? – По одешинці* (М. Стельмах). Синонімічними до **чому** в текстовій комунікації, в уснорозмовному дискурсі можуть бути і питальні компоненти **що**, **за що**, **чого**, **нащо**, які так само вербалізують інтенцію запиту – з'ясувати причину виконання тієї чи тієї дії: – **Що** це Андрія так довго нема? (Марко Кропивницький); – **За що** ж він нас покарав? **За що**? (О. Кониський); – **А** **чого** це ви поставали, та руки позгортали, та ще й верзете бог зна **що**? (І. Нечуй-Левицький); *Мій друже, мій друже, **нащо** твої листи так пахнуть, як зів'ялі троянди?* (Леся Українка). Як бачимо, ту саму семантику увиразнює кілька інших поверхневих структур.

Причинові обставинні відношення експлікуємо і в питальних конструкціях із фразеологізованими компонентами означального типу, однак їхня реалізація відбувається в умовах атолерантної (конфліктної) комунікації,

у якій спостережено комунікативні девіації – порушення норм спілкування принаймні двох комунікантів, пор.: – **Якого це дідька** вони лізуть під віз? (І. Нечуй-Левицький); – **Та якої холери** ти причепився до мене? (Ірина Вільде); – **По якому праву** ти до мого серця поліз? (М. Стельмах); – **З якого побиту** горщика розбили? (Марко Кропивницький). Такі дериваційні співвідношення відображають не тільки структурні можливості питальних компонентів, а, безсумнівно, пов'язані з комунікативною інтенцією, з прагненням мовця точніше вербалізувати свої наміри, так увиразнивши континуум перебігу комунікації – толерантної чи атолерантної.

Запит про загальне значення предметності реалізує питальне слово **що**, пор.: – **Що ж** тобі їсти дати? – **Якогось борщу** (М. Стельмах); – **Що ж** ви там чуєте? – **Червень, сонце і дзвін бджоли** (М. Стельмах); **Що** се в тебе тут, в сім медальйоні? (Леся Українка). На місці цього питального компонента експлікуємо і фразеологізовані комплекси, що передають високу експресивність мовлення, увиразнюють атолерантну комунікацію, інвективне спілкування: – **Якого гаспида** ви тут робите? (Г. Квітка-Основ'яненко); – **Якого я там чорта** забув? (Г. Квітка-Основ'яненко). Пор.: – **Що** ви тут робите?; – **Що я там забув?** Одна й та сама семантика, як бачимо, представлена різними формами: глибинний зміст залишається, змінюється поверхнева структура, яка в тій чи тій ситуації, на думку мовця, є найрелевантнішою для вербалізації його інтенції.

Внутрішньомодельна деривація виявляється не лише у виборі питальних займенниково-прислівникових маркерів, а й часток, які, з одного боку, підсилюють питальний характер висловлення, а з іншого – надають йому емоційно-оцінного забарвлення, напр.: – **Чи** дівка гарна тоді, коли засватана? (М. Стельмах); – **Хіба** тобі не все одно з ким? **Хіба** тобі важко? (В. Підмогильний);

– *Невже ви могли це зробити?* (М. Стельмах). Питальна часка **чи** стилістично нейтральна порівняно з частками **чи то**, **чи не**, що виражають семантику припущення, сумніву, здогаду (– *Чи то ви тільки силою віддали свою дочку?* (А. Свидницький); – *А чи не високо ти, Андрію, літаєш?* (М. Стельмах). Оскільки такі частки пов'язані з реалізацією суб'єктивної модальності, експресії, то на синтаксичному рівні вони кореферентні з частками **хіба**, **невже**, а подекуди і з конструкціями, ускладненими суб'єктивно-модальними синтаксемами, пор.: – *Хіба людей попросимо?* (Марко Вовчок) // – *Чи то людей попросимо?* // *А може, людей попросимо?*; *Чи не по телятко ви оце ідете?* (Марко Кривинський) // – *Невже по телятко ви оце ідете?* // – *Може, по телятко ви оце ідете?*

Синтаксична похідність питальних висловлень визначається не тільки вибором питальних компонентів. Кореферентність виникає і між різними моделями речень, при цьому експлікуються **міжмодельні співвідношення**:

- трансформування складних питальних речень у сегментовані прості висловлення;
- формально-семантичні співвідношення в конструкціях, що передають чуже мовлення;
- транспозиційна кореферентність питальних висловлень з іншими модально-інтенційними конструкціями.

Як зауважує К. Городенська, дериваційна активність вища в складного речення, що являє собою «таку складну синтаксичну конструкцію, у якій наявні хоча б два предикати з властивою їм валентністю, тобто хоча б два елементарні речення, пов'язані певними семантичними відношеннями» [Городенська 1991, с. 15]. Власне, поєднання предикативних одиниць у складному реченні відображає структурно-змістову єдність й окремішність комунікативної настанови. Так, предикативні частини

питального складносурядного речення реалізують інтенцію запиту. Модальність складносурядних речень, утворених поєднанням спонукальних і розповідних предикативних частин із питальними, різнопланова. Це можна пояснити тим, що для складносурядних речень характерна граматична автономність предикативних одиниць. Пор.: – *З ким боротись і за що боротись?* (І. Діброва); *Так шорстко ти з Федоном обійшовся, а в чім його вина?* (Леся Українка). Глибинна семантична структура таких речень трансформується в дві поверхневі зі збереженням комунікативної модальності, напр.: – *З ким боротись? За що боротись?* (кожна предикативна одиниця в ролі окремого питального висловлення, і така реалізація інтенції емоційніша); – *Так шорстко ти з Федоном обійшовся. А в чому його вина?* (кожна предикативна одиниця зберігає своє модальне значення – розповідне і питальне, що сприяє розважливішому, неконфліктному прагненню мовця з'ясувати певну інформацію).

Дериваційною активністю позначені складнопідрядні з'ясувальні речення, предикат головної частини яких виражений дієсловами, що виражають пізнавальний процес-пошук: це ментальні дієслова (з семантичним компонентом «знання»), які, поєднуючись із заперечною часткою **не**, позначають незнання, нерозуміння чогось, пор.: *От не знаю, чи той розп'ятий християнський бог, що нібито й собі воскрес із мертвих, теж розуміється на винах добре?* (Леся Українка); дієслова мисленнєвої діяльності, напр.: – *Одного тепер не розумію, куди ж поїдеш, куди ж підеш?* (Г. Тютюнник); дієслова мовлення, пор.: – *Але скажіть мені, коли це не секрет, навіщо ви псевдонім прибрали?* (В. Підмогильний).

Когнітивну семантику реалізують і конструкції на зразок *Я хотів би знати..*, *Я хотіла б дізнатися...*, після яких питальними словами вводиться непряме запитання. У таких складних реченнях головна предикативна

одиниця відображає питальну інтенцію (хочу знати; хочу дізнатися; хочу спитати; запитую і под.), а підрядна – описує прогалини в знаннях мовця і приєднується до головної за допомогою частки *чи* або питальних компонентів *хто, що, чий, який, котрий, де, куди, коли, звідки* тощо. Напр.: – *Я хотів би знати, що вас привело, дитя моє, до цього дуже поважного, дуже-дуже серйозного кроку?* (Ірина Вільде); – *Я хотіла б знати, коли ти прийдеши до мене?* (Розм.). Головна частина подібних конструкцій може опускатися, що дещо модифікує змістову структуру речення. Утім, усе залежить від позиції мовця, адже саме суб'єкт мовлення вибирає певні мовні засоби, які в конкретній ситуації є, на його думку, найрелевантнішими, пор.: – *Я вас не питаю, чи ви заперечуєте, а питаю, коли переходили кордон?* (Іван Багряний). Складну питальну семантику може вербалізувати й репліка діалогу (– *Коли ви переходили кордон?*), однак втратиться те емоційне тло, що відображає плин атолерантної комунікації (відсутність взаєморозуміння і згоди між учасниками спілкування).

Дериваційний потенціал питальних висловлень реалізують конструкції чужого мовлення: форми прямого передавання (пряма мова) і форми непрямого передавання (непряма мова). У таких конструкціях можливі різні варіанти мовного втілення прямої мови, пор.: *Я всіх питав із щирою душею: «Яку ви любите найбільше мову?» І всі відповідали: «Ту, що нею співала рідна мати колискову»* (Д. Білоус) // *Я всіх питав зі щирою душею про те, яку найбільше вони люблять мову, а мені відповідали, що це та мова, якою рідна мати співала їм колискову*. Навпаки, речення з непрямою мовою трансформуються в конструкції з прямою мовою, пор.: *Дідусь запитав онука, коли він прийде до нього в гості* // *Дідусь запитав онука: «Коли ти прийдеши до мене в гості?»*. Процес таких перетворень, як зауважує К. Городенська, складний, оскільки в базовому складнопід-

рядному реченні підрядна з'ясувальна частина поєднується з опорним дієсловом головної сполучними словами, які з «модально нейтральних повинні перетворитися на виразників питальної з'ясовуючої модальності» [Городенська 1991, с. 40–41]. Зазнають змін, звичайно, й особові форми займенників, пор.: *Сестра спитала мене, чи хочу я поїхати до Києва* (Розм.) // *Сестра спитала мене: «Чи ти хочеш поїхати до Києва?»*

Функційно-тотожні питальні частини в складному безсполучниковому реченні можуть трансформуватися в окремі прості сегментовані висловлення з високим ступенем експресії (*І де ти бродиш, де ти волочишся цілу ніч?* (І. Нечуй-Левицький) // *І де це ти бродиш? Де ти волочишся цілу ніч?*) або модифікуватися в складне речення з іншим типом синтаксичного зв'язку (– *Є ще зимівля, нема?* (Д. Харов'юк) // *Я хочу запитати, чи є ще зимівля, чи нема?*

Із деривацією питальних висловлень, з їхніми формально-семантичними співвідношеннями пов'язана теорія глибинних і поверхневих структур. Конкретні реалізації глибинної структури слугують синтаксичними дериватами, трансформами, яким властива функційна еквівалентність, тотожність і взаємозамінюваність. Водночас транспозитивні співвідношення між модально-інтенційними типами висловлень пов'язані з адекватним, найточнішим втіленням інтенцій мовця. Вхідження мовних одиниць у систему засобів вираження комунікативної інтенції зумовлено їх здатністю експлікувати позицію адресанта, різнобічно відображати всі інтенційні горизонти комунікантів. Однак «не мова змушує мовця називати ту чи ту подію закріпленням за нею іменем, а сам мовець визначає, який із мовних засобів вибрати, аби повідомити про цю подію в потрібному йому значенні» [Дорошенко 1989, с. 76].

Прагнення до виразності та експресивності повідомлюваного стимулює мовця до пошуку особливих, нестандартних, непрямих мовних засобів, які відповідають комунікативним потребам, а тому до системи синтаксичних репрезентантів інтенцій мовця зараховуємо і непрямі висловлення, яким властива формально-семантична невідповідність плану змісту і плану вираження. Здатність питальних конструкцій вступати в синонімічні відношення з іншими комунікативними конструкціями пояснюємо не повним збігом семантики, а тим, що у їхніх значеннях наявні загальні семи. Трансформація питального речення у сферу розповідності чи спонукальності відбувається на основі актуалізованої в певній ситуації мовлення відповідної семи, напр.: *Степ у літі – наче море, розіслався навкруги, хто його обійме зором, хто угледить береги?!* (Олександр Олесь) // *Ніхто не обійме...* (розповідність); – *А чи не заспівати нам, Іване, бо на душі неначе чорти горох молотять* (В. Самійленко) // *Заспіваймо, Іване* (спонукання). Такі питальні конструкції, на нашу думку, треба розглядати як результат функційної транспозиції, як репрезентацію асиметричного дуалізму мовного знака, оскільки в подібних мовленнєвих контекстах питальні висловлення виконують вторинну функцію. Це не запит про необхідну інформацію, а експресивне ствердження / заперечення, спонукання, емоція чи оцінка.

Формально-семантичні співвідношення між модально-інтенційними висловленнями свідчать про розлогий дериваційний потенціал питальних конструкцій, детермінований комунікативною компетенцією мовця – автора запиту.

Функційний потенціал питальних висловлень широкий. Його увиразнює фігуральність мовних засобів, зокрема риторичних запитань, що слугують яскравими маркерами

вербалізації інтенцій естетичності – емоційно-експресивного ствердження / заперечення. Питальна форма є найрелевантнішою для експлікації волевиявлення мовця, ввічливого, етикетного поводження із співрозмовником, а подекуди й репрезентацією конфліктного плину інтеракції.

В адресантно-адресатному континуумі питальні висловлення вияскравлюють свої потенційні можливості слугувати синтаксичними засобами для реалізації емоційних та аксіологічних інтенцій, адже вони дуже тісно пов'язані з емоційно-чуттєвою сферою мовної особистості, з реалізацією оцінних стереотипів та я-концепцій у комунікативному процесі.

Реалізація невластивих питальних (вторинних) значень категорією питальності сприяє різноманітним конотаційним нашаруванням на семантику питальних речень. У таких конструкціях інтенція запиту є асиметричною до питальної форми, оскільки це не запит про необхідну інформацію, не чітко визначена апеляція до конкретного адресата з метою заповнити інформаційні прогалини в знаннях, а експресивне ствердження / заперечення, спонукування, застереження, наказ, заборона, емоції чи оцінка, активізація уваги співрозмовника. Отже, запит як комунікативна інтенція мовця репрезентує не тільки власне-питальне значення, а передає весь спектр семантики, традиційно пов'язаної з іншими модально-інтенційними висловленнями – розповідними (риторичні, констативні, дубітативні запитання), спонукальними (спонукальні запитання) та оптативними (оптативні запитання), реалізує емоційно-оцінні значення (емоційні та авторизовано-оцінні запитання) тощо.

Транспозиція питальних структур ґрунтується на використанні їх у контекстах, за якими закріплені первинні функції інших (розповідних, спонукальних чи оптативних) конструкцій. Контекстуальна залежність питальних форм настільки велика, що їхні позиційні умови треба вважати одним із додаткових критеріїв, за якими відбувається

розмежування питальних речень від непитальних. До того ж вторинні функції питальних структур пов'язані передусім з вираженням суб'єктивно-модальних значень та авторською модальністю, яка передбачає і визначає вибір мовних одиниць для репрезентації конкретної інтенції мовця та впливу на співрозмовника.

Дериваційний потенціал питальних висловлень виявляється в ракурсі синтаксичної похідності та системних формально-семантичних співвідношень між питальними компонентами й між різними реченнєвими моделями, у безпосередній залежності від мовця – основного суб'єкта комунікації, його бажання використати саме той чи той засіб для вербалізації інтенції запиту. Деривацію питальних конструкцій простежено як у контексті кореферентності синтаксичних одиниць, так і в аспекті функційної транспозиції, теорії глибинних та поверхневих структур, і представлено у внутрішньомодельних та міжмодельних формально-семантичних співвідношеннях питальних висловлень.

РОЗДІЛ 5

ДИСКУРСИВНО-СТИЛЬОВИЙ КОНТИНУУМ ВИКОРИСТАННЯ ПИТАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ

Упродовж останніх десятиліть у лінгвістиці усталився комунікативно-прагматичний напрям, спрямований на вивчення мовних одиниць як засобів спланованого впливу на адресата в уснорозмовній чи текстовій комунікації, на визначення умов успішної вербалізації інтенційної програми мовця у тих чи тих дискурсивно-жанрових виражах української мови. Релевантність такого підходу цілком очевидна, адже кожне висловлення, крім реалізації об'єктивно-модальних значень реальності / ірреальності, має певну ілокутивну силу і виконує різноманітні прагматичні функції. Для адекватної репрезентації комунікативно-інтенційного змісту мовець (автор висловлення, адресант) свідомо підбирає ту мовну структуру, яка, характеризуючись інформативністю та семантико-синтаксичними відношеннями, володіє ще й експресивно виражальним та естетичним потенціалом.

Український дискурсивно-стильовий континуум слугує релевантним простором для визначення та експлікації функцій питальних висловлень.

5.1. Репрезентація питальності в публіцистичному дискурсі

Публіцистичний дискурс, що його виформовують різнорівневі мовні одиниці, має потужний регулятивний характер і виразну авторську настанову, а тому питання,

пов'язані зі специфікою цього дискурсивно-стильового континууму, потребують студіювання і є актуальними в контексті новітніх антрозорієнтованих лінгвістичних тенденцій.

Лексико-граматичні засоби формують унікальність дискурсивно-стильової організації публіцистичного тексту, його ідейно-естетичну й образну систему, виконують своєрідні завдання: «підготувати читача належно сприйняти якесь повідомлення, викликати зацікавленість, привернути увагу до повідомлюваного, зробити інформацію рельєфною» [Баранник 1964, с. 156]. За нашими спостереженнями, інтенційний обшир авторських настанов у публіцистиці спрямований на репрезентацію інтенції впливу, що скерована на те, аби якомога повніше і швидше донести до соціуму важливий потік інформації, розтлумачити певні події, сформуванати оцінку, активізувати та загострити увагу на необхідній інформації; переконати у справедливості певної ідеї; спонукати до конкретних дій, зацікавити, закликати до роздумів над актуальними проблемами життя, оперативно відгукнутися на певну подію; відроджувати українськість; пропагувати та виховувати патріотичні почуття; викривати байдужість, неучтво, злочинну безгосподарність командно-бюрократичної системи [Шабат-Савка 2014б, с. 296–297]. Як бачимо, проблем, акцентованих у публіцистичному дискурсі, багато: це і питання соціально-політичного, морально-етичного, і патріотичного характеру.

Публіцистичний дискурс поєднує в собі точність і логічність викладу з відкритим вираженням експресії, метафоризації та емоційного забарвлення окремих фраз, деяких абзаців, що може підштовхнути аудиторію на роздуми, зацікавити та вплинути на переконання і поведінку. Конкретний зміст повідомлюваного – результат осмисленої діяльності мовця, автора публіцистичного дискурсу. Бути суб'єктом (автором) мовленнєвого впливу,

як слушно зазначає О. Іссерс, – означає регулювати діяльність свого співрозмовника [Іссерс 2008, с. 21], мати чіткий план ефективного досягнення прогнозованої мети, скерованої на «завоювання авторитету чи бажання сподобатися, на передавання партнерові нових знань, на зміну його світогляду, на створення гарного настрою, на залякування партнера, позбавлення його волі і здатності протистояти, на виведення з психологічної рівноваги, застереження, підбурювання та ін.» [Формановская 2002, с. 59]. Отже, мовленнєвий вплив – це керування діяльністю співрозмовника за допомогою свідомо організованої системи мовних ресурсів, уміння вибрати з цієї системи саме ті одиниці, використання яких сприятиме адекватній вербалізації тих чи тих інтенцій мовця.

У лінгвістиці сформульовано три різновиди публіцистичного стилю: 1) власне-публіцистичний: із формами повідомлень, хронік, звернень, відкритих листів, передових статей, міжнародних оглядів; 2) науково-публіцистичний: праці на теми політики, економіки, суспільних відносин, літературно-критичні статті, анотації, наукові та літературно-мистецькі огляди; 3) художньо-публіцистичний: нариси, мемуари, листи, фейлетони, гуморески, пародії тощо [Жовтобрюх 1963, с. 14]. Таке жанрове багатство публіцистичного дискурсу увиразнює низка синтаксичних одиниць, детермінована авторським волевиявленням та задумом.

Використання питальних висловлень у публіцистиці зумовлене їхньою стилістичною функцією, валентнісними можливостями слугувати засобом активізації та зосередження уваги співрозмовника на тому чи тому факті, на якійсь події, водночас вербалізувати інтенції запиту. Обстежений матеріал уможливорює виокремлення декількох функційних моделей питальних висловлень у публіцистичному дискурсі.

1. Питальне висловлення як інформативно-логічний центр публіцистичного дискурсу. У такому разі автор інтенції впливу за допомогою питального висловлення формулює проблему, яка потім аналізується та розгортається в тексті. Напр.: *Що то за «Рух», коли у них нема ніякого руху? Що то за «Просвіта», коли вона не світить?* (Є. Сверстюк); *Як ми опинились у самому епіцентрі глобальної катастрофи?* (О. Гончар); *То що ж маємо зробити для оздоровлення й нормалізації мовної ситуації на Україні?* (О. Гончар); *Чому, чому ми, українці, дозволяємо собі носити ці кайдани вже навіть за обставин, коли на карті світу з'явилася нова держава – наша? Наша?* (А. Погрібний). Зазначені проблемні запитання частково реалізують власне-питальну семантику: проблема названа, проте автор не завжди дає остаточну відповідь, залишаючи читачеві можливість для роздумів та для індивідуального її розв'язання. Емоційна насиченість, афористичність та розгорнутість висловлень – характерні риси таких конструкцій.

У публіцистичному дискурсі поряд із проблемними запитаннями автор інтенції впливу подає і тему для розмови чи обговорення, пор.: *Чим ці постаті творців «Русалки Дністрової», натхненні ентузіастами з похмурої цісарської минушини, дорогі для нас, людей ХХ віку?* (О. Гончар); *Як же стоять наші справи в великому зовнішньому світі? Які шанси, які перспективи має Україна й її визвольна боротьба, коли дивитись без рожевих окулярів, в тому зовнішньому світі?* (Іван Багряний); *Просили зрозуміти... Що зрозуміти? Те, що ми, українці, на світі є? Те, що ми маємо право на повнокровне національне життя? Те, що ми маємо право на свою мову, на свою державу?* (А. Погрібний).

Результат опрацювання мовцем певних відомостей про події, факти, фрагменти дійсності, оцінку вірогідності цього пізнання реалізують питальні «ланцюжки роздумів», пор.:

Може, й справді знебарвився, збіднішав радістю той різдвяний веселий світ, що відкривався колись гоголівським героям? Може, справді нам, людям чорнобильської ери, тільки й залишається, що жити надіями? (О. Гончар). Виражаючи семантику гіпотетичності, питальні висловлення набувають і спонукального значення, напр.: Серед письменників України не перший день визріває думка скликати Міжнародний чорнобильський форум, – може, варто б, цю ідею підтримати? Зібратись, щоб разом подумати, звідки вона явилась, ця «звізда Полин», – з ночей біблейських чи вже з ночей прийдущих? (О. Гончар).

Публіцистика пов'язана зі свідомим використанням мовних засобів для досягнення естетичного впливу на адресата, для посилення певної інформації. У цьому контексті риторичні запитання – найоптимальніший засіб вербалізації інтенцій впливу. Напр.: *Хто відповість за загибель людей?* (Молодий буковинець, 27.02.2014); *Дуже саркастично, дуже згущені фарби? Можливо, й так. А хіба ми вже не переживали такого, коли в часи голодомору писали й показували тільки рожеве й оптимістичне?* (Сільські вісті 30.04.2009). Нанизування риторичних запитань створює емоційну насагу публіцистичного тексту, пор.: *Києво-Могилянська школа, Сковорода, Бортнянський, Котляревський (так, «навіть» чи «власне» Котляревський!), Гоголь, Марковичка, з пізніших Нарбут, Курбас, Зеров, Бойчук, М. Куліш – хто відважиться вжити тут слово «примітивізм»? А чи примітивна є наша писанка, чи найпростіша «народна пісня», чи обрядовість Святого Вечора, чи навіть ті візерунки, якими кожна дівчина в нас вміє розмальовувати селянську піч?* (Є. Маланюк). Основою таких думок, підсумків, переданих у формі риторичних запитань, як правило, слугують особисті спостереження, інформація, отримана з інших джерел, попереднього досвіду мовця.

За допомогою питальних висловлень адресант публіцистичного дискурсу намагається загострити увагу адресата на необхідній інформації: *Жага осягання світу й людини – чи не це становить душу його поезії?* (О. Гончар); зацікавити, закликати до роздумів: *Як же повинні будувати сьогодні свій корабель майстри кораблів – сценаристи? Як треба спроектувати його каркас, швидкість, міцність?* (О. Довженко); спонукати його замислитися над злободенними проблемами життя: *Бюрократична централізація, відомча сваволя, технічна невідготовленість, дегуманізація науки, відсутність гласності, відсутність реального суверенітету республіки – хіба не цим найперше пояснюється Чорнобиль?* (О. Гончар).

Інформативний і прагматичний діапазон питальних висловлень, їхні вторинні комунікативні функції зреалізовано в тексті відповідно до авторського задуму: найчіткіше передати конкретний зміст, авторську позицію й оптимально вплинути на читача. Так, модель «запитання – відповідь», що є однією з найпоширеніших у діалогічному дискурсі, у публіцистиці слугує квазидіалогом, адже вона лише імітує питальний процес пошуку інформації, напр.: *А що говорити про наш Донбас?! Нічого не треба говорити: і видно, і ясно, і зрозуміло все без слів. А що говорити про українську мову?! Можна б і не говорити, але – треба! Сьогодні, зараз, бо завтра буде вже пізно* (Слово Просвіти, 2 – 8.08.2012); *Людина без музики, без поезії, без красного письменства? Ні. Такій зубоженій людині можна було б тільки поспівчувати* (О. Гончар); *Або ось ви поспішаєте демонструвати знання російської мови росіянинові, який живе в Україні і нашу мову чудово, прекрасно розуміє. Це що – культурність? Чемність? Вихованість? Та боронь, Боже!* (А. Погрібний). Метою такого псевдо-членування є актуалізація повідомлення, поданого в

питальній частині, та увиразнення, посилення експресії висловленого.

Риторичні запитання виражають емоційно забарвлене ствердження чи заперечення і слугують особливим стилістичним прийомом експресивності мовлення. Напр.: *Звідси і безкарність стосовно дій, які відверто наплюжють Українську державу. Хто бо каратиме, коли для багатьох тих, кому належить це робити, Україна – то в ліпшому разі поетичний символ, а не сенс життя?* (А. Погрібний); *Мова – душа кожної національної культури, наснажливе і нічим не замінне джерело її розвитку, і кому вже, як не нам, письменникам, – та й хіба тільки нам, – вболівати за це?* (О. Гончар). Такі фігурально-риторичні конструкції безпосередньо пов'язані з бажанням адресанта справити враження на адресата, вплинути на нього, привертаючи увагу до соціально-політичної ситуації, до проблем людського буття.

Об'єктом інтенції впливу, кінцевою ланкою комунікативного ланцюга, як відомо, є адресат, який у структурі питального висловлення представлений вокативними синтаксемами. У процесі спілкування адресант і адресат виформовують адресантно-адресатний континуум, поле інтеракції, позначене взаємодією різних інтенцій, толерантних чи атолерантних за своїм спрямуванням. Уведення адресатності в публіцистичний дискурс сприяє його оживленню, уможливорює яскравіше акцентування думки, підготовку адресата (читача, слухача) до необхідного висновку. Пор.: експліцитна адресація: *Чому вас ненавидить і зневажає весь світ, **панове палії війни?*** (О. Довженко); *Ви, **матері цілого світу**, чи можете уявити собі такий стан і такий режим, коли б ви могли з'їсти власну дитину?* (Іван Багряний); ***Офіцере!** Хто ви в минулому – інженер, чи агроном, чи кандидат наук?... Чому тривога все більше і більше*

охоплює ваші душі? (О. Довженко); імпліцитна адресація: *У кого запитати, куди поділися лелеки і ластівки? Чому одна за одною, мало не впритул, виростають атомні станції? І хто скаже, що в кожній з цих АЕС, збудованих чи запланованих, не криється потенційний Чорнобиль?* (О. Гончар). Експліцитні чи імпліцитні маркери субстанцій адресата дають змогу реконструювати образ майбутнього читача і скерованість авторського дискурсу.

2. Питальне висловлення як засіб фасцинативного впливу. Термін «фасцинація» позначає вплив на волю та уяву адресата «для його психологічного підкорення» [Куньч 1997, с. 303]. Автор інтенції, використовуючи в публіцистичному дискурсі питальні висловлення, має чітку настанову: вплинути своїми висловлюваннями на адресата, викликати та виховати в нього патріотичні почуття, переконати в необхідності діяти тощо.

Інтенційний діапазон питальних висловлень широкий: а) формування позитивного ставлення адресата до повідомлюваного, вплив на його розум, почуття, а в перспективі – і на поведінку: *А де ж Україна? Чи вдома в нас усе так гаразд? Чи не знали ми найгрубіших викривлень колись проголошеної національної політики? Чи не болять нам ті українські школи, що їх сотнями було позакривано в найбільших містах республіки?* (О. Гончар); б) заклик адресата до співпраці: *Постаратися відновити порушену гармонію світу, оздоровити й зберегти навіки прекрасну нашу планету – хіба не в цьому найвища місія сучасної людини?* (О. Гончар); в) заклик до конкретних дій: *Чи до лиця було б нам обходити мовчанкою те, що непокоїть нині народну думку, глибоко зачіпає долі мільйонів людей?* (О. Гончар); г) виховання національно свідомих людей: *Був би суверенітет не паперовий, а реальний, багато чого б вдалось уникнути. Хіба був би Чорнобиль? Хіба*

ганьбили б нас перед усім світом нинішні дикі, нечувані дефіцити? (О. Гончар). Такі питальні конструкції дають можливість «рельєфно» передати основні моменти виступу оратора (його промови), «імітувати суперечку автора з уявним опонентом» [Мала 2015, с. 63], активізувати увагу аудиторії.

3. Питальне висловлення як суб'єктивно-авторський маркер. У цьому контексті питальні конструкції передають оцінну позицію автора публіцистичного тексту до змісту повідомлюваного. Саме наявність авторського ставлення до інформації, його суб'єктивна оцінка формує прагматику публіцистичного тексту, тому й мовні засоби підпорядковані завданню переконати, пропагувати, організувати. У структурі таких конструкцій наявний особовий займенник *я* (непрямі відмінкові форми *мені, мене, мною*), що вказує на егоцентричність мовлення, самотійність репрезентації інтенції впливу, окремішність думки та позиції. Напр.: переконаність у правильності авторських поглядів: *Якщо я не правий, то про що ж тоді попереджають нас хіросімський дзвін і зловісний чорнобильський саркофаг?* (О. Гончар); пояснення, обґрунтованість своїх думок: *Коли видавництво «Промінь» звернулось до мене з пропозицією написати слово до нового видання «Людини і зброї», авторові мимоволі довелось задуматись: а чи варто? Чи потрібні ще якісь авторські пояснення до книги?* (О. Гончар); роздуми, дискусії: *Чи правильно зробив Лебедев, помістивши мене в рубрику національних кінематографістів? Чи правильний такий поділ? В цьому викладі, здається мені, ні* (О. Довженко).

Цікаво, що питальні висловлення цього зразка можуть бути представлені в діалогічній моделі «запитання – відповідь»: письменник у формі запитання ставить перед собою завдання чи мету, а у відповіді передає вже конкретні шляхи її розв'язання, напр.: *Ви*

спитайте: для чого я вам усе це кажу? Мені хочеться виховати в вас високу свідомість, переконати вас... (О. Довженко); Яку я ставлю перед собою мету? Ставлю їх дві: перша загальна – зробити картину для народу... І ще одна мета – зробити картину для сучасної молоді про міжнародне становище (О. Довженко).

4. Питальне висловлення емоційно-оцінного взірця. Вони становлять емоційну реакцію та оцінку автора на висловлене ним повідомлення в питальній формі. Їх поділяємо на:

1) питальні речення викривального характеру, що передають погляди мовця (письменника, публіциста) на деякі аспекти життя. Пор.: *В ім'я чого це робилося? Кого ми хотіли ошукати? Кому потрібно було в зараженому радіацією Чорнобилі влаштовувати «показушні» весілля, фальшиві гуляння, паради?* (О. Гончар). Засобом вираження інтенцій впливу слугує провокаційне запитання: *Я питаю, чому глядачеві стало неприємно бачити красивий людський порив молодят, юнака і дівчини, наших гербів? Чому?* (О. Довженко). Зауважимо, що метою провокаційних запитань часто є критика уряду та особистої діяльності деяких людей, звинувачення їх у бездіяльності. Пор.: *Лицемірить чиновник з духовної сфери, запевняючи: мовляв маємо у цій сфері таку ж ситуацію, як і в цілому в державі. А насправді – і я це хочу уточнити – хіба не маємо ситуацію з цією сферою ще принизливішу, ще ганебнішу, аніж та, яку спостерігаємо в державі?* (А. Погрібний); *А що вже казати про вихованих недалекоим минулим атеїстів, яким не з руки й мову вести про Бога та про гріх. Чи знають вони Шевченка, чи взагалі хочуть знати його і те, що він закликав знати і любити, чи хочуть вчитися «так як треба»?* (В. Косяченко);

2) питальні речення з різноманітними емоційними відтінками: захоплення, пор.: *Згадаймо «Сонячні*

кларнети», «Вітер з України». Чи уявити їх без того золота народної поезії, яка була з таким блиском переплавлена поетом і допомогла виявленню його винятково оригінальної творчої індивідуальності? (О. Гончар); здивування: Але коли ви не розумієте й цього, то як же ви зрозумієте, чому ми не радимо нашим письменникам орієнтуватися на московське мистецтво? (М. Хвильовий); припущення: Може, сама інтуїція, чистота дитячої душі підказала, що дорослі дяді штовхають його на шлях ганебний, на шлях відступництва? (О. Гончар); хвилювання, викликане позитивними чи негативними переживаннями щодо якогось факту чи події: Чи помітить світ його жертви? Чи полічить шрами на його зраненому могутньому тілі? Чи полічать народи зашлюбних його дітей, матерів, і круків на головах повішених батьків, і кістяки в рівчаках, і спалені його міста і села? (О. Довженко);

3) запитання з авторизованою оцінкою передають суб'єктивну (позитивну чи негативну) реакцію автора на окремі події: Чому в наших фільмах і досі дикторський текст існує для залагування дірок? Чому дикторський текст у нас відіграє таку плачевно-жалюгідну роль? (О. Довженко); Нелегко сьогодні, та й чи було коли-небудь легко тому, для кого творчість стала змістом життя? (О. Гончар);

4) запитання-репліки, що мають характер різноманітних вставлених зауважень: іронічних: Кому ж було потрібно – знає хіба лише товариш (може, тепер вже «сударь»?) редактор... (Є. Маланюк); уточнювальних: Вражіння мистецької й, взагалі, творчої пустки збірника не лише компенсує, а, може, ще більш підкреслює вміщена в нім пошарпана, порізана і обрізна (цензурою чи редакторами?) вже znana тут нам «Поема без героя» Анни Ахматової (Є. Маланюк); гіпотетичних: Я не бачив по-справжньому (можливо, я помиляюсь?), щоб десь у

фільмі наш герой приголубив героїню, цілував їй руки, сказав їй ніжні слова або вона йому... (О.Довженко);

5) запитання-оклики, що виражають емоційне ставлення автора до певного явища: *Відомча марнотратність уже стала притчею во язицех: скільки народних мільярдів було закопано в землю заради отих сумнозвісних «проектів віку»?! (О. Гончар); Чим ви думаєте і що ви робите? Ви завойовники народів у середині ХХ століття?! (О. Довженко).*

5. Питальне висловлення як структурно-актуалізаційний компонент публіцистичного тексту. Важливу роль питальні конструкції відіграють у процесі текстотворення. Їх використовують у заголовках статей, виступів, напр.: *То звідки ж явилась «звізда Полин»? (О. Гончар); Чий роман: «чистого нігіліста» чи фашиста, скажім, Маланюка? (М. Хвильовий); «Пани – лукаві»? А товариші? (В. Косяченко); Хто ми в Україні? (В. Косяченко); Адаптація чи руйнація? (А. Погрібний); Хто дослухається світового українства? (А. Погрібний).* Питальні структури в такому разі активізують та фіксують увагу адресата публіцистичного дискурсу і виконують «архітектонічну функцію» [Портянников 1967, с. 149].

Сильною для питальних речень є позиція на початку публіцистичного тексту: *До якого висновку я прийшов, слухаючи творчу заяву Вадима Михайловича Кожевнікова? (О. Довженко); Отож ще раз запитую, шановні: то хто ж насправді педалює мовне питання, хто повсякчас смикає цю вельми чутливу для кожної людини струнку? (А. Погрібний).* Подібні запитання-зачини привертають увагу читача до наступного повідомлення. Вони починають абзац, актуалізуючи проблему, тему для виступу чи обговорення, напр.: *Яке ж справжнє місце літератури в сучасному світі? (О. Гончар); Але хіба це діло – ці вибрики? Чи не краще було взяти за оцінку творчості Досвітнього? (М. Хвильовий).*

Питальні конструкції можуть перебувати в одному абзаці, створюючи надфразну єдність, компоненти якої пов'язані за змістом, пор.: *Багато років я запитую: звідки у нас цей убогий антинародний стиль показу любові на екрані? Що це за знуцання з кращих почуттів синів і дочок народу? Чому у своїх сценаріях і фільмах ми такі скупі на ніжні порухи душі, на увагу, злагоду, ласку, поцілунок? Навіщо ми збіднюємо серця наших юних сучасників? Чому, невдоволені, вони змушені шукати відповіді на ці благородні тривання свого віку в художників минушини, в них черпати зразки краси?* (О. Довженко).

Питальні висловлення часто завершують абзац: *Але чи можемо ми сказати, що величезне горе всіх нас уже навело на розум, що небезпека минула, що відчуття тривоги за середовище проживання нас більше не турбує?* (О. Гончар), *стоять у кінці твору: Чи це ж не безсмертя генія?* (О. Гончар); *Чи багато з тих, що ще й досі «синтезують» Куліша, хоч нині до кінця розуміють ці маєстатичні твердження державника з 70-их років минулого століття?* (Є. Маланюк). Запитання в завершальній позиції мають риторичний характер: це – підсумок автора, остаточний – за читачем. Відсутність відповіді – своєрідна прогалина, залишена автором адресатові для активізації його сприйняття, для розмірковувань, оцінок. Пор.: *Чому Україна стала кримінально-мафіозною державою, де бал правлять хабарі та корупція? Чому відродження української нації не стало державною справою, а покинене на відкуп нечисленних і не підтриманих на належному рівні українських культурних організацій? Чому ми пасинки у рідному домі? А, може, вже готується Червона Книга для вимираючих націй, де Україна посяде перше місце?* (А. Погрібний).

Отже, публіцистичний дискурс, для якого визначальними є такі специфічні риси, як точність, цілеспрямованість, логічність й афористичність викладу, експресія та емоційність мовлення, пов'язаний із свідомим використанням мовних засобів, зокрема й питальних висловлень, що увиразнюють інтенцію впливу – його глобальну настанову. Питальні конструкції сповна репрезентують свій емоційно-експресивний потенціал: з одного боку, вони реалізують інтенцію запиту, а з іншого – активізують увагу адресата на важливій інформації, спонукають до конкретних дій, переконують у справедливості ідеї, пропагують та виховують патріотичні почуття, формують поведінку, позицію тощо.

5.2. Питальне висловлення і монологічний реєстр комунікації

Усне літературне мовлення існує у двох функційно і композиційно різних формах: діалогічній і монологічній [СУЛМ 1973, с. 530]. Ці загальні протиставлення (діалог і монолог) відрізняються передусім ситуацією спілкування, стилістикою, структурними особливостями. Як зазначає З. Куньч, монолог – це звернена до слухачів або читачів промова однієї людини, яка не передбачає безпосереднього відгуку, на відміну від діалогу [Куньч 1997, с. 155]. Якщо діалог – результат взаємного (колективного) мовного процесу, ланцюжок відносно коротких словесних реакцій, активна взаємодія двох і більше учасників комунікації, то монологічне мовлення є наслідком односторонньої, індивідуальної творчості, «свідомо розрахованої організації словесних рядів» [СУЛМ 1972, с. 504]. Питальні висловлення використовують і в діалогічному, і в монологічному мовленні. Однак функційно-змістове навантаження питальних конструкцій у монологі багатше: це не взаємозумовлений обмін репліками, шаблонність і трафаретність

висловлень, а цілеспрямований вплив на читача, прагнення викликати в нього різноманітні оцінки та емоції.

За формою, структурно-семантичними параметрами монологічний реєстр комунікації відповідає надфразній єдності, складному синтаксичному цілому. Напр.: *Ще кілька років тому він дивувався, коли його батько міг розмовляти з нивою або лісом, з сонцем у небі чи колоском у руці. А тепер ось таке непомітно прийшло і до сина. Чи роки приносять це людині, чи з роками гострішим стає відчуття живого в німій природі?* (М. Стельмах). Адже саме ця синтаксична одиниця, стилістично й композиційно довершена в змістовому плані, пов'язана з вираженням складних думок мовця, його розмірковувань, сумнівів, припущень. Д. Баранник зазначає, що монолог як форма «цілеспрямованого тривалого словесного акту характеризується більш розгорнутими і складнішими, ніж у діалозі, синтаксичними побудовами, загальною структурною цілісністю і композиційною завершеністю» [Баранник 2000, с. 340].

За нашими спостереженнями, у монологічних текстах комунікативний процес має дещо інший характер: автор, творець конкретного тексту чи висловлення, як центральна фігура художньо-пізнавальної діяльності, відтворює своє, авторське сприйняття світу в тексті. Читач реагує на прочитане чи почуте по-різному: доповнює суб'єктивним змістом, щось заперечує, з чимось не погоджується. Зв'язок між автором (адресантом) і читачем (адресатом), безперечно, наявний, проте він не виявляється як живе, діалогічне спілкування мовців з виразними невербальними засобами; монолог – це індивідуальна творчість, функція якої – вплинути словом на адресата: переконати в чомусь, змінити думку, зацікавити, спроектувати поведінку, позицію, спонукати до певних дій, вчинків.

Монологічний реєстр може мати характер інтимної, задушевної ліричності чи епічного розмірковування, публіцистичної витонченості тощо. Здебільшого він реалізує два

типи інтенцій: **авторські**, що дають змогу авторові глибоко розкрити внутрішні почуття персонажів, їхні думки, переживання, вчинки, напр.: *Любов, мудрість і птахи не знають вітчизни. Вони перелітні і всюдисущі, як туга й розлука. А ти хіба перелітна? Навіщо й чому тут, так далеко від Рогатина, від свого дому? А де її дім тепер?* (П. Загребельний); та **персонажні**, що характеризують ті чи ті настанови певного персонажа з художнього твору, пор.: *Чому ж я не протестую? Чому немає в мене мужності стати на оборону власного щастя? Чому? Чому?* (Ірина Вільде). За допомогою авторського монологу автор інтенції (письменник) глибоко розкриває внутрішні почуття своїх героїв, їхні думки, переживання, прагнення.

Питальне висловлення слугує компонентом основних виявів монологічних текстів: «монологу зверненого і монологу внутрішнього» [СУЛМ 1973, с. 555]. Зокрема, у монологіях першого типу питальні конструкції вербалізують персонажні інтенції та передають звертання мовця до самого себе, до людей, до Бога та ін. Так, апелюючи до самого себе, адресант намагається з'ясувати окремі факти свого життя, виявити причини поганого психічного стану. Ці конструкції позначені семантикою здивування, сумніву, розпачу, докору. Напр.: – *Що ж отсе я наробила?* – думала собі. – *Чи се ж я, що і слухати не хотіла об хлопцях?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Куди ж я піду? Де ж я подінуся?* – думала тоді. – *Хто мене розважить? Хто ізглянеться на мене?* (Марко Вовчок).

Звертання мовця до конкретної особи створює віртуальну діалогічну ситуацію, сприяє вираженню додаткового емоційного забарвлення, пор.: *Севере, чому квіти, що діставала від тебе, не клала я за образи та не засушувала, як свячений чебрик?* (Ірина Вільде); *Чого ти шукаєш, чого тобі бракує, чоловіче нерозумний? Чи ти хоч раз-разісінький не мав на неділю чистої*

сорочки? Чи, може, не застав обіду впору на столі?.. (Ірина Вільде).

Тематичний діапазон внутрішніх монологів широкий. Вони передають: переживання героїв у напружені моменти їхнього життя: *Та ні, я не можу зрозуміти, як це я не буду обіймати Кусю, як це? Та хіба вона витримає це?* (В. Підмогильний); реакція на окремі життєві реалії, осіб, пор.: *Яка різниця такому індивідуумові, вмере він завтра чи на двадцять років пізніше? І що суспільство втратить з його смертю?* (Ірина Вільде); ставлення до світу, до певних проблем моралі, напр.: *Яких скарбів нажила? Що залишиться по ній для вічності? Анічого більше, окрім її чесних і працьовитих, справді добрих дітей! А хіба це вічність? А хіба це було малим покликанням її на землі в горах, де все приходило до простої і чесної людини в мозолях, у поті чола?..* (І. Чендей); оцінка персонажем загальних тверджень: *Той називається так, той називається сак. Чи важать тепер назви, в час, коли людство поділилося на порядних людей і негідників? А втім, хіба воно не було розділене так завжди?* (П. Загребельний) та ін.

Запитання-розмірковування у внутрішніх монологів репрезентують емоційність та оцінну семантику: наприклад, сумніву: *Чи для того, щоб мати право лежати в одному ліжку з цим бундючним чубчиком, потрібно було аж сестрою жертвувати?* (Ірина Вільде); обурення: *Як сміла мати зрадити їх? Як сміла затаїти перед ними свою тяжку провину? Яким, врешті, правом навчила їх ненавидіти так чоловіка, якого колись сама любила?* (Ірина Вільде); докору: *Тоді постала в ньому прихована злість на Рифку: чому не може подарувати йому сина? Чому не має стільки сили в собі, щоб окрутити його довкола пальця? Чому не має стільки чар, щоб зробити його рабом своїм?* (Ірина Вільде); оцінки: *Чи й тепер здумає він ще*

протиставити її, Стаху, тій глухій дівчині? (Ірина Вільде); гіпотетичності: Але... але... що воно буде з цим хором? Чи схоче професор і її голос випробувати тут, перед цілим класом, перед цими всіма чужими очима? (Ірина Вільде).

Комунікативно-інтенційний зміст питальних конструкцій сфокусований, як бачимо, на актуалізації деяких змістових центрів, на розширенні, поглибленні інформації, вираженні емоційно-оцінної семантики та авторської модальності, реалізації текстотвірних функцій. У внутрішніх монологіях авторська мова переплітається з мовою персонажів. Сам автор начебто починає жити «життям» своїх героїв, подає описуване через призму їхнього сприйняття. Пор.: *А де твій дім, Настасю? Де твій дім? І чи ти ще Настася, чи вже тільки Хуррем? І кого тобі тепер слухати – голубку чи власне серце? (П. Загребельний); Про що думає княжич і чим стурбований? Чому в сірих його очах часом світиться радість, а іноді промайне й тривога? (С. Скляренко); Скільки ж, чоловіче, тобі треба жити-працювати з людьми, щоб і хлібом, і оселями не журились вони і щоб на вечірніх мостах не тужили пісні, а стрічалось кохання? (М. Стельмах).*

Важливе значення має те, чи світогляд автора і персонажа збігається, бо саме цим визначається скерованість тих конструкцій, де можливі численні варіації від гнівної сатири до глибокої ліричності. Напр.: *Невже і виродки, що висаджували в повітря цю будівлю, теж колись до своєї школи ходили? (М. Стельмах); Яким чародійством могла вона так швидко зникнути, забравши з собою і несподіванку зустрічі, і відгомін давнини? (М. Стельмах).*

Значний ступінь емоційного забарвлення властивий тим питальним висловленням, що виражають експресивне ствердження чи заперечення. По-філософськи

осмисливши певні життєві реалії, автор висловлює свої погляди. Використання риторичних запитань підсилює емоційну вмотивованість авторських думок. Пор.: *На чие серце не діють покаєння, сльози, слова «діти» і «мати»? (М. Стельмах); Тисяча людей має перетягати колону п'ядь за п'яддю далі й вище. Довго й уперто. Але невідступно. Бо хіба ж не так твориться усе на світі? (П. Загребельний).*

Суттєвим компонентом монологічного мовлення є засоби, що імітують живий, безпосередній контакт автора інтенції розмірковування з адресатом, уявним співрозмовником і таким чином створюють фіктивну діалогічну ситуацію. Напр.: *Але, **скажи**, ради Бога, хіба це не скандал залишитися жити у місті, де живе той, хто тебе кохав, а тепер одружується з іншою? Хіба це не гріх перед самою собою не мати свого життя? (Ірина Вільде); **Що, скажеш**, їсти тобі не давав? Чи, може, сам їв одне, а тобі давав інше? **Правда, що ні?** (М. Івасюк).*

Своєрідними засобами емоційного синтаксису вважають питально-відповідні конструкції – це особливий стилістичний прийом, суть якого полягає в тому, що суб'єкт у процесі роздумів будує своє мовлення за допомогою запитань та відповідей на них, а це сприяє зосередженню уваги на важливих моментах. Напр.: *Чи краяли його серце скорбота й жаль за княжною, з якою так несподівано звела доля й тепер надовго розлучала, чи хотів би повернутись назад і бути з нею, зустріти ще одну й ще одну ніч у цьому глухому лісовому городі, пливти й пливти в чарах кохання? **Ні!** (С. Скляренко).*

Використання питальних висловлень у монологічному мовленні динамізує і розгортає інтенції розмірковування, активізує увагу адресата, увиразнює авторську позицію.

5.3. Комунікативно-інтенційний зміст питальних висловлень у релігійному дискурсі

Релігійний дискурс – це сукупність усіх мовленнєвих актів, жанрів, текстів, що релевантні для сфери сакрального і стосуються релігійного культу, ритуалу, віри, таїнства, церкви, духовенства. Його унікальність, на думку В. Карасика, полягає в тому, що до учасників релігійного дискурсу належить Бог, до якого звернені молитви, псалми, сповіді. Всевишній у цьому дискурсі представлений у двох іпостасях: як, власне, Бог і той, кому він відкрився, тобто пророк [Карасик 1999, с. 7]. Зрозуміло, що такий тип комунікації створює сакральний континуум, у якому, як стверджує І. Огієнко, «кожний вираз відповідальний, кожне слово має своє особливе значення» [Огієнко 1927, с. 4].

Релігійний дискурс побудований за певними моделями й комунікативними реєстрами, що мають жанрову своєрідність, мету та завдання, проте, як і для будь-якого іншого дискурсу, йому властиві текстові категорії: учасники спілкування, умови перебігу комунікації, організація та способи презентації мовленнєвої діяльності. Важливим чинником, що впливає на його перебіг, слугує комунікативна інтенція – присутній складник психічного стану людини, який тільки за допомогою граматичних ресурсів мови вербалізується, стає доступним для інших суб'єктів процесу комунікації.

У межах релігійного дискурсу експлікуються інтенції сакральності [Шабат-Савка 2014а, с. 312], спрямовані на прагнення суб'єкта комунікації, з одного боку, утверджувати велич і силу Божого слова, залучати людей до віри, давати пояснення і тлумачення тим чи тим релігійним догматам, сентенціям, висловленням, а з іншого – передавати особистісні почуття людини, просити в Бога захисту, прославляти Господа й дякувати, виповідати «найпота-

емніше, зважитися на відвертість, щирість і безпосередність самовираження» [Антофійчук 2004, с. 4]. Водночас сакральне пов'язане з сукупністю предметів, осіб, дій, текстів релігійного спрямування [Скаб 2008, с. 72]. У сферу *sacrum*-у входить віросповідання, віровчення, церква [Шевченко 2004, с. 313].

Жанрову своєрідність релігійного дискурсу виформовують різні тексти: Біблія, Євангеліє, молитва, псалми, катехізис, повчання тощо. Кожному мовленнєвому реєстру властивий особливий репертуар дискурсивно-жанрових одиниць, детермінований авторським прагненням саме так, а не інакше передати інтенцію сакральності, зреалізувати той чи той задум.

У релігійному дискурсі мовцем, автором інтенцій сакральності є: 1) Бог, Ісус Христос, його учні, пророки; 2) священники, митрополити, диякони, церковні діячі; 3) віряни, прихожани церкви, молільники та ін. Власне, типологічні вияви категорії мовця і жанрова специфіка релігійного дискурсу дають змогу нам виокремити три типи інтенцій:

- інтенції в канонічно-богословському дискурсі;
- інтенції в ораторсько-проповідницькому дискурсі;
- інтенції в молитовному дискурсі.

Граматичними маркерами вербалізації інтенцій сакральності слугують, звісно, і питальні висловлення, які в релігійному дискурсі виконують свої вторинні функції. Це так звані псевдозапитання, що лише імітують інтенцію запити, а реалізують зазвичай емоційно напружене ствердження або заперечення. Напр.: *Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він?* [Мт., 7:9]; *Ісус їм відповів: «Чи ви не тому помиляєтесь, що не знаєте ані Писання, ані Божої сили?»* [Мр., 12:24]. Запитання такого плану виражають повідомлення. Адресант не ставить за мету одержати якусь інформацію, він звертається до адресата для того,

аби її передати. І питальна форма, що надає висловленню емоційно-експресивного характеру, виявляється для цього найрелевантнішою синтаксичною структурою.

У канонічно-богословському дискурсі (у Біблії, Євангелії, заповідях, псалмах та ін.) автором інтенцій є Бог, Всевишній, Абсолют, мовець з «унікальним статусом» [Паславська 2010, с. 70], який утверджує непереможну силу Божого слова, пропагує головні цінності та принципи людського буття, вивищує християнську мораль, розкриває сенс людського життя. Питальні висловлення лише увиразнюють ту чи ту настанову, посилюють думку, слугують фігурально-риторичними конструкціями. Їх використовують для того, аби а) передати важливу для кожного вірянина інформацію, сформулювати християнсько-етикетні норми його поведінки, напр.: *Ви – сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити їй? Не придасться вона вже нінащо, хіба що надвір буде висипана та потоптана людьми* [Мт., 5:13]; б) зосередити увагу на певному факті, апелювати до Святого Письма чи до якогось фрагмента реальної дійсності: *Поміркуйте самі між собою, чи пристойне воно, щоб жінка молилася Богові непокрита? Чи ж природа сама вас не вчить, що коли чоловік запускає волосся, то безчестя для нього?* [1 Кор., 11: 13–14]; в) навчати і виховувати людей як подвижників добрих справ: *Яка ж користь людині, що здобуде весь світ, але душу свою занепасти?* [Мр., 8:36]; *І коли ви вітаєте тільки братів своїх, то що ж особливого робите? Чи й погани не чинять отак?* [Мт., 5:47]; *Хіба око твоє заздре від того, що я добрий?* [Мт., 20:15].

Автором інтенцій у канонічно-богословському дискурсі є Ісус Христос – осердя християнського віровчення, месія, учитель, який своїми бесідами, розповідями, проповідями, притчами, вчинками і «дивами» показував шлях до миру і щастя, до душевного зцілення і любові. Пор.: *І сказав Він до них: «Чи світло приносять на те, щоб*

поставити його під посудину, чи, може, під ліжку? А не щоб поставити на світильнику? Бо немає нічого захованого, що не виявиться, і немає таємного, що не вийде наяв» [Мр., 4:21–22]. Емоційно-оцінними маркерами слугують риторичні запитання, що виражають стверджувальне або заперечне судження, створюють експресивність та емоційність біблійного дискурсу. Такі конструкції здійснюють естетичний вплив на адресата, формують його духовні цінності та світоглядні позиції. Напр.: *Чи ж не більше від їжі життя, а від одягу тіло?* [Мт., 6:25]; *Бо хіба ж виноград на тернині збирають або фіґи – із будяків?* [Мт., 7:16]; *Чи гончар не має влади над глиною, щоб із того самого місива зробити одну посудину на честь, а одну на нечесть?* [Рим., 9:21]; *Хто ж нас розлучить від любові Христової? Чи недоля, чи утиск, чи переслідування, чи голод, чи нагота, чи небезпека, чи меч?* [Рим., 8:35]. Висловлення-заповіді характерні для релігійних текстів і співвідносні з настановами та заповідями Ісуса Христа та його учнів (апостолів, святих, служителів церкви).

У біблійному дискурсі питальні висловлення поживають розповідь, активізують увагу та контакт з адресатом, напр.: *То що є? Маємо перевагу? Анітрохи!* [Рим., 3:9]; *Що ж скажемо? Позостанемо в гріху, щоб благодать примножилась? Зовсім ні!* [Рим., 6:1]; *Отже, хто ти, чоловіче, що ти сперечаєшся з Богом? Чи скаже твориво творцеві: Пощо ти зробив мене так?* [Рим., 9:20]. Запитання такого зразка метафоричні. По суті, вони не мають конкретно названого адресата, однак спонукають замислитися кожному людину над своїми вчинками, над сенсом перебування на землі.

Адресацію в питальних висловленнях увиразнюють звертання, вокативні комунікати, що містять емоційну оцінку. Напр.: *Роде змійний! Як можете мовити добре, будиши злі? Бо чим серце наповнене, те говорять уста*

[Мт., 12:34]; *Нерозумні й сліпі, – що бо більше, чи жертва, чи той жертівник, що освячує жертву?* [Мт., 23:17]. Займенник *ти* так само увиразнює категорію адресатності, пор.: *І чого в оці брата свого ти за скалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?* [Мт., 7:3]; *А ти нащо осуджуєш брата свого? Чи чого ти погордуєш братом своїм? Бо всі станемо перед судним престолом Божим* [Рим., 14:10]. Подані питальні конструкції вербалізують інтенції застереження та докору.

Особливий функційний потенціал увиразнюють питальні висловлення, адресатом яких є Ісус Христос. Зпоміж адресантів виокремлюємо такі субстанції: його учні (*І вони розбудили Його та й сказали Йому: «Учителю, чи тобі байдуже, що ми гинемо?»* [Мр., 4:38]; *Говорить до Нього Петро: «Чому, Господи, йти за Тобою тепер я не можу? За Тебе я душу свою покладу!»* [Ів., 13:37]) та фарисеї (*І підійшли фарисеї до Нього і, випробовуючи, запитали Його: «Чи дозволено дружину свою відпускати з причини всякої?»* [Мт., 19:3]).

У канонічно-богословському дискурсі наявні висловлення, що вербалізують запитання про Ісуса Христа: *А вони налякалися страхом великим і говорили один до одного: «Хто ж це такий, що вітер і море слухняні Йому?»* [Мр., 4:41]; *І багато хто учувши, дивуватися стали й питали: «Звідки в Нього оце? І що за мудрість, що дана Йому? І що за чуда, що стаються руками Його?»* [Мр., 6:2]. Такі питальні конструкції мають афористичне значення, відповіді на них являють собою вже сформульовані для кожного християнина твердження.

Квазидіалоги відображають спілкування конкретного адресанта й адресата. Вони широко представлені в притчах: *І промовив Петро: «Ананію, чого сатана твоє серце наповнив, щоб ти Духу Святому неправду сказав та присвоїв із заплати за землю?»* [Дії, 5:3]; *А як писар міський заспокоїв народ, то промовив: «Мужі ефеські,*

яка ж то людина не знає, що місто Ефес – то храмовий доглядач Артеміди великої й її образу, упалого з неба?» [Дії, 19:35]. Осмислення змісту Біблії, Євангелія чи Божих заповідей (Декаталогу) засвідчує духовну глибину таких сакральних текстів, їхній філософський зміст і високу художню вартість.

Питальні висловлення цілком природно експлікуються в ораторсько-проповідницькому дискурсі (у проповідях, повчаннях, бесідах). Вони є іманентною рисою, наприклад, проповіді, виявляють там високу функційну активність, слугують засобом актуалізації думки, маркером риторичної діалогічності та впливу.

Проповіді використовують священники, єпископи, архієпископи, митрополити, пастирі, диякони та інші церковні діячі під час богослужіння в храмах, церквах, монастирях, на різних світських заходах. Глобальна настанова такого мовлення – навертати людей до Бога, до церкви, закликати до покаяння, плекати почуття гуманізму, милосердя, мудрості, віри й любові до ближнього, «виховувати повагу до християнських цінностей, шанобливе ставлення до Слова; позитивно впливати на душу людини, діючи на розум, збуджуючи почуття, схиляючи волю; формувати особливу національну моральність [Павлова 2018, с. 210].

Як слушно зауважує Н. Гуйванюк, проповіді мають не лише суто релігійне (хоч насамперед саме таке), а й виразно просвітницьке спрямування – вони сприяють морально-етичному вихованню, удосконаленню людини, вчать її бути фізично й духовно здоровим і корисним членом громади, суспільства [Гуйванюк 2012, с. 232].

Питальні висловлення як фігуранально-риторичні конструкції, нетривіальні, емоційно навантажені, свідомо відібрані для безпосереднього впливу на адресата мовлення, в ораторсько-проповідницькому дискурсі спрямовані на те, щоб:

- а) розширити знання прихожан про вічні істини,

розтлумачити через низку поставлених запитань Святе Письмо: *Навіщо Син Божий зійшов на землю і став Чоловіком? Чому Сину Божому потрібно було народитися від Діви, бути повитим пеленами, покладеним в яслах, прийняти хрещення від Іоана в Йордані? Він витерпів страшні муки на хресті, помер і на третій день воскрес, вознісся на небо і сів праворуч Отця. Хіба до цього Він не був одягнений славою, не був Царем на небесах? Всього цього не потрібно було Богу, в Тройці славимому. Але «так полюбив Бог світ, що віддав і Сина Свого Єдинородного, щоб усякий, хто вірує в Нього, не загинув, а мав життя вічне» (Іоан. 3, 16) (Філарет); Неділя – це день, в який воскрес Спаситель. Святкуючи день Воскресіння Христового, ми згадуємо той день, в який визволились від рабства гріха, прокляття і смерті. Але як ми святкуємо? Чи надаємо ми цьому дню потрібного значення? (Блаженніший Епіфаній);*

б) привернути увагу до Біблії, прославити церкву та святих, увиразнивши ці настанови питальною формою: *І як нам, православним, не вихваляти і не прославляти Пречисту Богородицю? Як нам не схилятися перед Тією, від Якої наш Спаситель народився на землі? Вона – основа нашої втіхи (Філарет); Яке наше ставлення до Небесного Отця? Чи ми справді вбачаємо в Ньому доброго Батька? Чи, може, думаємо, що ми забуті, що ніхто про нас не дбає, що ми кинуті на землю жити і робити що завгодно? Господь Бог любить нас, пам'ятає і дбає про нас. Згадати про це і замислитися над цим – це перше завдання цього святого часу Великого посту (Блаженніший Любомир Гузар);*

в) пропагувати морально-етичні засади християнської філософії, виховувати духовні чесноти людини: *Життя людське, наповнене трудами, подібне до дня, в якому ранок схожий на народження, а вечір – на кончину. Отже, з ранку, з самого дитинства, з пелен, Христос,*

виходить на Свое служіння. Що ж творить нам Господь? Наше спасіння. Саме тому, ми теж повинні з молодих років вести духовну працю, відсікати душевні і тілесні пристрасті, щоб вчинити свої тіла і душі храмом Бога живого (Блаженніший Епіфаній); Так, дивлячись на те, як повстають і зникають царства, як меркне слава царів і мудреців, книга проповідника каже так: «Марнота марнот і все марнота». Але де ж знайти оте справжнє, оте вічне, оте істинне? Бо це означає не просто знайти, але спастися від марноти. Стати причасником вічного означає отримати вічне спасіння, а відтак сенс нашого сьогоденного труду, пошуку, нашого життя (Блаженніший Святослав);

г) зосередити увагу на тій чи тій біблійній істині, що сприятиме формуванню світогляду справжнього християнина: Ми нині маємо немало труднощів – що далі буде, як буде, на що нам надіятися? Чи можна надіятися на людей, які колись спричинили той страшний Страсний тиждень і впродовж історії робили стільки поганих речей? Чи можемо ми сказати, що все буде добре, що люди це все якось виправлять? Із досвіду людства – думаю, що і з досвіду не одного з нас – впливає, що годі надіятися на людей. Церква говорить нам, що можна надіятися лише на Бога (Блаженніший Любомир Гузар);

г) розкрити сенс людського життя, указати на вартість та важливість кожної людини: Якщо Бог турбується про життя рослин і тварин, то чи не набагато більше Він любить людину? Заради спасіння кожного з нас Господь наш Ісус Христос віддав Себе на страждання і смерть. Йому слава, честь і поклоніння на віки віків (Філарет).

У проповідницькому дискурсі виявляється ще одна особливість питальних висловлень – вони слугують маркерами особливої (риторичної) діалогічності. Священник за допомогою питальних конструкцій вибудовує свою проповідь, розставляє акценти, зосереджує увагу на тих чи тих реа-

ліях людського життя, протиставляючи їх сфері сакрального, пор.: **Як на початку третього тисячоліття можна вказати на Бога?** Тією вифлеємською зорею і тими хорами ангелів є ми, віруючі християни (Блаженніший Любомир Гузар); **Чому так величає Церква Пресвяту Діву Марію?** Пресвята Діва Марія є Богородиця. Вона породила Того, Хто, будучи істинним Богом, у саму мить зачаття від Святого Духа в Її утробі сприйняв у єдність Своєї Іпостасі, тобто Своєї Особи, людську природу (Філарет).

Інтенції сакральності в молитовному дискурсі віддзеркалюють найпотаємніші порухи людської душі. Основне комунікативне завдання суб'єкта інтенції полягає в тому, щоб його молитва була почута Богом. З-поміж глобальних настанов молитовного дискурсу виокремлюємо низку мовленевих намірів: одержати підтримку від Бога, очистити душу, покаятися, возвеличити силу Божого слова. У молитвах переважають висловлення, що містять пряму апеляцію до Бога, Ісуса Христа, Божої Матері, напр.: *До тебе, Господи, що там живеш на небі, Звертаю очі я в пригоді і в потребі* (П. Гулак-Артемівський); *О Христе! Не дай в пеклі зотліти! Дай мені в граді небеснім жити* (Г. Сковорода); *Пречистая Діво Маріє, Врятуй нас від нелюбові, Від помсти лукавому ближньому, що сіє заздрість і зло* (М. Людкевич). Такі синтаксичні конструкції наскрізь метафоричні, переповнені великою надією і любов'ю до Господа, відображають бажання молільника.

До синтаксичних засобів реалізації комунікативних інтенцій у молитовному дискурсі належать і питальні конструкції, що лише імітують пошук інформації: *Боже, хіба ж ти пуста? Чом же ти одвернувся? Наші ж батьки Тебе кликали – і Ти до них відгукнувся* (Л. Костенко). Нанизування питальних конструкцій передає ситуацію розмірковування, у якій реалізується семантика докору, невдоволення «бездіяльністю Бога», пор.: *Чи ти мене, Боже*

милий, Навік забуваєш, Одвертаєш лице своє, Мене покидаєш? Доки буду мучить душу і серцем боліти? Доки буде ворог лютий на мене дивитись і сміятись!.. (Т. Шевченко). Подекуди молитовний текст відображає фіктивну діалогічну ситуацію: *Ти їх прости? – катів! – Та я не можу, Христе. В мені шаліє біль! За мною ходить жаль!* (П. Карманський).

Риторичні запитання створюють експресивність та величність мовлення, виражають повчальний зміст. За вираженням комунікативно-інтенційного діапазону вони прирівнюються до крилатих виразів, афоризмів, а це, зрозуміло, передбачає естетичний вплив на адресата, формування його духовних цінностей та світоглядних позицій. Напр.: *О, Боже мій! О, всемогутній Боже! Якщо не ти – то хто мені pomoже? Пodaсть надію у наступний день? Хто витре сльози доброю рукою, І хто-бо дасть душі моїй покою І сил додасть, щоб дивнішу з пісень, Пісню життя, – Тобі лиш проспівало Серце моє?* (Г. Душак). Питальні конструкції в такому разі реалізують загальну інформативно-переконувальну семантику.

Отже, питальні висловлення в релігійному дискурсі виконують вторинну функцію. Це виразні псевдозапитання, що слугують маркерами риторичної діалогічності й засобами актуалізації думки. Вони мають афористичний характер, слугують фігурально-риторичними конструкціями, що здійснюють естетичний вплив на християнина, беруть участь у формуванні його духовних цінностей і світогляду.

5.4. Вербалізація інтенцій запиту в епістолярній комунікації

Епістолярний дискурс репрезентують листи, щоденники, мемуари, записники різних осіб. Це глибоко особистісний тип мовленнєвої діяльності, вербальне відображення світо-

відчуття автора, його ціннісних орієнтирів, виразна самопрезентація індивідуально-авторської картини світу. Як один із функційних різновидів літературної мови, він уживаний переважно в листуванні, яке, відповідно до теми й мети послання, сформованих традицій, взаємин кореспондентів, особистості автора, його настрою в момент написання, поділяють на родинно-побутове, інтимно-товариське, приватно-ділове і та ін. [Ленець 2000, с. 160].

Епістолярний дискурс дає змогу дослідникові глибше пізнати не тільки мовостиль, індивідуально-авторський почерк, а й національну історію, ту історичну добу, у якій жив і працював автор, ознайомитися з його емоційно-почуттєвим станом, прагненнями, бажаннями, а отже – з інтенціями, що слугували імпульсом для написання листів. М. Степаненко зазначає: «Листи були й назавжди залишаться важливим джерелом інформації про особливості тієї або тієї доби й перебіг знакових та менш примітних подій, які вона пережила, про суспільство загалом і окремих людей їхні земні діяння. Словом, в епістолярію, як у фокусі, віддзеркалена вся система буття, саме життя в усіх реальних і омріяних вимірах, у всьому об'єктивно-суб'єктивному багатогранні» [Степаненко 2016, с. 5–6].

Комунікативна інтенція в епістолярному дискурсі виражає апеляцію адресанта до адресата з метою поінформувати його про щось, увести в коло певних подій, передати емоційний стан, особистісне переживання, оцінне ставлення до дійсності тощо. До глобальних інтенцій епістолярної комунікації належить я-інтенція, оскільки саме вона репрезентує суб'єктивний пласт індивідуальних одкровень адресанта, його думки, прагнення, певну позицію. Питальні конструкції увиразнюють співвідношення вербальної та невербальної комунікації, слугують важливими репрезентантами авторських інтенцій в епістолярному дискурсі, що його представляють різні жанри, крім листів, це і щоденники, записки, мемуари.

Реалізація я-інтенції, що детермінує епістолярний дискурс, обмежена рамками листа. Кожен лист розгортається за певним сценарієм: є початок (звертання до адресата, яке може бути офіційним, дружнім, родинним); основна частина (репрезентує глобальну інтенцію адресанта); кінцівка (підсумок написаного, прощання, іноді постскрипtum). Саме тому лист – це завершений цілеспрямований комунікативний акт. Його «незавершеність» створюють питальні висловлення, адже на запитання, поставлені адресантом, потрібно реагувати в листі-відповіді. Цілком логічно постає епістолярний діалог – «сукупність парних текстів – документів писемного спілкування суб'єктів, що в підсумку складають цілісний текст, набувають жанрово-стильової визначеності та завершеності, зафіксованої у книжному виданні» [Стернічук 2015, с. 244]. Адресантно-адресатний континуум, у якому втілюється інтенція запиту, двобічний, однак треба зауважити, що це дистантна інтеракція, процес спілкування, розірваний і в часі, і в просторі.

В епістолярному дискурсі представлено широкий інтенційний діапазон, проте реалізація певної інтенції детермінована формою, композиційною структурою, специфікою жанру листування. Як стверджує П. Дудик, створюючи тексти епістолярного стилю, мовці послуговуються всенародною мовою, використовуючи епістоляризми – особливі слова і сполучення слів, синтаксичні конструкції, які й репрезентують неповторну мовленнєву індивідуальність цього стилю [Дудик 2005, с. 99]. До характерних стильових ознак листів належать: використання звертань здебільшого в кличному відмінку; наявність традиційних початків і закінчень; використання різноманітних побажань, вітань тощо; невимушений добір мовних засобів; безпосередність у вираженні емоцій; використання лексики і граматичних конструкцій, властивих уснорозмовному мовленню. Особливу роль у листах виконують і питальні конструкції.

В епістолярію питальні висловлення вербалізують інтенцію запиту, спрямовану на з'ясування або ж на уточнення певної інформації. Водночас вони експлікують низку емоційно-оцінних суджень, увиразнюють емоційний стан адресанта, особистісне переживання, оцінне ставлення до дійсності тощо. Так, з'ясувальні інтенції в листах реалізують ті чи ті питальні компоненти, напр.: **Як** тепер «Вістник»? **Чому** Маковей нічого не пише? **Де** він тепер? (Б. Лепкий); **Що** Ви тепер за повість пишете? **З якого** життя? (О. Кобилянська); **Певно, Ви** уже повернулися з курорту. **Як** почуваете себе після лікування? (Д. Демерджі); **Але чому** ж редактор, який мусить же мені щось відповісти, посилається на Спільку і, очевидно, орієнтує на адресу Президії? (Є. Сверстюк); **І звідки** ота поліфонічність у твоєму таланті? **Мабуть, цього не розкрити** жодному критику (С. Завгородній). Варто зауважити, що після реалізації з'ясувальної інтенції адресант подає уточнювальні запитання, що вводяться реченнями з часткою *чи*, пор.: **Чому** не пишеш? **Чи**, може, не одержав моїх пакетів? **Чи**, може, каламуть песимістична скувала й душу, й руки? (В. Бережний); **Як** Пан Радник себе почувують? **Чи** їдуть куди? (Б. Лепкий);

Високу експресивність та емоційне тло епістолярної комунікації створює нанизування питальних конструкцій, що відображає взаємоперетин різних інтенцій: запиту й емоційності, запиту й оцінки, їхній синкретичний, дифузний характер. Власне, питальність і виразні інтенції роздратування, навіть розчарованості (Ну, Ви можете уявити мій стан, оце нічим не вмотивоване падіння? **Що** робити? **Як** бути? **Як** врятувати збірку? **Як** ви гадаєте? (О. Сизоненко); обурення, докору (А преса наша славна?.. **Де** її голос, думка? (П. Кисельов); А ось я мушу тебе вилаяти!! **Чому** не відсилаєш Донцову того, що вже маєш готовим?

Чому? (О. Теліга); розміркованості й іронічності (Що можна вгадати з одного рисунку? А до того, чи може бути придатним суд професорів, які жеруться між собою і оден другому у всім перечить? (Б. Лепкий); Скажи, друже мій високий, чому чим більше зробиш доброго на світі, тим більше стаєш небажаним, наче чужим, у тому ж, здавалося б, світі, якому ти служиш усіма помислами, всім серцем? Невже це ознака нікчемності? (С. Козак); зацікавленості як суспільно-політичним, культурним життям країни, так і особистим (Що нового чути зі Львова? Які надії і перспективи? Що поробляють Пан Радник і шановна родина? (Б. Лепкий); А як твої внуки, діти й ви з Валентиною Данилівною? Чи здорові? (М. Безхутрий); стурбованості (Ось і звертаюся до Вас за порадою і з проханням: яку Вашу річ, на Вашу думку, варто включити до читанки? Чи кілька речей? Можливо, Ви порадите взяти уривки з великих Ваших творів? (В. Сухомлинський); жартівливості (Толю! Чи не здається тобі пауза в нашому спілкуванні задовго? Чому мовчиш? Весна, пташки, сонце, футбол, кохання? (В. Симоненко); А коли ти навідаєшся в Київ? Невже не скучив за ним? (В. Бережний); естетичності й розміреності (Що у Вас чувати? Як чесне здоров'я? Що діє зелена Буковина? Рад би я побачитися з Вами та побалакати собі. Не знаю чому, але Чернівці люблю (Б. Лепкий); а також глибоко душевні, інтимізовані запити (Що ти робиш тепер, Натусенько? Як твоя праця і твої іспити? Чи думаєш кінчати в червні чи відкладеш? Чи поїдеш до Львова на з'їзд романистів? Які взагалі новини в Варшаві? (О. Теліга); А Ви? Як себе чуєте? Напишіть хоть коротко (Б. Лепкий). Спектр емоцій, що нашаровується на питальні конструкції, як бачимо, різний. Той чи той адресант адресує співрозмовникові «свої роздуми,

сум'яття душі, власні болі, тривоги, рідше – радості возвеличеного й розкриленого духу» [Качкан 2001, с. 7].

Уточнювальну інтенцію-запит зазвичай реалізують загальнопитальні конструкції з частками **чи**, **чи не**, пор.: *Чи читали Пан Радник найновішу збірку віршів Франка?* (Б. Лепкий); *Чи бачилися з ним Пан Радник і чи довели діло до бажаного кінця?* *Я дуже цікавий знати* (Б. Лепкий); *Чи не подаруєш мені на Новий рік свою книгу оповідань?* *Поділись, будь ласка, зі мною своєю радістю* (О. Юренко); *Чи не можна би в тій справі що-небудь зробити?* (Б. Лепкий); *Чи не бачились з моїм братом Льоньом?* *Напишіть, що він робить і чи має ще хоч трохи гумору?* (Б. Лепкий). Такі питальні висловлення спрямовані на прагнення адресанта отримати якусь інформацію, задовольнити свою цікавість.

Мотиваційними чинниками організації ділового й регулятивного типів епістолярної комунікації Т. Радзівська вважає «наявність справи, яка не терпить зволікань і для реалізації якої необхідна участь адресата» [Радзівська 1998, с. 116]. Саме в такому ракурсі розглядаємо ті листи, що містять лише питальні конструкції. Адресантові необхідна швидка і негайна відповідь. Питальними висловленнями в такому разі починають лист. Напр.: *Високоповажаний Пане Редакторе! Чи одержали мій скрипт?* (Б. Лепкий); *Поважаний Пане! Що чувати з моїм «На чужині»?* *Чи дістану я трібку паперу?* *Простіть, що наскучуюсь* (Б. Лепкий); *Моя кохана Натуся! Що з тобою робиться? Чи здорова? Чому не пишеш?* (О. Теліга).

Прикінцеві питальні конструкції в листах виконують свою типову функцію – продовжити спілкування з тим чи тим адресатом, поставити низку запитань для подальшої інтеракції, пор.: *Де Ваша сестра, чи в Чернівцях?* *Напишіть мені, прошу дуже* (Є. Ярошинська); *Ага, ще одно! Що чувати з моєю збіркою? Вишліть мені на*

показ оден примірник без оправы (Б. Лепкий); *Що робить Ваше товариство жіноче? Розвиваєсь, як слід, чи застрягло на однім місці?* (Є. Ярошинська). Дуже часто після таких питальних висловлень адресанти подають етикетні конструкції прощання, напр.: *Як Пану Радникови подобаються мої статі? Кланяюся низько і з глибоким поважанням* (Б. Лепкий); *Чи не прислати Вам кілька народних співанок для «Народа»? Бувайте здорові* (Є. Ярошинська); *Ну, вже досить. Чи не надокучила ще тобі? Хіба що так. Де ж ти тепер і що робиш та читаєш? Ну, поки кінчаю* (О. Теліга).

У постскрипті автор зазначає якесь принагідне зауваження, доповнення і якийсь додатковий запит інформації, напр.: **P.S.** *Щодо вимови слова «зокрема». Сам я в школі теж навчився вимовляти зокрема. А ось тепер за 29 років перевчили в Інституті: кажуть, що норма – зокрема. Хто зна?! (Л. Паламарчук); Як мається син Паньства? (Б. Лепкий); Чи не відома Вам адреса Стефаника? (Б. Лепкий); Гонорар – пусте. Що зможете дати – дасьте. А як нічо, то й так буде. Але 100 примірників книжечки резервую собі. Добре?* (Б. Лепкий).

Діалогічний характер епістолярного дискурсу, безперечно, вияскравлюють вокативні конструкції, що є важливим чинником у процесі успішної реалізації інтенційної програми мовця та досягнення перлокутивного ефекту спілкування загалом. Цікаво, що в розглядуваних листах лише спорадично фіксуємо питальні висловлення, ускладнені звертаннями (*Що з тобою, Натусенько? Чому ти так зле себе почуваєш? Коли і куди думаєш виїхати?* (О. Теліга); *Моя Малюсічка, чи не обрид я тобі своєю писаниною? Чому ти цілуєш мене крапками? Соромишся? А я ні* (В. Симоненко); *Ти ще літаєш, друже? Я літаю. А часом тільки плигаю* (О. Довженко). Здебільшого це окремі вокативні комунікати – виразні гоноративи, зменшено-пестливі форми,

субстантивовані прикметники, що увиразнюють епістолярну поштивість та ввічливість (*Дорога Мевочко моя!* (О. Кобилянська); *Ексцеленціє, наш улюблений пас-тирю і проповіднику!* (В. Стефаник); *Люба моя Натуся! Чому мовчиш? Чи все у тебе добре?* (О. Теліга); *Дорога моя сива голубонько мати і сестро моя дороженька!* (О. Довженко).

Важливим засобом реалізації інтенцій запиту в листах є складнопідрядне речення з'ясувального типу (непряме запитання), головна предикативна одиниця якого реалізує питальний процес-пошук, а підрядна – описує прогалини в знаннях адресата, чітко вказує на той чи той запит інформації. Власне, непряме запитання реалізує підрядна частина, що її приєднують до головної частка *чи* або питальні компоненти *хто, що, чий, який, котрий, де, куди, коли, звідки* тощо. Напр.: *Я хотіла Вас спитати, чи се справді річ неможлива, щоб «Буковина» платила за надсилані їй повісті, і платила, примір[ом], і мені?* (О. Кобилянська); *Хотіла б знати, якої правописі хочете ви триматись при записах етнографічних – так званої фонетики чи так званої правописі радикальної (йотованої)?* (Леся Українка); *Тож хотілося б одержати від Вас хоч кілька слів про збірку, що в ній гарного і за що треба поскубти, як мені далі йти?* (В. Чемерис); *Мене питають мої друзі-вчителі, яка твоя думка про «Собор» Олеся Гончара? Напиши* (А. Євченко); *Ви здавали докторат у Львові, отже, будьте ласкаві, повідоміть мене докладно, як се зробити? Яка такса?* (Б. Лепкий). Основною диференційною ознакою непрямого запитання вчені вважають його залежність від дієслів певної семантики в головному реченні: воно залежить від слів, споріднених із запитальним значенням (знати, не знати, не розуміти, дізнатися, говорити, запитати тощо), тобто це дієслова мовлення, думки, сприйняття.

Дуже часто питальні висловлення в листах адресовано не до безпосереднього адресата, а до знайомих осіб, що засвідчує наявність непрямої комунікації. Пор.: *Чи питалися Ви Пана Барвінського, що чувати з моїми виписами? Чи справді він їх рецензує, чи ні?* (Б. Лепкий); *Де тепер Андрій? Як його справи? Де тепер Петрусь? Ага! Як пройшов шлюб Петронелі з Чеховичем?* (О. Теліга); *Як же живеться пану Богданови в Берліні? Здоровий? Не скучає за домом? Бо за Львовом не має чого!* (Б. Лепкий). Спрямування інформації на інших адресатів, не задіяних в епістолярному діалозі, формує непрямий зміст, імпліцитну модальність. На речення такого типу нашаровується семантика переповідності, суть якої полягає в тому, що вона надає реченню характеру не безпосереднього відтворення мовленнєвої ситуації, а непрямого передавання висловлень інших осіб.

Епістолярний дискурс, зрозуміло, має діалогічний характер, що зближує його з розмовним мовленням. Цю особливість увиразнюють звертання, займенники 1-ї особи множини в різних відмінкових формах, автокомунікація: *Ну що ж, голубко моя, далі? Як нам бути, як нам жити, як нам горю пособити?* (Остап Вишня); *Приїдеш – ми побудемо з тобою на Київських горах і поговоримо про це над Дніпром – хіба ж усе напишеш?* (В. Бережний); *Скажеш, що я скептик? Так* (С. Завгородній); *А для чого я це пишу Вам? І чому саме Вам, Олесю? Хто його знає. Не знаю і я* (О. Сизоненко).

Важливу роль у створенні епістолярної діалогічності відіграють контактні запитання та інтерпелятиви, що адекватно передають атмосферу уснорозмовного мовлення, указують на щирість людських взаємин, напр.: ***Що про себе?*** Багато мучився, бідував, зазнавав злиднів, але і працював (І. Чендей); ***Про що тобі писати?*** Живий, здоровий, чого й тобі бажаю (В. Симоненко); ***Які ж іще новини?*** Та всіляких розмов чимало (В. Бережний); *Все*

*це треба переробити негайно, **розумієш?*** (Д. Білоус); *Між іншим: він захоплюється віршами Ю. Липи і прохав мене написати «об'єктивно», чи він сам такий же хороший, як його творчість! **Розумієш**, яке тяжке завдання дав він мені?* (О. Теліга); *Мати в мене одна, і я в неї один. Ти повинна її любити, бо вона ж мені й тобі зла не бажатиме. **Ясно, Люсьок?*** (В. Симоненко); непрямі мовленнєві акти, спрямовані на реалізацію модальності волевиявлення (спонукання), пор.: *Чи не змогли б Ви мені чимось допомогти? Гине робота років* (О. Сизоненко); *Може, по дорозі і до нас завітаєте?* (Д. Демерджі); *Може б Пан Радник були ласкаві спитатися директора Солтисіка?* (Б. Лепкий).

Як бачимо, епістолярний дискурс фактографічно віддзеркалює як реальний стан внутрішнього світу адресанта (автора листа), так зовнішні умови його буття, занурює потенційного адресата «або в інтимно-особистий простір доби, або в культурний, соціально-політичний контекст доби» [Дейна 2018, с. 249].

Питальні конструкції актуалізують питальний процес-пошук, створюють епістолярний діалог, активізують увагу адресата, зосереджують увагу на важливих явищах суспільного та особистого життя, увиразнюють широкий спектр людських емоцій, оцінок та почуттів.

5.5. Реалізація питальності в народнопісенному дискурсі

У сучасній антропозорієнтованій лінгвістиці, у ракурсі її когнітивно-дискурсивної парадигми вивчення народнопісенного дискурсу викликає значне пожвавлення і зацікавленість з огляду передусім на соціокультурний контекст, пов'язаний із процесами духовного відродження українського народу, з дослідженням його ментальності та етнокоду, глибинним студіюванням фольклорних джерел. Вод-

ночас народнопісенний дискурс, у якому відображено національні традиції, закарбовано важливі світоглядні засади, духовний зв'язок поколінь, історичну пам'ять, потребує і комплексного лінгвістичного аналізу.

Як зауважує С. Єрмоленко, народнопісенна мова – це скарбниця мовно-естетичних знаків національної культури, що перебувають у безпосередньому зв'язку з характером мислення й почуваннями народу [Єрмоленко 2007, с. 117–118]. Експресивність та образність, емоційність та лаконізм, ліризм і висока поетичність народнопісенного дискурсу досягається за допомогою фігурально-риторичних художніх засобів (епітетів, метафор, порівнянь, риторичних запитань, антитез тощо) і загальноновживаних, нейтральних мовних конструкцій, які в пісні естетизуються, набувають образного змісту й афористичності. На думку Н. Данилюк, становлячи єдність звукової форми й змісту, мовні вислови виявляються в такому разі своєрідними згустками національно-культурної інформації, яка ситуативно відтворюється носіями традиції [Данилюк 2010, с. 63], збережена в колективній пам'яті народу, «у системі етнічних і естетичних цінностей, у моральних нормах і звичаях, міфах і обрядах та віруваннях» [Мацько 2009, с. 88].

До таких мовних конструкцій, що виформовують народнопісенний дискурс і слугують одним із засобів репрезентації ментального світу людини, глибин національної свідомості, людських емоцій та почуттів, належать і питальні висловлення. У народній пісні вони передають полярні емоції, відтворюють вектори людських стосунків, створюють своєрідні опозиції – просторові, часові й оцінні контрасти. Це конструкції, що відображають глибинну чуттєвість і зворушливий ліризм людини, її сумніви й переживання, реалізують інтенцію розмірковування, вияскравлюють діалогічність народної пісні. Їм властива особлива експресія та образність.

Маркерами актуалізації інтенцій запиту в народно-пісенному дискурсі слугують питальні компоненти: займенники, прислівники і частки. Зокрема – з'ясувальну інтенцію запиту репрезентують:

а) питальні висловлення з предметним компонентом (*хто, кого, що, чим* та ін.): **Хто ж** там опівночі по лісі блукає? *То Олекса Довбуш легінів збирає* («Хто ж там опівночі по лісі блукає») [Тут і далі подаємо назву пісні за виданнями української народної творчості, поданих у списку використаних джерел]; *Перший товариш, чим* ся похвалиш? («Пане господарю, уставай, не спи»); – *А що ж там, а що ж там за пан іде? А що ж нам, а що ж там за дар везе?* («Воротарю, воротарю-воротарчику»);

б) питальні висловлення з атрибутивним компонентом (*який, котрий, чий, скільки*), що передають запит про ознаку, якість чи властивість предмета: – **Який** тобі, дівчинонько, *Вінець купувати?* («Стоїть хрестик на дзвіниці»); – *Ой чия* то крайня хатка, *Що* я її не знаю? *Ой чия ж* то дівчиночка, *Що* я її кохаю? («Ой чия то крайня хатка»); *Зозуле, зозуле, голубонько, Скажи мені, зозуленько, Скільки* років я буду жити? («Зозуле, зозуле, голубонько»);

в) питальні висловлення з обставинним компонентом (*де, куди, звідки, коли, доки, навіщо*), що містять запит про темпоральні, просторові й каузативні характеристики, напр.: *Ой ружо ж моя кучерявая, коли ж* ти зійшла, **коли** виросла? («Ой ружо ж моя кучерявая»); – **Куди** ти їдеш, *та й* ся збираєш, *Ти, мій милий, від мене?* («Куди ти їдеш»); *Ой Іване молодий, Де* ти бував? («Ой Іване молодий»); – *Ой ти, травко, ти, муравко, Чого* ростеш не зелена? *Ой чи* тебе кіньми спасли, *Ой чи* тебе гусьми згризли? («Ой ти, травко, ти, муравко»); – **Чом** в тебе, дівчино, *Уста* солоденькі? – *Щоб* їх цілував мій милесенький («Човен хитається серед води»).

Здебільшого в народних піснях на той чи той запит подано відповідь, тобто діалогічна модель «запитання – відповідь» є релевантною і для народної пісні, пор.: – *Чорні очі як дерен, як дерен, Коли ми сі поберем? – Поберем сі в неділю, в неділю, Маю в Бога надію, надію* («Та й кудя я, дівочка, ходила»); – *А хто ж там, а хто ж там за пан іде? А що ж він, а що ж він за дар везе?* – *Золотее, золотее горняточко, Молодее, молодее дитяточко* («Воротар, воротар, воротарчику»); *Замуж берися. – За кого, матіночко, За кого, ластівочко? – За гончарика, За молодого* («Чернушко-душко»).

Уточнювальну інтенцію-запит, спрямовану на те, аби перевірити чи підтвердити вірогідність того, що вже певною мірою відомо мовцеві, експлікують частки (*чи, чи не, чи то, хіба, невже*), які виражають широкий спектр людських емоцій (захоплення, здивування, сумнів, обурення, нерозуміння) і слугують засобами реалізації суб'єктивної модальності (*На городі конопельки То великі, то маленькі. Чи всім людям така біда, Чи лиш мені, молоденькій?* («На городі конопельки»); *Ой піду, піду лугом, берегом, Чи не найду орла з сивим соколом?* («Ой піду, піду лугом»); *Прилетіла дрібна пташечка. Чи то пташка щебетушечка, Чи то пташка щебетушечка, Чи козаченькова душечка?* («Не сходило вранці сонечко»); – *Ой, хіба ж я, мамцю, в цьому винувата?* («На вулиці музиченька грає»); – *Козаченьку, куди йдеш? Невже жалю не маєш?* («Козаченьку, куди йдеш»). Утім, найвиразнішими і найпоширенішими в народній пісні є питальні конструкції з часткою **чи**, що виражають припущення, сумнів, ймовірний здогад, маніфестуючи питальність загалом, пор.: – *Ой, дівчино, дівчинонько, чи підеш за мене?* («Чи я тобі не казала, як ти сіяв ленцю»); – *Чи ружу рвати, Чи калину ламати? Чи заміж іти, Чи ще рік погуляти?* («Ой піду ж бо я»); – *Чи дома, дома пання йа гречна? Гой, дай Боже, панна*

йа гречна? («Чи дома, дома пання йа гречна»); – **Чи** це поївна? Гой, дай, Боже! **Чи** це поївна, **чи** це дяківна? («На Дністрі, Дністрі, на перевозі»).

У народнопісенному дискурсі виокремлюємо кілька моделей реалізації інтенцій запиту:

1) реалізація з'ясувальної інтенції в питальному висловленні з тим чи тим компонентом або з низкою однакових питальних маркерів, напр.: *Добрий вечір, дівчино, куди йдеш?* («Добрий вечір, дівчино»); *Ой доки я, безталанна, Буду світ нудити?* («Ой доки я, безталанна»); *Нащо мені чорні брови, Нащо карі очі, Нащо літа молодії, Веселі, дівочі?* («Нащо мені чорні брови»); – *Коню карий, коню сивий, Чом я такий нещасливий? Та чом же я ба нещасний? Чом не козак, чом не красний?* («Пою коня при Дунаю»);

2) вербалізація з'ясувальної інтенції через нанизування питальних конструкцій із різними питальними компонентами: – *Діти мої, діти, куди тікаєте? Кому жінки, діти, кому лишаєте?* («На онутськім полі»); *Доню моя, у чому річ, де ти блукала цілу ніч, Чому розплетена коса, а на очах бринить сльоза?* («Ой, у вишневому саду там соловейко щебетав»);

3) вербалізація з'ясувальної інтенції-запиту з поданням у наступному загальнопитальному висловленні якоїсь альтернативи: – *Літа ж мої молодії, я вас не забуду, По чім же вас, літа мої, споминати буду? Чи по журі, чи по біді, чи по тій роботі? Пішли мої літа марно в журі та й клопоті* («Попід гору високою голуби літають»); – *Чого смутитесь ви, хлопці-молодці, Та чого вам сумно-невесело? Чи в нашого пана не стає горівки? Чи пива, чи вина замало?* («Чого смутитесь ви, хлопці-молодці»);

4) вербалізація з'ясувальної інтенції-запиту з репрезентацією в наступному питальному висловленні очевидної відповіді-здогаду: *Ой чий же то воли по горі ходили?*

Чи не того козаченька, що нас три любили? («Ой чиї ж то воли по горі ходили»); Ой **чия** ж то пшениченька ланами, ланами? **Чи не** тої дівчиноньки, що не має мами? Ой **чия** ж то пшениченька не жата, не жата? **Чи не** тої дівчиноньки, що не має тата? («Ой чия ж то пшениченька ланами, ланами»);

5) вербалізація уточнювальної інтенції-запиту в загальнопитальному висловленні: – **Чи** ти, мила, хліба-солі не маєш, **Що** ти мене по сусідах шукаєш? – Ой маю я хліба-солі доволі, **Лиш** не маю від милого розмови («Ой згоріла стирта сіна на току»); **Дівча** моє хороше, **чи** знаєш мої сни, **Що** я тебе кохаю і з сиром пироги? («Ішов козак по стежці помежи терени»); **Чи** ти, мила, така гарна, **Чи** мені здається? **Через** тебе, **через** тебе, моя мила, **Спання** не береться («Ти до мене не ходи»).

Варто зауважити, що загальнопитальні висловлення без питальних компонентів у народній пісні спорадичні, здебільшого питальність реалізують речення з питальними частками. Нанизування таких конструкцій створює високу експресивність народної пісні, увиразнює її уснорозмовний характер, пор.: **Чи** я в лузі не травичка була? **Чи** я в лузі не зелена була? **Чи** я в мамки та й не доня була? **Чи** я в мамки та й не любя була («Чи я в лузі не калина була»). Водночас частковопитальні висловлення створюють емоційність народнопісенного дискурсу: від здивування до обурення, докору, образи: **Хто** з тобою тут женихався **І хто** приніс раки? **Признайся!** («А до мене Яків приходив»); **За що** ж мене, муже, б'єш? **За якії** вчинки? **Чи** я тобі не напярла за рік три починки? («Чи я в мужа не жона, чи не господиня»); **Нащо** мені женитися, **нащо** жінку брати? **Тепер** сіно не вродило, **нічим** годувати («Нащо мені женитися, нащо жінку брати»).

Змістовий обшир питальних висловлень залежить від типологічних виявів народної пісні. Ці конструкції

експлікуються як у календарно-обрядовій поезії, так і в піснях родинно-побутового та соціально-побутового циклів, у яких представлено родинне життя, внутрішній світ людей, ті чи ті суспільні процеси в історії України. Так, в українських колядках і щедрівках питальні конструкції спорадичні, що цілком логічно. Адже ці витвори народного генія засвідчують народження Ісуса Христа у Вифлеємі – найвеличнішої події для всіх християн (*Ой, радуйся, земле, Син Божий народився!*), пошанування Богородиці – Діви Марії, великої радості для всіх вірян, надії на краще та мир. У контексті різдвяно-новорічних свят і колядки, і щедрівки величають господаря та його родину, проте різняться часом виконання, змістом, приуроченістю: дзвінка коляда лунає від хати до хати на Різдвяні святки, а щедрівки – на Старий Новий рік, на Щедрий вечір. Характерними для колядок і щедрівок є їхній урочистий, величальний настрій. Традиційними структурними елементами є заспів (основна частина колядки), приспів (рефрен), поколядь – побажання успіхів у господарюванні, щастя в родині, здійснення задумів і мрій. Типовими колядними і щедрівними заспівами слугують питальні висловлення на зразок: – *Чи дома, дома, пан-господарю?; Та й чи спиш, чи чуєш, пане господарю? Гой, дай, Боже!; Щедрий вечір, на святий вечір, Чи дома, дома пан господар?* та ін.

Водночас у колядках та щедрівках питальні конструкції слугують особливими маркерами активізації уваги адресата. Вони створюють діалогічність, пов'язану з основними субстанціями зимових обрядодій: – *Тріє царі, де ідете? – Ми ідем в Вифлеєм, Вінчуєм спокоєм І повернемся* («Бог предвічний народився»); *Прийшли жидове, злії катови: – Пречиста Діво, де Сина діла? – Занесла я Його в гори високі. – Гори скопали, Христа не знайшли* («В господаренька є криниченька»); *Чи то сонце сходить, чи місяць заходить? То Пречиста Діва свого Сина родить. – Вставай, жінко, вставай. Доки будеш спала? Вже наша*

стаєнка світлом засіяла («А Пречиста Діва по світу ходила»). Веселіший дискурс створюють питальні конструкції в щедрівках: *Ой чи є, чи нема Пан господар дома? Щедрий вечір, добрий вечір, Пан господар дома? Ой нема, ой нема, Та й поїхав до млина. Щедрий вечір, добрий вечір, Та й поїхав до млина* («Ой чи є, чи нема Пан господар дома?»); *Щедрівочка щедрувала, До віконця припадала: – Що ти, тітко, напекла? Неси швидше до вікна!* («Коляд, коляд, колядниця»); *Що в тій шубі? Калиточка. Що в тій калиточці? Сім червоних* («Щедрий вечір, добрий вечір»).

По-особливому питальні висловлення представлені у веснянках, у русальних піснях, у яких оспівано прихід весни, дівочу красу, відображено народні звичаї та вірування, напр.: – *Ой весна, весна – днем красна, Що ж ти, весно, принесла? – Принесла я вам літечко, Ще й рожевую квіточку, Хай вродиться житечко, Ще й озимая пшениця, І усякая пашниця* («Ой весна, весна – днем красна»); *Ой Насточка леліла, леліла, На всі боки гляділа, гляділа: відки милий приїде, приїде, Що Насточці привезе, привезе?* («Вербовая дощечка»). Питальні конструкції надають веснянкам стрункості, естетичної довершеності, динамічного звучання. Весняні обрядодії (закличні, ігрові, танкові, хороводні, ліричні чи жартівливі веснянки й гаївки), що наскрізь детерміновані діалогічністю, відображають радість людини, пов'язану з приходом весни, закінченням довгої зими, появою нових почуттів, мрій і задумів, випромінюють життєдайність природи.

У купальських піснях, що їх виконували біля ритуального вогнища на Івана Купала (відомо, що це свято припадає на день літнього сонцевороту, тому символізує народження літнього сонця – Купала і тим самим завершує панування весняного сонця – Ярила), питальні конструкції слугують діалогічного реплікою.

Діалог створюють, з одного боку, Купало (або Купайло) – символ сонячного божества, бог плодючості, пор.: – *Купало, Купайло! Де ти зимувало? – Зимувало в лісі, Ночувало в стрісі, Зимувало в пір'ячку, Літувало в зіллячку! Гу!* («Купало»); *Проти Івана сонце іграло. Ой рано, на Івана. А де ж воно ночувало? Ночувало у Івана. А що ж воно вечеряло? Вечеряло варенички, Варенички з цибулею, З цибулею, з чорним маком, З чорним маком, з пастернаком, І з юшкою, з петрушкою, Ой рано, на Івана* («Проти Івана сонце іграло»), з іншого боку, дівчата і хлопці, які стрибають у парах через купальський вогонь, здійснюють цікаві звичаї та обряди: дівчата гадають на судженого – кидають у воду свої вінки (символи щастя й одруження), а хлопці повинні їх дістати тощо. Водночас такі урочисті обрядодії супроводжують пісні, пор.: – *Чом ти, барвінку, не стелишся? – Чом ти, парубче, не женишся? – Я ще зелений, постелюся. – Я ще молодий, оженюся* («Чом ти, барвінку»); *Купалась ластівочка, купалась. – Й кого ж ти, Ганнусю, удалась? – У того явора зеленого, У того Миколу молодого. Купався соловейко, купався. – В кого ж ти, Миколо, удався? – У тую руточку зелененьку, У тую Ганнусю молоденьку* («Купалась ластівочка»). У купальських піснях, що відтворюють найколеритніше і націкавіше свято молодості, яскраво передано залицяння хлопців до дівчат, жарти, гумор, велику радість і натхнення.

Питальні висловлення експлікуємо і в хрестинних піснях, у яких звеличено появу нової людини на світ, прославлено материнство, пошановано Божу Матір як помічницю породіллі, її заступницю та утішительку, зосереджено увагу на немовляті, учасниках хрестин – на батькові дитини, кумі й кумові, бабі-повитусі. Напр.: – *Ой де ж бо ти, Мати Божя, ой де ж ти бувала? – В Іванихи-породіллі дитятко купала. – Ой де ж бо ти,*

Мати Божа, ой де ж ти бувала? – В Іванихи-породіллі дитя колихала («Ой де ж бо ти, Мати Божа, ой де ж ти бувала?»); Ой чи то так Бог дав Нинішної днини, що такі гарні куми Прийшли на хрестини? («Ой чи то так Бог дав?»); Ой чи так Бог дав, чи Пречиста Мати – Такі гарні гості до нашої хати? Ой чи так Бог дав, чи святий Никола – Такі гарні гості довкола стола? («Ой чи так Бог дав, чи Пречиста Мати»). Варто зауважити, що хрестинні пісні дуже часто мають жартівливий характер, особливо щодо кумів, батька дитини, пор.: Ой меде мій, меде, А кум куму додому веде. Завів її у долину: – Відпочиньмо, бо я згину. – Чи ти, куме, напився, Чи ти, куме, сказився? Та ж ти маєш жінку свою! Чого ходиш ти за мною? («Ой меде мій, меде»); – Ой що будеш, куме, їв чи сир, чи сметану? А як будеш пиріжки, Я масла дістану («Прийшов кум до куми»); Бовдуру, бовдурочку, Хто нам дав дитиночку? Кум – по лісі, кум – по дрова, А ти, бовдур, сидів дома; Ти дома сидів, Чому ти не доглядів? («Бовдуру, бовдурочку»). Подекуди це виразні риторичні запитання: Кумцю моя, любцю моя, Хто б тебе в куми взяв, якби не я? («Кума кума частує»); Кум до куми залицявся, Конопельки посіяти вобіцявся: – Гей же, гей же, кумцю моя, Хто ж би тобі так посіяв, якби не я? («Кум до куми залицявся»); Кумочкова слава, бо йде кума п'яна, Сама собі винна: нащо тільки пила? («Кумко наша, кумко»).

Хрестинні пісні тісно переплетені з колисковими, які зазвичай наспівувала мати своїй дитині. Лагідний мамин голос, особлива мелодія, ритм і навіть питальні інтонації мали магічний вплив на немовля, яке заспокоювалося і засинало. Напр.: Пізня вже годинка, Чом не спиш, дитинко? Вже твоя матуся кличе сонка-дрімка («Пізня вже годинка»); Ой як буду стара, стара, на кого ся лишу? Та на оту дитиноньку, що нині колишу («Зійшло сонце, освітило гори і долини»); Ой ходить сон

коло вікон, А дрімота – коло плота. Питається сон дрімоти: – А де будем ночувати? – Де хатонька теплесенька, Де дитина малесенька, – Там ми будем ночувати, Дитиночку колихати («Ой ходить сон коло вікон»).

У родинно-побутових піснях, що їх поділяють на чотири великі групи: пісні про кохання; пісні про сімейне життя (родинні стосунки); пісні про якісь трагічні сімейні обставини (вдовині, сирітські); гумористично-сатиричні пісні, показано багатовимірність людського життя, його полярність – радість і сум, добро і зло, увиразнено почуття, переживання й думки людини, пов'язані з її особистим життям, подіями в сім'ї, родинними стосунками. Зокрема – у текстах пісень про кохання питальні конструкції вияскравлюють ніжні та щирі почуття любові, глибину людської душі, особистісне сприйняття світу, створюють особливу інтимність. Напр.: *Ой, дівчино-квіточко, чия ти? Чи вийдеш ти на улицу гуляти?* («Ой, дівчино-рибчино, куди йдеш»); – *Чом ти не прийшов, Як місяць зійшов, Я тебе чекала. Чи коня не мав, Чи стежки не знав, Мати не пускала?* («Чом ти не прийшов»).

У жартівливих піснях зацентровано на смішних та негативних рисах хлопців, зрідка дівчат, висміяно лінивість і безгосподарність, дурість і недотепність, легковажність, а увиразнюють це питальні висловлення в діалогах. Напр.: – *Куди їдеш, Романе?* – *На ярмарк, мій пане.* – *Ой що везеш, Романе?* – *Хлопців везу, мій пане.* – *Ой по чому, Романе?* – *По три за гріш, мій пане.* – *Так дешево, Романе?* – *Бо ледачі, мій пане* («Куди їдеш, Романе»). Зрозуміло, такі діалоги, ініціальною реплікою яких слугують питальні висловлення, створюють мажорну тональність народної пісні, передають природність людського спілкування, його невимушеність та доброзичливість, напр.: – *Де ж ти, Настю, бувала,*

бувала, Як діброва палала, палала? – Відром воду носила, носила, Та й діброву гасила, гасила («Вербовая дощечка, дощечка»); – Чому в ставу води нема? Бо випили орли. – Чому в сироти правди нема На світі ніколи? Бо сирота рано встає, А пізно лягає («Чому в ставу води нема»); – Ой чи чула, дівчинонько, Як я тебе кликав, Через твоє подвір'ячко Сивим конем їхав? – Ой хоч чула, хоч не чула, Не обзивалася: Темна нічка-петрівочка, – Вийти боялася! («За городом качки пливуть»). Такі діалоги інтимізують народнопісенний дискурс, репрезентують виразну пряму мову, сповна вербалізують світ людських емоцій та почуттів, бажань.

Здебільшого діалог у народній пісні відповідає традиційній моделі «запитання – відповідь». Спостережено, що за такою моделлю побудовано цілісні тексти народних пісень, напр.:

- Ой відкіль ти, дівчино?
- З Могильова.
- Ой чия ти, дівчино?
- Ковальова.
- Ой чому ти не йдеш заміж?
- Ой пішла б я давно заміж,
Так ще коса не виросла («Ой відкіль ти, дівчино»);
- Ой здоров був, Іване!
- Помагайбі, мосьпане.
- Куди їдеш, Іване?
- На ярмарок, мосьпане.
- А що везеш, Іване?
- Копу дівчат, мосьпане.
- А почому, Іване?
- По мільйону, мосьпане.
- Що так дорого, Йване?
- Бо хороші, мосьпане.
- Що знов везеш, Іване?
- Копу хлопців, мосьпане.

- *А чому, Іване?*
- *По п'ятаку, мосьпане.*
- *Що так дешево, Іване?*
- *Бо ледачі, мосьпане.*
- *Що знов везеш, Іване?*
- *Копу бабів, мосьпане.*
- *А чому, Іване?*
- *Візьми даром, мосьпане («Ой здоров був, Іване»).*

Як бачимо, питальні висловлення слугують своєрідним стрижнем народної пісні. Особливо поширені такі конструкції в жартівливих піснях. Власне, діалогічна модель «запитання – відповідь» створює комічну ситуацію, повну жартів та глузувань, напр.: – *Василихо, буде лихо, Буде Василь бити, А хто ж тебе, Василихо, буде боронити? – Будуть мене боронити молоденькі хлопці, Бо я файна Василиха В вишній сорочці («Кажуть люди, що я лиха»); Ой п'яна я, п'яна Та ще й ся надію, Як я стара буду, Де я ся подію? («Горівка – не дівка»).* Ті чи ті жарти у структурі питального висловлення спрямовані на увиразнення дотепного гумору, сміху, водночас вони свідчать про тісний контакт між комунікантами: – *Жінко ж моя молоденька, що будем діяти? Як ми будем тоту муку в міх пересипати? – Чоловіче, чоловіче, то не твоя грижа, Повечеряв, лягай спати, бо тя болять крижі («Пішов милий-чорнобривий воли продавати»); Сіла собі стара баба Коло молодого Та й сказала: – Поцілуй ня, То дам червоного. Він дивиться бабі в очі, Як вільха на граба: – Ти ще хочеш цілуватись? Така стара баба? («Вгнівалася баба з дідом»).*

Дотепи і жарти (доброзичливі або й дошкульні), сміх, бурхливий регіт, піднесений, веселий настрій детермінує і коломийки – особливий жанр народної творчості, що передає етнокультуру українців, глибокі соціальні узагальнення, виражає контрасти людського буття.

Питальні конструкції вияскравлюють певні деталі, кольори, риси характеру, що має неабиякий вплив на духовно-емоційну сферу людини, пор.: *Ой до гаю доріженька, до гаю, до гаю, Летить мати з макогоном: – Вернися, бугаю! Летить мати з макогоном, тато з маківницев: – Ой де ти ідеши, бугаю? – Я йду за телицев («Казали ми кури пасти за стодолов в просі»); Що то мені за зілечко в лісі – павутиця, Що то мені за кавалір, що, як пес, леститься? Що то мені за зілечко – перекотиполе, Що то мені за кавалір, що бородов коле? («Ой що тото за парубок, що так заходився»); А, соколю-сокольчику, високо літаєш, Моя хатка при дорозі, чо не повертаєш? Моя хатка при дорозі, моя хатка крайня, Мене, мамко, хлопці люблять, бо я таки файна («Котилися вози з гори, на долині стали»); – Ой чому ви, добрі люди, та й не співаєте? Чи голосу не маєте, чи ся встидаєте? Співайте ви, люди добрі, поки молодії, Тоді уже не будете, як постарієте («Ой чому ви, добрі люди, та й не співаєте?»).*

Питальні висловлення слугують і реплікою-реакцією, зокрема зустрічним запитанням, на попередній запит мовця: – *Добри вечір, дівчино, куди йдеши? Скажи мені правдоньку, де живеш? – Чи то ж би я розуму не мала, Щоб я тобі правдоньку сказала?* («Добри вечір, дівчино, куди йдеши?») або уточнювальним запитанням, перепитом: – *Горобчику, пташку, пташку, Чи не був же ти в нашій садку? Як же там, як оря на мак? – Та як оря? Отак оря* («Горобчику, пташку, пташку»), риторичним ствердженням чи запереченням: *Та й що ж мені з худобочки, Що подвір'я заляже? Як негідна-негідниця Молодому світ зав'яже* («Ой у полі, край дороги»); *Щоб то була за доріжка, Щоб не курилася? Щоб то була за дівчина, Щоб не журилася?* («Ой з-за гори, з-за крутої»), що створює мелодійність та врочистість народної пісні.

Адресантно-адресатний континуум діалогічного дискурсу в народній пісні родинно-побутового циклу створюють:

– **батько і донька:** – Чого ти, донько, плачеш? Ой чи жаль тобі подвір'я цього, Чи мене, старенького? – Ой не жаль мені подвір'я цього, ані вас, старенького, Лишень жаль мені за русов-косов, за дівоцькою ношов («Пішла молода до городчика»);

– **мати і донька:** – Та й чого ти, молоденька, сумувала? – Сумувала, моя мамко, таки й так («Сумна тота суботочка, сумний день»); Посіяла жито, жито над водою. – Чи не буде жалко, вам, мамо, за мною? – Жалко, доню, жалко за тобою, Бо я остаюся навік сиротою («Посіяла жито»); – Ой мамко моя, Чи не буде гріх? Щоб я своєму лайдакови Вкоротила вік? – Ой гріх, доню, гріх, А від людей – сміх, Когось собі полюбила – Коротай з ним вік («Ой дбай, мамко, дбай»); – Скажи, моя доню, Кого ти так вірно любиш? – Я нікуди не ходила, Та й нікого не любила, Сама-сь мене, моя мамко, За нелюба утопила («На городі конопельки»);

– **чоловік і дружина:** – Ой мила моя, миленька, Чо-сь на личенько бліденька? Чи, може, ти жала, Чи ячмінь в'язала, Чи в неволі пробувала? – Ой я жито та й не жала, Та й ячменю не в'язала, Через тебе. Милий, Ти, голубе сивий, Літа свої змарнувала («Ой є в саду ба й керниця»); – Добрий вечір, моя мила, чи чуєш? Скажи мені, моя мила, з ким ночуєш? – Ой ночую, мій миленький, та й сама, Та й з своїми діточками всі трьома («Добрий вечір, моя мила, чи чуєш»);

– **мати і син:** Ой на горі жито, жито з лободою. – Та й чого ж ти, мамко, так плачеш за мною? – Ой плачу я, синку, плачу за тобою, Бо я ся лишаю дома сиротою («Ой на горі жито»); – Як ти, синку, жиєш, що горівки не п'єш? Що горівки не п'єш, та й що жінку не б'єш? – Як

горівку пити, горівочка гірка. Нащо жінку бити? Жінка моя молода («Мала мене моя мамка лиш одну»);

– **брат і сестра:** – Сестро моя рідна, чо-сь так помарніла? Чи-сь сина женила, чи дочку віддала, Що ти, сестро рідна, така марна стала? – Сина-м не женила, бо-м ся припізнала, Дочку-м не віддала, бо-м не рано встала, Того-м, брате рідний, така-м марна стала («Ой не куй, зозулько»).

Структуру питального висловлення ускладнюють звертання – важливий маркер зверненого мовлення. Іntenцію запиту адресують конкретним особам, які на граматичному рівні виражені власними назвами (онімами), напр.: – Чому, **Ганю**, не танцюєш, **Ганю, Ганю?** – Бо не маю сорочини, Кавалеру («Чому, Ганю, не танцюєш?»); Ой **Оксано**, чия ти? Чи підеш ти гуляти? Ой-йой, о-йой-йой. Чи підеш ти гуляти? («Стоїть Василь у воротах»); – Де ж ти їдеш, **Романочку, Романочку?** – До міста на торг, мій паночку («Де ж ти їдеш, Романочку»); назвами спорідненості та свояцтва, пор.: – Куди їдеш, куди їдеш, **чоловіченьку?** – До куми, до куми на всю ніченьку («Куди їдеш, чоловіченьку»); – Чи ти, **доню**, слабувала, Чи сім рік лежала, Що ти, доню, з ружі квітка на воді зів'яла? («Ой піду я в лісок трісок»); зменшено-пестливими та субстантивованими назвами, напр.: – Ой, **голубко**, чого тужиш? Вибирай, кого ти любиш («Ми голубку голубили»); – Ой, куди ти, **чумаче**, мандруєш? Кому мене, **серденько**, даруєш? Ой, ти, **чумаче-голубче**, Чом ти не робиш як лучче? («Уже чумак дочумакувався»); – Де ж ти мене поховаєш, ти ж **мій миленький**, Де ж ти мене поховаєш, **голубе сивенький?** – У рові, **мила**, у рові, **мила**, У рові, у рові, **моя чорнобрива** («Біжи, мила, у садок»).

Особливу емоційність створюють звертання до тварин: – **Горобєчку, шпачку, шпачку**, Чи був же ти на Дунаєчку? («Горобейко»); А-а, **киця-мура**, де ти була? Я

гукала, ти не чула («А-а, киця-мура»); рослин: – **Зелений барвінку**, чому ся не стелиш? А ти, старий діду, Чому ся не жениш? («Зелений барвінку»); предметів матеріального світу: *Я по лузі не ходила, Лиш по заріночку, Де ж я тебе загубила, Зелений віночку?* («Я по лузі не ходила»); явищ природи: – Скажи, **вітре**, скажи, буйний, А де ж моя доля? Де фортуна, де надія, Де слава і воля? («Віють вітри, віють буйні»); до абстрактних понять: – **Веселосте ж моя**, Де ти ся поділа? – *Я звилася в трубку, Та й в гай полетіла* («Ой у полі могила»); – **Молодосте моя**, де ж ти ся поділа? («Сивий соколочку, сидиш на дубочку») та ін.

Дещо іншу – мінорну тональність увиразнюють питальні висловлення в соціально-побутових піснях (гайдамацьких, чумацьких, рекрутських, солдатських), пор.: – *Місяцю, Місяцю, Чом я не веселий? Чом моє кохання не тішить мене?* («Чорна стріла»); – *Ой чумаче, чумаче, Чом нерано з Криму йдеш, Чом чумаків не ведеш?* – *А я веду, та не всіх, Лиш немає й одного, Брата мого рідного* («Ой чумаче, чумаче»); – *Вчора була суботонька, сьогодні – неділя, Чом на тобі, чумаченьку, сорочка не біла?* – *Якби в мене, дівчинонько, матуся рідненька, Була б в мене щонеділі сорочка біленька!* («Весна красна наступає, із стріх вода капле»); – *Кому, мамусь, кому, кошуленьку шиєш?* – *Тобі, сину, тобі, бо на войну йдеш* («Кому, мамусь, кому, кошуленьку шиєш»). Утім, нанизування питальних конструкцій у таких піснях вербалізує інтенції заклику до боротьби, до піднесення бойового духу, гордості й незнищенності. Пор.: *Гей, нуте, хлопці – славні молодці, Чом ви смутні, невеселі? Чом не чувати пісні гучної? Чом стало тихо в оселі? Ну ж, заспіваймо – духу піддаймо! Може, нас лихо застало? Може, в хазяйки мало наливки? Пива чи меду не стало?.. Повнії чари всім наливайте, Щоб через вінця лилося, Щоб наша доля нас не цуралась, Щоб*

краще в світі жилося! («Гей, нуте, хлопці»). Запит-апеляція до почуттів і розуму людини увиразнює думку про те, що народна пісня насправді є скарбницею духовних ідеалів, це – струни народного серця, які вміють і плакати, і сміятись.

Отже, питальні конструкції заторкують ментальні сфери мовної особистості, маркують національно-мовний світогляд мовця-українця, формують народнопісенний дискурс. Вони експлікуються в різних піснях, увиразнюючи їхню експресивність та емоційність, передаючи природність безпосереднього мовлення.

5.6. Питальні висловлення в дискурсі фатичної комунікації

Вільну реалізацію мовленнєвих намірів забезпечує не тільки безпосередній процес інтеракції, а і метакомунікація – дискурс фатичної комунікації, що супроводжує основний перебіг інтеракції і призначений «регулювати мовленнєве спілкування засобами мови» [Почепцов 1981, с. 52]. До інтенцій метакомунікативного вияву вналежнюємо ті, що мають місце в ритуально-етикетних ситуаціях привітання, прощання, дякування, знайомства, вибачення, побажання, люб'язності. Такий спектр соціально необхідних інтенцій демонструє не тільки поведінкові приписи вихованої та культурної людини, а насамперед риси національного характеру й етикет певного народу. Як зауважує Н. Формановська, мовленнєвий етикет – це «вторинна система, надбудована над мовою», що охоплює широку зону комунікативних одиниць з особливими функціями і значеннями [Формановская 2002, с. 177].

На думку Р. Якобсона, суть метакомунікативної функції полягає у встановленні, підтриманні або перериванні комунікації, перевірці каналу зв'язку, привертанні уваги співрозмовника, а також у прагненні впевнитися в тому,

що він уважно слухає [Якобсон 1975, с. 198]. Ця спрямованість на контакт, або, у термінах Б. Маліновського, фатична функція, здійснюється за допомогою обміну ритуальними формулами, навіть цілими діалогами, загальна мета яких – підтримання комунікації [Malinowski 1953, с. 298].

До спеціалізованих синтаксичних репрезентантів метакомунікативних інтенцій належать конструкції мовленнєвого етикету: фразеологізовані структури, реченнєві еквіваленти та дискурсивні висловлення, що сформовані на основі розмовних побудов і не потребують комбінування, не підлягають чіткому членуванню. Вони ґрунтуються на певній моделі, для якої характерне фразеологізоване словесне наповнення. Формули ввічливості мовець не використовує як нові для кожного мовленнєвого акту, а відтворює як комплекс готових стереотипних фраз, зафіксованих у його свідомості. Очевидно, саме категорія ввічливості детермінує метакомунікативні інтенції, що передають безпосередні потреби мовця в ритуально-етикетному спілкуванні, а шанобливе, поштивне ставлення до співрозмовника, зичливість, прихильність та щирість є релевантними ознаками дискурсу фатичної комунікації.

В етикетній ситуації зреалізовано принцип комунікативної кооперації, співробітництва, який передбачає, за словами О. Селіванової, узгодженість намірів і стратегічних програм комунікантів, симетричні відношення між ними, баланс комунікативних статусів, ефективність та оптимальність [Селіванова 2008, с. 603]. Власне, успішним можна вважати той комунікативний акт, що відбувається в доброзичливій атмосфері, коли вихідні та кінцеві інтенції досягають запланованого результату. Напр.: – *Доброго ранку, пані.* – *Доброго ранку* (В. Шкляр); – *Добридень вам, панночко!* – *Дай вам, Боже, здоров'я* (Є. Ярошинська). Етикетні вирази мають яскраво виражений прагматичний

характер: символізуючи ситуацію мовлення загалом, вони встановлюють необхідний мікроклімат спілкування, його тональність, створюють необхідні передумови для успішного розв'язання мети ілюктивного акту.

До синтаксичних засобів вербалізації інтенції привітання належать і питальні висловлення, що їх у фатичному дискурсі використовують як формули ввічливості для налагодження контакту між співрозмовниками, напр.: – *А-а, Бронко, – трусив Петро обома руками долоню молодого Завадки. – Як ся маємо?* (Ірина Вільде); – *А-а-а? Кого я бачу?* (Ірина Вільде). Адресат, вербалізуючи інтенцію привітання, намагається не тільки встановити контакт, а й стимулює адресата мовлення до продовження процесу спілкування. Використавши запитання на зразок *Кого я бачу?*, мовець не ставить за мету з'ясувати, кого саме він побачив. Це лише сигнал: «Я тебе пам'ятаю і радий бачити».

У процесі аналізу питальних конструкцій, що виконують фатичну функцію, виявлено широкий спектр засобів для її реалізації. Стереотипної форми набули мікродіалоги на зразок «запитання – відповідь», що йдуть за вітанням, напр.: – *Як ся маєш? – Хвалити Бога* (М. Стельмах); [Усі:] *Семен!.. На ж тобі!.. Здоров! Чи давно прийшов? Як поживаєш?* [Семен:] *Спасибі, братове! Як вас Господь милує?* (Марко Кропивницький).

До фатичних запитань, що їх використовують для налагодження контакту між співрозмовниками, належать формули привітання: – *Це ви! Як ся маєте?* (О. Кобилянська). У моделі «*Як ся маєте?*» можуть опускатися деякі її компоненти, напр.: *Як маємося?* (Ірина Вільде); [Річард:] *Як маєтесь, шановний пане Кемблю?* (Леся Українка); – *Ну, як ся?* (П. Загребельний).

Фразеологізованим запитанням вигуків типу слугує конструкція, що містить як обов'язковий компонент питальне слово *що* та інфінітив *чувати*. Пор.: *Що ж*

там чувати? (М. Яцків, У.Н.); – *Що там чувати коло вас?* (Ірина Вільде). Подекуди фатичне запитання ускладнюють слова, що конкретизують інтенцію запиту: – *Що ж там у вашому полку нового та доброго чувати?* (Б. Лепкий); – *Що туди коло вас чувати щось чесного та єсного?* (Д. Харов'юк, П.Б.).

Фатичні запитання, що передають зацікавлення мовця щодо адресата, реалізують стереотипні формули, у складі яких функціює питальний компонент *як* і дієслово *жити* в різних часових виявах, напр.: – *Як вам живеться?* (М. Яцків, У.Н.); – *Як вам жилося?* (Марко Вовчок).

Структуру дискурсивних висловлень ускладнюють звертальні конструкції, виражені антропонімами або гоноративами, що відіграють важливу роль у процесі налагодження контакту між учасниками інтеракції. Синтаксична позиція звертання впливає на вираження конкретної комунікативної потреби мовця. Зокрема, препозиція реалізує типову фатичну функцію, напр.: – *Дарицю, як ся маємо?* (Ірина Вільде). Місце звертання в інтер- або постпозиції увиразнює емоційно-експресивну оцінку і соціально-рольовий статус комунікантів, напр.: – *Добридень, сусідоньку! Як вас Бог милує?* (Марко Вовчок); – *Добрий вечір, брате!* (В. Шкляр).

Фатичні запитання вербалізують низку метакомунікативних інтенцій, увиразнюючи конкретний запит мовця.

1. Запит про здоров'я, напр.: – *Як ваше здоров'я?* (І. Нечуй-Левицький); [Варфоломей:] *А, здрастуйте, як здоров'ячко?* (Марко Кривонісцький).

2. Запит про стан адресата чи про знайому для співрозмовників особу: [Марко:] *Петро?.. Ну як... ти?* (М. Куліш); [Безсмертний:] *Здоровенькі були, дядьку Зіновію, добри вечір, тітко Христе. Як ви там?* (М. Стельмах); – *А як там Катря?* (Марко Вовчок).

3. Запит про майно. Напр.: – *А як господарство, як пані мама?* (З. Тулуб); – *А хазяйствечко як?* (Марко

Вовчок); – *Дай, Боже, здоров'я! Сідайте, кумо, за гостя будете. Як же вам ведеться на новім господарстві, кумо?* (М. Коцюбинський).

4. Запит про справи адресата, якісь особливі деталі: – *Ну, як справи йдуть у школі? Все гаразд?* (Ірина Вільде); [Харитон (побачив Романа):] *Сахроновичу, куди Бог несе?* (Марко Кропивницький).

5. Запит про погодні умови на зразок: – *Як там надворі? – спитала Олена, старанно крутячи ложечкою в склянці, щоб цукор не залишився на дні. – На дощ не заноситься?* (Ірина Вільде).

Окрему групу формують фатичні запитання на позначення мовленнєвого контакту в ситуації несподіваної зустрічі. Напр.: – *Невже ж це ви? – Невже же ти, Іване?* (Б. Лепкий); *Угледівши Несторову, він як стій вибіг надвір: – А-а-а? Кого я бачу?* (Ірина Вільде).

Для встановлення контакту мовець використовує питальні конструкції, що містять фразеологізоване поєднання займенникового слова *яким* з іменником в орудному відмінку. Напр.: – *Василино! Яким способом? Та чи це ти?* (Б. Грінченко); [Гиря:] *Здоров, здоров, товаришу секретар! Яким вітром до нас?* (М. Куліш).

Фатичні запитання використовують на початку розмови: – *А, прошу, прошу, заходьте, отче каноніку. Чим можу служити? Чому завдячую візит шановного ксьондза?* (Ірина Вільде); під час знайомства, пор.: – *З ким маю честь познайомитись?* (А. Свидницький); – *Ви ще не знайомі?* (Ірина Вільде); вибачення: [Альбіна:] *Я заважжаю, Мартіане? Вибач, я на хвилинку?* (Лєся Українка); для закінчення розмови: – *Здається, все, зітхнула нещиро. – А тепер хіба... до побачення?* (Ірина Вільде).

В уснорозмовному дискурсі питальні висловлення слугують не тільки компонентом етикетних ситуацій, а й маркером перевірки каналу зв'язку чи активізації уваги адресата. Такі «**контактні запитання**» ([Рестан 1966,

с. 251]; [Таривердиева 1988, с. 50]) подібні до фатичних, але не потребують прямої (мовленневої) відповіді, це своєрідні вигуківі побудови, здатні стимулювати рецептивну та когнітивну діяльність співрозмовника, регулювати процеси мовленнєвого спілкування.

Перевірка каналу зв'язку та підтримування контакту між комунікантами відбувається в плані активізації їхньої мисленнєвої діяльності. У ролі вигуківих елементів слугують дієслова на позначення когнітивних процесів. Проте їхнє пряме значення нейтралізується функційною роллю і втрачає свою парадигматичність, хоч і зберігає загальну семантику. Передусім це дієслова із значенням мислення, роздумів: – *Думаєш, мені хотілося б бути такою, як ото зараз я?* (Є. Гуцало); [Парвус:] *Гадаєш, я за себе злякався, як спинив твою жону?* (Леся Українка). Залучення адресата в розмову відбувається за допомогою дієслів *думати, гадати*.

Контактні запитання увиразнюють ментальні предикати. Щоб продемонструвати несподіваність чи невизначеність повідомлення, мовець «іноді робить ніби крок назад, попереджаючи повідомлення риторичним запитанням. Прикметно, що це дієслово *знати*» [Арутюнова 1999, с. 659]. У таких діалогічних репліках створюється атмосфера довіри, що переводить спілкування в задушевний, інтимний тон. Напр.: – *А знаєш, чого Маруся така стала?* (Марко Вовчок); [Кринська:] *А знаєте, кого ми зустріли сьогодні біля платанової алеї?..* (Олександр Олесь).

Фразеологізована модель «*Знаєш що?*» є основною моделлю, що репрезентує контактну функцію взагалі. Такими контактними запитаннями мовці розпочинають розмову. Після них переважно йде якась пропозиція мовця. Напр.: – *Знаєш що? Скажи йому, що я завтра о десятій буду на льоду* (Ірина Вільде); – *Знаєш що? – сказав Сашко завзято. – А ходімо в кіно* (Розм.).

Запитанню «Знаєш що?», що має відтінки несподіваності, загадковості, може передувати якесь повідомлення чи прохання: – *Коли приходить влада, я молюся – **знаєш за що?** Щоб влада продержалась довго-довго* (В. Підмогильний); – *Ти мені скажи, **знаєш що?** Скажи, скільки Бог відпустив Носві дощок на його ковчег?* (П. Загребельний).

Успішним є той комунікативний акт, який відбувається доброзичливо, без примусу, коли на поставлене запитання мовець одержує конкретну відповідь. Оскільки конструкція «Знаєш що?» є реплікою-стимулом, то відповідною їй буде репліка-реакція, яка потребує конкретизування. Адже цій мовленнєвій ситуації властиве те, що мовець не намагається зразу ж передати адресатові певну інформацію, а хоче лише підготувати його до її сприйняття, напр.: [Копистка:] *Знаєш що, Параско?* [Параска:] *Що?* (М. Куліш).

Підвищувати увагу співрозмовника та активізувати контакт можуть контактні запитання з предикатом *розуміти / зрозуміти*. Пор.: [Кіндрат Антонович:] *А на-реши́ті мушу сказати, що тут, у цім ділі, головну силу має Олесина воля... **Розумієте?** Вона у нас одна...* (Марко Кропивницький); – *А наша профспілка не підчи-няється твоєму панові старості. **Зрозумів?*** (Ірина Вільде). Інколи такі контактні запитання реалізують інтенцію наказу, категоричного припинення якоїсь дії тощо. Напр.: – *Будь собі чим хоч, а трави моєї не толоч. **Розумієш?*** (М. Івасюк); – *Слухати маєш! **Розумієш?** Сліпо і без заперечення* (О. Кобилянська);

Контактні запитання вводять і предикати на позначення процесів, пов'язаних з пам'яттю. Мовець, апелюючи до певних інтелектуальних проявів психіки адресата, намагається перевірити та активізувати з ним контакт: [Вишневий:] *У розбійників гуляли, а я тобі ще їсти носив, **пам'ятаєш?*** (М. Куліш); – *Візьми мене на*

руки й побачиш, що я така, якою ти мене лишив. Візьми, поноси, як колись... **Пам'ятаєш?** (М. Івасюк).

Контакт реалізують запитання, пов'язані з апеляцією до сенсорних здібностей співрозмовника. Такі значення виражають предикати на позначення процесів сприймання, зокрема це дієслово *чути*. Напр.: [Гаврило:] **Чуєш**, Андрію, віриш ти, що я тобі добра бажаю? (Марко Кропивницький); – **Чуєте?** Глядіть же, не губіться, не відставайте від мене й на крок! (В. Барка). Використовуючи речення такого зразка, мовець передбачає можливу «відповідь» – підтвердження з боку адресата: – *Адже ж завтра в Богуславі ярмарок. Чи чуєш?* – **Та чую** (І. Нечуй-Левицький).

Подібні запитання в певному контексті вербалізують інтенції спонукання: – *Ось тут, Танасе, копайте зараз другу яму!* **Чуєте?** Зараз! (Т. Бордуляк); – *Мотре, ти мусиш бути моєю.* **Чуєш?** Мусиш! (Б. Лепкий); [Орися:] *Скажи, що як вони посміють не послухати мене, то буде їм горе,* **чуєш?** (Марко Кропивницький).

Контактні запитання мовці використовують для спонукання адресата до продовження мовленнєвого контакту, до уточнення певних фактів, пор.: – **Бачиш?** А знаєш, як то називається? (І. Франко); [Галя:] *Чого ж ти мовчиш?* **Бачиш**, яка ти нещира? (Олександр Олесь); для продовження інтеракції з метою з'ясування певних обставин, напр.: [Олеся:] **Слухай**, Власе, чом ти у містечко до лікаря не підеш? (Марко Кропивницький); – **Слухайте**, чого ви хочете? (В. Барка); виражають альтернативність виконання якоїсь дії, залежної від думки адресата, пор.: – *Лідко, хочеш, повернемо зі школи на морозиво?* **Хочеш?** (Ірина Вільде); – **Хочете**, я вам щось покажу? (В. Підмогильний).

Значення активізації уваги співрозмовника передають і такі контактні формули: – *Гм, чекай, ага, твої діти повмирали на сухоти?* (Марко Черемшина); [Дід:]

А **диви**, чи не він це йде? (М. Куліш); – **Що**, Дарко? – запитав без співчуття, відчувши її погляд на собі. – **Жаль** за домом? (Ірина Вільде); – **І що** – все в порядку? (Ірина Вільде); – **Ти**, а що б то було, коли б ви одного дня всі, як одна, не вийшли на роботу? (Ірина Вільде); – **Ну що?** Будемо сватами, чи з гарбузами додому підем? (М. Стельмах).

Роль контактних запитань як релевантних засобів підтримування контакту із співрозмовником значна, адже вони створюють метакомунікативний дискурс, демонструють комунікабельність та толерантність мовної особистості. Певна подібність цих конструкцій із фатичними запитаннями забезпечує їм важливе місце в системі засобів вираження українського питального дискурсу.

Дискурсивно-жанрові вияви інтенцій запиту детерміновані функційно-стильовою та жанровою диференціацією мовлення. У художньому дискурсі питальні конструкції слугують маркерами діалогічного та монологічного мовлення, оскільки вони передають безпосередній регістр комунікації (діалог) і здійснюють цілеспрямований вплив на адресата мовлення (монолог).

У публіцистичному дискурсі питальні висловлення репрезентують свій емоційно-експресивний потенціал: з одного боку, вони реалізують інтенцію запиту, а з іншого – активізують увагу адресата на важливій інформації, спонукають до конкретних дій, переконують у справедливості ідеї, пропагують та виховують патріотичні почуття, формують поведінку, позицію тощо.

У релігійному дискурсі, увиразнюючи вербалізацію інтенцій сакральності, питальні висловлення виконують вторинну функцію. Це виразні псевдозапитання, маркери риторичної діалогічності, фігурально-риторичні кон-

струкції, що мають афористичний характер і формують духовні цінності та світогляд людини.

Питальні висловлення в епістолярному дискурсі створюють високу експресивність та емоційне тло комунікації, розірваної в часі та просторі, зважаючи на певну історичну добу, людські почуття та волевиявлення. Нанизування питальних конструкцій відображає взаємоперетин різних інтенцій та актуалізацію епістолярної діалогічності.

Питальні конструкції в народнопісенному дискурсі передають емоційність, відображають природність та безпосередність діалогічність мовлення.

У дискурсі фатичної комунікації питальні конструкції створюють необхідну тональність спілкування, активізують і зосереджують увагу співрозмовника, увиразнюють увічливість і толерантність процесу людської комунікації.

ПІСЛЯМОВА

У лінгвістиці сьогодення, багатовекторній за своїми напрямками і парадигмами, домінують наукові студії, у яких представлено динамічний, комунікативно-прагматичний аспект функціонування мови, репрезентовано концептуальний аналіз психоментального світу мовної особистості в тісній взаємодії з лінгвокультурою народу, з системою граматичних ресурсів і дискурсивно-стильовою диференціацією української мови. Такий підхід засвідчує зміну пріоритетів – від структуралізму до антропоцентризму, лінгвістики мовця, удоступнює звернення до дискурсу як особливого виду мовленнєвої діяльності, динамічного середовища успішної вербалізації тих або тих інтенцій мовця.

Розмаїття життєвих повсякденних ситуацій, стильова диференціація мовлення породжує різноманітні типи дискурсів. Українськомовний питальний дискурс, як і будь-який інший дискурс, формують ментальні структури, когнітивні схеми, лексико-граматичні маркери, спрямовані на відображення пізнавального процесу-пошуку, на вияскравлення гносеологічної потреби мовця заповнити свої інформаційні лакуни в знаннях, на увиразнення лінгвокреативності мовної особистості, яка свідомо використовує питальну форму для реалізації свого комунікативного наміру.

Питальний дискурс – це особливий континуум вербалізації мовленнєвих інтенцій запиту, що його формують: і питальні висловлення як окремі синтаксичні конструкції, що виражають семантику питальності; і низка тематично об'єднаних дискурсивних висловлень, спрямованих на реалізацію інтенцій запиту; і діалогічні єдності-репліки, у яких одна з них (чи то ініціальна репліка, чи то репліка-реакція) є питальною за своєю формою; і ті питальні

конструкції, що виконують вторинні функції й семантично пов'язані з іншими модально-інтенційними висловленнями, однак марковані знаком питання; і загалом дискурсивно-стильовий континуум української мови – динамічне середовище, орієнтоване на виконання конкретного комунікативного завдання – оптимальної реалізації інтенції мовця (автора запиту), який перебуває в стані незнання і невизначеності, недостатності й неповноти щодо вихідної інформації.

Діапазон семантики, що передають питальні конструкції, визначає їхнє належне місце серед синтаксичних одиниць, традиційно протиставлюваних непитальним структурам розповідного, спонукального й оптаивного типу. Їх виокремлюють в контексті класифікацій речень за метою висловлювання та за комунікативною настановою. Це окремий модально-інтенційний тип висловлень, що має свої структурні, семантичні та комунікативно-прагматичні показники.

Термінообшир «питальне висловлення» передбачає не тільки реалізацію моделі «запит – пошук інформації», безсумнівно, основної та визначальної для увиразнення інтенції запиту, а й інших функцій питальних структур, спрямованих на вираження риторичності мовлення, на вияскравлення мовленнєвої естетичності, опотужнення емоційності, ввічливості та фатичності. Такий розлогий функційний діапазон питальних висловлень детермінує інтенція мовця – запит, що становить парадигму власне-питальних і невласне-питальних значень. У дискурсивно-стильовому континуумі української мови виявляється синкретизм семантики питальних конструкцій, їхня багатозначність – репрезентація функційно-семантичних типів, об'єднаних на основі первинних і вторинних функцій. Таке витлумачення лінгвістичної природи питальних висловлень дає змогу розглядати їх як амбівалентні синтаксичні конструкції, що виформовують питальний

дискурс і реалізують, з одного боку, багатоаспектний питальний процес-пошук, а з іншого – виконують у мовленні низку комунікативно-прагматичних функцій, пов'язаних зі змістом інших модально-інтенційних висловлень, із субстанцією мовця (автора інтенцій запиту), з фігуральністю мови, з емоційністю та аксіологічними параметрами процесу спілкування, з метакомунікацією.

У структурно-семантичному вимірі питальний дискурс реалізують прості та складні питальні конструкції (власне-питальні та невласне-питальні), питальні реченнєві еквіваленти (нечленовані комунікати, фразеологізовані запитання), прості ускладнені речення, що реалізують семантику питальності. Власне-питальні висловлення вказують на недостатність, неповноту певної вихідної інформації, передають гносеологічну потребу автора запиту в її розширенні й представленні двома типами: реченнями з питальним компонентом (частковопитальні висловлення) і реченнями без питального компонента (загальнопитальні висловлення), що увиразнюють два типи інтенцій (з'ясувальну інтенцію-запит та уточнювальну інтенцію-запит). Посутньою особливістю питальних побудов першого типу є те, що вони вербалізують з'ясувальну інтенцію-запит і відображають якісну характеристику інформаційної лакуни в знаннях суб'єкта мовлення. Експліцитними маркерами актуалізації подібної інформації в українськомовному дискурсі слугують питальні компоненти (займенники і прислівники) – лексико-граматичні маркери питальності, що виформовують змістовий центр питальності й уповні відображають інтенційні горизонти автора запиту в текстовій комунікації, у діалогічному мовленні. Вони вказують на прагнення автора запиту з'ясувати часткову інформацію-характеристику щодо конкретних предметів, осіб, ознак, дізнатися про часові та просторові межі, місце, причину, мету дії та ін., що загалом уможливило визначення трьох типів частково-питальних конструкцій: питальних висловлень із

предметним компонентом; з атрибутивним компонентом; з обставинним компонентом.

Комунікативно-інтенційний зміст речень без питальних компонентів відображає уточнювальну інтенцію-запит про те, що вже деякою мірою відомо мовцеві. Перлокуція таких конструкцій – позитивна або негативна відповідь співрозмовника на адресоване висловлення. Інтенція запиту в такому разі має стосунок або до змісту всього речення, або лише до якогось окремого реченнєвого компонента. Питальні частки, що характерні для загальнопитальних висловлень, динамізують питальний дискурс, створюють його експресивність та емоційність.

Питальні конструкції як предикативні одиниці в складному (складносурядному, складнопідрядному, складному безсполучниковому) реченні виражають інтелектуальну діяльність мовця глибше і складніше. Однак можливості сполучуваності однофункційних та різнофункційних предикативних частин у комплексі складного речення не однакові: легко поєднуються між собою питальні предикативні частини, розповідні з питальними, дуже обмежене поєднання спонукальних і питальних предикативних одиниць. Така сполучуваність супроводжується не тільки структурно-семантичною єдністю, а й чітко визначеним порядком розташування предикативних частин у складному реченні. Особливий тип складнопідрядних речень становить непряме запитання, що відображає складний інтелектуальний процес: головна предикативна частина реалізує питальний процес-пошук, підрядна – описує інформаційні лакуни в знаннях мовця і повністю залежить від предиката певної (когнітивної) семантики в головному реченні (ментальних предикатів; предикатів на позначення мисленнєвої діяльності; предикатів чуттєвого сприйняття та перцептивного пошуку; предикатів із значенням мови, повідомлення).

Суб'єктивно-модальні синтаксеми (вставні та вставлені конструкції) доповнюють питальний дискурс семантикою

гіпотетичності, вірогідності, переповідності, емоційності. Вони ускладнюють структуру питального висловлення, мають характер додаткових повідомлень, побіжних зауважень тощо. Утім, модальність припущення, відтінок якої в реченні досягається взаємодією вставних конструкцій із питальною інтонацією, не змінює основного модального значення питальності, а надає йому лише особливого забарвлення, указує на суб'єктивно-авторське бачення тих або тих життєвих реалій.

Природний характер питального дискурсу увиразнюють нечленовані реченнєві еквіваленти, що не відповідають структурно-семантичній моделі речення і не підлягають граматичному членуванню. Диференціація їх на питальні комунікати з логіко-модальним значенням, із спонукальним значенням, з емоційно-оцінним забарвленням унаочнює релевантність таких конструкцій для вербалізації інтенцій мовця, для вираження емоційності та адекватного відображення плину людської інтеракції.

З-поміж реченнєвих еквівалентів – і питальні висловлення фразеологізованої структури, що виражають не тільки прямі запити інформації (фразеологізовані запитання з лексично змінним компонентом), а й слугують яскравими граматичними маркерами позитивної чи негативної емоційності, високої експресії (фразеологізовані запитання вигуківого типу), загалом репрезентують сформовані й утрадиційнені кліше-запити мовця-українця.

Діалогічність питального дискурсу очевидна. Вона пов'язана передусім з основними субстанціями питальної ситуації: з мовцем (автором інтенції запиту, адресантом, продуцентом комунікативного задуму) та адресатом (співрозмовником, реципієнтом, тим, хто розшифровує, інтерпретує той чи той авторський задум) і, безперечно, з діалогом як окремим типом мовленнєвої взаємодії, формою людського спілкування, представленої питально-відповідним комплексом тих чи тих реплік і зреалізованої

у двох типологічних регістрах спілкування: толерантному й атолерантному.

Діалогічна єдність як окремий дискурсивно-жанровий репрезентант текстової комунікації чи уснорозмовного дискурсу створює адресантно-адресатний простір, який, з одного боку, відображає доброзичливу атмосферу, виражає модальність взаєморозуміння, з іншого – конфліктний дискурс, що є цілком природним явищем, оскільки процес комунікації провадять не ідеалізовані субстанції, а люди певного емоційного стану, різного соціального та культурного статусу. Якщо між співрозмовниками існують рівноправні, симетричні стосунки, то діалог відбувається в річищі толерантної комунікації. У процесі такого спілкування мовець, дотримуючись принципу ефективної мовленнєвої взаємодії та кооперації, моделює цілком адекватну для втілення своїх намірів модель «запитання – відповідь». Атолерантний регістр комунікації відображає дисбаланс стосунків між спілкувальниками, несумісність поглядів, конфліктну ситуацію, представлену зустрічними комунікатами, перепитами, уточнювальними запитаннями, інвективними звертаннями тощо.

Адресоване волевиявлення автора запиту увиразнює можливість питальних конструкцій природно відображати перебіг діалогічного дискурсу і слугувати його ініціальною реплікою стимулом. Характерною особливістю діалогічних реплік, що їх ініціюють питальні компоненти (займенники або прислівники), є те, що вони передають намагання адресанта з'ясувати щось невідоме, дізнатися про певні факти життя і чітко маркують основну інтенцію запиту – з'ясування невідомої інформації. Як репліка-стимул експлікуються альтернативні запитання, що містять адресований запит-альтернативу щодо певних ознак, предметів чи дій. Водночас зустрічні запитання, запити-уточнення, перепитувальні репліки, що є результатом комунікативної девіації, порушенням норм

спілкування принаймні двох комунікантів, слугують емоційно-оцінними репліками-реакціями на попередній запит мовця або на його твердження, засвідчують природний характер питального дискурсу.

Категорія адресатності детермінує перебіг питального дискурсу. Адресантно-адресатний континуум указує на баланс чи дисбаланс стосунків між комунікантами. Апеляція до того або того адресата засвідчує первинність чи вторинність функцій питальності. Пряма адресація до співрозмовника спонукає його задовольнити запит мовця або в контексті певних екстралінгвальних чинників, комунікативних девіацій не відповідати на адресований запит, відмовитися від відповіді, використати якийсь невербальний засіб комунікації, проте така модель репрезентує первинну функцію питальних висловлень. Маркерами реальної діалогічності є звертання, що виконують свою основну апелятивну функцію – називання того, до кого звернено мовлення, а також експресивно-оцінну функцію – апеляцію до співрозмовника в особливих інвективних формах. Питальні висловлення з апеляцією до Бога, до поетичних адресатів, до уявного співрозмовника, до самого себе – риторичні за своєю суттю. Вони наскрізь метафоричні й емоційні, створюють індивідуально-авторську картину світу, у якій відображено світобачення і фантазії автора, пізнання життєвих реалій, його філософські погляди на світ.

Ідентифікація «справжнього» буквального наміру мовця можлива лише в певному контексті, що є важливим чинником для експлікації первинної чи вторинної функції питальних конструкцій. Якщо первинною функцією слугує репрезентація багатовекторного когнітивного процесу-пошуку, спрямованого на з'ясування певної інформації, її уточнення, то вторинні функції виявляються в потенційній здатності питального висловлення слугувати експресивним засобом вербалізації інтенцій

ствердження чи заперечення, інтенцій волевиявлення, маркером відображення світу людських емоцій, оцінок, толерантності й фатичності.

Функційний потенціал питальних висловлень розлогий. Його увиразнює фігуральність як стилістична домінанта мовних одиниць, адже питальні висловлення – це виразні маркери вербалізації інтенцій естетичності, що реалізують прагнення мовця передати метафорично-образне сприйняття світу в нетривіальній питальній формі, здійснюючи таким чином естетичний вплив на співрозмовника, створюючи вишуканість людської інтеракції.

Питальні конструкції як важливі складники цілеспрямованого та вмотивованого спілкування слугують засобами вербалізації інтенцій волевиявлення (спонукання і бажальності). У такому разі вони вияскравлюють лінгвокреативність мовної особистості, її свідоме використання питальних конструкцій для створення успішного процесу комунікації, для увиразнення його ввічливості й толерантності.

В адресантно-адресатному континуумі питальні висловлення – релевантні синтаксичні засоби для демонстрації балансу чи дисбалансу між комунікантами, для посилення емоційно насаженого плину комунікації, реалізації емоційних та аксіологічних інтенцій, адже вони дуже тісно пов'язані з емоційно-чуттєвою сферою мовної особистості, з її позитивним або ж негативним реагуванням на побачене чи почуте. Саме питальна форма виявляється найрелевантнішою, природною і необхідною для вербалізації світу людських емоцій та почуттів, для вираження суб'єктивно-оцінного сприйняття мовцем довкілля і людей, я-концепцій у комунікативному процесі.

Використання питальних висловлень для вираження непитальних значень здійснюється на основі нейтралізації питальної семантики. У таких конструкціях інтенція запиту є асиметричною до питальної форми. Адже це

не запит про необхідну інформацію, не чітко визначена апеляція до конкретного адресата з метою заповнити інформаційні прогалини в знаннях, не прагнення автора запиту задовольнити власну когнітивну цікавість, а експресивне ствердження / заперечення, спонукання, застереження, наказ, заборона, емоції чи оцінка, активізація уваги співрозмовника.

Запит як комунікативна інтенція мовця репрезентує не тільки власне-питальне значення, а передає весь спектр семантики, традиційно пов'язаної з іншими модально-інтенційними висловленнями – розповідними (риторичні, констативні, дубітативні запитання), спонукальними (спонукальні запитання) та оптативними (оптативні запитання), реалізує емоційно-оцінні значення (емоційні та авторизовано-оцінні запитання) тощо. Зокрема, риторичне запитання репрезентує експресивність та високу емоційність висловлення, що виявляється в контрастному конфлікті між формою та змістом, оскільки ілокутивна сила таких конструкцій не відповідає мовному значенню, закріпленому за структурою питального речення. Такі конструкції – маркери інтенцій естетичності, вони створюють образний, змістово-естетичний ефект спілкування, акцентують увагу на важливій інформації, репрезентують високий стиль мовлення, увиразнюють його вишуканість та образність. Це твердження стосується і тих конструкцій (емоційних, авторизовано-оцінних), що виражають різноманітні оцінні значення чи передають психічний стан мовця, його позитивні або ж негативні враження.

Спланований, емоційно-оцінний вплив на волю та почуття співрозмовника здійснюють питально-спонукальні висловлення, що репрезентують широкий спектр інтенційних обширів людської комунікації у сфері спонукальної семантики й віддзеркалюють різну інтенсивність волевиявлення мовця (від ввічливого, гречного прохання, запро-

шення, поради до наказу, заборони тощо), увиразнюючи толерантний або атолерантний регістр людської комунікації. Використання питальної форми для вербалізації доволі широкого інтенційного діапазону передусім відповідає задуму автора, свідчить про його лінгвокреативність, мовну майстерність і прагматичну компетенцію.

Дериваційний потенціал питальних висловлень виявляється у внутрішньомодельних та міжмодельних формально-семантичних співвідношеннях питальних висловлень і перебуває в безпосередній залежності від мовця – основного суб'єкта комунікації, його бажання використати саме той чи той засіб для вербалізації інтенції запиту. Експлікація внутрішньомодельних співвідношень питальних компонентів у структурі питального речення детермінована перебігом толерантної чи атолерантної комунікації, пов'язана зі спланованим використанням мовцем загальноприйнятих чи фразеологізованих, діалектних маркерів питальності, із найточнішою вербалізацією інтенцій запиту. Міжмодельна кореферентність зумовлена формально-семантичними співвідношеннями питальних висловлень з іншими модально-інтенційними конструкціями; перетвореннями в конструкціях чужого мовлення; трансформуванням складних питальних речень у прості конструкції, що пов'язано з асиметричністю мовного знака, з кореферентністю мовних одиниць, з експресивністю мовлення і комунікативною інтенцією як важливим складником людського спілкування.

Дискурсивно-стильовий континуум української мови, його різножанрові форми вияву репрезентують як первинні, так і вторинні функції питальних висловлень, засвідчують використання їх і в діалогічному, і в монологічному мовленні. У художньому дискурсі (у прозі, поезії, драматургії) ці конструкції сповна реалізують свій функційний потенціал: вони яскраво відображають природність і безпосередність діалогу, утілюють цілеспря-

мований вплив на адресата мовлення, прагнення викликати в нього різноманітні оцінки та емоції, активізувати увагу, налагодити контакт. У монологічному реєстрі комунікації комунікативно-інтенційний зміст питальних конструкцій сфокусований на актуалізації індивідуально-авторської діяльності, на вираженні емоційно-оцінної семантики, я-інтенцій мовця, його сумнівів, переживань, розмірковувань.

У публіцистичному дискурсі питальні висловлення створюють квазідіалогічність, адже питальна форма лише зрідка увиразнює інтенцію запиту, зазвичай такі конструкції активізують увагу адресата на важливій інформації, спонукають до конкретних дій, переконують у справедливості ідеї, пропагують та виховують патріотичні почуття, формують поведінку, позицію, беруть участь у безпосередній вербалізації інтенції впливу як глобальної настанови публіцистики.

Релігійний дискурс відображає «унікальний» тип спілкування, що відображає намір мовця (Бога, Ісуса Христа, пророків; священників, митрополитів, єпископів та ін.) пропагувати християнську мораль, утверджувати головні цінності людського буття, а також передає особистісні почуття вірянина (прихожанина церкви, молільника), його найпотаємніші бажання та задуми. Питальні висловлення, увиразнюючи цей тип комунікації і загалом вербалізацію інтенцій сакральності (інтенцій в канонічно-богословському, в ораторсько-проповідницькому та молитовному дискурсах), виконують вторинну функцію. Це виразні псевдозапитання, що маркують риторичну діалогічність, є засобами актуалізації думки, зосередження уваги на важливій інформації. Вони мають афористичний характер, слугують фігурально-риторичними конструкціями, що здійснюють естетичний вплив на християнина, формують його духовні цінності та світогляд.

Епістолярій становить вербальний продукт, зафіксований на письмі, що передає дистантну інтеракцію. Це особливий адресантно-адресатний континуум взаємодії двох комунікантів. Питальні висловлення в епістолярному дискурсі, зважаючи на певну історичну добу, людські почуття та волевиявлення, створюють високу експресивність та емоційне тло комунікації, розірваної в часі та просторі. Нанизування питальних конструкцій відображає взаємоперетин різних інтенцій (запиту й емоційності, запиту й оцінки, запиту і переповідності та ін.), що сприяє, по-перше, актуалізації питального процесу-пошуку, загалом епістолярної діалогічності, по-друге, зосередженню уваги на важливих явищах суспільного життя, на передаванні суб'єктивного пласту особистісних одкровень, розлогого спектру людських емоцій та оцінок.

Питальні конструкції маркують національно-мовний світогляд мовця-українця в народнопісенному дискурсі. Вони експлікуються в різних піснях, створюючи їхню експресивність, емоційність, мелодійність, яскраво репрезентуючи безпосередність діалогічного мовлення.

У дискурсі фатичної комунікації питальні конструкції створюють необхідну тональність спілкування, активізують та зосереджують увагу співрозмовника, створюють ввічливість і толерантність процесу людської комунікації. Вони віддзеркалюють позицію мовця в ритуальному дискурсі привітання, знайомства, зустрічі, початку чи закінчення розмови, запрошення, люб'язності. Такі конструкції відображають риси української ментальності: толерантність, поштивість до свого співрозмовника, делікатність у взаєминах.

Питальне висловлення – це найрелевантніший мовний знак для репрезентації, з одного боку, мотиваційно-потребової сфери мовця, його психоментального простору, а з іншого – яскравий приклад реалізації комунікативно-прагматичних функцій (фігуральності, воле-

виявлення, емоційності, оцінки, толерантності), актуалізованих у мовленні залежно від конкретних інтенцій мовця. А отже, у межах категорії питальності спостерігаємо взаємодію розповідної, спонукальної та оптативної модальностей, експлікуємо взаємоперетин і синкретичний, дифузний характер різних типологічних виявів інтенцій, систематизація й інтент-аналіз яких виформовує предмет наших наступних наукових пошуків. Перспективу вбачаємо і в докладнішому вивченні функційних можливостей питальних конструкцій у медіажурналістиці, у газетному дискурсі, у юриспруденції, у межах лінгвокультурологічного аспекту, що забезпечить цілісну репрезентацію питального дискурсу української мови як окремої термінологічної одиниці й новітнього фрагмента лінгвістичного знання.

Усебічний аналіз українськомовного питального дискурсу засвідчує багатовекторне спрямування сучасної лінгвістики, оприявлює тісні зв'язки структурно-семантичних, комунікативних та прагматичних напрямів синтаксичної науки, сприяє створенню національно зорієнтованої комунікативної граматики української мови, релевантної для лінгвістики XXI століття.

CONCLUSIONS

This monograph presents a multi-layered analysis of Ukrainian interrogative discourse defining the structural-semantic parameters and the communicative-intentional content of interrogative utterances which are its integral components. In particular, interrogative discourse is interpreted as a specific continuum where its formants, communicative intentions of request get verbalized. Those include interrogative statements as separate syntactic constructions expressing the semantics of interrogation; thematically united discursive statements aimed at implementing the intentions of request; dialogue unities, one of which (either the initial remark or the response) is interrogative in form; interrogative constructions which, though performing secondary functions and being semantically related to other modal-intentional statements, are marked with an interrogation mark; and, broadly, the Ukrainian discourse-style continuum as a dynamic environment with the focus on a specific communicative task of optimal implementing the intention of the speaker (the author of the request) who is ignorant or uncertain of the quality and completeness of the source information.

The speaker's intention – the query that makes up the paradigm of interrogative-proper and interrogative-improper meanings – determines the vast functional range of interrogative utterances. This understanding of the linguistic nature of interrogative utterances allows us to consider them as ambivalent syntactic constructions that put interrogative discourse into shape and implement a multi-aspect interrogative search process on the one hand and perform a number of communicative and pragmatic functions in speech on the other; those are related to the substance of the speaker (the author of intentions of request), figurativeness of language, voluntativity

semantics, emotionality and axiological parameters of the communication process, with meta-communication.

In the structural-semantic dimension, interrogative discourse is implemented through simple and complex interrogative constructions (interrogative-proper and interrogative-improper), equivalents of interrogative sentences (non-parcelled communicates, phraseologized questions), semi-compound sentences that realize the semantics of interrogation. Interrogative-proper utterances indicate the insufficiency, incompleteness of the source information and convey the epistemological need of the author of the request for its expansion; they are represented by sentences of two types: the ones with an interrogative component (partially interrogative utterances) and those without an interrogative component (general interrogative statements), which emphasize two types of intention (clarifying intention-request and specifying intention-request).

A request as the speaker's communicative intention represents a semantics spectrum traditionally associated with other modal-intentional utterances – narrative (rhetorical, constational, dubitative questions), imperative (causative questions) and optative (optative questions), actualizes emotional-evaluative meanings (emotional and authorized evaluative questions), etc. In such interrogative-improper constructions, the intention of request is asymmetric to the interrogative form: after all, this is not a request for information or an appeal to a specific addressee with the aim to fill the gaps in knowledge but an expressive assertion / negation, imperative, caution, command, prohibition, emotion or evaluation, activation of the interlocutor's attention.

Interrogative discourse dialogueness is connected with the main substances of the interrogative situation – the speaker (the author of the intention of request, the

addresser) and the addressee (interlocutor, recipient) and, of course, with dialogue as a separate type of speech interaction, a form of human communication, represented by a question-response complex of various remarks and implemented in two typological communication registers, tolerant and atolerant.

The addresser-addressee continuum of interrogative discourse signifies a balance or imbalance in relations between communicants. An appeal to one or another addressee implies the primary or secondary functions of interrogation. If between the interlocutors there are equal, symmetrical relations, then the dialogue is built towards tolerant communication. In the process of such communication, the speaker, following the principle of effective speech interaction and cooperation, creates a “question-answer” model that is quite adequate for the realization of his/her intentions. The atolerant register of communication reflects the imbalance of relations between interlocutors, incompatibility of their views, the conflict situation represented by counterparts, counter-communicates, clarifying questions, recriminations and the like.

Genre diversity of the Ukrainian discourse-style continuum represents both primary and secondary functions of interrogative utterances demonstrating their use in dialogue as in monologue. Handling rich factual material, this monograph explains the specificities of interrogative utterances in various discourse-style forms of the Ukrainian language (basis of wide factual material in the monograph, the specificities of interrogative statements in various discourse-style forms of the Ukrainian language (in artistic, conversational, journalistic, religious and epistolary styles, in folk song discourse and in meta-communication).

Interrogative utterance is the most relevant linguistic sign for representing, on the one hand, the speaker's motivation-need sphere, his/her psycho-mental space on the one hand and

on the other hand a vivid example of the implementation of communicative-pragmatic functions (figurativeness, expression of will, emotionality, evaluation, tolerance), actualized in speech depending on the specific intentions of the speaker. As a result, within the framework of interrogativity, we observe the interaction of narrative, incentive and optative modalities, and explicate intersections of various typological manifestations of intentions as well as their syncretic, diffuse nature, the systematization and intent-analysis of which shape the subject of our further research. Furthermore, we see perspective in a closer examination of the functionality of interrogative constructions in media journalism, newspaper discourse, jurisprudence, and in the framework of the linguocultural aspect, which will provide a holistic representation of the Ukrainian interrogative discourse both as a separate terminological unit and the most modern part of linguistic knowledge.

ЛІТЕРАТУРА

Агафонова 2016: Агафонова А. М. Теоретичні аспекти вивчення епістолярного дискурсу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. Вип. 42 : Філологічні науки. С. 49–51.

Адамец 1966: Адамец П. К вопросу о синтаксической парадигматике. *Československa rusistika*. 1966. XI. № 2. С. 76–80.

Адмони 1956: Адмони В. Г. О модальности предложения. *Учёные записки Ленинградского госпединститута. Факультет иностранных языков*. 1956. Т. 21. Вып. 1. С. 47–70.

Антофійчук 2004: Антофійчук В. «Молитва, як сонце, вічна...» (Жанр молитви в українській літературі). *Святі почуття, закладені в молитву*: антологія української літературної молитви. Бухарест : «Мустанг», 2004. С. 3–8.

Арнольд 1981: Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Ленинград : Просвещение, 1981. 296 с.

Арполенко, Забеліна 1982: Арполенко Г. П., Забеліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. Київ : Наукова думка, 1982. 132 с.

Артемова 2013: Артемова Л. В. Риторичне питання як композиційний та експресивний елемент авторської публіцистики (на матеріалі жанру колонки газети «El País»). *Проблеми семантики слова, речення та тексту* : зб. наук. статей. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2013. С. 19–23.

Арутюнова 1976: Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Москва : Наука, 1976. 384 с.

Арутюнова 1981: Арутюнова Н. Д. Фактор адресата. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. Т. 40. № 4. 1981. С. 356–367.

Арутюнова 1999: Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.

Ахундов 1982: Ахундов Д. М. Вопросительное предложение в языке и вводящая структура в речи. *Реализация грамматических категорий в тексте*: межвуз. сб. науч. тр. Москва: Московский педагог. ин-т, 1982. С. 64–66.

Ахундов 1990: Ахундов Д. М. Проблема отождествления вопроса в тексте. *Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца*. 1990. Вып. 363. С. 49–53.

Баган 2012: Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.

Багмут 1991: Багмут А. Й. Семантика і інтонація в українській мові. Київ: Наукова думка, 1991. 168 с.

Баландіна 2008: Баландіна Н. Побажання в мові та мовленні. *Eslavistica Complutense*. 2008. № 8. С. 155–167.

Балли 1955: Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.

Баранник 1964: Баранник Д. Х. Образна семантика і газетний текст. Метафора в газеті. *Про культуру мови*: матеріали Республіканської наукової конференції з питань культури української мови. Київ: Наукова думка, 1964. С. 155–166.

Баранник 2000: Баранник Д. Х. Монолог. *Українська мова*: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Укр. енцикл., 2000. С. 340–341.

Бахтин 1986: Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986. 445 с.

Бахтін 2001: Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 2001. С. 406–415.

Бацевич 2004: Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: «Академія», 2004. 344 с.

Бацевич 2005: Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. Львів: ПАІС, 2005. 264 с.

Бацевич 2010: Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.

Бацевич 2014: Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова : монографія. Львів : ПАІС, 2014. 288 с.

Безкровна 1998: Безкровна І. О. Поетичний текст як комунікативний акт: типи адресатів. *Мовознавство*. 1998. № 4–5. С. 67–72.

Беличева-Кржижкова 1984: Беличева-Кржижкова Х. О модальности предложения в русском языке. *Актуальные проблемы русского синтаксиса*. Москва : Изд-во Московс. ун-та, 1984. С. 49–77.

Белнап, Стил 1981: Белнап Н., Стил Т. Логика вопросов и ответов. Москва : Прогресс, 1981. 288 с.

Белошапкова 1967: Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке. Москва : Просвещение, 1967. 160 с.

Бельский 1940: Бельский А. В. Типология предложений в современном русском языке. *Ученые записки 1 МГПИИЯ*. 1940. Т. II. С. 251–267.

Бенвенист 1974: Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1974. 447 с.

Бердник 1978: Бердник Л. Ф. О семантике вопросительного предложения. *Проблемы грамматической семантики* : сб. ст. Ростов-на-Дону : Р/н/ДГПИ, 1978. С. 30–36.

Бердник 1980: Бердник Л. Ф. О значении вопросительных предложений с отрицанием «не». *Известия Воронежского педагог. ин-та*. 1980. Т. 207. С. 105–112.

Бережан 1997: Бережан Л. Семантичні моделі категорії спонукальності в сучасній українській мові. *Актуальні проблеми граматики*: зб. наук. пр. Кіровоград : КДПУ, 1997. С. 166–173.

Беренштейн, Шрамм 1959: Беренштейн П. А., Шрамм А. Н. О логической форме вопроса и грамматических средствах его выражения. *Ученые записки Калининградского педагог. ин-та*. 1959. Вып. 6. С. 189–227.

Беркаш 1969: Беркаш Г. В. Логико-грамматическая природа вопроса и ее реализация в вопросно-ответных структурах

английской диалогической речи : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 1969. 22 с.

Берков 1972: Берков В. Ф. Вопрос как форма мысли. Минск : Изд-во БГУ, 1972. 136 с.

Білецький 1997: Білецький А. О. Про мову і мовознавство : навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів. Київ : «АртЕк», 1997. 224 с.

Білоконенко 2015: Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт. Київ : Інтерсервіс, 2015. 335 с.

Богдан 1998: Богдан С. К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 475 с.

Богородицкий 1911: Богородицкий В.А. Лекции по общему языковедению. Казань : Типо-литография Императорского Университета, 1911. 247 с.

Богуславский 1964: Богуславский А. С. О коммуникативных типах предложений. *НДВШ. Филологические науки*. 1964. № 4. С. 144–151.

Бойко 2007: Бойко Н. І. Експресиви в системі художнього тексту. *Література та культура Полісся*. 2007. Вип. 34. С. 3–8.

Борисюк 1963: Борисюк І. В. Деякі особливості інтонації риторичного питання в сучасній українській літературній мові. *Питання експериментальної фонетики*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. С. 65–81.

Борисюк 1973: Борисюк І. В. Уточнююче питання в українському діалогічному мовленні. *Мовознавство*. 1973. № 3. С. 46–49.

Борисюк 1975: Борисюк І. В. Інтонація українського питального речення. Київ : Наукова думка, 1975. 128 с.

Булаховський 1975: Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов. *Вибрані праці : у 5 т. Т. 1: Загальне мовознавство*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 321–470.

Бульгина, Шмелев 1988: Бульгина Т. В., Шмелев А. Д. Вопрос о косвенных вопросах: является ли установленным фактом их связь с фактивностью? Логический анализ языка. Знание и мнение : сб. науч. тр. Москва : Наука, 1988. С. 46–63.

Буслаев 1959: Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 624 с.

Вакуленко 1992: Вакуленко Т. А. Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості запитальних пропозицій фразеологізованої структури (в сучасному англійському мові) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1992. 19 с.

Валгіна 2004: Валгіна Н. С. Теорія тексту : навчальний посібник. Москва : Логос, 2004. 280 с.

Валімова 1967: Валімова Г. В. Функціональні типи пропозицій в сучасному російському мові. Ростов : Вид-во Ростовського ун-та, 1967. 331 с.

Валімова 1978а: Валімова Г. В. Актуальне членення запитальних пропозицій. *Проблеми граматическої семантики* : зб. ст. Ростов-на-Дону, Р/н/ДГПІ, 1978. С. 21–29.

Валімова 1978б: Валімова Г. В. Синонімія запитальних пропозицій. *Вопросы синтаксиса русского языка* : зб. ст. Ростов-на-Дону : Р/н/ДГПІ, 1978. С. 23–31.

Ванніков, Котляр 1960: Ванніков Ю. В., Котляр Т. Р. Вопросы строения предложения. Саратов : Вид-во Саратовського ун-та, 1960. 64 с.

Виноградов 1975: Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. *Исследования по русской грамматике*. Москва : Наука, 1975. С. 53–87.

Вихованець 1992: Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.

Вихованець 1993: Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.

Вихованець 1997: Вихованець І. Р. Різновиди транспозиції. *Актуальні проблеми граматики : Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка*. 1997. Вип. 2. С. 57–60.

Вихованець, Городенська 2004: Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : *Академічна граматика української мови* / за ред. І. Вихованця. Київ : «Пulsари», 2004. 400 с.

Вишневська 1997: Вишневська Г. П. Синкретизм семантики питальних речень. *Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції «Проблеми зіставної семантики»*. Київ : КДЛУ, 1997. С. 299–300.

Вишнiveцкая 2003: Вишнiveцкая М. А. Вопросы с эксплицитной альтернативой в современном французском языке. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2003. № 586. С. 64–67.

Волгина 1986: Волгина Е. А. Некоторые структурные и функциональные свойства вопросительного предложения. *Функциональная семантика синтаксических конструкций* : межвуз. сб. науч. тр. Москва, 1986. С. 24–33.

Вольф 1985: Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва : Наука, 1985. 229 с.

Вступ 1966: Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. Київ : Наукова думка, 1966. 596 с.

Гак 1998: Гак В. Г. Языковые преобразования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1998. 768 с.

Галаган 2008: Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки. *Наукові записки : Філологічні науки*. 2008. Вип. 80. С. 171–178.

Галочкина 1982: Галочкина И. Е. Коммуникативные типы высказывания как единицы интонационного исследования. *Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца*. 1982. Вып. 196. С. 91–113.

Гальперин 1958: Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка. Москва : Изд-во л-ры на иностр. языках, 1958. 460 с.

Ганич, Олійник 1985: Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.

Гетьман 1996: Гетьман З. А. Лінгвістична модель іспанського діалогічного мовлення : принципи граматичної побудови діалогічного тексту : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.05. Київ, 1996. 46 с.

Голянич 2008: Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ

ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. 296 с.

Горелов 1966: Горелов В. И. О природе риторического вопроса. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1966. Т. XXV. Вып. 4. С. 347–349.

Городенська 1991: Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ : Наукова думка, 1991. 192 с.

Городенська 1999: Городенська К. Дери́ваційна природа давального адресатної посесивності. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. пр. Донецьк : ДонДУ, 1999. Вип. 5. С. 19–22.

Городенська 2004: Городенська К. Г. Службові слова-морфеми. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови* : Академічна грамати́ка української мови / за ред. І. Вихованця. Київ : «Пульсари», 2004. С. 328–373.

Грамати́ка 2017: Грамати́ка сучасної української літературної мови. Морфоло́гія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова / за ред. К. Г. Городенської]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

Гуйванюк 1999: Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці : Рута, 1999. 336 с.

Гуйванюк 2009: Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : вибрані праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.

Гуйванюк 2012: Гуйванюк Н. Мовні особливості церковних проповідей Сидора Воробкевича. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича* : зб. наук. пр. / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 585–586 : Слов'янська філологія. С. 230–239.

Гуйванюк, Шабат 2000: Гуйванюк Н. В., Шабат С. Т. Питальні речення в сучасній українській мові : навчально-методичний посібник. Чернівці : Рута, 2000. 66 с.

Гукова, Кондратенко 1997: Гукова Л., Кондратенко Н. Семантика вопросительного-риторических предложений в поэтической речи. *Роди і жанри літератури* : зб. наук. пр. Одеса : ОДУ ім. І. І. Мечникова, 1997. С. 224–227.

Гуляев 1968: Гуляев Ю. А. О бессоюзных вопросительных предложениях в английской разговорной речи. *Теория и практика лингвистического описания разговорной речи* : тезисы докладов. Горький, 1968. С. 263–265.

Гумбольдт 1984: Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. 400 с.

Гурко 2017: Гурко О. В. Категорія ствердження та її вираження в українській літературній мові : монографія. Дніпро : Ліра, 2017. 316 с.

Дейк 1989: Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.

Данилюк 2010: Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні. Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. 511 с.

Дейна 2018: Дейна Л. Лексико-семантичні репрезентанти суб'єктивної й об'єктивної оцінки в щоденниковому дискурсі. *Співвідношення семантики і структури в системі мовних одиниць* : колективна монографія / за ред. М. І. Степаненка. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. С. 248–284.

Дементьев 2006: Дементьев В. В. Непрямая коммуникация. Москва : Гнозис, 2006. 376 с.

Докторевич 1984: Докторевич Д. Л. О некоторых свойствах риторического вопроса. *Изучения стиля художественного текста* : межвуз. сб. науч. тр. Смоленск : Смоленский гос. педагог. ин-т им. К. Маркса, 1984. С. 35–38.

Дорошенко 1989: Дорошенко А. В. Побудительные речевые акты в косвенных контекстах. *Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*. Москва : Наука, 1989. С. 76–91.

Дубовський 1966: Дубовський Ю. О. Про два комунікативні типи речень питальної думки. *Іноземна філологія*. Львів : Вид-во Львівського університету, 1966. Вип. 10. С. 21–26.

Дубовський 1968: Дубовський Ю. О. До проблеми вивчення інтонації зустрічного питання в сучасній англійській мові. *Іноземна філологія*. Львів : Вид-во Львівського університету, 1968. Вип. 14. С. 40–47.

Дубовський 1969: Дубовський Ю. О. Вибіркове питання та його семантико-інтонаційна своєрідність. *Іноземна філологія*. Львів : Вид-во Львівського університету, 1969. Вип. 19. С. 45–53.

Дубцова 2011: Дубцова О. В. Комунікативна невдача як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія Романо-геманська філологія. Методика викладання іноземних мов. 2011. № 972. Вип. 67. С. 57–62.

Дудик 1972: Дудик П. С. Синтаксично нерозкладні речення, що виражають емоції. *Українська мова та література в школі*. 1972. № 1. С. 32–38.

Дудик 1973: Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Київ : Наукова думка, 1973. 289 с.

Дудик 1975: Дудик П. С. Питальні речення і питальні слова-речення. *Українська мова та література в школі*. 1975. № 1. С. 26–36.

Дудик 2005: Дудик П. С. Стилїстика української мови : навчальний посібник. Київ : Академія, 2005. 368 с.

Есперсен 1958: Есперсен О. Філософія граматики. Москва : Изд-во иностр. лит., 1958. 404 с.

Єрмоленко 1982: Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ : Наукова думка, 1982. 212 с.

Єрмоленко 2007: Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.

Єрмоленко 2015: Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в оригінальній і перекладній творчості Максима Рильського. *Науковий потенціал славістики : історичні здобутки та тенденції розвитку* : тези доповідей Міжнародної наукової конференції до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 21 травня 2015 р.). 2015. С. 155–156. URL :<http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/496>.

Жинкин 1955: Жинкин Н. И. Вопрос и вопросительное предложение. *Вопросы языкознания*. 1955. № 3. С. 22–34.

Жовтобрюх 1963: Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини 90-х років XIX ст.). Київ : АН УРСР, 1963. 415 с.

Журавлева 1996: Журавлева С. І. Реалізація питальності як супрасинтаксичного елементу в нетипових текстах (на матеріалі англомовних текстів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1996. 205 с. 26 с.

Завальнюк 2009: Завальнюк І. Синтаксичні одиниці в мові української преси поч. XXI століття: функціональні та прагматичні аспекти : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2009. 400 с.

Загнітко 2001: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

Загнітко 2008: Загнітко А. П. Основи дискурсології. Донецьк : ДонНУ, 2008. 194 с.

Зінкевич-Томанек 1993: Зінкевич-Томанек Б. Ввічливі звороти в польській та українській мовах. *Лінгводидактика слов'янських мов як феномен культури* : тематичний зб. наук. пр. Київ : КДУ ім. Т. Шевченка, 1993. С. 114–122.

Золотова 1962: Золотова Г. А. О модальности предложения в русском языке. *НДВШ. Филологические науки*. 1962. № 4. С. 65–79.

Золотова 1982: Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва : Наука, 1982. 368 с.

Зуев 1961: Зуев Ю. И. К логической интерпретации вопроса. *Логико-грамматические очерки*. Москва : Высшая школа, 1961. С. 97–133.

Иссерс 2008: Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М. : Едиториал УРСС, 2008. 284 с.

Истомина 1986: Истомина Е. А. Роль отрицания в семантической структуре вопросительно-повествовательного предложения. *Проблемы лексико-стилистического анализа* : сб. науч. тр. Москва : Изд-во УДН, 1986. С. 43–51.

Кадомцев 1975: Кадомцев О. Г. Про інтонаційні особливості зустрічних питань у сучасній німецькій мові. *Інтонація як*

мовний засіб вираження думки. Київ : Наукова думка, 1975. С. 134–140.

Кадомцева 1972: Кадомцева Л. О. Синтаксична модальність речення. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. академіка І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. С. 119–137.

Казанли 1989: Казанли О. А. Вторичные функции вопросительного предложения в авторской речи английского художественного текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Минск, 1989. 24 с.

Калашник 2011: Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті. Харків : ХНУ ім. В. Каразіна, 2011. 368 с.

Калашян 1992: Калашян А. П. Коммуникативные аспекты категории модальности : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Ереван, 1992. 22 с.

Калинина 1986: Калинина А. А. Риторический вопрос среди различных типов предложений. *Русский язык в школе*. 1986. № 4. С. 97–102.

Каранська 1992: Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник. Київ : НМК ВО, 1992. 400 с.

Карасик 1999: Карасик В. И. Религиозный дискурс. *Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики* : сб. науч. тр. Волгоград : Перемена, 1999. С. 5–19.

Карасик 2004: Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.

Качкан 2001: Качкан В. «Коли зоря сходить у небо безсмертя...» (з епістолярної спадщини Богдана Лепкого. *Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого*. Львів : Фенікс, 2001. С. 5–26.

Кобзар 1986: Кобзар Л. Г. Інтонація і зміст вигуківих висловлень. *Культура слова*. 1986. Вип. 31. С. 48–51.

Ковалев 1980: Ковалев Ю. В. Средства выражения коммуникативно-модальных значений общего вопроса в русском языке. *Коммуникативно-синтаксический и стилистический*

аспекты анализа текста : сб. ст. Москва : Изд-во УДН им. П. Лумумбы, 1980. С. 34–50.

Ковалевська 2001: Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Одеса : «Астропринт», 2001. 341 с.

Ковалик 2008: Ковалик І. І. Питання українського і слов'янського мовознавства : вибрані праці. Львів – Івано-Франківськ, 2008. Ч. II. 496 с.

Коваль 1967: Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1967. 400 с.

Ковтунова 1986: Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис. Москва : Наука, 1986. 206 с.

Колесова 1987: Колесова Н. Н. Семантика вопросительного предложения в английской разговорной речи. *Теория и практика лингвистического описания разговорной речи* : межвуз. сб. науч. тр. Горький : ГГПИИЯ им. Н. Добролюбова, 1987. С. 74–83.

Колшанский 1961: Колшанский Г. В. К вопросу о содержании языковой категории модальности. *Вопросы языкознания*. 1961. № 1. С. 94–98.

Кондратенко 2001: Кондратенко Н. В. Питальні речення в українському поетичному мовленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2001. 16 с.

Кондратенко 2012: Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 328 с.

Кондратенко, Стрій, Билінська 2019: Кондратенко Н., Стрій Л., Билінська О. Лінгвопрагматика політичного дискурсу : типологія мовленнєвих жанрів. Одеса : «Астропринт», 2019. 236 с.

Кононенко 1996: Кононенко В. І. Символи української мови. Івано-Франківськ : Плай, 1996. 272 с.

Конюкина 1971: Конюкина Е. В. Некоторые особенности риторических вопросов. *Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тореца*. 1971. Т. 58. С. 122–127.

Корольова 2016: Корольова В. В. Комунікативно-прагматична організація сучасного українського драматургійного дискурсу : монографія. Дніпро : Ліра, 2016. 382 с.

Косарева 1986: Косарева В. А. Особенности функционального отрицания в вопросительных предложениях. *Коммуникативно и структурно обусловленные модификации единицы языка* : межвуз. сб. науч. тр. Ленинград : ЛГПИ им. А. Герцена, 1986. С. 62–68.

Косарева 1987: Косарева В. А. Семантическая структура вопросительно-отрицательных предложений. *Структура и семантика предложения и текста в германских языках* : межвуз. сб. науч. тр. Ленинград : ЛГПИ им. А. Герцена, 1987. С. 30–34.

Космеда 2000: Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток оцінки. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 350 с.

Костусяк 2013: Костусяк Н. Комунікативно-прагматичні ознаки питальної модальності. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2013. № 22. С. 58–63.

Кочан 2008: Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 423 с.

Кочерган 1999: Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : Академія, 1999. 288 с.

Кочерган 2001: Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник. Київ : Академія, 2001. 368 с.

Кульбабська 2011: Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому речення : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.

Куньч 1997: Куньч З. Риторичний словник. Київ : Рідна мова, 1997. 342 с.

Курс 1951: Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / за ред. акад. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. школа, 1951. Т. 2. 406 с.

Кучереносов 1988: Кучереносов В. Е. Вопросительное предложение и диалог вопросно-ответного типа в русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Киев, 1988. 24 с.

Левин 1973: Левин Ю. И. О семантике местоимений. *Проблемы грамматического моделирования*. Москва : Наука, 1973. С. 108–121.

Ленець 2000: Ленець К. В. Епістолярний стиль. *Українська мова : енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енцикл., 2000. С. 160.

ЛС 1990: Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.

Лисенкова 1989: Лисенкова Н. Н. Псевдовопросительные высказывания в английской разговорной речи : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Одесса, 1989. 16 с.

Литвиненко 2009: Литвиненко Н. П. Український медичний дискурс : монографія. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2009. 304 с.

Ломтев 1972: Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1972. 200 с.

Луценко 1990: Луценко Н. А. Гносеологические и коммуникативные функции вопроса. *Философские науки*. 1990. № 6. С. 126–130.

Макаров 1986: Макаров М. Л. Корреляция этикетных и регламентных форм регуляции разговорной речи. *Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца*. 1986. Вып. 273. С. 24–34.

Макаров 2003: Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва : Гнозис, 2003. 280 с.

Мала 2015: Мала Ю. В. Функційно-стилістичні типи питальних речень у сучасних політичних текстах. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. 6 (1). С. 61–64.

Малікова 1992: Малікова Є. О. Питальні речення в ритуальному спілкуванні. *Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць* : зб. наук. пр. Київ : НМК ВО, 1992. С. 83–86.

Мартынюк, Башкирева 1995: Мартынюк А. П., Башкирева С. А. Функционирование сложных синтаксических структур и вопросов в речи мужчин и женщин. *Вісник*

Харківського державного університету. 1995. № 384 (Том 2). С. 93–96.

Мачкова 1971: Мачкова Р. А. Интонация вопросительных предложений с эмоциональной окрашенностью в современном немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1971. 23 с.

Мацько 2009: Мацько Л. І. Українська мова у освітньому просторі. Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

Мелішкевич 1996: Мелішкевич С. В. Склад і функції часток сучасної французької мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 1996. 17 с.

Мельничук 1966: Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.

Минкин, Симонок 1995: Минкин Л. М., Симонок В. П. Текстоброзрающая функция общевпросительных предложений во французском языке. *Вісник Харківського державного університету*. 1995. № 384 (Том 2). С. 102–108.

Мирсеитова 1989: Мирсеитова С. С. Косвенные вопро- сительные вызказывания и их интерпретация в тексте. *Сбор- ник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца*. 1989. Вып. 333. С. 119–127.

Мисишина 1988: Мисишина Л. А. Модальность как текстологическая категория (на материале писем Блеза Паскаля). *Функциональная характеристика языковых единиц и категорий* : сб. науч. тр. Днепропетровск : ДГУ, 1988. С. 60–65.

Мірченко 2001: Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Луцьк : Вежа, 2001. 340 с.

Мірченко 2007: Мірченко М. В. Надкатегорія настанови. *Лінгвістичні дослідження*. 2007. Вип. 22. – С. 125–132.

Могильницький 1823 – Возняк 1910: Возняк М. С. Філологічні праці І. Могильницького. *Українсько-руський архів*. Львів : З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1910. Т. 5. 240 с.

Мокрушина 2011: Мокрушина П. В. Питальні речення як засіб творення комічного у весільних обрядових піснях. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*.

2011. № 963. Сер.: Філологія. Вип. 62. URL:[http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_963/content / mokrushina.pdf](http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_963/content/mokrushina.pdf).

Мороз 1963: Мороз В. Н. О вопросительном предложении. Научные труды Ташкентского гос. ун-та. Языкознание. 1963. Вып. 211. С. 137–147.

Набитович 2008: Набитович І. Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму): монографія. Дрогобич – Люблін : Посвіт, 2008. 600 с.

Навчук, Шинкарук 2007: Навчук Г. В., Шинкарук В. Д. Формально-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень : монографія. Тернопіль : «Астон», 2007. 200 с.

Нишнанидзе 1966: Нишнанидзе Л. К. Вопросительные предложения в современном русском и грузинском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Тбилисси, 1966. 22 с.

Огієнко 1927: Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову. Варшава : Друкарня Синодальна, 1927. 304 с.

Ожоган 1997: Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : монографія. Київ : Вид-во Ін-ту укр. мови, 1997. 231 с.

Олійник 1971: Олійник Г. П. Синтаксична структура питання вибору в сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1971. № 2. С. 34–37.

Олійник 1974: Олійник Г. П. Інтонація питання вибору. Київ : Наукова думка, 1974. 116 с.

Олійник 1977: Олійник Г. П. Комунікативна спрямованість питальних речень. *Типологія інтонації мовлення*. Київ : Наукова думка, 1977. С. 183–186.

Онипенко 1988: Онипенко Н. К. Обращение, вопрос, побуждение в лингвистике и поэтике художественного текста (Обзор работ 1984–1986 гг.). *НДВШ. Филологические науки*. 1988. № 4. С. 80–85.

Орлова 1966: Орлова М. Н. О принципах классификации вопросительных предложений. *Вопросы методологии и методики лингвистических исследований*. Уфа : Башкирский гос. ун-т, 1966. С. 118–122.

Орлова 1971: Орлова М. Н. Коммуникативные средства оформления модальных разновидностей вопросительных предложений в русском языке. *Вопросы синтаксиса русского языка*. Ростов-на-Дону : Ростовский-на-Дону педагог. ин-т, 1971. С. 44–50.

Орлова 1978: Орлова М. Н. Специфика актуального членения вопросительных предложений. *Семантика и структура предложения. Лексическая и синтаксическая семантика*. Уфа : Башкирский гос. ун-т, 1978. С. 115–122.

Осоловская 1959: Осоловская А. Д. Неместоименные вопросительные предложения в современном русском языке. *Вопросы теории и методики изучения русского языка*. Саратов, 1959. С. 101–120.

Павленко 1993: Павленко О. О. Засоби віддання контактної функції висловлення у сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 1993. 16 с.

Павлова 2018: Павлова І. Українська православна проповідь: семантико-функційні потенції слова. *Співвідношення семантики і структури в системі мовних одиниць* : колективна монографія / за ред. М. І. Степаненка. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. С. 206–247.

Падучева 1981: Падучева Е. В. Вопросительные местоимения и семантика вопроса. *Разработка формальной модели естественного языка* : сб. науч. тр. Новосибирск : Вычислительный центр СО АН СССР, 1981. С. 80–105.

Падучева 1988: Падучева Е. А. Выводима ли способность подчинять косвенный вопрос из семантики слова? *Логический анализ языка. Знание и мнение* : сб. науч. тр. / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва : Наука, 1988. С. 33–46.

Палей 1988: Палей Т. А. Модальность предложения в вопросительных и повествовательных высказываниях. *Функцио-*

нальная характеристика языковых единиц и категорий : сб. науч. тр. Днепропетровск : ДГУ, 1988. С. 72–76.

Паславська 2010: Паславська А. Мовленнєвий жанр «заповідь» в аспекті міжкультурної комунікації. *Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації* : монографія. Львів : ПАІС, 2010. С. 63–83.

Пац 1998: Пац Л. І. Функціонально-семантичне поле адресатності у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 1998. 20 с.

Пересада 1983: Пересада И. С. «Разделительные вопросы» как один из способов реализации контактоустанавливающей функции речи. *Вестник Харьковского университета*. 1983. № 243. С. 49–52.

Петер 1955: Петер М. Мелодика вопросительного предложения в русском языке. *Studia Slavica*. 1955. Т.1. С. 245–259.

Петров 1976: Петров С. С. Предложение с косвенным вопросом в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1976. 17 с.

Петрянкина 1976: Петрянкина В. И. К проблеме классификации вопросительных предложений. *Лексико-грамматические записки*. Москва : УДН им. П. Лумумбы, 1976. С. 51–63.

Пешковский 1956: Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва : Учпедгиз, 1956. 512 с.

Пилипенко 1962: Пилипенко О. Ф. Интонация неместоименного вопроса и связанного с ним ответа в английском языке (в сопоставлении с украинским языком). *Научные записки Киевского педагог. ин-та иностр. языков*. 1962. Т. 5. С. 78–102.

Писарек 1981: Писарек Л. Местоименные вопросительные предложения в русском и польском языках. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1981. 200 с.

Плющ 2010: Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. 328 с.

Поздеев 1970: Поздеев М. М. Синтаксис английского вопросительного предложения и теория диалогической речи.

Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тореца. 1970. Т. 55. С. 106–117.

Попов 1950: Попов П. С. Суждение и предложение. *Вопросы синтаксиса современного русского языка.* Москва : Учпедгиз, 1950. С. 5–35.

Попова 2009: Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.

Порецких 1982: Порецких Т. Д. Об одном типе безглагольных вопросительных предложений. *Материалы по русско-славянскому языкознанию.* Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1982. С. 111–114.

Портянников 1967: Портянников В. А. Основные модели вопросительных предложений и их варианты в современном немецком языке. *Ученые записки 1 МГПИИИЯ им. М. Тореца.* 1967. Т. 37. С. 224–244.

Поспелова 1985: Поспелова А. Г. О средствах смягчения коммуникативного намерения в современном английском языке. *Вестник Ленинградского ун-та. История, язык, литература.* 1985. № 16. Вып. 3. С. 67–72.

Почепцов 1978а: Почепцов Г. Г. Понятие коммуникативной трансформации. *Предложение и текст в семантическом аспекте* : межвуз. тематич. сб. Калинин : КГУ, 1978. С. 49–63.

Почепцов 1981: Почепцов Г. Г. Фатическая метакоммуникация. *Семантика и прагматика синтаксических единиц* : сб. ст. Калинин : КГУ, 1981. С. 52–59.

Почепцов 1978б: Почепцов О. Г. Семантична структура питального речення. *Мовознавство.* 1978. № 6. С. 69–72.

Почепцов 1979: Почепцов О. Г. Семантика и прагматика вопросительного предложения (на материале английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1979. 24 с.

Почепцов 1986: Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения. Киев : Вища школа, 1986. 116 с.

Радзієвська 1991: Радзієвська Т. В. Про один із напрямів сучасної лінгвістики тексту. *Мовознавство.* 1991. № 3. С. 53–58.

Радзієвська 1998: Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації. Київ : Видавництво НАН України, 1998. 194 с.

Распопов 1955: Распопов И. П. О вопросительных частицах в современном русском языке. *Труды Благовещенского педагог. ин-та им. М. Калинина*. 1955. Т. 6. С. 28–41.

Распопов 1958: Распопов И. П. Вопросительные предложения. *Русский язык в школе*. 1958. №1. С. 34–37.

Распопов 1970: Распопов И. П. Строение простого предложения в современном русском языке. Москва : Просвещение, 1970. 191 с.

Рейганд 1961: Рейганд Р. А. Вопросительное предложение в английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. М., 1961. 15 с.

Рестан 1966: Рестан П. А. Вопросительное предложение, его формы и функции. *Scando-Slavica*. 1966. Т. XII. С. 132–148.

Рестан 1969: Рестан П. Синтаксис вопросительного предложения. Общий вопрос. (Главным образом на материале современного русского языка). Oslo-Bergen-Tromsö, Universitetsforlaget, 1969. 880 с.

Романченко 2016: Романченко А. П. Комунікативно-прагматичні особливості питальних речень у лінгвістичному дискурсі. *Слов'янський збірник*. 2016. Вип. 20. С. 100–113.

Романюк 2007: Романюк І. В. Діалог як текстова організація. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр.* Харків, 2007. Вип. 22. С. 135–140.

Рудик 2003: Діалог-конфлікт: стратегії розгортання й захисту. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Філологічні науки. 2003. № 11. С. 194–197.

РГ 1979: Русская грамматика : В 2 т. Praha : Academia, 1979. Т. II : Синтаксис. 1093 с.

РГ 1980: Русская грамматика : В 2 т. Москва : Наука, 1980. Т. II : Синтаксис. 710 с.

Саакьян 1965: Саакьян Р. Я. Средства выражения вопроса в сложносочиненных предложениях. *Міжвузівська наукова конференція з проблем синтаксису української мови : тези доповідей*. Чернівці : ЧДУ, 1965. С. 70–72.

Саидова 1987: Саидова М. С. Запрос как коммуникативная установка высказывания (на материале английского языка). *Аспекты семантического анализа высказывания и текста* : сб. науч. тр. Ташкент : ТашГУ, 1987. С. 48–58.

Санникова 1975: Санникова Н. Ф. Пресуппозиция вопросов. *Проблемы семантического синтаксиса*. Пятигорск : ПГПИИЯ, 1975. С. 26–36.

Святогор 1974: Святогор И. П. Специальные вопросительные средства языка. *Вопросы грамматики русского языка*. Тула: ТГПИ им. Л. Толстого, 1974. С. 65–71.

Селіванова 2008: Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

Селіванова 2010: Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.

Семенихина 1987: Семенихина Г. И. Об одном виде функционально-семантической транспозиции вопросительного предложения в английской разговорной речи. *Структура и семантика предложения и текста в германских языках* : межвуз. сб. науч. тр. Ленинград : ЛГПИ им. А. Герцена, 1987. С. 66–70.

Семотюк 2010: Семотюк О. В. Структурно-семантична та модальна характеристика вставлених конструкцій в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.

Серажим 2002: Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. 392 с.

Серио 2001: Серио П. Анализ дискурса во французской школе. Семиотика : антологія / сост. Ю. С. Степанов. Москва – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. С. 549–562.

Серль 1986: Серль Дж. Косвенные речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986. Вып. 17. С. 195–222.

Сидельников 1961: Сидельников Е. А. Структура простого предложения с точки зрения синтаксических отношений. *Филологические науки*. 1961. № 3. С. 66–77.

Симонова 1982: Симонова К. С. Питальні частки в давньоруській та староукраїнській мовах. *Мовознавство*. 1982. № 1. С. 33–41.

Синявський 1931: Синявський О. Норми української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмира Бураго, 2018. XX. 368 с. Репринт з видання 1931 р. (Серія «Українська граматична класика»)

Сімович 1918: Сімович В. Практична граматика української мови. Раштат : Український Рух, 1918. 368 с.

Сітко 2011: Сітко А. В. Відтворення комунікативної семантики англійських інтерогативних конструкцій у перекладі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Одеса, 2011. 19 с.

Скаб 2008: Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.

Скаб 2002: Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.

Сколкова 1971: Сколкова А. М. О модальности вопросительного предложения. *Ученые записки МГПИ им. В. Ленина*. 1971. Т. 451. Ч. 1. С. 91–107.

Сколкова 1973: Сколкова А. М. Модальные и модально-экспрессивные значения отрицательной формы вопроса. *Вопросы синтаксиса и лексики современного русского языка* : сб. тр. Москва, 1973. С. 247–261.

Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994: Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.

Слюсарева 1981: Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. Москва : Наука, 1981. 208 с.

Смаль-Стоцький, Гартнер 1914: Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. Відень, 1914. 202 с.

Смилтена 1987: Смилтена М. Э. Вопросительные предложения в структуре поэтического текста. Системный и функциональный анализ языка : межвуз. сб. науч. тр. Рига : ЛГУ им. П. Стучки, 1987. С. 108–120.

Смирнова 1980: Смирнова Р. Х. Некоторые семантико-синтаксические характеристики местоименного интеррогатива во французском языке. *Проблемы синтаксиса простого предложения*: межвуз. сб. науч. тр. Ленинград: ЛГПИ им. А. Герцена, 1980. С. 71–77.

Совр 1989: Современный русский язык: учеб. для филол. спец. ун-тов / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. Москва: Высш. шк., 1989. 800 с.

Соловьева 1986: Соловьева Л. В. Псевдовопросительные предложения-высказывания в акте коммуникации (на материале публицистики). *Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца*. 1986. Вып. 272. С. 96–104.

Старостина 1990: Старостина Н. В. Контекстная семантика частновопросительного предложения. *Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца*. 1990. Вып. 363. С. 41–49.

Старченко, Волченко 1980: Старченко А. А., Волченко М. В. Семантика вопросов в естественном языке. *Логико-методологические исследования*. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1980. С. 265–284.

Стахів 2008: Стахів М. О. Український комунікативний етикет: навчально-методичний посібник. Київ: Знання, 2008. 248 с.

Степаненко 2016: Степаненко М. Письменницький епістолярій – «життя у всіх вимірах – від болючої сльози матері і до всього живого, сущого на планеті земля...». *Листи до Олеся Гончара*: у 2 кн. Кн. 1 (1946–1982) / упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. Київ: Сакцент Плюс, 2016. 736 с.

Степаненко, Педченко 2019: Степаненко М., Педченко С. Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові: монографія. Полтава: ПП «Астрая», 2019. 222 с.

Стернин 2005: Стернин И. А. Толерантность и коммуникация. *Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. С. 324–337.

Стернічук 2015: Стернічук В. Б. Епістолярний діалог як віднайдення нової істини (на матеріалі листування Є. Чикаленка – А. Ніковського). *Наукові записки Національного уні-*

верситету «Острозька академія». Серія : Філологічна. 2015. Вип. 52. С. 244–246.

Стечишин 1997: Стечишин Н. В. Адресатні переривання в мовленнєвій комунікації та мовні засоби їх реалізації в сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1997. 18 с.

Сусов 1980: Сусов И. П. Семантика и прагматика предложения. Калинин : КГУ, 1980. 51 с.

Сусов 2000: Сусов И. П. Грамматика говорящего. *Актуальные проблемы коммуникативной грамматики*. Тула : ТулГУ, 2000. С. 130–138.

Сухомлин 1959: Сухомлин І. Д. Слова-речення та їх функції в українській мові. *Українська мова та література в школі*. 1959. № 1. С. 17–23.

СУЛМ 1972: Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. академіка І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.

СУЛМ 1973: Сучасна українська літературна мова : Стилїстика / за заг. ред. академіка І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. 588 с.

Таривердиева 1988: Таривердиева М. А. Взаимодействие модальности и иллокуции в диалогическом тексте. *Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца*. 1988. Вып. 318. С. 49–58.

ТФГ 1990: Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Ленинград : Наука, 1990. 264 с.

Терёшкина 1970: Терёшкина Л. З. К вопросу о парадигматике вопросительного предложения современного французского языка. *Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тореца*. 1970. Т. 57. С. 341–352.

Тимошенкова, Ребрий 1994: Тимошенкова Т. М., Ребрий А. В. К вопросу о качественной оценке как лингвистической категории. *Вестник Харьковского университета. «Теоретические аспекты коммуникативной деятельности»*. 1994. № 382. С. 127–133.

Тиселько 1985: Тиселько Н.С. О взаимодействии интонационных и формальных средств выражения субъективной модальности (на материале немецких вопросно-отрицательных диалогических единств). *Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Торгера*. 1985. Вып. 259. С. 186–197.

Тищенко 2015: Тищенко О. О. Особливості використання питальних речень у заголовках публікацій інтернет-версій грецьких газет. *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. пр. 2015. Вип. 2 (53). С. 312–321.

Топоров 1998: Топоров В. Н. Фигуры речи. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998. С. 542–543.

Торсуева 1979: Торсуева И. Г. Интонация и смысл высказывания. Москва : Наука, 1979. 112 с.

Філософія 1991: Філософія. Курс лекцій. Київ : Либідь, 1991. 456 с.

ФС 1986: Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

Формановская 1989: Формановская Н. И. Вы сказали: «Здравствуйте!» (Речевой этикет в нашем общении). Москва : Знание, 1989. 160 с.

Формановская 2002: Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический поход. Москва : Русский язык, 2002. 216 с.

Формановская 2005: Формановская Н. И. Ритуалы вежливости и толерантность. *Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности*. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. С. 337–354.

Фридман 1960: Фридман Л. Г. Вопросительные предложения в современном немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1960. 25 с.

Хачапуридзе 1968: Хачапуридзе О. Н. Вопросительное предложение (на материале английской диалогической речи) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Тбилисси, 1968. 20 с.

Христіанінова 2012: Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

Цурикова 1992: Цурикова Л. В. Вопрос и прагматический диапазон вопросительного предложения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Воронеж, 1992. 24 с.

Чайка 1997а: Чайка Л. В. Лінгвістичні проблеми перепитування. *Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції «Проблеми зіставної семантики»*. Київ : КДЛУ, 1997. С. 348–351.

Чайка 1997б: Чайка Л. В. Функціональні типи риторичних запитань. *Мова у соціальному і культурному контексті* : зб. наук. пр. Київ : КДУ, 1997. С. 121–125.

Чайка 1998: Чайка Л. В. Питальні висловлювання у комунікативному аспекті (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1998. 20 с.

Чяхоян 1979: Чяхоян Л. П. О признаках высказывания. *Значение и смысл речевых образований* : межвуз. тематич. сб. Калинин : КГУ, 1979. С. 121–125.

Чолкан 2001: Чолкан В. А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2001. 20 с.

Шабат 2001: Шабат С. Т. Речення питальної модальності в сучасній українській мові. *Мовознавство*. 2001. № 1. С. 53–58.

Шабат-Савка 2003: Шабат-Савка С. Комунікативно-прагматичний діапазон питальних речень: до проблеми асиметрії мовного знака. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* : зб. наук. пр. Вінниця : вид-во Вінницького державного педагогічного університету, 2003. Серія : Філологія. Вип. 6. С. 356–360.

Шабат-Савка 2005: Шабат-Савка С. Ілокутивний потенціал категорії питальності у публіцистичному тексті. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. пр. 2005. Вип. 8. С. 447–453.

Шабат-Савка 2006: Шабат-Савка С. Питальні речення: модальність, функція, семантика. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 276–277 : Слов'янська філологія. С. 419–424.

Шабат-Савка 2014а: Вербалізація категорії комунікативної інтенції: когнітивні, граматичні та дискурсивні вияви : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2014. 438 с.

Шабат-Савка 2014б: Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.

Шабат-Савка 2016: Шабат-Савка С. Т. Маркери актуалізації інтенцій запиту: українськомовний питальний дискурс. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філологія / гол. ред. К. В. Балабанов; відп. ред. серії С. В. Безчотнікова. Маріуполь : МДУ, 2016. Вип. 14. С. 103–111.

Шабат-Савка, Куць 2008: Шабат-Савка С., Куць В. Семантика питальності та її реалізація у структурі складного речення. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. Чернівці : Рута, 2008. Вип. 428–429. Слов'янська філологія. С. 244–250.

Шангриладзе 1973: Шангриладзе Кот. (мл.) К вопросу о вопросе. *Теоретические и экспериментальные исследования в области структурной и прикладной лингвистики*. Москва : МГУ, 1973. С. 218–231.

Шахматов 1941: Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Ленинград : Учпедгиз, 1941. 620 с.

Шведова 1958: Шведова Н. Ю. О некоторых типах фразеологизированных конструкций в строе русской разговорной речи. *Вопросы языкознания*. 1958. № 2. С. 93–100.

Шведова 1960: Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Москва : Изд-во АН СССР, 1960. 378 с.

Шевченко 2004: Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ : Наукова думка, 2004. 560 с.

Шевченко 1994: Шевченко И. С. Косвенные речевые акты раннего английского периода (на материале вопросительных конструкций). *Вісник Харківського університету*. Харків: Основа, 1994. № 382. С. 148–152.

Шевченко 2005: Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* / під заг. ред. І. С. Шевченко. Харків : Константа, 2005. С. 105–117.

Шевченко 1985: Шевченко О. Л. Средства косвенного выражения побуждения в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1985. 24 с.

Шевякова 1974: Шевякова В. Е. Актуальное членение вопросительного предложения. *Вопросы языкознания*. 1974. № 5. С. 107–116.

Шилова 1985: Шилова Е. В. Местоимение «какой» в структуре вопросительного предложения. *Слово в системных отношениях на разных уровнях языка*. Свердловск : Изд-во Свердловского гос. педагог. ин-та, 1985. С. 51–59.

Шинкарук 2002: Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 272 с.

Шкіцька 2012: Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву : лінгвістичний аспект. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.

Шмелева 1984: Шмелева Т. В. Смысловая организация предложения и проблема модальности. *Актуальные проблемы русского синтаксиса*. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1984. С. 78–100.

Шульжук 2004: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 408 с.

Щерба 1974: Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград : Наука, 1974. 428 с.

Щербань 1991: Щербань Г. Е. Модальная частица ну как средство оформления вопроса. *Вестник Ленинградского университета*. Серия 2. История, языкознание, литературоведение. 1991. Вып. 4. С. 108–111.

Якобсон 1975: Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. Структурализм: «за» и «против» : сб. ст. Москва : Прогресс, 1975. С. 193–230.

Якубинский 1986: Якубинский Л. П. О диалогической речи.

Избранные работы: Язык и его функционирование. Москва : Наука, 1986. С. 17–58.

Ярушкіна 1985: Ярушкіна Т. С. Структурно-семантична характеристика питань-побудов перформативної групи. *Вестник Ленинградского университета. История, язык, литература.* 1985. Вып. 3. № 16. С. 104–106.

Ярушкіна 1986: Ярушкіна Т. С. Побудительная функция структурно-вопросительных предложений (на материале немецкого языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Ленинград, 1986. 15 с.

Яшенкова 1995: Яшенкова О. В. Оцінні номінації в англійському діалогічному мовленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1995. 23 с.

Bak 2010: Bak P. *Gramatyka języka polskiego.* Warszawa : Wiedza Powszechna, 2010. 508 s.

Beaugraude 1980: Beaugraude R. *Text, discourse, and process: Toward a multidisciplinary science of texts.* N.Y. : ALEX Publishing Corporation, 1980. 351 p.

Cann, Kempson, Marten 2005: Cann R., Kempson R., Marten L. *The Dynamics of Language.* Amsterdam : Elsevier Academic Press, 2005. 456 p.

Dijk 1997: Dijk T. A. van. *The study of discourse. Discourse as structure and process. Discourse studies: A Multidisciplinary Introduction / ed. T.A. van Dijk.* London; New Delhi : Thousand Oaks, Sage Publications, 1997. Vol. 1. P. 1–34.

Eadie, Neison 2001: Eadie W. F., Nelson P. E. *Communication and Conflict. The Language of Conflict and Resolution.* London 2001. P. 1–9.

Ellis 1999: Ellis D. *From language to communication.* Mahwah, NJ / London : Lawrence Erlbaum Associates, 1999. 169 p.

Kreckel 1981: Kreckel M. *Communicative acts and shared knowledge in natural discourse.* London : Academic Press, 1981. 316 p.

Leech, Svartvic 1999: Leech G., Svartvic J. A Communication Grammar of English. L. N. Y. : Longman, 1999. 1204 p.

Malinowski 1953: Malinowski B. The Problem of Meaning in Primitive Language. *Ogden C. K. , Richards J. A. The Meaning of Meaning: 9thed.* New-York, London, 1953. P. 296–336.

Pisarek 1995: Pisarek L. Речевые действия и их реализация в русском языке в сопоставлении с польским (экспрессивы). Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. 173 с.

Stenström 1984: Stenström A.-B. Questions and responses. Lund, 1984. 296 p.

Tottie, Hoffmann 2006: Tottie G., Hoffmann S. Tag questions in British and American English. *Journal of English Linguistics*. 2006. Vol. 34. № 4. P. 283–311.

Wierzbicka 1983: Wierzbicka A. Genry mowy. *Tekst i zdanie* : zbiór studiów. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1983. S. 129–135.

Wunderlich 1981: Wunderlich D. Questions about questions. *Crossing the boundaries in linguistics*. Dordrecht, 1981. P. 131–158.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Андієвська Е. Півкулі і конуси : сонети. Київ : Всесвіт, 2006. 168 с.

Антонич Б.-І. Три перстені. Львів : Літопис, 2008. 128 с.

Бабич Н. Небайдужим поглядом : публіцистика різних років. Чернівці : Букрек, 2008. 176 с.

Багрянний Іван. Сад Гетсиманський : роман. Київ : Дніпро, 1992. 528 с.

Багрянний Іван. Тигролови. Морітурі. Київ : Наукова думка, 2004. 368 с.

Барка В. К. Жовтий князь : роман. Київ : Дніпро, 1991. 266 с.

Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Українське біблійне товариство, 1994. 296 с.

Бордуляк Т. Г. Твори. Київ : Дніпро, 1988. 373 с.

Будьлаласка : Вибрані дитячі листи до Святого Миколая / упоряд. Марина Гримич. Київ : Дуліби, 2007. 77 с.

Бунчук Б. І. Замість центурій : поезії. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 48 с.

Вільде Ірина. Окрушини. Київ : Рад. письменник, 1969. 132 с.

Вільде Ірина. Твори в п'яти томах / Ірина Вільде. Київ : Дніпро, 1967. Том I. 696 с.; Том II. 440 с.; К., 1968. Том III. 468 с.; Том IV. 480 с.; Київ, 1987. Том V. 390 с.

Вінграновський М. С. В глибині дощів : повісті, оповідання. Київ : Рад. письменник, 1985. 255 с.

Вінграновський М. С. Северин Наливайко : роман. Київ : Веселка, 1996. 366 с.

Винниченко В. К. Вибрані п'єси. Київ : Мистецтво, 1991. 608 с.

Винниченко В. Сонячна машина : роман. Київ : Сакцент Плюс, 2005. 640 с.

Вишня Остап. Твори : у 4 т. Київ : Дніпро, 1988. Т. 1 526 с.; Т. 4. 606 с.

Вовчок Марко. Твори : у 3 т. Київ : Дніпро, 1975. Т. 1. 640 с.

Вознюк В. А. Між мовчанням і словом : поезія. Спогади, Дорожні есеї. Проза. Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. 416 с.

Воробкевич С. І. Твори / упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та приміт. М. Г. Івасюка. Ужгород : Карпати, 1986. 562 с.

Воробкевич С. Проповіді надгробні. Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. 40 с.

Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. Київ : Наукова думка, 1996. 704 с.

Гончар О. Т. Твори : у 2-х т. Київ : Дніпро, 1983. Т. 1. 583 с.; Т. 2. 645 с.

Гончар О. Т. Чим живемо : На шляхах українського Відродження. Київ : Рад. письменник, 1991. 382 с.

Грінченко Б. Д. Твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1990 – 1991. Т. 1. 640 с.; Т. 2. 608 с.

Гуцало Є. П. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Рад. письменник, 1987. Т. 1. 571 с.; Т. 2. 527 с.

Добрянський А. Система координат (просторова симфонія) / підгот. вид., упоряд., передм., прим. Інги Кейван. Чернівці : Друк Арт, 2018. 520 с.

Довженко О. П. Твори : у 5 т. Київ : Дніпро, 1984 – 1985. Т. 4. 351 с.; Т. 5. 359 с.

Драч І. Ф. Сонце і слово : поезії. Київ : Дніпро, 1978. 368 с.

Драч І. Ф. Лист до калини : поезії. Київ : Веселка, 1994. 286 с.

Жадан С. В. Деш Мод : роман. Харків : Фоліо, 2009. 232 с.

Жиленко І. В. Вибране : поезії. Київ : Дніпро, 1990. 334 с.

Журавлі повертаються... : З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / упоряд., авт. передм., прим. і коментарів В. Качкан. Львів : Фенікс, 2001. 920 с.

Забужко О. Сестро, сестро : повісті та оповідання. Київ : Факт, 2005. 240 с.

Загребельний П. А. Диво : роман. Київ : Дніпро, 1982. 623 с.

Загребельний П. А. Роксолана : роман. Київ : Дніпро, 1983. 583 с.

Загребельний П. А. Тисячолітній Миколай : роман. Київ : Довіра, 1994. 636 с.

Загул Д. Ю. Поезії. Київ : Рад. письменник, 1990. 326 с.

Епіфаній (Думенко) архієпископ. На шляху до спасіння : проповіді, слова, послання, промови, доповіді, інтерв'ю. Київ, 2012. 736 с.

Єфремов С. Щоденники 1923 – 1929. Київ : ЗАТ «Газета «Рада», 1997. 848 с.

Іваничук Р. Вогненні стовпи : романний триптих. Львів : Літопис, 2002. 432 с.

Іваничук Р. І. Благослови, душе моя, Господа ... Львів : Просвіта, 1993. 270 с.

Івасюк М.Г. Балада про вершника на білому коні : роман; Серце не камінь : роман. Київ : Дніпро, 1988. 524 с.

Ігрові веснянки / упоряд., передмова і примітки Л. Єфремової. Київ : Видавець Микола Дмитренко, 2005. 208 с.

Карманський П. С. Поезії. Київ : Укр. письменник, 1992. 374 с.

Карпенко-Карий І. К. Драматичні твори. Київ : Наукова думка, 1989. 608 с.

Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ : Наукова думка, 1982. 544 с.

Клен Юрій. Вибране. Київ : Дніпро, 1991. 464 с.

Кобилянська О. Ю. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1988. Т. 1. 541 с.; Т. 2. 598 с.

Кобринська Н. І. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. 446 с.

Козаченко В. Т. Коні воронії (Дума про матір) : роман. Київ : Рад. письменник, 1989. 455 с.

Кониський О. Я. Оповідання. Повість. Поетичні твори. Київ : Наукова думка, 1990. 640 с.

Костенко Л. В. Берестечко : історичний роман. Київ : Укр. письменник, 1999. 157 с.

Костенко Л. В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.

Костенко Л. Маруся Чурай : історичний роман у віршах. Київ : Рад. письменник, 1979. 190 с.

Косяченко В. Т. Під прапором рідного слова : літературно-критичні, науково-публіцистичні статті, переклади гумору, сатири з російських та білоруських поетів. Чернівці : Рута, 2000. 216 с.

Котляревський І. П. Енеїда : поема. Наталка Полтавка : п'єса. Москаль-чарівник : п'єса. Київ : Дніпро, 1987. 366 с.

Кочерга І. Драматичні твори. Київ : Наукова думка, 1989. 736 с.

Коцюбинський М. М. Твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1988. Т. 1. 584 с.; Т. 2. 496 с.

Кропивницький М. Л. Драматичні твори. Київ : Наукова думка, 1990. 608 с.

Крупа Л. М. Міра болю : поезії. Тернопіль : Джура, 1998. 200 с.

Куліш М. Г. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 1. 509 с.; Т. 2. 877 с.

Куліш П. О. Твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1994. Т. 1. 752 с.; Т. 2. 768 с.

Кучер В. С. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1. 430 с.; Т. 2. 362 с.

Лепкий Б. С. З-під Полтави до Бендер : історична повість. Київ : Дніпро, 1992. 266 с.

Лепкий Б. С. Мотря : історична повість. Київ : Дніпро, 1992. 464 с.

Лепкий Б. С. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1. 862 с.

Листи до Олеся Гончара : у 2 кн. Кн. 1 (1946 – 1982) / упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. Київ: Сакцент Плюс, 2016. 736 с.

Любченко А. Вибрані твори. Київ : Смолоскип, 1999. 520 с.

Майданська С. Зайшло мені сонце печалі : поезії. Київ : Факт, 2007. 284 с.

Маланюк Є. Земна Мадонна : вибране. Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі, відділ укр. л-ри у Пряшеві, Фондація ім. Олега Ольжича у Лондоні, 1991. 450 с.

Мартович Лесь. Твори. Київ : Дніпро, 1976. 427 с.

Матіос М. Майже ніколи не навпаки : сімейна сага в новелах. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. 176 с.

Матіос М. Нація. Одкровення. Львів : ЛА «Піраміда», 2006. 204 с.

Матіос М. Солодка Даруся : драма на три життя. Львів : ЛА «Піраміда», 2005. 176 с.

Матіос М. Щоденник страченої : психологічна розвідка. Львів : ЛА «Піраміда», 2005. 188 с.

Мельничук Б. І. На ріках оleshківських : поезії. Київ : Академвидав, 2007. 208 с.

Мирний Панас. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1985. Т. 1. 552 с.; Т. 2. 564 с.

Мушкетик Ю. М. На брата брат : роман. Харків : Фоліо, 2006. 320 с.

Нечуй-Левицький І. С. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1977. Т. 1. 520 с.; Т. 2. 502 с.

Ніщович Б. Непричесані думки. Чернівці : Рута, 2001. 318 с.

Олесь Олександр. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 2. 682 с.

Ольжич О. Цитаделя духа. Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі, відділ укр. л-ри у Пряшеві, Фундація ім. Олега Ольжича у Лондоні, 1991. 246 с.

Павличко Д. Поезії. Київ : Дніпро, 1989. Т. 1. 504 с.

Панч П. Й. Гомоніла Україна : роман. Київ : Дніпро, 1991. 523 с.

Пахльовська О. Долина храмів : поезії. Київ : Рад. письменник, 1988. 166 с.

ПБ: Письменники Буковини початку ХХ століття. Київ : Держ. вид-во художн. л-ри, 1958. 448 с.

Підмогильний В. П. Оповідання. Повість. Романи. Київ : Наукова думка, 1991. 800 с.

Пісні Буковини : пісенник. Київ : Музична Україна, 1990. 480 с.

Погрібний А. Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... Київ : «Просвіта», 2000. 320 с.

Рихтицька Д. Жага справжнього : поезії. Дітройт – США, 2002. 328 с.

Роздобудько І. Гудзик : психологічна драма. Харків : Фоліо, 2008. 222 с.

РП: Розсипані перли. Поети «Молодої Музи». Київ : Дніпро, 1991. 710 с.

Саблук Г. І. У рідній мові посміхаюсь... Нові поезії. Київ : Сучасний письменник, 2012. 314 с.

Самійленко В. І. Твори. Київ : Дніпро, 1989. 686 с.

Самчук У.О. Марія : Хроніка одного життя : роман. Київ : Рад. письменник, 1991. 190 с.

Сверстюк Є. О. Не мир, а меч : есеї. Луцьк : ВМА «Терен», 2009. 500 с.

Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси. Київ : Наукова думка, 1985. 576 с.

Севернюк Т. Спокуса білої пустелі. Сторінки життя : поезії, бібліографія, архіви. Київ : Дніпро, 1988. 560 с.

Симоненко В. А. Поезії. Київ : Рад. письменник, 1984. 246 с.

Симоненко В. Вибрані твори / упоряд. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. Київ : Смолоскип, 2017. 852 с.

Скляренко С. Д. Володимир : роман. Київ : Веселка, 1991. 539 с.

Скляренко С.Д. Святослав : роман. Київ : Веселка, 1991. 625 с.

Стельмах М. П. Твори : у 7 т. / М. П. Стельмах. Київ : Дніпро, 1982. Т. 1. 656 с.; Т. 2. 592 с.; Київ, 1983. Т. 3. 672 с.; Т. 4. 712 с.; Т. 5. 384 с.; Т. 6. 606 с.; Київ, 1984. Т. 7. 648 с.

Стефаник В. С. Мое слово : новели, оповід., автобіогр. та критич. матеріали, витяги з листів. Київ : Веселка, 2001. 320 с.

Стус В. Палімпсест : вибране. Київ : Факт, 2003. 432 с.

Тарасюк Г. Короткий танець на Віденським балу : новели. Бровари : Відродження, 2009. 224 с.

Тарасюк Г. Любов і гріх Марії Магдалини : маленькі романи, новели, поезія. Чернівці : Облдрук, 1995. 384 с.

Теліга О. Вибрані твори. Київ : Смолоскип, 2008. 534 с.

Тулуб З. П. Твори : у 3 т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1. 553 с.

Тютюнник Г. М. Вибрані твори : оповідання, повісті. Київ : Дніпро, 1981. 607 с.

Українка Леся. Твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1986 – 1987. Т. 1. 606 с.; Т. 2. 725 с.

УН: Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. : оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі). Київ : Наукова думка, 1989. 688 с.

Федькович Ю. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1984. Т. 1. 463 с.; Т. 2. 426 с.

Філарет Патріарх. Проповіді : Т. І. Ч. 1. URL: <http://www.cerkva.kiev.ua/biblioteka/praci-patriarha-filareta/index.html>.

Франко І. Я. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1986. Т. 1. 622 с.; Т. 2. 557 с.

Хвильовий М. Г. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 1. 650 с.; Т. 2. 925 с.

Хоткевич Г. Авірон. Довбуш : повісті, оповідання. Київ : Дніпро, 1990. 559 с.

Хрестинні пісні / зібрала та упоряд. Г. Сокіл. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 208 с.

Царук Н. В. Душі моєї білий птах : поезії. Чернівці : Букрек, 2012. 136 с.

Цюпа І. А. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1. 574 с.; Т. 2. 604 с.

Шевельов Ю. Дорогою відрядянення: публіцистичні та наукові тексти 1941 – 1943 рр. (харківський період). Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 190 с.

Шевченко Т. Г. Кобзар : літературно-художнє видання. Київ : Країна Мрій, 2008. 424 с.

Шевчук В. О. Барви осіннього саду : повісті, оповідання. Київ : Дніпро, 1986. 488 с.

Шкляр В. М. Живиця : повісті, оповідання. Київ : Молодь, 1982. 240 с.

Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. 384 с.

Яворівський В. Автопортрет з уяви. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2018. 296 с.

Яновська Л. О. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1. 712 с.

Яричевський С. І. Твори. Чернівці : Букрек, 2009. 304 с.

Ярошинська Є. Вибрані твори. Київ : Держ. в-цтво художньої л-ри, 1958. 426 с.

Наукове видання

Світлана Тарасівна **Шабат-Савка**

(доктор філологічних наук,
професор кафедри сучасної української мови)

УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ ПИТАЛЬНИЙ ДИСКУРС

Монографія

Технічний редактор *Кудрінська О.М.*

Дизайн обкладинки *Віщак Ю.С.*

Підписано до друку 17.12.2019. Формат 60х 84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний. Ум.-друк. арк. 18,6.

Обл.-вид. арк. 19,5. Тираж 100. Зам. 1002.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

E-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.